

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

Факультет історії та географії

З Б І Р Н И К
матеріалів XXV наукової
конференції здобувачів вищої освіти
факультету історії та географії

Квітень 2022 року

Пам'яті Олександра Петровича Єрмака,
кандидата історичних наук, доцента,
ініціатора проведення факультетської конференції

Полтава
2022

УДК 93(063).378.123

Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. Квітень 2022 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. 287 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 21.04.2022 р. (протокол № 12).

Редколегія: Бабенко Л. Л., Головіна Н. І., Кравченко П. А., Лахно О. П. (голова), Тронько Т. В., Шуканова А. А.

Відповідальний за випуск: декан факультету історії та географії, доктор філософських наук, професор Кравченко П. А.

Збірник містить матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, релігієзнавства, археології, філософії, географії, туризму, історичного й географічного краєзнавства Полтавщини та методики викладання цих дисциплін.

Відповідальність за унікальність тексту, достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

**Пам'яті Олександра Петровича Єрмака,
кандидата історичних наук, доцента,
ініціатора проведення факультетської конференції**

© колектив авторів, 2022

© ПНПУ, 2022

ЗМІСТ

Олександр Петрович Єрмак – видатний історик і краєзнавець 12

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Асауленко Софія

(наукові керівники: учитель вищої категорії, учитель-методист

Пилипенко В.О., проф. Бабенко Л.Л.)

БОРОТЬБА З ЕПІДЕМІЯМИ В КРЕМЕНЧУЦІ

(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – 1945 рр.) 14

Бондаренко Анастасія

(науковий керівник – доц. Бороденко О.А.)

«ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ» У ШКІЛЬНОМУ

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ:

ПОНЯТІЙНІ НАРИСИ ПОНЯТТЯ 17

Брайло Іванна

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ

ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В РУСЛІ ПРОЦЕСУ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 20

Бредіхіна Єлизавета

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ДИТЯЧІ ЛІЧИЛКИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК

ДИТЯЧИХ ІГОР В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ

ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 22

Бурда Ольга

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

ЩОДО ДОТРИМАННЯ НОРМ ЧИННОГО МОВНОГО

ЗАКОНОДАВСТВА 26

Бурчак Костянтин

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК БАГАТОЖАНРОВА

СИСТЕМА ДИТЯЧИХ ТВОРІВ 29

Гавриленко Богдана

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-

КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 32

Геленко Антоніна

(науковий керівник – доц. Шаповал Л.І.)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ АРХІВНОГО ВІДДІЛУ НОВОМОСКОВСЬКОЇ
РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 35

Долгов Владислав

(науковий керівник – доц. Шаповал Л.І.)

МІСЦЕ ПИСАНКИ У ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ... 41

Кавалер Оксана

(науковий керівник – доц. Бороденко О.А.)

КЕЙС-МЕТОД ЯК ІННОВАЦІЯ НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ 45

Колеснікова Маргарита

(науковий керівник – доц. Бороденко О.А.)

ПРОЄКТНЕ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ
ЯК НОВАЦІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ 48

Колеснікова Маргарита

(науковий керівник – проф. Сітарчук Р.А.)

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НАПРИКІНЦІ ХХ –
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ШЛЯХ ДО ТОМОСУ 54

Конопльов Артем

(науковий керівник – доц. Бороденко О.А.)

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО
ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ІСТОРІЇ 58

Нечипоренко Надія

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ
РОМАНІСТИЦІ (друга половина ХХ ст.) 61

Подгорна Анастасія

(науковий керівник – проф. Сердюк І. О.)

МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАХВОРЮВАННОСТІ НА ВІСПУ
ДО ВИНАЙДЕННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ЗА ДЖЕННЕРОМ 65

Пробийголова Руслан

(наук. керівник – проф. Бабенко Л.Л.)

НАЦИСТСЬКА ОКУПАЦІЯ ПОЛТАВЩИНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В РЕГІОНІ 68

Романенко Владислав

(науковий керівник – проф. Бабенко Л.Л.)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЧНО-ТАКТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ
ТА НАСЛІДКИ ТАНКОВОЇ БИТВИ НА ЛІНІЇ ДУБНО-ЛУЦЬК-БРОДИ ... 71

Сіренко Аліна

(наук. керівник – проф. Бабенко Л.Л.)

КАНАЛИ ПРОНИКНЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЖІНОЧОЇ
МОДИ В РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ (1950-1960-ті рр.) 74

Сухомлин Варвара

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АЗІЙСЬКО-ТИХОООКЕАНСЬКОГО
РЕГІОНУ: ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ 78

Торубара Вікторія

(науковий керівник – доц. Шаповал Л.І.)

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ
У ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ФЕДОРА ВОВКА 82

Хачатурян Рамір

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

УКРАЇНЦІ В СПРИЙНЯТТІ ВІРМЕНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 85

Шамрай Марія

(науковий керівник – доц. Гура О.А.)

З ІСТОРІЇ СПАСЬКОЇ ЦЕРКВИ 88

Шамрай Марія

(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 91

Шматко Яна

(науковий керівник – доц. Шаповал Л.І.)

ВИПКАННЯ КОРОВАЮ ЯК СКЛАДОВА
ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 94

Юрченко Алла

(наук. кер. – проф. Сітарчук Р.А.)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ
«БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» У 1924 – 1925 РР. 97

**КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ**

Ворона Валентина

(науковий керівник – ст. викл. Лобода Д.О.)

АФГАНІСТАН В АНГЛО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ
НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 100

Гавриць Тамара

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ШАРЛЯ МОРІСА
ТАЛЕЙРАНА-ПЕРИГОРА НА ВІДЕНСЬКОМУ КОНГРЕСІ 103

Дацій Ростислав

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ОТТО ФОН БІСМАРК: ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ
«ЗАЛІЗОМ І КРОВ'Ю» 106

Закладна Анна

(науковий керівник – доц. Лахно О.П.)

НАЦІОНАЛЬНІ СУПЕРЕЧКИ МІЖ НІМЦЯМИ ТА ЧЕХАМИ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ГУСИТСЬКОГО РУХУ 110

Льченко Олексій

(науковий керівник – доц. Порох Н.В.)

СІ ЦЗІНЬПІН: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ 114

Колеснікова Маргарита

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА САМОБУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ
ДІЯЛЬНОСТІ ДАВНІХ ІНДІАНСЬКИХ НАРОДІВ 118

Конопльов Артем

(науковий керівник – ст. викл. Рибачук В. О.)

ПРОВІНЦІАЛІЗАЦІЯ СЕНАТУ ЯК СПОСІБ ЗМЕНШЕННЯ РОЛІ
РИМО-ІТАЛІЙСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ В УПРАВЛІННІ ІМПЕРІЄЮ 126

Костицева Анастасія

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю. В.)

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ
КОНФЛІКТАХ НА ПОСТРАДІАНСЬКОМУ ПРОСТОРІ 130

Кравцова Ірина

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю. В.)

СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАТО В 1948-1956 РР. 136

Кравченко Марія

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖОНА КЕННЕДІ
В ПЕРІОД КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ 140

Крупа Каріна

(науковий керівник – доц. Лахно О.П.)

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД
ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЯГЕЛЛОНІВ (КІНЕЦЬ XIV-XVI СТ.) 144

Кужим Анастасія

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ЗМІНА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
ЯК ПЕРШИЙ КРОК НА ШЛЯХУ ДО СТВОРЕННЯ АНТАНТИ 148

Ляхно Дмитро

(науковий керівник – доц. Порох Н.В.)

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ
ІМПЕРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ
КИТАЇ НА ОСНОВІ ВЧЕНЬ ДАВНЬОКИТАЙСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ.....152

Лихицький Владислав

(науковий керівник – доц. Порох Н.В.)

ТУРЕЧЧИНА У 1920-Х – 1930-Х РОКАХ:
РОЗБУДОВА НОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 158

Нагорна Тамара

(науковий керівник – ст. викл. Лобода Д.О.)

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ФРАНЦУЗЬКИХ МОНАРХІВ ДИНАСТІЇ КАПЕТИНГІВ 162

Немировський Максим

(науковий керівник – доц. Порох Н. В.)

ПРОЦЕСИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В АЗІЇ І «ПЛАН КОЛОМБО» 166

Партола Олексій

(науковий керівник – доц. Ляхно О.П.)

У ПОШУКАХ ІСТИНИ: ПОХОДЖЕННЯ МОСКВИ ТА МОСКОВІЇ 172

Пономаренко Костянтин

(наук. керівник – доц. Тронько Т.В.)

САН-СТЕФАНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР
І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ СЕРБІЇ 175

Прохоров Олександр

(науковий керівник – доц. Тронько Т.В.)

СЕРГІЙ НЕЧАСВ ТА ЙОГО «КАТЕХІЗИС РЕВОЛЮЦІОНЕРА» 178

Ревека Денис

(науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)

ОБРАЗ ТІЛА ЛЮДИНИ У СТРУКТУРІ МЕНТАЛІТЕТУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ 180

Сергієнко Богдан

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

ДОСВІД АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ США:
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ
«НОВОГО КУРСУ» Ф.Д.РУЗВЕЛЬТА 182

Супрунова Ірина

(наук. керівник – доц. Тронько Т.В.)

СТАВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ДО ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 190

Ткаченко Альона

(науковий керівник – ст. викл. Лобода Д.О.)

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЖИВОПИС ПЕРІОДУ
ЧІНКВІЧЕНТО: ІСТОРИЧНЕ МІСЦЕ І МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ 193

Цоцоріна Тетяна

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ФРАНЦУЗЬКИЙ ІМПРЕСІОНІЗМ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ 197

Шаульський Ігор

(науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)

ПОЛІСНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ІДЕАЛ АФІНЯН
ЗА ПРОМОВОЮ ПЕРІКЛА У ТВОРІ ФУКІДИДА 200

**КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ, МЕТОДИКИ
ЇЇ НАВЧАННЯ ТА ТУРИЗМУ**

Андрєєва Тетяна

(науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ЯДЕРНА ЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ 203

Бабієва Тетяна

(науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ
СКЛАДОВОЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ 205

Богомаз Еліна, Щолокова Валерія

*(науковий керівник – заступник директора з навчально-виховної роботи
Комунального закладу «Полтавський обласний центр національно-
патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді
Полтавської обласної ради» Копилець Є. В.)*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
У НОВОСЕЛІВСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ
ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 207

Брижко Наталія

(науковий керівник – доц. Шуканова А.А.)

КРАЇНОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА НІМЕЧЧИНИ
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 210

Ващенко Лев

(науковий керівник – проф. Вішнікіна Л.П.)

ПАЛОМНИЦЬКИЙ ТУРИЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ 213

Козка Вікторія

(науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ

АНИМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГОТЕЛІВ ТУРЕЧЧИНИ) 216

Гончар Інна

(науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕСТИВАЛЮ «ПОЛТАВСЬКА ГАЛУШКА 2021») 219

Домашенко Аліна

(науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ЕТНОСАДИБА «ЛЯЛИНА СВІТЛИЦЯ» ЯК ОБ'ЄКТ

СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ПОЛТАВЩИНИ 221

Дуднік Анастасія

(науковий керівник – проф. Вішнікіна Л. П.)

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ 223

Кізенко Оксана

(науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ 228

Колотій Аліса

(науковий керівник – проф. Вішнікіна Л.П.)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

У ПОЗАШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.. 231

Корольова Алла

(науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МІСЬКОГО ТУРИЗМУ

В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ М. ЛЬВІВ) 234

Красношапка Анастасія

(науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ

ВИВЧЕННЯ КИТАЮ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 10 КЛАСУ 237

Путря Юлія

(науковий керівник – доц. Шуканова А.А.)

ПОРІВНЯННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ «ТРЕТИННИЙ СЕКТОР

ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ І СВІТУ» В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

ГЕОГРАФІЇ 9 КЛАСУ 240

Ткач Олексій

(науковий керівник – Сарнавський С.П.)

ДИНАМІКА ЗМІНИ СЕРЕДНЬОРІЧНОЇ ТЕМПЕРАТУРИ
ПОВІТРЯ ТА РІЧНОЇ КІЛЬКОСТІ ОПАДІВ У БАСЕЙНІ ПІСЛА 244

Шевченко Надія

(науковий керівник – доц. Кузьменко Г.М.)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ
ГЕОСИСТЕМ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 246

Яремченко Юлія

(науковий керівник – доц. Єрмаков В.В.)

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА РЕТРОСПЕКТИВНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ БАСЕЙНУ РІЧКИ СУЛИ 249

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Голощанова Анастасія

(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)

СПІВВІДНОШЕННЯ МАГІЇ ТА РЕЛІГІЇ 251

Дацій Ростислав

(науковий керівник – ст. викл. Штена О.О.)

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ 253

Зінченко Євген

(науковий керівник – доц. Усанова Л.А.)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ 256

Кісельова Тетяна

(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)

ТРАНСГУМАНІЗМ ТА СУЧАСНА ЄВГЕНІКА 261

Костенко Мирослава

(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)

ЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГІДНОСТІ І. КАНТА 264

Онушко Катерина

(наукові керівники: учитель історії Опорного закладу освіти

«Миргородський лицей №1 імені Панаса Мирного Миргородської міської

ради Полтавської області» Москаленко Я.В.; доц. Головіна Н.І.)

ХРИСТИЯНСЬКА ВІЗІЯ ПОСТАТІ ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ 267

Остапенко Олег

(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ДИСКУРСИВНОЇ ТЕОРІЇ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ 269

Рекотов Тимофій

*(науковий керівник: учитель основ правознавства Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №38 Полтавської
міської ради Полтавської області» Хлебнікова Н.В.; доц. Головіна Н.І.)*
ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ ТА
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ЇЇ МЕЖ 273

Савельєв Нікіта

(науковий керівник – доц. Усанова Л. А.)
СУПЕРМАРКЕТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ 277

Чудновець Альона

*(наукові керівники – учитель історії Кременчуцького ліцею №11 «Гарант»
Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області
Дудка Л. Г.; доц. Головіна Н.І.)*
ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОШУК П'ЄРА ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА:
ШЛЯХ ДО ТОЧКИ ОМЕГА 282

Шаульський Ігор

(науковий керівник – ст. викл. Штена О.О.)
ФІЛОСОФІЯ ДОБИ РЕНЕСАНСУ В СИСТЕМІ
СВІТОВОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ 284

**ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ ЄРМАК –
ВИДАТНИЙ ІСТОРИК І КРАЄЗНАВЕЦЬ**

**ЄРМАК Олександр Петрович
(5.02.1944, м. Полтава – 24.01.2021, м. Полтава)
історик, краєзнавець, кандидат історичних наук (1975),
доцент (1980), професор (2013)**

У 1962 році закінчив середню школу в с. Ковалівка Полтавського р-ну. Щоб отримати стаж для вступу на історико-філологічний факультет, упродовж 1962-1965 років працював на підприємствах Полтави (на робітничих посадах). У 1969 році закінчив з відзнакою історичний факультет Полтавського педінституту. У студентські роки успішно поєднував навчання з науковою роботою, був лєнінським стипєндіатом. У 1966 р. посів І-ше місце на конкурсі студентських наукових робіт, брав участь у наукових конференціях. Належав до наукової школи професора А.С. Череваня, яка виросла з наукового студентського гуртка та виховала плеяду відомих істориків. Його науковий потенціал високо оцінив наставник, визначивши ключові риси студєнта: «...думаючий, прискіпливо шукаючий причини – четвертокурсник історичного факультету Олександр Єрмак. Другий рік я знаю його по роботі в науковому гуртку. Він прислухається до моїх порад, але має й свою зрілу думку».

З 1969 р. О.П. Єрмак розпочинає науково-педагогічну діяльність на посаді асистєнта кафедри історії СРСР (перейменовану в 1975 р. на історії СРСР та УРСР). Цього ж року він вступив до заочної аспірантури Київського політехнічного інституту, а в 1975 р. успішно захистив у Дніпропетровську кандидатську дисертацію «Здійснення політики обмеження і витіснення капіталістичних елементів міста і села в Україні в 1927 – 1929 роках». Упродовж 1976 – 1990 рр. О.П. Єрмак – доцент кафедри історії СРСР і УРСР. Це був плідний період роботи з розробки та викладання таких навчальних дисциплін як історія СРСР, історіографія, спеціальні історичні дисципліни пліч-о-пліч з такими наставниками й колегами, як проф. П.М. Дєнісовець, проф. В.Є.Лобурець, В.Н. Жук, В.Я. Рєвєгук, Т.П. Дємидєнко, П.М. Тригуб та інші. З часом Олександр Петрович розробив навчальні курси історичного краєзнавства, архівознавства та музеєзнавства, спецкурси «Українська національна

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

історіографія XX століття», «Видатні вітчизняні історики XVIII – початку XX ст.».

У 1990 р. розпочався новий етап у діяльності доц. О.П. Єрмака. Його було обрано за конкурсом на посаду завідувача кафедри історії УРСР, яка через рік була реорганізована в кафедру спеціальних історичних дисциплін і географії (1991 – 2000 рр.). У 2000 – 2013 рр. Олександр Петрович – доцент, а у 2013 – 2015 рр. – професор кафедри історії України.

О.П. Єрмак понад двадцять років був заступником декана історичного факультету з науки, незмінним організатором студентських наукових конференцій та видання збірників матеріалів, був біля витоків створення у 1998 р. фахового наукового збірника «Історична пам'ять». Він був членом Української асоціації дослідників Голодоморів в Україні, Національної спілки краєзнавців (НСКУ), членом правління обласної організації НСКУ, членом Слов'янського клубу міста Полтави.

Його по праву називали патріархом історичного краєзнавства на Полтавщині. Низький уклін Олександр Петровичу від десятків поколінь випускників факультету історії та географії за створення навчальних кабінетів, але найбільше – за створення музею факультету на базі ауд. 45.

Друзі, колеги, учні Олександра Петровича відзначають його високі моральні людські якості, принциповість, послідовність у відстоюванні своєї громадянської позиції.

Професор О.П. Єрмак за багаторічну сумлінну працю нагороджений Почесними грамотами Міністерства освіти УРСР, Міністерства освіти і науки України, Полтавської обласної державної адміністрації, відомчою відзнакою знаком «Відмінник освіти України». У 2007 р. присвоєно Почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Олександр Петрович був лауреатом багатьох премій – обласної премії імені Панаса Мирного (2008), імені Самійла Величка (2010), імені Леоніда Бразова (2011), Лубенської міської премії імені Володимира Малика (2012).

Професор О.П. Єрмак був талановитим науковцем, автором понад 500 публікацій. Серед них авторські й колективні монографії, підручники й посібники, наукові й публіцистичні статті.

*Декан факультету історії та географії
професор Петро Кравченко*

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*Асауленко Софія, учениця групи Л-10А Наукового ліцею «Політ» при
Кременчуцькому педагогічному коледжі імені А.С.Макаренка
(наукові керівники: учитель вищої категорії,
учитель-методист Пилипенко В.О., проф. Бабенко Л.Л.)*

БОРТЬБА З ЕПІДЕМІЯМИ В КРЕМЕНЧУЦІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – 1945 рр.)

Кременчук як важливий економічний і торговельний центр, портове місто завжди відіграв важливу роль у житті України та Російської імперії. Однак через слабо розвинену інфраструктуру, його мешканці постійно відчували згубну роль епідемічних захворювань. У налагодженні вирішення соціальних питань велике значення мала діяльність земств. Важливим напрямком у діяльності земських установ була боротьба з епідемічними захворюваннями.

Серед найбільш поширених епідемічних захворювань у нашому краї були віспа, холера, дифтерит, тиф та ін. Вже на початку діяльності Кременчуцького повітового земства були спроби розпочати боротьбу з небезпечними для суспільства хворобами. Із запровадженням земств організація проведення щеплень проти віспи покладалася на них. Ще у 1864 р. вийшов наказ, щоб сільські товариства серед своїх членів, або сторонніх осіб вибрали молодих людей бажано за їхньої згоди для безкоштовного навчання віспощепленню у місцевих лікарів. Утримувалися вони за рахунок місцевих сільських товариств. Однак, лише з другої половини 80-х років ХІХ ст. відбулися помітні зрушення. Розвиток відбувався у трьох напрямках: 1) витрати брало на себе фактично повністю повітове земство; 2) замість «віспощеплювачів» справа покладалася на медичний персонал; 3) губернське земство централізувало постачання повітів вістовою лімфою. Незважаючи на помітні успіхи, зроблені земством у боротьбі з натуральною віспою, залишалося ще чимало людей, які з різних причин уникали щеплення.

Іншими небезпечними епідемічними хворобами, з якими мусили боротися органи місцевого самоврядування, були дифтерит, скарлатина. З цього приводу на з'їзді медиків виступив доктор Ейгорн з рефератом щодо проблем причинного зв'язку скарлатини та дифтериту. Він з 1871 по 1877 роки служив лікарем у Кременчуці та Кременчуцькому повіті. Учений повідомляв цікаву інформацію про захворюваність у нашому краї: «У жовтні 1871 року я став часто помічати випадки скарлатини. У кінці того ж року захворюваність стала частішою, так що мені доводилося бачити один-два свіжих випадків на тиждень, а у 1872 році захворюваність набула загрозливого характеру. Хоча холерна епідемія лютувала у Кременчуцькому повіті влітку 1872 року (у червні, липні, серпні, вересні), поїдаючи собою всю турботу населення, примусивши останніх забути про скарлатину, тим не менше епідемія скарлатини продовжувала поширюватись, так що у 1873 році вона набула жахливих розмірів, досягнувши першого максимуму в жовтні 1873 року. У 1874 році епідемія скарлатини дещо зменшилася, але в березні того ж року вона знову прогресувала, досягнувши другого максимуму у вересні. У 1875 році епідемія скарлатини в Кременчуці втрачає свою силу, але не зникає повністю. Однак з явним переломом сили

епідемії скарлатини, яке настало в 1875 році, з'явилися і перші випадки дифтериту, розвиток якого знаходився в оберненому становищі до розвитку скарлатини: чим слабшою ставала епідемія скарлатини, тим сильніші ставали розмахи дифтериту. Восени 1875 року крик і плач стояв по жертвах забраних дифтеритом, він зробився всезагальним у Кременчуці». У підсумку своєї доповіді доктор зробив такі висновки: «1) епідемії дифтериту часто передують епідемії скарлатини; 2) в епідемії дифтериту може бути і скарлатинний дифтерит і самостійний дифтерит; 3) у практичному відношенні важливо розрізняти ці явища. «З огляду на це, – писав він, – наслідуючись покійно просити секцію запропонувати лікарям, направленим у Полтавську губернію для припинення епідемії дифтериту, звернути увагу на порушені мною питання, як у справі походження цієї епідемії від епідемії скарлатини, так і щодо спільного існування двох форм дифтериту» (Історія, 1995, с.244-247). Про епідемію холери 1893 р., яка охопила і Кременчуцький повіт, ділився враженнями лікар А.Волкенштейн, який перебував у санітарному загоні Полтавського губернського земства: «В Кременчуге ми не задержались на вокзалі, поехали на пароходную Днепровскую пристань и здесь тотчас зазвучали иные речи, – стало несомненным, что мы въехали в холерную область. Красивый пароходный агент видимо обрадовался, когда я подошел и заговорил с ним о санитарном состоянии Кременчуга; он тотчас же предложил поговорить с холерным баракком, который на наши вопросы телефонировал, что холерных больных – 29, и что больной, который доставлен вчера с пристани – плох, вероятно, скоро помрет» (Тропак, архив). Він указав на антисанітарні умови, які були тоді у місті, зокрема, під час продажу продуктів харчування та на пароплаві, де перебували заробітчани. Жакливу картину він побачив у селі Келеберда: «В избе лежит сутки умершей от холеры женщины, 2-х детей, которых схоронили вчера, третий (последний) лежит в хате почти рядом с трупом матери. Вчера до смерти матери нашлась старуха, решившая помочь студенту (студент 5 курса мединститута присланный земством на борьбу з епідемією – авт.)... Лікар вказував на неймовірну бідність жертв тяжкої хвороби (2). Автор констатував, що саме жакливі умови життя більшості селян сприяли епідеміям. Не подолавши бідність, темноту селянських мас, не можна успішно протистояти масовим захворюванням.

В 20-х роках ХХ століття в місті були дуже розповсюджені шкірні захворювання, особливо заразні ураження шкіри, в тому числі грибові. Найбільш поширені були такі інфекції шкіри як стригучий лишай і, особливо, парша або фавус, короста. Реєструвались епідемії цих захворювань більше серед дитячого населення. Величезна кількість населення була вражена педікульозом, як головним, так і платтяним. Останній був особливо небезпечним в плані зараження висипним тифом, збудника якого переносили платтяні воші (Pedikulus vestimentum). (Федько, 2020, с.17). В ті часи на будівлях лазень висіли великі плакати, на яких була намальована воша розміром з дорослу людину і написані рифмовані строки на кшталт: «Проти вошей засоби ударні: пральні, лазні, перукарні!» На Засіданні Великої Президії Полтавського Губвиконкому від 29 березня 1924 р. констатовалося, що розміри епідемії фавуса доволі значні: в Полтаві 100 фавозних, по губернії – більше 1000. Ці цифри вважались нижчими від дійсних, так як суворому обліку піддавалися

лише діти інтернатів та закритих учбових закладів. В Кременчуці в той рік було відкрито фавусний колектор і розпочав роботу Рентген-апарат (для лікування фавусу була необхідна повна епіляція, тобто повне видалення волосся, що R-промені проводили абсолютно безболісно, швидко і безпомилково вели до повного зцілення). Треба зазначити, що методика лікування грибкових уражень шкіри і, особливо, волосистої частини голови за допомогою R-опромінювання проіснувала до 40-50х років XX століття і потім була заборонена як шкідлива.

Хворим на коросту проводили дезинфекцію одягу та постільних предметів, встановлювали обов'язковий контроль за вогнищами корости, проводили періодичну обробку і контроль остаточного виліковування кожного окремого випадку захворювання.

Короста (або чесотка) - інфекційне паразитарне захворювання шкіри, яке супроводжується свербінням та папульозними висипаннями. В школах Кременчука вводився систематичний контроль за захворюваністю на коросту серед учнів та своєчасністю їх лікування, проводились постійні щомісячні огляди учнів.

В роки радянсько-німецької війни та післявоєнний час Кременчук не минула й епідемія малярії, яка становила велику питому вагу серед епідемій міста. По вулиці Бутиріна було розташовано спеціалізовану протималярійну лікарню. Малярія, яку занесли окупанти, вирувала не лише серед дорослих, але і серед дітей, були випадки вродженого захворювання дитини від хворої матері. Завідуючою малярійної станції була Т.Т.Мусійченко (Федько, 2002, с.22).

Отже, місто Кременчук упродовж двох століть накопичив досвід боротьби з тяжкими епідемічними захворюваннями, розроблено низку рекомендацій по їх запобіганню.

Список використаних джерел

- Архів №226 Тропак Н.С. «Материалы к истории деятельности общества красного креста в городе Кременчуге /1904-1981гг./», м. Кременчук, 1982. 7 с.
Історія Кременчуччини в біографічних нарисах «О.Т.Богаєвський-лікар. Громадський діяч»; м.Кременчук, 1995. 30 с.
Федько В.Т. Історичні сторінки медичної служби Кременчука. Кременчук, 2002. С. 13.
Федько В. Невідомі сторінки з біографії відомого лікаря // Вісник Кременчука. 2000. 5 грудня. С. 3.
Федько В. Наш видатний земляк // Інформаційний бюлетень. 1999. 15 січня. С. 6.

* * *

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії
Бондаренко Анастасія, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. **Бороденко О.А.**)*

«ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ» У ШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТІЙНІ НАРИСИ ПОНЯТТЯ

Багато років поспіль відбуваються структурні зміни як в історичному науковому дискурсі так і в питаннях організації навчання історії в школі. З розвитком суспільства виникла соціально – економічна необхідність у систематичному навчанні, наданні освіти всім дітям, пошуці та впровадженні новітніх форм, методів і засобів організації навчання.

Метою статті є аналіз різних позицій педагогів-дослідників щодо особливостей визначення педагогічної категорії «форма організації навчання» у шкільному навчально-виховному процесі.

Чіткого визначення в педагогічній науці такого поняття як «форма організації навчання» як педагогічної категорії не існує. Слово «форма» латинського походження та у перекладі означає зовнішність, зовнішній вигляд, устрій. У тлумачному словнику поняття «форма» трактується як вид, пристрій, тип, структура, конструкція чого-небудь, які обумовлені певним змістом. У науці поняття «форма» розглядається як з позиції лінгвістичної, так і з філософської (Махмутов, 1985).

У філософській енциклопедії поняття «форма» визначається таким чином: «Форма є внутрішньою організацією змісту... Форма обіймає систему стійких зв'язків предмета і тим самим виражає внутрішній зв'язок і спосіб організації, взаємодію елементів і процесів явищ як між собою, так і з зовнішніми умовами. Форма володіє відносною самостійністю, що тим більше підсилюється, чим більшу історію має дана форма» (Скаткін, 1982).

І. Харламов мав рацію стосовно того, що «на жаль це поняття не має в дидактиці чіткого визначення» і що «...більшість вчених просто обходять це питання і обмежуються буденними уявленнями про сутність даної категорії» (Яковлева, 2007). Грунтовний аналіз різних позицій у визначенні даного поняття, вжитий І. Чередовим, говорить про те, що велика кількість учених-педагогів дають цьому поняттю занадто загальне трактування. Поштовхом до такого висновку слугувало визначення цього поняття І. Лернером. Він пише: «Організаційну форму навчання ми визначасмо як взаємодію вчителя і учнів, що регулюється певним, заздалегідь встановленим режимом і порядком» (Лернер, 1981).

З погляду на навчальний процес, «форма» – це спеціальна конструкція процесу навчання. Характернієї конструкції зумовлений змістом процесу навчання, методами, прийомами, засобами і видами діяльності учнів. Форма навчання представляє собою внутрішню організацію змісту, яка в реальній педагогічній дійсності виступає як процес взаємодії, спілкування вчителя з учнями в опануванні певним навчальним матеріалом.

Педагог М. Махмутов вважає, що в педагогіці необхідно вказувати на різницю двох термінів: «форма навчання» і «форма організації навчання» (Махмутов, 1985). У першій своїй відмінності «форма навчання» означає

колективну, фронтальну та індивідуальну роботу учнів на уроці. У цьому значенні поняття «форма навчання» відрізняється від «форми організації навчання», що означає який-небудь вид заняття: урок, предметний гурток та інше.

І. Чередов справедливо стверджує, що форма організації навчання зумовлює «упорядкування, налагодження, приведення в систему» взаємодії учителя з учнями в роботі над певним змістом матеріалу. Організація навчання переслідує певну мету: забезпечити оптимальне функціонування процесу управління навчальною діяльністю з боку вчителя (Скаткін, 1982).

У педагогіці під організаційними формами навчання усвідомлюємо взаємодію учителя і учнів, яка відповідним чином регулюється внутрішньо шкільним розпорядком школи та умовами роботи (Луцки, 2007). На думку відомого педагога Ю. Бабанського, форма організації навчання є зовнішнім вираженням узгодженої діяльності вчителя та учнів, яка здійснюється в установленому порядку і визначеному режимі (Кузьмінський, 2008).

Отже, під педагогічною категорією «форма організації навчання» маємо розуміти конкретно виражену в часі й просторі організацію навчальної діяльності учнів, яка пов'язана з діяльністю вчителя. Це зовнішній прояв узгодженої співпраці вчителів та учнів, що здійснюється за певним регламентом і в певному режимі (Малафійк, 2005).

У процесі розвитку шкільництва сформувалися такі основні форми організації навчання.

Індивідуальна форма організації навчання, яка виникла в античних країнах і широко використовувалась у Європі в період середньовіччя. Її роль полягає в тому, що вчитель навчає кожного індивідуально. Це дає змогу враховувати індивідуальні анатомофізіологічні й психічні можливості окремого вихованця і відповідно до цього визначати зміст, методи й засоби навчальної роботи, аналізувати й оцінювати результати пізнавальної діяльності, успішно рухатись уперед, забезпечувати інтелектуальний розвиток учнів. Ця форма навчання була й залишається найбільш ефективною з погляду інтенсивності навчально-виховного процесу. Проте стосовно соціально-економічних потреб індивідуальне навчання не стало домінуючим. По-перше, воно не давало можливості охопити навчанням велику кількість дітей, а по-друге, було й залишається дуже дорогим. Елементи індивідуального навчання нині використовуються у формах репетиторства, індивідуальних консультацій, навчання вокалу, гри на музичних інструментах тощо (Фіцула, 2002).

Групова форма організації навчання набула значного поширення в період середньовіччя, і функціонувала у багатьох навчальних закладах Європи навіть у XIX ст. (використовувалась у церковнопарафіяльних школах). Учитель навчав групу дітей, які перебували на різних рівнях вікового й інтелектуального розвитку. Така форма давала змогу навчати основам грамоти (читання, письмо, рахування) більшу кількість дітей порівняно з індивідуальним навчанням. Окрім того, навчальна діяльність здійснювалася в колективі. Та все ж таке навчання було примітивним, бо в одній кімнаті треба було навчати дітей, які перебували на різних освітніх щаблях (перший, другий або третій роки навчання) (Кузьмінський, 2008).

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Загалом класно-урочна форма організації навчання зародилася в братських школах України й Білорусії. Пізніше німецький педагог Й. Штурм (1507–1589) здійснив розподіл учнів за класами. Для кожного класу розроблялась окрема навчальна програма. Керівництво навчальною діяльністю учнів здійснював окремий учитель. Змістове наукове обґрунтування класно-урочної форми навчання здійснив чеський педагог Ян Амос Коменський (1592–1670) у фундаментальній праці «Велика дидактика» (1632 р.). Учні на початку навчального року розділялись на класи залежно від віку. Навчальний рік розподілявся на чотири чверті. У кожному класі нараховувалося до 50 учнів. Також були введені розклад і регламент (Кузьмінський, 2008).

Отже, сутність класно-урочної системи полягала в тому, що вчитель одночасно навчав велику групу дітей (45–50 осіб), які перебували приблизно на однаковому рівні анатомо-фізіологічного і психічного розвитку, уроки проводились у класній кімнаті за постійним розкладом. Вже впродовж чотирьохсот років така форма навчання залишається провідною в загальноосвітніх і професійних школах світу. Урок, образно кажучи, започаткував своєрідну дидактичну революцію в системі освіти (Скаткін, 1982).

Демократичний шлях розвитку нинішнього суспільства відкриває необмежені можливості для творчої діяльності вчителів, а також учених, які займаються дослідницькою роботою щодо подальшого удосконалення класно-урочної форми організації навчання в школі. Слід зазначити, що в історії світової педагогічної думки і практики навчання відомі різні форми організації навчання, проте єдиного визначення цієї педагогічної категорії не існує.

Список використаних джерел

- Дидактика середньої школи [під ред. М. Скаткіна]. М., 1982. 319 с. URL: <https://hum.edu-lib.com/pedagogika-psihologiya/skatkin-m-n-didaktika-sredney-shkolyi-onlayn>
- Кузьмінський А. Педагогіка: підручник. К.: Знання-Прес, 2008. 3-тє вид., випр. 447 с. URL: <https://sociology.knu.ua/uk/library/pedagogika-pidruchnik>
- Лернер И. Дидактические основы методов обучения. М., 1981. 186 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/426565/>
- Луцик Д. Дидактика початкової школи. Дрогобич : Посвіт, 2007. 172 с. URL: https://stud.com.ua/57097/pedagogika/didaktika_pochatkovoyi_shkoli
- Малафійк І. Дидактика : навч. пос. / І. Малафійк. К. : Кондор, 2005. 398 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDORI/DIDAKTIKA_2005.pdf
- Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с. URL: <https://hum.edu-lib.com/szbrannoefitsula-m-m-pedagogika-pidruchnik-dlya-vuziv-onlayn>
- Харламов И. Педагогіка : учеб. пособие. М.: Общие вопросы педагогики, 2002. 560 с. URL: <https://studfile.net/preview/7457298/page:6/>
- Яковлева А. Тлумачний словник. Х., 2007. 672 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/slovniki-vid-a-do-ja-suchasnij-tlumachnij-slovník-ukrainskoi-movi-55-000-sliv.html>
- Махмутов М. Сучасний урок. М., 1985. 270 с.

* * *

Брайло Іванна, здобувачка освіти комунального закладу
«Полтавський міський багатопрофільний ліцей №1 імені І.П.Котляревського
Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. **Жалій Т.В.**)

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В РУСЛІ ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, зумовлені як формальними чинниками, до яких належать передбачені законодавством реформи сфери публічного адміністрування, так і фактичними вимогами, які закономірно висуває соціум у конкретних умовах. Потреба в децентралізації управління в Україні стала реальною, однак такі передача повноважень на місця висунула низку нагальних питань, з поміж яких і дослідження правових потреб населення громад, які виникають, реформуються, розширюються внаслідок так процесів.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексної об'єктивної інформації про правові потреби населення Полтавської міської територіальної громади та перешкоди, що супроводжують їхнє задоволення. Проведення соціологічного дослідження, яке ми ініціювали, дасть можливість провести моніторинг наявних правових потреб населення, зібрати інформацію про звернення громадян до відповідних установ для вирішення питань юридичного змісту, проблеми, які виникають при задоволенні правових потреб та звернень (Кодекс професійної етики соціолога). У результаті такої діяльності стане можливим створення програми доступу до цивільного правосуддя в громаді для вироблення реального механізму задоволення правових потреб її населення (Брайло, 2021, с. 21).

У контексті децентралізації публічного управління важливим є зростання правової спроможності територіальних громад і забезпечення доступу населення до правової допомоги. Для новоутвореної громади вкрай необхідно було зібрати інформацію про наявні правові потреби населення м. Полтави та приєднаних до неї у 2021 році 55 сіл, що ввійшли до складу 10 старостинських округів і стали частиною міської громади. Для налагодження подальшої ефективної співпраці і комунікації зі старостатами, жителями громади результати дослідження дозволять виявити правові потреби, бар'єри, що перешкоджають їхньому задоволенню. Наступним етапом стане проведення обговорення у фокус-групах та організація фасилітаційних сесій для напрацювати конкретних дій для їхнього подолання (Брайло, 2021, с. 22).

На основі проведеного дослідження, ми встановили, що соціальні потреби посідають чільне місце в загальній структурі всіх людських потреб, одна з-поміж них ми визначаємо правові потреби людини, дослідження яких було започатковане ще у XIX столітті, однак в Україні перші спроби пояснити їх сутність були зроблені у 80-х роках XX століття. Вивчення правових потреб сьогодні зумовлене необхідністю покращення добробуту населення, а незадоволеність правових потреб людей, які потім переростає у правові проблеми у разі невирішення, негативно впливають на якість життя жителів конкретної громади (Життєва компетентність особистості в соціальному контексті, с. 223).

Вкажемо, що потреба у правовій допомозі зумовлена необхідністю забезпечення правомірної, компетентної реалізації прав і свобод людини, їх захисту та відновлення у разі порушення. Тому така потреба зумовлена необхідністю забезпечення правомірної, компетентної реалізації прав і свобод людини, їх захисту та відновлення у разі порушення (Кияшко, 2012 с. 63; Наконечна, 2020, с. 228).

Особливості правових потреб, на нашу думку, полягають у тому, що вони:

- мають свої специфічні риси порівняно з іншими соціальними потребами;
- регулюються законами соціології, економіки, правознавства, а, отже, їхнє дослідження має компаративний міждисциплінарний характер;
- головним є вимірюваність задоволеності правових потреб, одним із способів якої є соціологічне опитування жителів громади.

Відсутність комплексної об'єктивної інформації про правові проблеми та потреби населення Полтавської міської територіальної громади, поширеність правових проблем і звернень громадян до відповідних установ для їхнього вирішення зумовило потребу в проведенні дослідження та створення на основі його аналізу програми доступу до цивільного правосуддя в громаді для вироблення реального механізму задоволеності правових потреб та відсутності правових проблем у громаді.

Ми встановили, що найчастіше мешканці Полтавської міської територіальної мали потреби у юридичній допомозі, що стосувалися житлово-комунального господарства та пільг, субсидій, соціальних виплат. Найменший рівень потреби у правовій допомозі встановили щодо кримінальних правопорушень та встановлення юридично значущих фактах. Проаналізувавши відповіді респондентів, встановили, що у переважній більшості потребу у юридичній допомозі мають жінки. Більшість мешканців Полтавської міської територіальної громади мають потребу у правовій допомозі 1 раз на рік. Найчастіше респонденти не користуються сторонньою допомогою у цьому процесі, а намагаються знайти рішення самостійно. Водночас, третина з них звертаються за допомогою до органів влади, родичів, друзів, знайомих, чи платного юриста / адвоката. Більшості громадян, які мали потребу у правовій допомозі, вдалося вирішити нагальні питання самостійно. Понад 2/3 полтавців вважають за доцільне проводити в громаді кваліфіковані заходи з правової освіти.

Більшість мешканців Полтавської міської територіальної громади вірять у можливість досягнути правосуддя.

1. Розробити програму правової освіти для мешканців Полтавської міської територіальної громади з урахуванням потреб і інтересів основних цільових груп, з використанням альтернативних форм для представників маломобільних груп та людей з інвалідністю.

2. Розробити програму надання безоплатної правової допомоги для уразливих груп населення, зокрема жінок, з урахуванням результатів опитування та основних виявлених потреб.

3. Розробити мережу консультативних пунктів для надання послуг з консультування мешканців щодо їх правових потреб.

4. Залучати до надання правової допомоги фахових юристів та адвокатів (на умовах рго бопо), представників правозахисних громадських організацій, Бюро вторинної правової допомоги, фахівців комунальних організацій та структурних підрозділів Полтавської міської ради.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому дослідженні правових потреб населення Полтавської територіальної громади залежно від їхнього віку, статі, професії, території проживання (міської чи сільської), зокрема здійсненні систематичного моніторингу динаміки таких потреб.

Список використаних джерел

Браїлко І. Правові потреби жителів Полтавської міської територіальної громади. *Гуманітаристика: українські освітянські студії : збірник статей та матеріалів за матеріалами науково-практичної конференції «Гуманітаристика : українські освітянські студії»* (25 березня 2021 року). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. Ч. 2. С. 21-24.

Життєва компетентність особистості в соціальному контексті. *Життєва компетентність особистості*. К., 2003. С. 221-241.

Кияшко Л. Психологічна готовність молоді до громадянської активності в умовах соціально-політичних реформ. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 4. С. 62-66.

Кодекс професійної етики соціолога (Затверджений V з'їздом Соціологічної асоціації України 20 травня 2004 року). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 3. С. 9-21.

Наконечна А. М. Ефективність впливу правового регулювання на задоволення людських потреб та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №10. С. 227-231.

* * *

*Бредіхіна Єлизавета, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)*

ДИТЯЧІ ЛІЧІЛКИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ДИТЯЧИХ ІГОР В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Відомий педагог Василь Олександрович Сухомлинський писав: «Гра – це величезне світле вікно через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень понять про навколишнє». Оскільки різноманітний дитячий фольклор приваблює мою увагу впродовж останнього часу, а власні віршовані спроби пов'язані з намаганням урізноманітнити такий ігровий вид дитячої діяльності, вибір теми дослідницького проекту став логічним. Обрана проблема має беззаперечну актуальність сьогодні, адже вимоги Нової української школи ставлять перед усіма учасниками освітнього процесу необхідність використання ігрового компоненту як обов'язкового в освітньому процесі сучасних шкіл та садочків (Гриньова, 2006, с. 364). Формування математичної компетентності дітях є вимогами, які реалізуються і щодо дошкільнят, і учнів, а дитячі лічилки (лічилки-цифровики) є ефективним засобом у процесі такої діяльності. STEM-освіта набуває дедалі більшої популярності й підтримки, тому в нагоді для її упровадження стануть лічилки за тематичними напрямками «Людина і побут», «Флора», «Фауна». Для розвитку мовленнєвої

Одним із критеріїв класифікації лічилок, є їхня класифікація **за формою** (Бойко, 1962, с. 124). За таким критерієм пропонується виокремлювати такі види лічилок:

1. Власне лічилки, які використовуються для рахунку:
Раз, два - дерева,
три, чотири - вийшли звірі,
п'ять, шість - падолист,
сім, вісім - птахи в лісі,
дев'ять, десять - це сунічки
підвели червоні личка.
У Оксаночки в руці
є чотири олівці,
а в її подружки Віри —
ось погляньте, теж чотири.
Полічіть-но всі оці
кольорові олівці.
2. Лічилки-каламбури (ті лічилки, містять незрозумілі слова, але дуже подобаються дітям):
Чарбер-фарбер, жарбер-фук,
Ам дам екі-беки тук,
Бьюносеки арін - уф
Эбит-дебіт, биткен-буф.
Еньки, беньки, бейкаси.
Льошки, пльошки, тайраси.
Шоїн, боїн, прочи, рукс.
3. Лічилки-замінники віршів (не містять ні незрозумілих, ні рахункових слів) (Виноградов, 1978, с. 307).

За призначенням лічилки поділяються на:

1. Лічилки-задачі:
Сім цукерок Толя мав.
Дві цукерки мамі дав,
дві — малій сестричці Олі.
А лишилось скільки в Толі?
 2. Лічилки для вибору ведучого;
 3. Лічилки для вибору учасників гри.
- За видами лічилки пропонують поділяти на лічилки-числовики, заумні лічилки, лічилки-жеребкування.
1. Лічилки-числовики або лічилки з цифрами. В основі лежить рахунок. Тут містяться лічильні слова та еквіваленти числівників.
Біля двору - дві Федори,
біля ганку - дві Тетянки,
а на лузі - дві Ганнусі,
біля річки - дві Марічки.
Ой, дівчаток тих багато.
Порахуйте їх, малята.
 2. Заумні лічилки.

Даний вид лічилки – повністю або частково складається з зауму. Тут мають місце звукосполучення, які абсолютно не мають ніякого сенсу. Малишата з величезним задоволенням вчать складний текст. Причому відбувається цей процес граючись, легко і просто. Більше того, вони самі можуть придумати щось подібне, і навіть краще. Стиль сміливо можна віднести до дитячого фольклору. Одні говорять, що дані віршики є обривками заклинань. Інші думають - це осколки молитовних текстів на мові незапам'ятних часів. Дитячу заум відносять до зовсім іншої мови, у ній проглядається якась містика і загадка. Один з таких прикладів зауму: Чарбер-фарбер, жарбер - фук, Ам дам екі-беки тук, Бьюносеки арін - уф Эбит-дебіт, биткен-буф.

3. Лічилки-жеребкування.

Цей вид лічилок вражає своєю різноманітністю і барвистістю (Довженок, 1991, с.215). У жеребкувань хороше співзвуччя. Вони допомагають дітворі розділитися на команди. Кожен із гравців намагається зашифрувати своє ім'я, вибирає пару, йде до «маток», так званих сильні і спритні гравці команди. Вони-то і роблять підбір учасників своєї команди, ґрунтуючись на якомусь реченні. Проводиться вибір серед тварин або предметів, рослин або казкових персонажів.

Назва лічилок-жеребкувань розвиває віршований слух і має в своєму розпорядженні, щоб своїми силами скласти шедевр, римуючи слова. Можна спробувати скласти повну нісенітницю, абракадабру. Не забороняється створити щось нове зі звичайного, що свідчить про рівень естетичного розвитку і інтелектуального теж (Дитячий музичний фольклор, с.617).

На основі аналізу фольклорних даних, ми вирішили класифікувати лічилки дошкільнят за тематичним напрямом «Фауна»:

Кілька яблук червоних
Принесла в гніздо ворона.
Два дала вороненяті,
Два великих – його тату,
А чотири – заховала.
Ви, мабуть, порухували,
Скільки яблук вона мала?
Під дубочком – їжачок,
На дубочку - павучок.
Біля заростів лози –
Козенятко й дві кози.
Поспішають до ріки
Два горласті гусаки.
А ще п'ять качок під в'язом...

Полічи-но всіх їх разом.

Як бачимо, їхньою особливістю є те, що тематичні напрямки «Флора» й «Фауна» поєднуються, що є закономірним.

За тематичним напрямом «Флора» ми визначаємо такі лічилки:

Раз, два, три, чотири!
Жили миші на квартирі,
Чай пили,
Чашки били,

По три гроші платили!
Хто не хоче платити,
Тому і водити!
За тематичним напрямком «Людина і побут» знаходимо такі лічилки:
Трікі-трілі, трілі-тон,
Сіли троє у вагон,
Поїхали у Китай
Пити там солодкий чай.
Йшла Маринка по стежинці,
Загубила там корзинку.
А в корзинці паляниця,
Хто з'їв – тому жмуриться!
За горами, за лісами стоїть бочка з пирогами.
Раз, два, три — то жмурити будеш ти!

На основі проведеного підрахунку, вкажемо, що в закладах дошкільної освіти 50% лічилок належать до тематичного напрямку «Фауна», 32% - «Людина і побут», 18% - «Фауна», хоча є й такі з них, де передбачається згадування і рослин, і тварин, і природних явищ.

Для закладів загальної середньої освіти ми визначили такі тематичні напрямки й запропонуємо тематику лічилок такого плану. До тематичного напрямку «Фауна»:

Качка з річки йшла,
Гурт качат вела:
Це — качатко сиве,
Це — як жовта слива,
Це — брудненький квачик,
Це — м'якенький м'ячик,
Це — як вовни жменька,
Це — кривеньке,
Це — сніжок побіг...

До тематичного напрямку «Флора»:

Три гриби на товстих ніжках
Виросли біля доріжки,
Поряд них – ще три грибочки
Одягли нові сорочки.
Пошастило рудій білці:

Сушить шість грибів на гілці.

Напрямок «Людина і побут» представлений, до прикладу:

Ласю-Парасю,
Де була?
- У лісі,
- Що їла?
- Горісі,
- Чим кусала?
- Зубами,
- Куди клала?
- До мами

До напрямку «Флора і фауна» належать:

Вісім вишеньок дозріли,

Дві – ледь-ледь почервоніли,

Стала сойка щебетати,

Взялась вишні рахувати –

Полічити всі не може,

Ну, а ти їй допоможеш?

На основі проведеного підрахунку, вкажемо, що в закладах загальної середньої освіти 20% лічилок належать до тематичного напрямку «Флора і фауна», 30% - «Людина і побут», 40% - «Фауна», 10% - «Флора», хоча є й такі з них, де передбачається згадування і рослин, і тварин, і природних явищ.

На основі проведеного дослідження та аналізу 40 лічилок, зібраних у школах Полтавської міської територіальної громади, 20-ох лічилок, зібраних у закладах дошкільної Полтавської міської територіальної громади ми зробили такі висновки:

- дитячі лічилки широко використовуються в освітньому процесі ЗЗСО;
- дитячі лічилки є жанром дитячого фольклору, який ми розглядаємо як невід'ємний складник ігрової діяльності в освітньому процесі сучасного ЗЗСО;
- на основі проведеного підрахунку, вкажемо, що в закладах дошкільної освіти 50% лічилок належать до тематичного напрямку «Фауна», 32% - «Людина і побут», 18% - «Фауна», хоча є й такі з них, де передбачається згадування і рослин, і тварин, і природних явищ.
- на основі проведеного підрахунку, вкажемо, що в закладах загальної середньої освіти 20% лічилок належать до тематичного напрямку «Флора і фауна», 30% - «Людина і побут», 40% - «Фауна», 10% - «Флора», хоча є й такі з них, де передбачається згадування і рослин, і тварин, і природних явищ.

Список використаних джерел

Бойко В.Г. Дитячий фольклор важливий засіб виховання. *Народна творчість та етнографія*. К., 1962. №4. С. 123-131.

Виноградов Г. Детский фольклор / Публикация А.Н.Мартыновой. Из истории русской фольклористики. Л., 1978. 388 с.

Гриньова В. Педагогічна взаємодія суб'єктів педагогічного процесу. *Лекції з педагогіки вищої школи* : навч. посіб. за ред. В.І.Лозової. Х., 2006. С. 363-375.

Дитячий музичний фольклор. *Українська музична енциклопедія*. Т. 1 / Гол. редкол. Г.Скрипник. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2006. С. 615-619.

Довженок Г.В., Луганська К.М. Дитяча поезія. Дитячі пісні та речитативи / Упорядн. Г.В.Довженок, К.М.Луганська. Київ, 1991. 236 с.

* * *

Бурда Ольга, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. **Жалій Т.В.**)

ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО ДОТРИМАННЯ НОРМ ЧИННОГО МОВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Відомий просвітник XVII століття Франсуа Вольтера писав: «Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя». Тому логічним став вибір нашого дослідження, адже поступово набувають чинності норми

нашого так званого мовного закону, ухваленого 25 квітня 2019 року, який набув чинності 16 липня 2019 року. Попри його критику з боку громадськості, своїм рішенням від 14 липня 2021 року Конституційний Суд визнав його конституційним, а тому норми цього правового акту продовжують реалізовуватися (Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України).

У статті проаналізуємо обов'язки учасників освітнього процесу щодо дотримання норм чинного мовного законодавства. На основі опрацювання нормативно-правових актів ми встановили, що п. 14 ч. 1 ст. 9 вказаного закону покладає обов'язок володіти державною мовою та науково-педагогічних і наукових працівників, окрім іноземців чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та наукових установ та працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови. Тобто всі педагоги середньої та вищої шкіл мають володіти державною мовою та підтвердити відповідним чином рівень такого володіння (Про освіту: Закон України, Про повну загальну середню освіту: Закон України).

Ч.3 ст.10 закону передбачає, що рівень володіння засвідчується документом про повну загальну середню освіту за умови, що такий документ підтверджує вивчення особою української мови як навчального предмета (дисципліни), або державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандартів державної мови. Такі вимоги набули чинності через два роки з дня опублікування закону згідно з нормами його прикінцевих та перехідних положень (Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України).

До секретаріату уповноваженого із захисту державної мови в 2021 році надійшло 3574 звернення громадян про порушення законодавства про державну мову, повідомила пресслужба мовного омбудсмена. «Найбільше звернень надійшло з Києва (557), Харківської (339), Одеської (157), Дніпропетровської (135), Запорізької (94), Донецької (87), Київської (82) та Луганської (80) областей. Найменше порушень виявлено громадянами у Чернівецькій області – 7, Рівненській – 6, Івано-Франківській – 5 і Тернопільській – 5», – йдеться в повідомленні. Найбільш актуальними і масовими (1044) виявилися повідомлення щодо відсутності української версії сайтів інтернет-магазинів і вебсайтів про надання послуг державною мовою, повідомив уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь. 858 звернень стосувалися порушень безпосередньо у сфері обслуговування.

На основі моніторингу ситуації з'ясовано, що українська мова є мовою повсякденного спілкування педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, студентів, учнів та їхніх батьків. Усі учасники освітнього процесу дотримуються єдиного мовного режиму як на уроках, так і в позаурочний час. Кількість учнів, які охоплені українською мовою навчання, становить 100%. Викладання базових дисциплін державною мовою здійснюється на належному рівні. Українською мовою проводяться засідання педагогічної ради, ради закладу, семінари, наради, збори колективу, друкуються тексти оголошень і повідомлень, плакатів та шкільних газет (Конституція України).

Шкільна документація ведеться відповідно до Інструкції з діловодства у закладах загальної середньої освіти. Нормативно-правова документація

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

упорядкована у відповідності до вимог. На поверхах в коридорах закладів освіти обладнано куточки державної символіки, що сприяє вихованню шанобливого ставлення до державних символів України, формуються почуття поваги до них, стійкі навички свідомого дотримання правил поведінки щодо державних символів у повсякденному житті, під час урочистих і офіційних заходів, присвячених національним святкам. У класах оформлені куточки державної символіки та патріотичні стенди «Люби Україну!». Українські народні мотиви присутні в оформленні всіх кабінетів. Інформаційні куточки щодо підготовки учнів до ЗНО в усіх навчальних кабінетах оформлені державною мовою. Шкільна бібліотека є осередком, де здійснюється робота щодо дотримання мовного законодавства: забезпечення літературою вчителів, різноманітними довідниками учнів школи.

На її базі проводяться позакласні заходи, виставки дитячої творчості за тематикою, пов'язаною з народознавством. Бібліотека повністю забезпечує підручниками української мови та літератури, хрестоматіями та художніми текстами учнів школи. Питання функціонування державної мови під час освітнього процесу залишається і надалі одним із найбільш пріоритетних напрямів освітнього процесу.

Принципове значення для майбутнього української мови має національна свідомість та мовна гідність (Нова українська школа: концептуальні засади реформування загальної школи). Проводиться робота з педагогічним колективом та технічними працівниками щодо дотримання мовного режиму в школі відповідно до роз'яснень, викладених у листі Міністерства освіти і науки України від 07.10.2017 №1)/9-542 «Щодо застосування державної мови» та ст. 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка набула чинності 16.01.2021 року. На виконання ст.10 Конституції України та мовознавчих документів ведення документації, викладання предметів, виховні заходи, позакласна робота, батьківські зборів у закладі освіти ведуться державною мовою.

Інтер'єр кожного навчального кабінету, бібліотеки оформлений з використанням державної та національної символіки, наявні інформаційні куточки щодо підготовки учнів до ЗНО, у кабінетах української мови та літератури є куточки культури мовлення, використано українські народні мотиви. Констатуємо, що вимоги мовного законодавства в закладах освіти в основному виконуються, однак і вчителі, і викладачі, мають надати документ про рівень володіння державною мовою.

Список використаних джерел

Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-Text> (дата звернення: 15.12.2021).

Нова українська школа: концептуальні засади реформування загальної школи. URL: <http://mon.gov.ua/02016/08/17/mon.pdf> (дата звернення: 13.12.2021).

Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

Про повну загальну середню освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.12.2020).

Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 17.12.2021).

* * *

*Бурчак Костянтин, здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія»
ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)*

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК БАГАТОЖАНРОВА СИСТЕМА ДИТЯЧИХ ТВОРІВ

Сьогодні є нагальна потреба в дослідженні дитячого фольклору, адже він видається важливим засобом навчання, виховання молоді, формування в учнів та дошкільнят тих компетентностей, які передбачаються освітніми законами, державними стандартами, іншими нормативними документами. Однак є проблеми, які перешкоджають його ретельному вивченню. На думку науковця С. Кулинич, «...необхідності дослідження продиктована також відсутністю в українській фольклористиці концепції сучасного дитячого фольклору, невизначеністю категорії жанру і пов'язаними з цим термінологічними проблемами, які з різних причин до недавнього часу знаходились за межами наукового знання» (Бойко, 1962, с.21).

Дійсно, з початку зібрання фольклорних матеріалів у другій половині XIX століття уявлення про нього були обмежені переважно аграрним життям тогочасного українського суспільства, селянською традицією, наявністю цензури тощо. Дитячий фольклор є складовою етнопедагогіки, належить до духовних здобутків української культури, а тому характеризується такими ознаками як наступність і повторюваність. Дитячий фольклор притаманний для вікової категорії дошкільнят т, учнів початкової та основної шкіл (орієнтовно до 13-14 років). Сучасна дитяча традиція має семантичний образ, що відображає творчий потенціал дитини, її креативність, комунікативність, емоційність.

Рис. 1.1. Жанри дитячого фольклору

Діти, особливо дошкільнята, зацікавлені не скільки процесом запам'ятовування, а саме ігровою діяльністю, тому емоційний контекст на репродуктивному рівні повторюваності знаходить свій закономірний вияв у творчому самовираженні дитини (Виноградов, 1978, с. 300). У процесі вивчення сучасної дитячої субкультури в контексті народної традиції, етнопедагогіки,

зібраний матеріал з дитячого фольклору дозволяє сучасним дослідникам виокремлювати низку критеріїв для його всебічного аналізу та вивчення: функціональне призначення, побутування і виконання творів, міра вияву ігрового начала, особливості художнього відтворення дійсності цілою системою стабільних текстів, які загалом правомірно назвати найважливішими засобами формування, збереження і трансляції картини світу в дитячій традиції. До основних жанрів дитячого фольклору сьогодні відносять такі: колискові, утішки, скоромовки, загадки, кричалки, заклички, промовки, дражнилки, чукикали, мирилки, скоромовки, анекдоти, страшилки, лічилки та ін.

Учений С. Кулинич пропонує таке визначення дитячого фольклору: «Масив стабільних текстів активної дитячої традиції, що побутує переважно серед мешканців міста і становить багатоскладову галузь дитячої вербальної творчості, фольклорної писемності, яка характеризується наявністю варіантів і стереотипів, що є основою її самореалізації та самоствердження і має важливе значення в регулюванні ігрової та комунікативної діяльності дітей» (Кулинич, 2005, с. 15).

Таблиця 1.1.

**Характерні ознаки сучасного дитячого фольклору
(за С. Кулиничем)**

<i>№</i>	<i>Характерна риса</i>	<i>Пояснення</i>
1.	Типологічна тяглість і типологічна повторюваність	досвід багатьох попередніх поколінь, що повторюється, трансформується в ігрових формах поведінки і творчості дитини
2.	Функціонування та побутування жанрів усної культури дитинства та виконавство	фольклорне знання дитини у дитячому фольклорі визначається не її пам'яттю, а різноманітними формами ігрової активності дитини. Дитячий фольклор через те не має моножанрів, які вимагають особливої епічної пам'яті
3.	Обумовленість зміни одних специфічно вікових форм фольклору іншими	центральний конфлікт раннього шкільного віку проблема між відповідальністю і довірою, регламентованістю і свободою, що нав'язані ззовні, а довіра і свобода є внутрішніми рушійними силами
4.	Обмеженість індивідуального досвіду перемагається колективною дитячою творчістю	фольклор стає для дитини своєрідним засобом пізнання світу, засобом вростання в загальну культуру, психічної саморегуляції і розвитку волі

Як бачимо, дитячий фольклор – це зразки усної народної словесності, які призначені для дітей. Такі тексти/твори можуть бути створені старшими поколіннями для молодших, можуть бути такі твори, які функціонують у дитячому середовищі, але водночас побутують і як зразки певного фольклорного жанру. Залежно від умов функціонування, дитячий фольклор поділяється на ігровий та неігровий (Довженко, 1981, с. 53). Зважаючи на провідний вид діяльності в ранньому віці, все ж таки більш поширеним є ігровий фольклор. Такі твори цілком досконаліми і функціональними, адже, окрім певного смислового навантаження залежно від жанру, виражається душевний стан дитини у процесі гри, її емоції, переживання, емпатія.

Дійсно, без цих веселих і смішних віршів, без словесної гри, яка в них міститься, дитина ніколи не оволодіє своєю рідною мовою досконало, ніколи не стане її гідним володарем, здатним виразити будь-які думки, відчуття, переживання тощо.

До дитячого фольклору належить усна творчість дітей, яка виникає в процесі гри, навчання, комунікації та використовуються винятково в дитячому середовищі (Макарчук, 2008, с. 87). Один із перших дослідників дитячого фольклору Г. Виноградов вважав, що до нього слід відносити як створені дітьми твори, так і поезію пестування.

Таблиця 1.2.

Основні підходи до тлумачення терміну «дитячий фольклор»

№	Тлумачення терміну	Автор
1.	твори, складені самими дітьми, а також поезію пестування (невеликі ліричні твори, які примовляють дорослі, пестячи дітей)	Г. Виноградов
2.	масив стабільних текстів активної дитячої традиції, що побутує переважно серед мешканців міста і становить багатоскладову галузь дитячої вербальної творчості, фольклорної писемності, яка характеризується наявністю варіантів і стереотипів, що є основою її самореалізації та самоствердження і має важливе значення в регулюванні ігрової та комунікативної діяльності дітей	С. Кулинич
3.	широка специфічна багатоскладова галузь вербальної народної творчості, яка включає в себе класичний дитячий фольклор та фольклор дітей дошкільного і шкільного віку в його усних і письмових формах, в т.ч. мовні утворення, які увійшли в дитячу традицію	В. Бойко, Г. Довженок К. Чистов Є. Костюхін

Масив стабільних текстів активної дитячої традиції, що побутує переважно серед мешканців міста і становить багатоскладову галузь дитячої вербальної творчості, фольклорної писемності, яка характеризується наявністю варіантів і стереотипів, що є основою її самореалізації та самоствердження і має важливе значення в регулюванні ігрової та комунікативної діяльності дітей: типологічна тяглість і типологічна повторюваність, функціонування та побутування жанрів усної культури дитинства та виконавство, обумовленість зміни одних специфічно вікових форм фольклору іншими (Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки; Дитячі пісні та речитативи).

Вивчення сучасного дитячого фольклору має важливе значення для розуміння сутності дитячої субкультури, її подальший розвиток та видозміни, які відбуваються на різних вікових етапах розвитку дитини. До основних жанрів дитячого фольклору сьогодні відносять такі: колискові, утішки, скоромовки, загадки, кричалки, заклички, промовки, дражнілки, скоромовки, анекдоти, страшилки, лічилки (Довженок 1990, с. 28).

Оскільки лічилки є різновидом дитячого фольклору, вони є вигаданим для дітей способом здійснення об'єктивної справедливості. Ніби сама доля розпоряджається розподілом ролей. А коли це так, то виграш у грі залежить тільки від того, хто грає. Всі ці якості в дитячій свідомості розвиває лічилка.

Лічилка виникла у глибокій старовині. У давні часи багато видів роботи були не тільки важкі, а й небезпечні для життя. Одним із способів розподілу на таку роботу ставала лічилка. Лічилку використовували в реальному житті, тому вона є не самостійним літературним жанром, а прикладним, оскільки має практичне завдання – допомогти в розподілі на роботу. Ознаками лічилок є їхнє функціональне призначення: упорядкованість для гри, певного виду діяльності, римування, гумор, наявність числівників, інколи завуальований підтекст рахунку.

Отже, вивчення сучасного дитячого фольклору має важливе значення для розуміння сутності дитячої субкультури, її подальший розвиток та видозміни, які відбуваються на різних вікових етапах розвитку дитини. Це видається важливим у руслі загального розуміння наступності, системності розвитку дитини та її педагогічного супроводу, особливо актуальним є в умовах реалізації компетентнісного, гуманістичного, середовищного підходів в освітній діяльності.

Список використаних джерел

- Бойко В.Г. Дитячий фольклор важливий засіб виховання. *Народна творчість та етнографія*. К., 1962. №4. С. 123-131.
- Виноградов Г. Детский фольклор/ Публикация А.Н. Мартыновой. *Из истории русской фольклористики*. Л., 1978. 388 с.
- Дитячий фольклор. *Коліскові пісні та забавлянки*. К., 1984. 120 с.
- Дитячі пісні та речитативи. К., 1991. 136 с.
- Довженок Г. В. Літала сорока по темнім гаї. *Дитячі та молодіжні українські народні ігри*. К.: Молодь, 1990. 158 с.
- Довженок Г.В. Український дитячий фольклор: *Віршовані жанри*. К.: Наукова думка, 1981. 272с.
- Кулинич С. Сучасний дитячий фольклор: семантичний, структурний, функціональний аналіз. К., 2005. 17 с.
- Макарчук С. А. Етнічна історія України: навч. посіб. К. : Знання, 2008. 471 с.

* * *

*Гавриленко Богдана, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У сучасному освітньому середовищі закладів загальної середньої освіти впроваджуються прогресивні покликання щодо якісної підготовки молоді, адже здобуття повної загальної середньої освіти – важливий етап у житті кожної молоді людини. Важливим етичним принципом, реалізація якого розпочалася з 2017 року, що актуалізується в концепції Нової української школи, є академічна доброчесність учасників освітнього процесу закладів освіти. Ми, учні, наші педагоги, з якими співпрацюємо під час опанування предметів варіативної та інваріативної частини навчального плану, зобов'язані послугуватися такими важливим засадами, бути щирими у міжособистісних відносинах, у стосунках у межах навчальної діяльності, позаурочної роботи.

Тому актуальність обраної нами теми є беззаперечною і спрямована на необхідність вивчення проблеми як в умовах дистанційного навчання, так і в оффлайннавчанні.

Академічна доброчесність у широкому розумінні – це комплекс моральноетичних принципів, що обов'язкові для дотримання всіма представниками освітнього та наукового середовища. Виділяють загальні принципи забезпечення академічної доброчесності (Бородкіна, Бородкін, 2018, с. 28). До них належать:

1. Чесність та порядність у дотриманні академічної доброчесності – полягає у системному уникненні її порушень під час здійснення власної діяльності всіма учасниками освітнього процесу з отримання та надання освітніх послуг, наукової діяльності, реалізації державної політики у сфері якості освіти.

2. Повага до прав і свобод усіх учасників процесу отримання та надання освітніх послуг, наукової діяльності, реалізації державної політики у сфері якості освіти – демонструється до ідей гідності інших, їхнього фізичного та психічного здоров'я, заохочення колегіальності та співпраці.

3. Довіра – проявляється у впевненості в чесності та чесноті один одного, позбавленні остраху, що результати діяльності можуть бути незаконно запозиченими, кар'єру спалюжено, а репутацію підірвано безпідставними звинуваченнями у порушенні академічної доброчесності або притягненням до відповідальності за відсутності доведених фактів порушень відповідно до встановлених процедур.

4. Відповідальність як складова академічної доброчесності полягає у вмінні брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності, виконувати взяті на себе зобов'язання, протистояти проявам порушення академічної доброчесності, подавати приклади гідної поведінки.

5. Прозорість і публічність – досягаються шляхом доступності інформації та передбачають, що всі учасники процесу отримання та надання освітніх послуг, наукової діяльності, реалізації державної політики у сфері забезпечення якості освіти зобов'язані діяти відкрито та зрозуміло.

Справедливість у межах забезпечення академічної доброчесності передбачає неупереджено однакове ставлення до всіх учасників процесу отримання та надання освітніх послуг, наукової діяльності, уникнення дискримінації та нечесності.

Політика та процедури забезпечення академічної доброчесності визначаються закладом освіти у внутрішньому документі з академічної доброчесності (кодекс етики, кодекс честі, кодекс академічної доброчесності тощо, що затверджується колегіальним органом управління закладу освіти або вищепоставленої установи, якій цей заклад підпорядкований (Гаврілова, Топольник, 2017, с. 13).

Нормативні документи повинні чітко регламентувати:

- види академічної відповідальності за конкретні порушення академічної доброчесності; - процедури встановлення і доведення фактів порушень академічної доброчесності;

- процедури прийняття рішень про академічну відповідальність учасників освітнього процесу, а також органи, що приймають такі рішення;

- процедури апеляції для осіб, яких звинувачують у порушенні академічної доброчесності. Первинну перевірку на наявність ознак академічного плагіату мають здійснювати кваліфіковані експерти з використанням якісного програмного забезпечення.

Результати автоматичної перевірки не є гарантією відсутності плагіату, тому можуть застосовуватися лише як один із складників системи забезпечення якості. Учаснику освітнього процесу, якого звинувачують в академічному плагіаті/самоплагіаті, а також в інших порушеннях академічної доброчесності, має бути забезпечена можливість надання пояснень та доведення своєї невинуватості.

Декларація доброчесності здобувачів освіти є документом, який укладається для підтвердження етичних принципів осіб. Декларація доброчесності підписується особисто учнем і є моральні і етичним документом, що має, на нашу думку, юридичне значення (Гриньова, 2011, с. 17).

Реагування на порушення академічної доброчесності здійснюється шляхом притягнення до академічної відповідальності та застосування інших заходів реагування. Академічна відповідальність застосовується за порушення вимог академічної доброчесності до здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників та суб'єктів забезпечення академічної доброчесності. До інших заходів реагування належать дисциплінарні заходи, передбачені нормами відповідних статутів і положень, позбавлення закладу освіти (наукової установи) ліцензії, відмови в акредитації освітньої програми тощо (Нова українська школа: концептуальні засади реформування загальної школи).

Форми притягнення до академічної відповідальності здобувачів освіти встановлюються суб'єктами забезпечення академічної доброчесності. Основними є такі:

- 1) попередження – за порушення академічної доброчесності, скоєне вперше;
- 2) повторне виконання завдання та/або проходження оцінювання (включаючи підсумкове оцінювання або атестацію) – за несамостійне виконання завдання;
- 3) повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми – за порушення академічної доброчесності, скоєне вдруге протягом проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- 4) позбавлення права брати участь у конкурсах щодо отримання стипендій, грантів, участі в академічній мобільності за підтримки закладу освіти (наукової установи), де проходить навчання здобувач на строк до одного навчального року – за порушення академічної доброчесності, скоєне вдруге (Про повну загальну середню освіту: Закон України).

Рішення про притягнення здобувача освіти до академічної відповідальності ухвалює уповноважений орган або посадова особа наукової установи, закладу освіти, у якому він навчається. Педагогічним керівникам, батькам та учням варто враховувати, що у закладах вищої освіти існують також інші форми притягнення до академічної відповідальності. Такими є: позбавлення стипендії, пільг в оплаті навчання, відрахування із закладу освіти.

Отже, етичні принципи, якими керуються учасники освітнього процесу, сьогодні набувають свого закріплення у нормативно-правових актах, що свідчить про посилену увагу до необхідності встановлення своєрідних «правил

гри», які б стали основоположними і для викладачів, науковців, і для здобувачів освіти, майбутніх учителів, ахівців різних спеціальностей.

Список використаних джерел

Бородкіна І., Бородкін Г. Моделі цифрової компетенції студентів. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018. №1. С. 27-41.

Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2017, Том 61, №5. 1-15.

Гриньова М. Саморегуляція навчальної діяльності учня. *Концепції та методичні моделі вивчення змісту освітніх галузей у профільній школі : наук. зап.* Гол. упр. освіти і науки Полт. облдержадміністрації, Полт. обл. ін-т післядипломної пед. освіти імені М.В. Остроградського. Полтава, 2011. Вип. 1. С. 13-16.

Нова українська школа: концептуальні засади реформування загальної школи. URL: <http://mon.gov.ua/02016/08/17/mon.pdf> (дата звернення: 13.12.2021).

Про повну загальну середню освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.12.2021).

* * *

Геленко Антоніна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Шановал Л.І.)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ АРХІВНОГО ВІДДІЛУ НОВОМОСКОВСЬКОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Серед вузлових практичних проблем архівної справи в Україні є організація роботи державних архівів. Вона включає наукові засади усіх сфер діяльності: управлінської, організаційної, фінансової, господарської. Пріоритетними завданнями державних архівів є реалізація державної політики в галузі архівної справи, координування діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій з питань архівної справи та діловодства, забезпечення здійснення державної реєстрації, обліку, постійного зберігання, комплектування, використання документної інформації та науково-методична робота в галузі архівознавства, документознавства та археографії.

Місцеві державні архівні установи залежно від їх рангу зберігають документи протягом строків, визначених органом виконавчої влади вищого рівня чи органом місцевого самоврядування, що утворив місцеву державну архівну установу, з передаванням таких документів до відповідного державного архіву (району, області) на постійне зберігання (*Держкомархів України, К., 2001*). Основні питання, пов'язані з функціонуванням державних архівів, регулює Закон України «Про національний архівний фонд та архівні установи». До таких архівних установ належать архівні підрозділи місцевих органів влади і самоврядування (*Закон України «Про НАФ та архівні установи», 2001*). Архівний відділ є структурним підрозділом Новомосковської районної державної адміністрації Дніпропетровської області зі статусом юридичної особи публічного права. В своїй роботі керується Конституцією України, Законами України “Про місцеві державні адміністрації”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, Актами Президента

України та Кабінету Міністрів України, Наказами Міністерства юстиції України та Укрдержархіву, Положенням про відділ затвердженим розпорядженням голови Новомосковської райдержадміністрації від 08.07.2013 р. №241-р-13. Ознайомлюючись з нормативною-правовою базою архівного відділу РДА, архівних установ, спілкуючись із начальником, головним спеціалістом архіву щодо ведення наглядових справ, формуванню архівних фондів та використання архівної інформації нами була вивчена робота Комунальної установи «Новомосковський районний трудовий архів», що активно працює з архівними документами соціально-правового характеру.

Метою практики було ознайомлення з організацією діяльності районного суду, його функціям та структурою, а також з матеріальним та технічним забезпеченням канцелярії суду, формування на базі одержаних знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Відповідно до Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускають. Основними завданнями Архівного відділу є реалізація державної політики у сфері архівної справи і діловодства, здійснення управління архівною справою і діловодством на території Новомосковського району, внесення до НАФ архівних документів, що мають місцеве значення, ведення їх обліку, зберігання та використання відомостей, що в них містяться.

Основним організаційними та пріоритетними заходами для архівного відділу РДА являється виконання Законів України, указів і розпоряджень Президента України, постанов, розпоряджень та доручень Кабінету Міністрів України, наказів Держкомархіву України, розпоряджень районної державної адміністрації. Нормативними документами з організації роботи архіву є Положення про архів та його структурні підрозділи, структура й штатний розпис, кошторис доходів і видатків, посадові інструкції працівників. Управління архівом здійснюється відповідними органами виконавчої влади і місцевого самоврядування вищого рівня, директором та іншими керівними працівниками архіву з допомогою організаційно-розпорядчих, економічних, соціальних і виховних методів (*Калакура Я., Матяш І., Київ, 2002, с. 135*). Систематично в архівному відділі Новомосковської РДА проводиться робота щодо висвітлення знаменних дат та експонування архівних документів. На виконання завдань і заходів, передбачених Програмою здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ за 2009-2021 рр. протягом попереднього та поточного року архівним відділом Новомосковської РДА перевірено 103 фонди – 3508 справ, складені аркуші, акти перевіряння наявності та стану документів.

На виконання Наказу Укрдержархіву від 15. 08. 2012 р. № 145 “Про посилення протипожежного захисту в архівних установах” в архівному відділі щомісяця проводиться перевірка роботи системи автоматичної пожежної сигналізації, щороку проводиться перезарядження вогнегасників.

На виконання Наказу Міністерства юстиції від 19.01.2012 р. № 93/5 зареєстрованого в Міністерстві юстиції 19.01.2012 р. за № 67/20380 “Про

затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів” архівним відділом щомісяця надається Головному територіальному управлінню юстиції у Дніпропетровській області перелік розпорядчих документів, прийнятих архівним відділом, що підлягають державній реєстрації в органі юстиції. На виконання Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р. № 755-IV (зі змінами) архівним відділом надаються довідки організаціям, установам, юридичним та фізичним особам підприємцям для державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом їх реорганізації або повного припинення. Проводяться наради, семінари, конференції, круглі столи, наприклад: 25.01.2022 р. – конференція для фондоутворювачів НАФ України в межах Новомосковського району Дніпропетровської області «Про підсумки роботи архівних установ району у 2021 р., визначення пріоритетів та завдань на 2022 р.; 12.02.2022 р. – у приміщенні Архівного відділу Новомосковської РДА проводився семінар з питання роботи з електронними документами та їх підготовка до передавання на архівне зберігання, експертизи цінності документів особового походження, стан збереженості та упорядкування Домових книг. Начальником архівного відділу Новомосковської РДА Дніпропетровської області 23.02. 2022 р. проведено семінар-нараду з працівниками служб діловодства, експертних комісій архіву з питань цінності та якості оформлення документів і формування справ у діловодстві, стану упорядкування, обліку та зберігання документів.

Архівний відділ Новомосковської РДА виконує один із основних напрямів діяльності Держархіву – виконання запитів юридичних та фізичних осіб, спрямованих на забезпечення їх прав та законних інтересів, доступу користувачів до ретроспективної документної інформації. Відповідно до Закону України “Про звернення громадян” відповіді надаються у термін від дня до місяця, але при розгляді запитів, які потребують перегляду значної кількості справ за тривалий час, за погодженням із заявником, термін виконання продовжується. Запити, що надійшли не за призначенням, пересилаються уповноваженим органам у термін від 1 до 5-ти днів. У січні-березні 2022 р. у архівним відділом зареєстровано 55 запитів при річному плані 150, а саме: звернулося за консультаціями - 67; відвідувань користувачами читальних залів - 23; прийнято на особистому прийомі - 55; надійшло запитів - 55, з них соціально-правових - 10, тематичного характеру - 16. 3 архівосховища було видано у читальний зал для критичного аналізу та написання наукових праць 87 справ. Одночасно виконувались копії архівних документів, що зберігаються у архівному секторі. Надавались роз'яснюючі відповіді громадянам України, яких цікавила інформація з обмеженим доступом, з посиланням на Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації».

Основна тематика звернень громадян до архівного відділу Новомосковської РДА стосувалась підтвердження майнових прав, виділення земельної частки (паю), права власності на житло, стажу роботи, розміру заробітної плати, нагород, актів громадянського стану, родинних зв'язків з метою отримання спадкових прав, діяльності виборчих комісій 2015, 2020 рр., фактів репресій і розкуркулення, реорганізацій колгоспів, підприємств, установ

Новомосковського району Дніпропетровської області, дат заснування та історії розвитку закладів, установ, організацій населених пунктів району. У архівному відділі Новомосковської РДА систематично поновлюється картотека обліку ліквідованих та реорганізованих установ, переліки підприємств та організацій, документи з особового складу яких перебувають на зберіганні у правонаступників, інших архівних установах.

Робота з кадрами в архівному відділі Новомосковської РДА здійснюється на виконання Законів України “Про місцеві державні адміністрації”, “Про державну службу”, “Про запобігання корупції”, Кодексу законів про працю України, інших нормативно-правових актів, що регулюють питання державної служби та кадрової роботи. На виконання розпорядження виконуючого обов'язки голови Новомосковської райдержадміністрації від 17.01.2022 р. № 241/0/328-22 “Про затвердження Плану заходів з питань запобігання і протидії корупції в Новомосковській райдержадміністрації на 2022 р.» з метою запобігання та мінімізації корупційних правопорушень у діяльності посадових осіб архівного відділу Новомосковської РДА Дніпропетровської області та створення дієвої системи протидії проявам корупції наказом начальника відділу від 20.02.2022 р. № 8 затверджено План заходів з питань запобігання і протидії корупції в архівному відділі райдержадміністрації на 2022 р. Начальником архівного відділу Новомосковської РДА ведеться моніторинг дотримання законодавства щодо конфлікту інтересів у відділі. Посадовими особами відділу постійно забезпечується дотримання загальних правил етичної поведінки державних службовців. Головному спеціалісту з питань запобігання та виявлення корупції апарату Новомосковської РДА начальником архівного відділу щоквартально надається інформація про виконання заходів щодо запобігання, виявлення та врегулювання конфлікту інтересів у разі його виникнення в осіб, уповноважених на виконання функцій держави в архівному відділі, про проведену роботу щодо виконання заходів Антикорупційної програми Новомосковської райдержадміністрації.

Велика увага в архівному відділі Новомосковської РДА приділяється електронному декларуванню осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Начальником архівного відділу РДА протягом року проведені оперативні наради з питань: заповнення електронних декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави (протокол від 16.02.2022 р. № 2), ознайомлення з роз'ясненнями щодо застосування окремих положень Закону України “Про запобігання корупції” стосовно фінансового контролю (протокол від 28.03.2022 р. № 3), підготовки до електронного декларування в Україні у 2022 р. (протокол від 01.04.2022 р. № 4). На виконання статті 44 Закону України “Про державну службу”, постанови Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 640 “Про затвердження Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців”, розпоряджень голів обласної та районної державної адміністрацій України, проводилося оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, визначалися завдання державним службовцям на 2022 р. Типові положення про місцеві державні архіви установи затверджує Кабінет Міністрів України, інших державних архівів – Держкомархів чи відповідне відомство разом з Держкомархівом, Положення про архіви (архівні підрозділи) об'єднують

громадян, підприємств, установ і організацій, заснованих на недержавних формах власності, затверджують їхні засновники (Калакура Я., Матяш І., Київ, 2002, с.136).

Протягом січня-березня 2022 р. архівним відділом Новомосковської РДА здійснювалися заходи щодо поповнення Національного архівного фонду документами НАФ. На постійне зберігання надійшов фонд № 125 «Управління освіти Новомосковського району» та дві частини фондів (Миколаївська та Орлівчанська сільські ради Новомосковського району). За цей час надано 27 консультацій працівникам діловодних служб та відповідальним за ведення архівів установ щодо складання номенклатур справ, науково-технічного опрацювання документів, складання описів, історичних довідок, актів про вилучення для знищення документів, положень про Експертні комісії та з інших питань діловодства та архівної справи. В архівному відділі Новомосковської РДА зберігаються документи НАФ – постійного терміну зберігання за 1971 – 2020 рр., у кількості -18875 справ, 125 фондів, з них: 76 – закритих, 49 - фондів, що поповнюються. Щодо забезпечення збереженості та державного обліку документів НАФ архівним відділом Новомосковської РДА проведено опрацювання та підшивку документів – 156 справи, картонування документів - 156 справ, перевіряння наявності документів – 1670 справ. За три місяці 2022 р. направлено на схвалення Експертно - перевіркою комісії Державного архіву Дніпропетровської області описів: управлінської документації – 1133 одиниці зберігання. Одночасно погоджено описи справ з особового складу на 53 справи. Експертною комісією архівного відділу погоджено описи справ довготривалого зберігання – 7 установ; На сьогодні, у зв'язку з воєнними діями в Україні, нажал не продовжується робота щодо запланованого упорядкування документів органів місцевого самоврядування. Фізичний стан документів, що зберігаються в архівному відділі Новомосковської РДА Дніпропетровської області є задовільний, документи зберігаються в картонажах; температурно - вологісний режим у нормі. Документи повністю закартоновано, щорічно картонуються лише нові надходження.

Архівним відділом Новомосковської РДА проводиться інформування громадян району про місця зберігання архівних документів, надаються усні консультації, приймаються заяви, проводяться роз'яснення з питань одержання архівної інформації. Виконання запитів соціально - правового характеру потребують зусиль у читуванні слабо контрастних текстів - протоколів засідань правлінь, оскільки вони оформлені рукописним способом. Термін виконання запиту соціально-правового характеру з дня надходження і реєстрації 14 днів. Тематичні запити виконуються по мірі надходження. За три місяці 2022 р. до архівного відділу Новомосковської РДА зростає кількість звернень громадян з питань підтвердження родинних зв'язків, виділення земельних ділянок, надання земельного паю, тематичних запитів. Станом на 01.04 2022 р. виконано запитів соціально-правового характеру - 22, тематичного характеру - 55. Крім письмових звернень до архівного відділу РДА щоденно надходять усні звернення громадян.

З метою забезпечення збереженості документів, цілісності упорядкованих документальних комплексів, удоступнення їх для користувачів державні архіви ведуть комплектування, здійснюють заходи щодо забезпечення фізичної та

Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії

фізико-хімічної збереженості документів, створюють і вдосконалюють довідковий апарат, забезпечують умови для користування документами, задовольняють інформаційні потреби юридичних та фізичних осіб, конституційні права громадян, здійснюють самостійне використання архівної інформації в державних і суспільних інтересах ((Калакура Я., Матяш І., Київ, 2002, с.134). Проводяться заходи щодо поліпшення умов зберігання документів, оптимального розміщення в архівосховищах, контролю за наявністю та фізичним станом документів. В приміщеннях архівосховищ проводиться вологе прибирання та обезпилення документів, ведеться робота по оптимальному розміщенню документів в архівосховищах з урахуванням оперативного використання документів, відповідно до постельажного топографічного покажчика, ведення реєстраційних, аналітичних журналів, умови зберігання архівних документів. Фізичний стан документів, що зберігаються в архівному відділі Новомосковської РДА Дніпропетровської області є задовільний, документи зберігаються в картонажах; температурно - вологісний режим у нормі. Документи повністю закартоновано, щорічно картонуються нові надходження. Архівний відділ Новомосковської РДА проводить експертизу цінності документів, редагування заголовків, об'єднання описів. В установах, організаціях району працюють Експертні комісії, які користуються відповідними положеннями, погодженими архівним сектором. Архівним сектором проводиться робота щодо визначення кола установ – джерел комплектування архіву Новомосковського району Дніпропетровської області.

Отже, робота в архіві й архівній установі дуже цікава і відповідальна, вимагає сконцентрованої уваги і ясного розуму, дає відповіді на питання: як оформлювати документи соціально-правового характеру, довідки, архівні витяги з документів, здійснювати експертизу наукової та практичної цінності архівних документів, готувати архівні довідки для громадян України. Завдяки чіткій організації роботи Держархіву та архівного підрозділу районних державних адміністрацій (РДА) ми можемо дослідити історичне минуле, вивчити діловодну документацію нашого краю, держави.

Список використаних джерел

Закон України «Про Національний Архівний фонд та архівні установи»: станом на 20 липня 2005 р. *Верховна Рада України. Офіц. видання*. Київ: Парламентське вид-во, 2005. 28 с.

Архівознавство. Підручник для студентів історичних факультетів вищих начальних закладів / За ред. Я.Калакури та І.Матяш. Вид. 2-е. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 330 с.

Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ. *Держкомархів України*. К., 2001. 111 с. Положення про принципи та критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій з питань віднесення документів до Національного Архівного Фонду, 20 жовтня 1995 р. *Архіви України*. 1995. №4-6. С.6-11.

* * *

*Долгов Владислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Шановал Л.І.)*

МІСЦЕ ПИСАНКИ У ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Писанка – унікальний витвір народного мистецтва, символ України. «Писанка належить до перших іконографічних текстів, які в максимально стислій формі подають давні мітопоетичні уявлення про світобудову, просторову, часову структуру космосу, поняття про бога, його іпостасі та вплив на життєво важливо для людини речі» (Манько В., 2001, с.8).

Історіографія писанкарства започаткована у XVII ст. роботами французьких авторів, а ми вивчаємо розвідки кінця XIX-XX ст. зазначені у праці В. Ткаченко В. «Писанкарство в Україні: Історіографія (1910-1980-і рр.)» (Ткаченко В., 2005). Регіональний аспект писанкарства присутній у працях: В. Асадчевої, О. Воропая, І. Гургули, В. Кожолянко, В. Манько, каталогах виставок у Львові, альбомі Б. Біляшівського «Українські писанки» (Біляшівський Б., 1968). На Івано-Франківщині у м. Коломиї створено Музей Писанки, який вміщує в собі мистецькі виробки сучасних народних майстрів писанкарства України.

Писанці, крім релігійного, художнього і символічного значення, належить роль національного атрибута. До 80-х рр. XX ст. писанкарство було забуте, а на межі XX-XXI ст. почало відроджуватися в центральних і східних областях України як художній промисел українців. Так, полтавська писанка відродилась завдяки мистецьким здібностям народних майстрів, які виготовляють її за описами директора Лубенського краєзнавчого музею С. Кулжинського. Винятком збереження музейної колекції писанок є приватна колекція К. Скаржинської у Лубнах, яка з часом була передана Полтавському краєзнавчому музею, де й нині вона знаходиться. Писанка Полтавщини вражає різноколірністю – це жовті, яскраво-зелені, червоні, рідше чорні, коричневі. Серед геометричних орнаментів, поряд з рослинним – полтавський безконечник, що проходить білою діагоналлю через сферичну поверхню яйця у вигляді хвилеподібної лінії з чіткими заокругленими гребінцями (Асадчева В., 2008, с. 11).

Українці з давніх часів вірили в магічну силу писанки, що вона приносить щастя, добро, достаток, є джерелом родючості землі, щедрот, багатства, захищала від стихійного лиха, була оберегом для домівки, родини. Досвід розписування яєць передавався з покоління в покоління. З часом вдосконалювалася техніка виконання, створювалися оригінальні композиції. Писанка пов'язана із давніми віруваннями українців, народним календарем, що базувався на сонячному циклі, якому відповідали знакові свята: Калита, Коляда, Щедрий вечір, Водохреще, Колодій, Великодень. У день Воскресіння Ісуса Христа святкували наші предки перемогу сонця над темнотою, життя над смертю, весни над зимою і як сонячний символ дарували один одному «красні яєчка» (крашанки) й писанки. «Писанкарством займалися до впровадження християнства, мова йде про писанку з поетичною назвою «Берегиня» (у язичників – богиня родоводу). Щоправда, виготовлена вона з кераміки у IX ст.» (Скуратівський В., 1992, с.32). Проте сьогодні писанки, використовуються в обрядах Великодньо-Троїцького циклу народного календаря українців. За звичаєм, найбільше їх виготовляли до Великодня, розписували на Стрітня,

Благовіщення, Вербну неділю. У поминальні дні Великодня, Вознесіння, Троїцьку суботу писанки приносили на могили родичів, ще на початку XX ст. їх клали в домовину померлої людини.

У Україні писанка функціонує у християнсько-обрядовому дійстві, зокрема яйця пишуть під час Великого посту але в різних регіонах це робилося залежно від місцевих традицій. У деяких селах Західної України писанки починали писати на сам Великдень після обіду або в останній його тиждень, на Чистий Четвер. Закінчували писати, залежно від місцевих звичаїв у Страсну суботу, а на Львівщині писали і після Великодня до Провідного неділі, чи Зелених свят (Трійці). Розмальовані яйця були символом весняного відродження. Ними заворожували врожай, приплід худоби, здоров'я людини, шанували покійників. У давнину писали на гусячих, качачих, журавлиних і курячих яйцях, адже птах є провісником весни, життєвого сонця то через яйця він несе людям радість пробудження природи. Яйце було амулетом через який людина прагнула повернути до себе добрі сили і відвернути злі. Виготовлення писанки було обставлено низкою ритуалів: писати можна було в певний час доби і за відсутності спостерігачів. При писанні яйця вимовлялися замовляння, які мали надати писанці магічних властивостей. На Буковині писанки писали протягом 40 днів Великого посту але писанкарськими вважалися два тижні перед Великоднем. Дослідники нарахували понад 100 символічних малюнків на писанках, і кожний малюнок та колір фарби мали своє магічно-символічне значення (Асадчева В., 2008, с.44). Великодні писанки поділяють на групи за узорами: символічні, рослинні, тваринні, з мотивами господарського життя, християнсько-релігійні. У другій половині XX ст. на Буковинських писанках з'явилися мистецькі композиції, в яких відображаються інтимно- побутові сцени життя (Кожелянко Г., 2007, с. 55). В Україні писанки писали лише дівчата або матері, а діти і дівчата спостерігали та вчилися. Їх не писали гуртом щоб не зурочити: від злого ока вони могли б втратити чудодійну силу. Кожна жінка писала писанки сама, ввечері, щоб до хати не зайшов ніхто чужий. Якщо в жінки не було дітей, вона мусила три роки поспіль розписувати по 12 писанок і дарувати малечі. До нашого часу зберігся звичай писати писанки дівчатами. Це заняття було огорнене святістю, подібно до релігійного обряду до якого готувалися заздалегідь. При писанні треба було примовляти: до кожного взору писанки щось своє чи наспівувати веснянки чи гаївки. Існувало народне повір'я, що писанку треба писати за допомогою «живого вогню» (Манько В., 2001, с.13). Писанки у давні часи були сирими, оскільки, яйце мало мати життєдайну силу але з часом писанка втратила такий зміст і тепер на Великдень святять лише варені яйця. Тільки на Гуцульщині дотепер разом з вареними крашанками святять сирі писанки. Після святкового богослужіння в церкві люди христосувалися тобто віталися: «Христос воскрес – Воїстину воскрес», тричі цілувалися, даруючи один одному писанки. Роздають їх на перший день Великодня перед вечірньою службою Божою або на другий чи третій день свят похресникам. Дівчина дарувала дві писанки лише тому, за кого хотіла заміж і то нишком, щоб менше хто бачив. Звичай дарувати червоні яйця пов'язують з Марією Магдалиною, яка після Воскресіння Ісуса Христа прийшла до імператора Тіберія у Рим для проповідування «благієї вісті» і дала йому червоне яйце зі словами «Христос Воскрес!». Яйце – це символ життя, червоний колір –

кров Христа, який добровільною смертю і воскресінням подарував людям вічне життя.

Після Великоднього святкового богослужіння родина приходила з церкви додому, то усі вмивалися перед святковим сніданком водою з миски в яку було покладено три писанки чи крашанки з червоним тлом і коралі. Після кожного вмивання цю воду виливали, якщо ж в хаті була на виданні дівчина то першою вмивалася вона, а наприкінці вона забирала писанки, щоб бути такою гарною і рум'яною як червоні (красні) яєчка. Свячену воду виливали під квіти чи фруктові дерева. Писанками прикрашали хати, їх вішали біля образів де вони зберігалися до наступних свят. Із них видували серцевину і такі «видутки» нанизували на нитку та підвішували перед образами, прикрашали хату голубами зробленими з видутих писанок. Після освячення пасок господині дарували священникові до церкви писанки. Робилося це, коли йшли в гості один до одного. Існував давній звичай, кому яку писанку можна було дарувати: дітям дарували писанки із символами з яскравими фарбами, хлопцям – з червоним тлом та сонячними знаками, господарям – сорок клинців, кривульку та сонцем, старцям – з чорним тлом та поясами. На другий день Великодня – понеділок, який називався «волочільним» чи «обливальним» українці відвідували один одного, христосувалися, обмінювалися писанками. Діти до 12 років ходили з поздоровленням до рідних, баб-повитух, хресних батьків, знайомих, священників. Вони приносили в дарунок «волочільне»: паски, калача, кілька писанок або крашанок. Взамін їх частували і давали свої дарунки – бублики, горішки, цукерки, писанки, дрібні гроші. Гостинець приносили додому і віддавали матері, яка розділяла між дітьми родини, яких називали «христосувальниками» або «волочечниками». Другого дня, на світанку по селу ходили парубки – «обливальники» по тих хатах, де є дорослі дівчата і за кожну одержували по парі крашанок у свої відра. Дівчата заздалегідь чекають на «обливальників», дівчина котра заспала і не встигла причепуритися до їхнього приходу, то її обливають водою. В Галичині, на Яворівщині зберігся давній варіант звичаю у якому були задіяні парубоча і дівоча громади. Парубоча громада ходила до осель де були дівчата і жінки, що недавно вийшли заміж і під скрипку вночі співала під їх вікнами волочечних пісень - «риндзівок». Закінчуючи співати, дівчина чи жінка виносила їм писанки, дрібні монети і частування. На Гуцульщині в другий день Великодня господині, що мали дівчат на виданні, влаштовували вечорниці на які сходилась місцева молодь. Після обрядового танцю дівчина дарувала своєму хлопцеві писанку. За писанками парубки «волочилися» від хати до хати, обмінювалися ними, зустрічаючись на дорозі говорили один одному такі слова: «Поможи нам Господи аби сі виділи на тім світі, як сі тут видимо» (*Гургула І., 1966, с. 10*).

Під час молодіжних забав на Великодні свята хлопці переймали дівчат біля церкви та відбирали писанки, а коли дівчина не мала писанок, хустки то дівчата мали їх викуповувати. Відкуповувалися дівчата писанками від обливання водою в понеділок – кляли парубку у відро з водою три писанки. Хлопцям дарували тільки з червоним тлом, що символізувало кохання. За звичаєм, відкрито дарували хлопцеві писанку було не можна. Якщо хлопець мав образу на дівчину то повертав писанку або привселюдно розбивав її. Під час Великодніх свят хлопці, одружені чоловіки, діти влаштовували забави з крашанками і

писанками, які готували собі «моцаки» - міцні яйця. Пофарбувавши, набирали їх в кишені і зібравшись в гурт, грали в «навбитки», «коток», «кидок» (Скуратівський В., 1992, с.33). На Буковині на Великдень влаштовували танець, який називався «Каменець» під час якого дівчина дарувала писанки парубку з яким танцювала. Матері супроводжували на танець хлопців і дівчат. Коли танець закінчувався то кошики матерів хлопців наповнювались писанками (Кожелянко Г., 200, с. 62).

Від Великодня до Воскресіння протягом 40 днів писанки мали знаходитися в хаті на столі або покуті щоб худоба добре водилася в господарстві. Господарі, прийшовши з церкви відкладали одне свячене яйце. Після того як усі розговіються, господар бере свячене яйце і йде з ним у стайню до тварин та, проводячи крашанкою по спині тварини так, щоб був хрест, каже: «Христос Воскрес!». У хаті це яйце очищають від шкарлупи, кришать на дрібні частинки, змішують з висівками і дають їсти худобі, протинають через писанку нитку і вішають його в стайні. Шкарлупу від писанок або мальовані яйця вносили до стайні щоб худоба добре велася в господарстві та приносили на пасіку. Пасічники христосувалися з кожним вуликом окремо і залишали на 2-3 дні писанки з «безконечником» – писанкою, розмальованою однією безперервною лінією під перший або покутній вулик, що називають «хазяїном» чи «Зосимом», який стоїть посеред пасіки і на якому лежить ладан. Їх прикопували весною в першу ріллю, щоб був добрий врожай; шкарлупою свяченої писанки обкурювали хворих. Писанки клали під стріху, щоб охороняли хату від блискавки і вогню. Весною коли перший раз виганяли худобу на пасовища, пастухи брали з собою писані яйця. Коли починали будувати нову хату – якщо це було після Великодня, в кутки замуровували по писанці. Писанки на Великдень урочисто закопували під поріг хати, клали разом з однією чи двома писанками на причілок, в стайні до наступної весни та під час оранки у першу борозну на свято Теплого Олексі (30 березня) (Воропай О., 1991, с.390). На Великдень після розговіння, старші люди йшли на могилки і христосувалися з померлими рідними, розбиваючи писанку об хрест і промовляючи «Христос Воскрес!» або закопували писанку в могилу. На дитячі могилки клали писанки з білим тлом. Розбивши писанку, вони розкришували її на могилі з вірою, що родичі її споживуть – прилетять у вигляді птахів і поїдять покришені яйці. На Херсонщині був звичай ставити на святковому великодньому столі поруч з паскою на тарілку на якій могилкою була насипана земля з пророслою зеленою травою. Навколо цієї могилки клали стільки червоних крашанок, скільки в хаті померло рідні. Коли в родині хтось був відсутній на свята або пропав безвісти, мати залишила для нього три писанки, шматочок свяченої паски, загорнувши у рушник, клала у затишне місце, покриваючи сухою материнкою – символом життя. Цей дарунок від матері зберігали до Вознесіння Господнього та віддавали бідним. Якщо під час Великодніх свят помирала дівчина, то її у труні викладали писанками навколо голови шлюбний вінок, а дітям крашанки зав'язували в мішочок, по писанці клали й померлим під час Великодня (Воропай О., 1991, с.410).

Отже, в сучасній українській культурі, народному мистецтві відбувається активна популяризація звичаю писання писанок. Це позитивне явище традиційної культури українців має деякі негативні риси. Передусім тому, що

цей звичай поширюють без розуміння утилітарного, символічного змісту його обрядовості і важливості збереження великодньої традиції, тому звичай «писати яйця» переходить у «бездушне» ремесло. Нанесені символи на писанку робили її оберегом, талісманом, який служив для захисту людини, її родини. Щоб вона набула святості, її треба було декорувати відповідним символом, атрибутом дотримуючись норм звичаєво-обрядової культури українського народу весняного циклу народного календаря.

Список використаних джерел

- Біляшівський Е. Українські писанки. Київ: Мистецтво, 1968. 92 с.
- Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. Т. I. Київ.: Оберіг, 1991. 456 с.
- Гургула І. Звичай і повіря пов'язані з писанками. *Народне мистецтво західних областей України*. Київ: Мистецтво, 1966. 75 с.
- Кожолянко Г. Весняні свята та обряди Буковини. *Берегиня*. 2007. №1 (52). С.52-65.
- Манько В. Українська народна писанка. Львів: Свічадо, 2001. 46 с.
- Мицик В. Писанки / Уклад. В. Мицик, худож. О. Фисун. Київ: Родовід, 1992. 60 с.
- Полтавська писанка / Упоряд. В.Асадчева. Полтава: Оріяна, 2008. 64 с.
- Скуратівський В. Місяцелік: Український народний календар. Київ: Мистецтво, 1992. 208 с.
- Ткаченко В. Писанкарство в Україні: Історіографія (1910-1980-і рр.). *Народна творчість та етнографія*. 2005. №2. С. 92-97.

* * *

*Кавалер Оксана, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»*

ПНПУ імені В.Г.Короленка

*(науковий керівник – доц. **Бороденко О.А.**)*

КЕЙС-МЕТОД ЯК ІННОВАЦІЯ НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Сьогодення вимагає від нас швидкого засвоєння великої кількості інформації. Для того, щоб учень засвоїв знання і ефективно володів матеріалом потрібно розробляти нові інноваційні підходи до процесу навчання, використовувати інтерактивні методи. Їхній зміст полягає у триєдиній взаємодії вчителя з учнями: учитель навчає учнів, учні навчають один одного та вчитель навчається, удосконалюється від учнівської співпраці. Так, навчальний процес організовується у взаємодіянні, діалозі, в ході якого учні, зокрема старшокласники, навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми, враховувати альтернативні думки, приймати виважені рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватись з іншими людьми тощо.

До головних методів інтерактивних форм навчання відносять тренінги, ділові та рольові ігри, навчальні групові дискусії, мозковий штурм тощо. Ще один досить цікавий метод – це кейс-метод, поширення якого тісно пов'язане з сучасними змінами в освіті. Мета даного методу полягає в аналізі конкретної ситуації, випадку, описі поставленої проблеми, яку необхідно вирішити. У перекладі з англійської «case» – випадок. А отже, використання цього методу є зручним і ефективним в процесі навчання історії. Він сприяє розвитку

винахідливості, вмінню вирішувати проблеми, розвиває аналітичні здібності та вміння робити власні висновки, наближати процес навчання до реальної практичної діяльності.

На сьогодні використання кейс-методу знаходиться на стадії розвитку, деякі методичні аспекти запозичуються із закордонних практик. Зокрема багатий досвід використання кейс-методу накопичено педагогами США, Великій Британії, Австралії у професійній підготовці. Цей метод потребує детального аналізу, адаптації до особливостей навчання історії зокрема.

Метою статті є розкриття основних напрямів практичного втілення кейс-методу в організаторсько-педагогічну діяльність старшої школи, на прикладі навчання історії.

Варто зазначити, що питання доцільності використання загальних принципів кейс-методу, його специфіки знайшло висвітлення у працях сучасних зарубіжних і вітчизняних учених: О. Баєвої, С. Бекер, Д. Бьорера, С. Джеломанової, І. Іванової, Г. Канищенко, В. Лободи, О. Сидоренка, Ю. Сурміна, Н. Сухницької, В. Чуби та інших.

На сучасному етапі основні методичні інновації пов'язані з використанням активних методів навчання та організацією навчального процесу на основі взаємодії, діалогу, у ході якого учні навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми щодо аналізу відповідної інформації, враховувати альтернативні думки, приймати виважені рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Чільне місце в останній час посідає кейс-метод.

Кейс-метод, як одна із форм активного навчання, використовується у навчанні розмаїтих дисциплін. Разом із вдосконаленням аналітичних навичок, кейс-метод стимулює розвиток відмінних компетентностей, дозволяючи впроваджувати компетентнісний підхід у підготовку фахівців вищими навчальними закладами. Водночас кейс-метод є формою перевірки знань, що розвиває здатність виокремлювати важливе від часткового, виховувати самовідповідальність за прийняття рішень і формувати необхідні навички в процесі навчання. Кейс-метод тісно пов'язаний із реальною дійсністю, справжнім життєвим досвідом, оскільки відображає конкретну ситуацію, що вимагає прийняття невідкладних рішень. Відомо, що знання ефективніше засвоюються тоді, коли їх постійно повторюють. Тож, однакову інформацію варто вміти подати в різних формах і різними способами використовуючи різноманітні кейси в межах однієї теми. Така методика спрямована на формування знань, умінь і навичок учнів найбільш прийнятним для них способом (Ковальова, 2014, с. 20).

Виникнення цього методу датується початком XX століття в навчальній системі США. Використовувався він переважно в галузі права та медицини. На початку 20-х років минулого століття декан Гарвардської школи управління бізнесом Дін Донхем упровадив цей метод на заняттях, саме там було видано перший збірник кейсів. «Новий» метод мав неабиякий успіх і поступово перетворився на основний метод навчання на факультеті.

Сьогодні співіснують дві класичні школи case study – Гарвардська (американська) і Манчестерська (європейська). Метод першої школи ґрунтується на пошуку єдиного вірного рішення, друга – передбачає багатоваріантність вирішення проблеми.

В Україні дана методика case study за тими освітніми стандартами і традиціями, що прийняті в США, стала впроваджуватись тільки в останні роки. Головна проблема – розробка учбових практичних ситуацій.

Кейс-метод орієнтований не тільки на отримання учнем конкретного об'єму знань, а більшою мірою, він формує вміння і навички розумової діяльності, розвиток здібностей, серед яких особливу увагу надають здібності до самонавчання, вмінню обробляти великі об'єми інформації. Цей метод дозволяє не тільки аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, але й отримувати кінцевий результат. Навчальний кейс – це опис певної ситуації. У загальному вигляді ситуація представляє собою сукупність подій, поєднаних в одне ціле визначеною проблемою (Гладких, 2004, с. 170).

Серед різноманіття існуючих класифікацій кейсів найбільш розповсюдженою є та, в основі якої лежить зміст кейсу і ступінь його впливу на школярів. Зокрема виділяють такі:

- Практичні кейси, які відображають абсолютно реальні життєві ситуації. Цей кейс створює практичну, «діючу» модель історичного розвитку. Такий кейс повинен бути максимально «ілюстративним» і детальним. Головне його завдання зводиться до пізнання життя та оволодіння навичками реальної професійної діяльності.
- Навчальні кейси, основне завдання яких полягає в оволодінні учнями певними знаннями. Цей кейс відмінний від попереднього, він несе навчальний і виховний характер.
- Науково-дослідницькі кейси, орієнтовані на здійснення дослідницької діяльності. Мета цього кейсу полягає в тому, що він є моделлю для отримання нових знань, його важко застосувати в умовах шкільної освіти, адже його функція зводиться до опанування навичками наукового дослідження шляхом використання методу моделювання.

На практиці використання методу кейсів на уроці можна поділити на три умовні етапи:

- перший етап – організація роботи над кейсом;
- другий етап – безпосередня робота над кейсом;
- третій етап – завершальна робота над кейсом, підведення підсумків.

При використанні кейс-методу на уроці діяльність самого вчителя включає в себе дві фази: перша – це створення кейса (вибір теми, розробка, добір питань для обговорення та аналізу), друга фаза – діяльність учителя під час уроку (вступне слово вчителя, залучення дітей до обговорення, аналізу, підведення підсумків проведеної роботи учнів). Загалом під час використання кейс-методу роль учителя суттєво відрізняється від традиційної.

Чимало зусиль учитель прикладає до створення робочої групи, адже учні мають різний рівень знань, інтелекту, здібностей і мотивацій до навчання. Вирішення цієї проблеми дуже важливе, оскільки вона є відправною точкою, відштовхуючись від якої здійснюється навчання і будуть вимірюватись досягнуті результати.

При організації відкритої дискусії щодо матеріалу проблемного кейсу основними чинниками є вміння та навички учнів, майстерність учителя створити дискусію. Запитуючи, учитель звертає увагу учнів на конкретну інформацію в тексті кейсу, ініціює їх відповіді. Під час дискусії вчитель

контролює її спрямування, домагаючись участі кожного учня, може завершити діалог аналізом знайденого учнями рішення (Андюсев, 2010, с.61-62).

Навчання історії вимагає вивчення великої кількості історичних джерел, які не доопрацьовуються учнями через їхній об'єм. Тому кейс-технологію можна використовувати на уроках історії за темами, що вимагають аналізу значного числа документів. Також ефективним є використання кейс-методу під час розгляду тем, де немає однозначної відповіді на поставлене питання, але є необхідність проведення дискусії, розгляду різних точок зору.

Під час уроку, на якому застосований кейс-метод, кожен учень має можливість зануритись у конкретну ситуацію, історичну подію, уявити себе безпосереднім учасником цих подій, а отже висловити свою позицію з того чи іншого питання, підвести підсумки. Тому, використання кейс-методу на уроках історії відкриває широкий простір для творчості, самостійності, розвиває практичне мислення, уміння аналізувати інформацію, формулювати і розв'язувати проблеми, а також формує життєві компетентності.

Сучасне суспільство вимагає від вчителя підвищення рівня освітніх компетентностей. Традиційних форм навчання стає замало для досягнення високих результатів, кейс-метод є новим та ефективним підходом, що відповідає вимогам державного стандарту. Сьогодні використання кейс-методу перебуває на стадії дослідження і потребує чимало доопрацювань, проте набуває популярності та активно використовується на практиці. Він вважається найефективнішим способом навчання школярів навичкам вирішення типових проблем. Метод сприяє розвитку низки важливих якостей, таких як: самостійне критичне мислення, командна робота, аналіз і синтез, уміння вислухати альтернативну та аргументувати свою точку зору, робити висновки.

Практична ситуація, яка моделюється на уроці, викликає інтерес до процесу навчання, виховує навички комунікативної культури, соціальної активності. Така активна форма навчання прищеплює інтерес до теми, історії загалом, сприяє розвитку творчого мислення, дисциплінує учнів, навчає приймати конструктивні рішення.

Список використаних джерел

Ковальова С.М. Різноманітні підходи до класифікації кейсів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 2. С. 20–24.

Гладких И.В. Методические рекомендации по разработке учебных кейсов. СПб, 2004. 42 с.

Андюсев Б.Е. Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей. *Директор школы*. №4. 2010. С. 61–69.

* * *

***Колеснікова Маргарита, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Бороденко О.А.)***

ПРОЄКТНЕ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ ЯК НОВАЦІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Третє тисячоліття має свій зміст, свою неповторну філософію, яке є часом народження нової якості життя, визначення актуальних стратегічних

орієнтирів, появи інноваційної культури. Ми відчуваємо ці зміни в усіх галузях, а характер праці стає особливо інтелектуально вираженим. Економічна діяльність вимагає від працівників, які діють в умовах неперервних змін і нововведень, високого рівня знань і кваліфікації.

Сучасна система освіти зустрічається з багатьма проблемами. Але найголовніша з них – це непередбачуваність розвитку як економічного, так і технологічного, а також – прискорення суспільних процесів, що стає своєрідним викликом сучасній освіті, орієнтованій на підготовку та адаптацію молодих людей до життя в нових реаліях. Формується сучасне інформаційне суспільство, якому властиві риси глибоких знань, високої динаміки розвитку, передового виробництва, усебічного розвитку особистості. Тому формування компетентності учнів щодо здатності мобілізуватися в реальному житті є найактуальнішим питанням інноваційного педагога, рушійною силою утвердження суспільно значущих цінностей: свободи вибору, творчості, життєвого досвіду, які можна вирішувати через проектну діяльність здобувачів освіти.

Завданням сучасної школи є виховання компетентної особистості, яка не лише володіє знаннями, високими моральними якостями, а здатна самостійно, нестандартно, креативно діяти в різноманітних життєвих ситуаціях, застосовуючи свої знання, досвід і брати на себе відповідальність за власну діяльність. Великі можливості у вирішенні цих завдань забезпечує застосування методу навчальних проєктів. Зрештою, уміти створювати, реалізувати чи брати участь у проєктах – вагома життєва компетентність особистості, основи якої можливо оптимально сформулювати й розвинути в умовах навчання особистості в закладі загальної середньої освіти.

Реалізація методу проєктів на практиці веде до варіативності в застосуванні методів, прийомів, засобів і новітніх технологій навчання на уроках, зокрема, історії та суспільних дисциплін. Учитель не просто передає готові знання учням, а стає організатором пізнавальної діяльності майбутніх дослідників. Роль учителя при виконанні проєктів змінюється залежно від етапів роботи над проєктом. Однак на всіх етапах педагог виступає як фасилітатор, тобто помічник, він не передає знання, а корегує діяльність школяра. Змінюється психологічний клімат у класі, оскільки вчителю історії доводиться переорієнтовувати роботу на різноманітні види самостійної діяльності, на пріоритет діяльності пошукового, дослідницького, творчого характеру. Реалізація даного методу у сучасних умовах демонструє зростання ефективності процесу навчання та виховання, упровадження в життя низки найважливіших теоретичних положень, відкриття нових можливостей у програмуванні освітнього процесу.

Актуальність теми нашого дослідження беззаперечна тому, що проектну технологію навчання вважають інновацією XX–XXI століть, а вміння застосовувати її у своїй педагогічній діяльності – показником високої кваліфікації вчителя, упровадженням ним прогресивних методик навчання та розвитку школярів (Баханов, 2008, с. 65).

Метод проєктів застосовують при вивченні будь-якої шкільної дисципліни, але на уроках історії, у педагогічній практиці, частіше всього використовують такі види проєктів: інформаційні, ігрові, дослідницькі, творчі. Вид проєкту

залежить від віку учнів та обраної теми. У курсі вивчення історії цей метод може використовуватись у рамках майже всього програмного матеріалу. Обрані теми повинні бути змістовними, цікавими, й ускладнюватися залежно від віку школярів (Мокрогуз, 2005, с. 98)

Наукова новизна полягає у практичному застосуванні методу проєктів, самостійно розроблених і втілених в освітній процес учителями. Навчання у школі повинно бути організовано так, щоб дітям було цікаво на уроках, щоб вони прагнули отримати нові знання, бо, як писав відомий педагог Василь Сухомлинський «голова небезпека – лінощі за партою, лінощі місяцями, роками. Це розбещує морально, калічить людину, і ніщо не може відшкодувати того, що втрачено в найголовнішій сфері, в якій людина повинна бути працівником у сфері думки» (Сухомлинський, 1985, с. 207).

Важливим аспектом організації вищезначеної діяльності є мотивація учнів. Як правило, школярі мають позитивну мотивацію для дослідження певної проблеми в тому випадку, коли вони отримують не тільки навчальний, а й соціальний досвід. Це відбувається за таких умов: якщо їхнє дослідження спрямоване на вирішення важливої суспільної проблеми; проблематика проєкту для учнів є особисто цікавою, а процес дослідження захоплюючим. Відповідно, основними принципами реалізації проєктної діяльності повинні бути реальне партнерство учасників, прагматичність, практичність результатів, спрямованість на вирішення конкретної проблеми, орієнтація на короткострокові та середньострокові проєкти, котрі мають найбільший виховний вплив.

Метою статті є висвітлення основних векторів сучасної інноваційної проєктної технології навчання в школі, розкриваючи особливості її впровадження в старшій школі на прикладі вивчення історії. У статті розкриємо питання виникнення методу проєктів у світовій педагогічній науці, особливості понятійного апарату, сутність новітньої технології та її практичну значимість.

Метод проєктів виник у 20-тих роках ХХ ст. у США і мав назву «метод проблем». Розвивався у межах гуманістичного напрямку філософії та освіти, експериментах Джона Дьюї та його педагогічних поглядах. У ньому містилися ідеї побудови навчання на фундаменті активності, через доцільну діяльність учня, у співвідношенні з його особистим інтересом саме в цих знаннях. Дослідник стверджував, що навчання повинно будуватися як розв'язання актуальних проблем, узятих із реального життя, близьких і важливих для дітей або ж необхідно поставити перед учнями важливу проблему, що потребує дослідницьких пошуків для її вирішення (наприклад, чи був вибір релігії політичним кроком князя Володимира?) (Захарченко, 2003, с. 17).

Дьюї мав послідовників, які намагалися вдосконалити систему роботи з проєктами. Найбільше відзначився з цього питання В. Кілпатрік, який довів, що проєкт – це цільовий акт діяльності дитини. Саме він дав таку класифікацію проєктів: «створюваний (продуктивний) проєкт, співвідносний із трудовою діяльністю – доглядом за рослинами і тваринами, підготовкою макета, конструкторською діяльністю тощо; споживчий (його метою є споживання у найширшому розумінні, включаючи розваги) – підготовка екскурсій, розробка і надання різних послуг (ремонт одягу, взуття, інформаційні послуги тощо), проєкт вирішення проблеми життєзабезпечення табору тощо; проєкт

розв'язання проблеми (науково-дослідницький проєкт); проєкти розкриття історичних або літературних проблем (які, як правило, поєднуються з дискусійними формами роботи) тощо; проєкт-вправа (проєкти навчання і тренування для оволодіння певними навичками)» (Кіпатрік, 2003, с. 353). Робота над проєктом включає усвідомлення учнем мети, оформлення задуму, розробку організаційного плану, роботу за планом, підбиття підсумків у вигляді письмового звіту.

Ідеї проєктного навчання виникли в Росії практично паралельно з розробками американських учених. З 1905 р. під керівництвом С. Шацького невелика група педагогів намагалася активно впроваджувати їх у свою практику навчання.

За часів СРСР ідеї проєктування не залишилися без уваги, їх широко впроваджували в навчально-виховний процес, проте недостатньо продумано і послідовно. Результатом стала постанова ЦК ВКП(б) 1931 р., якою метод проєктів було засуджено і заборонено. Відтоді в Росії та Україні більше не робилося якихось серйозних спроб відродити метод в освітянській практиці. На жаль, повернення до методу проєктів сьогодні відбувається не так швидко, як він заслуговує, використовуються лише окремі елементи технології (Колеснікова, 2008, с. 159).

У своїх працях сучасні дослідники зазначають, що використання методу проєктів забезпечує мотивацію до навчання та розкриває творчий потенціал учнів.

О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська використовують поняття «навчальне проєктування», «проєктна технологія», «метод проєктів». На думку дидактів, у освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу має вияв технологія проєктування, що «передбачає розв'язання учнем або групою учнів якої-небудь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, творчості». «Навчальне проєктування орієнтоване, перш за все, на самостійну – індивідуальну, парну або групову – роботу, яку учні виконують упродовж визначеного часу» (Пехота, Кіктенко, Любарська, 2002, с. 150).

Аналізуючи питання компетентнісного потенціалу навчальної проєктної діяльності, І. Єрмаков використовує поняття «проєктний підхід до освіти», «проєктне навчання», «проєктна діяльність», «проєктний метод у компетентнісно спрямованій освіті», останнє з яких трактує як «інструмент, який створює унікальні передумови для розвитку ключових компетентностей (соціальних, полікультурних, інформаційних, комунікативних тощо) і самостійності учня в осягненні нового, стимулюючи його природну допитливість і творчий потенціал» (Єрмаков, 2006, с. 13).

На думку О. Пометун, педагогічна технологія дає відповідь на таке запитання: як, яким чином (якими методами, прийомами, засобами) досягти поставленої мети, установлюючи порядок використання різноманітних моделей навчання. Проєктна технологія представляє собою певний комплекс, що має такі складові: заплановані результати; засоби оцінки для корекції й вибору методів, прийомів навчання, оптимальних для тієї чи іншої конкретної ситуації;

набір моделей навчання, розроблених учителем на цій основі (Пометун, 2005, с. 115).

Отже, сутність проектної технології вчені вбачають у стимулюванні учнів до вирішення певних проблем та оволодінні необхідними знаннями, а також демонстрації практичного застосування здобутих знань і набутих умінь. Метою навчального прогнозування є створення педагогом таких умов освітнього простору, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності учня.

Беззаперечним є той факт, коли результати виконаних проєктів повинні бути матеріалізовані, тобто певним чином оформлені (відеофільм, альбом, бортжурнал «подорожей», комп'ютерна газета, альманах, мультимедійна презентація тощо). Матеріал може подаватися в різних формах: дискусія, огляд, виставка, демонстрування, обговорення, рольова гра, диспут, повідомлення, доповідь, конференція, репортаж, драматизація. Окремі вчителі історії надають перевагу повідомленню при обговоренні проблемних питань проєкту. Фахівці ж радять провести конференцію чи диспут (Баханов, Ницета, 2008, с. 27).

Теми проєктів для дітей визначають або представники органів управління освітою, або вчителі історії, враховуючи специфіку предмета, інтереси та здібності здобувачів освіти. У ході розв'язання проектної проблеми учням доводиться застосовувати міжпредметні зв'язки, із географією, всесвітньою історією, економікою, основами правознавства тощо. Цікавою та нестандартною є тема з історії України (7 клас): «Червоне Сонечко Русі». Прочитавши таку загадкову назву, допитливий учень висловить бажання її дослідити і визначити найважливіші аспекти діяльності князя Володимира Великого. Або ж інша тема: «Аналіз державного ладу Київської Русі в X ст.». Назва теми передбачає оволодіння учнями теоретичними знаннями з основ теорії держави і права, міжнародного права, географії, демографії тощо (Чепіль, Дудник, 2012, с. 93).

Практичний досвід підказує, що для реалізації проєктів на уроках історії найбільш придатними є: дослідницькі проєкти, які потребують обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження для всіх учасників, соціальної значущості (наприклад, тема «Альтернатива зовнішньої політики князя всія Русі»); творчі проєкти, що не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників. Вони заздалегідь домовляються про заплановані результати і форму їх представлення: рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм (наприклад, тема проєкту «Чому князь Володимир проводив багатовекторну політику?»). Ігрові проєкти, учасники яких беруть на себе певні ролі, зумовлені характером і змістом проєкту (наприклад, тема «Як Володимир Великий об'єднав державу?»). Інформаційні проєкти спрямовані на збирання інформації про якийсь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проєкту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів. Учителю, наприклад, дає учням завдання проаналізувати політику Володимира Великого, при цьому використовуючи джерельну інформацію. Практично-орієнтовані проєкти – результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси (документ, програма). Навчально-телекомунікаційні проєкти – це спільна навчально-пізнавальна творча або ігрова діяльність учнів-партнерів, організована на основі

комп'ютерної телекомунікації, яка має спільну мету дослідження певної проблеми, узгодження методів, способів діяльності й спрямована на досягнення спільного результату. Це може бути міжнародна співпраця задля обміну досвідом. Тематика обирається історична, наприклад, «Європа і перший великий монарх України – Володимир Великий» (Чорна, 2011, с. 77).

Педагог упродовж роботи над проектом є лише організатором. Учні у процесі діяльності над поставленою проблемою опановують комплекс історичних умінь, вчать набувати нові знання, самостійно інтегрувати їх, взаємодіяти один з одним, навчаючись мобільності, такту, лояльності, кооперуванню, досліджувати історичні проблеми в життєвому контексті, з метою застосування їх як певного досвіду в реальному особистому житті та професійній діяльності, та в кінцевому результаті – повинні отримати продукт своєї діяльності для демонстрації вчителю та аудиторії. У роботі над проектом з'являється можливість ефективного освоєння способів діяльності, спрямованих на розвиток таких ключових компетентностей як пізнавальної, комунікативної та інформаційної.

Успіх у сучасному світі значною мірою визначається здатністю людини організувати своє життя як певний навчально-розвиваючий, мотивуючий проєкт: визначити далеку й найближчу перспективу, знайти й залучити необхідні ресурси, накреслити план дій і, здійснивши його, оцінити, чи вдалося досягти поставлених цілей. Дослідження, проведені в Україні й за кордоном, показали, що більшість сучасних лідерів у політиці, бізнесі, мистецтві, спорті – люди, які володіють проєктним типом мислення (Бондаренко, 2010, с. 19).

Отже, ми довели, що використання методу проєктів у освітньому процесі підсилює прагнення до відкриття нового, в методичній та практичній роботі вчителя історії та учнів. Цей процес взаємодії є особистісно-орієнтованим, і спрямованим на використання різних дидактичних підходів, має високу мотивацію, що означає зростання інтересу до минулого, занурення в світ історії, та залучення до роботи вихованців. Результативність роботи над проєктом визначаємо за сформованістю практичних навчальних умінь.

Практичне застосування методу свідчить, що проєктна робота дуже перспективна, оскільки в ній кожен із учасників не втрачає свого статусу активної діючої особистості, намагається зайняти в групі позицію, що відповідає його можливостям: знанням, умінням, здібностям, мисленню тощо. Це позначається на загальному формуванні індивідуального стилю вихованця. Працюючи над проєктом, учні спілкуються, співпрацюють і допомагають один одному в процесі навчання, розвивають соціальні, розумові та комунікативні навички, вчать логічно, критично мислити.

Список використаних джерел

- Баханов К.О., Ницета В.А. Життєтворчі проєкти в навчанні історії України. Харків: Основа, 2008. С. 10–70.
- Бондаренко Л. Проєкт – рушійна сила в освіті. *Директор школи*. №18. 2010. С.19–24.
- Єрмаков І. Компетентнісний потенціал проєктної діяльності. Проєктна діяльність у школі. Упорядник М. Голубенко, Київ: Шкільний світ, 2006. С.5-18.

- Захарченко О. Метод проєктів (теоретичні основи методу та практичні поради). *Завуч*, 2003. № 32. С. 15–18.
- Кильпатрик У. Несколько заключительных вопросов. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати. *Практикозорієнтований збірник*. Київ: Департамент, 2003. – С. 353.
- Колесникова И.А. Педагогическое проектирование: учебное пособие [для высших учебных заведений]. И.А. Колесникова, М.П.Горчакова-Сибирская; под редакцией В.А.Сластенина, И.А.Колесниковой. 3-е изд., стер. Москва: Академия, 2008. 288 с.
- Мокрогуз О.П. Іноваційні технології на уроках історії. Харків: Основа, 2005. С.92–115.
- Освітні технології. Навчально-методичний посібник. Пехота О.М., Кітченко А.З., Любарська О.М. та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ: АСК, 2002. 255 с.
- Пометун О.І., Піроженко Л.В. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. За ред. О.І. Пометун. Київ: А.С.К., 2005. 192 с.
- Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1985. С.207.
- Чепіль М.М., Дудник Н.З. Педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Академ. видавництво, 2012. С. 88–100.
- Чорна М.І. Метод проєктів на уроках історії. Тернопіль-Харків: Видавництво «Ранок», 2011. С. 50–87.

* * *

*Колеснікова Маргарита, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Сітарчук Р.А.)*

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ШЛЯХ ДО ТОМОСУ

Релігія в житті українського народу вважається одним із головних чинників етногенезу, формування ментальності, національної свідомості та є надзвичайно потужним регулятором суспільних відносин, який історично мав вагомий вплив на функціонування держави. На зламі ХХ – ХХІ ст. в Україні значно позависло релігійне життя та його вплив на суспільство, яке в умовах незалежності застосувало релігійні тенденції для вирішення питань соціокультурного самовизначення, стало засобом виховання в людях посилення моральності.

Практика залучення релігії до вибору вектора соціально-політичного й культурного розвитку – явище, що має в Україні глибоке історичне підґрунтя» (Вашрова, 2009, с. 33). Прикладом такого підходу до державно-церковної політики слугують державні утворення періоду визвольних змагань – Української національно-демократичної революції початку ХХ ст.: Української Центральної Ради, Української Держави Павла Скоропадського, Директорії УНР, що призвели до процесів інституціонування церковно-релігійних організацій. Складність для України у вирішенні питання державно-релігійних відносин цього періоду полягала в тому, що досвіду як самостійна держава вона не мала, а тому й не існувало комплексних рішень та підходів до співіснування

з церквою та релігійними організаціями. Їх доводилося напрацьовувати (Сленський В., 2011, с. 84).

Саме церква, як свідчить історія, посідає особливе місце та відіграє непересічну роль у періоди соціального напруження чи протистояння, у переломні революційні часи вирішення долі держав і народів. В Указі Президента України № 17/2016 від 22 січня 2016 року «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1920 рр.» наголошується, що для України і для її регіонів події, що відбувалися 100 років тому, є характерними і в наш час: самостійність, незалежність, суверенітет, соборність автокефальної Української Православної Церкви. Нарешті ми маємо «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні», за який точилася запекла боротьба (Указ Президента України, 2016).

Долі автокефальної церкви й держави переплетені дуже тісно, й успіхи однієї зумовлюють успіхи й саме існування другої. Більшість ранніх автокефалій було зметено з карти християнського світу завойовниками й імперіями, а потім відновлено як наслідок національного й політичного відродження, а також визвольних воєн (Щоткіна, 2019, с. 15). І це ще раз підтверджує те, що з метою розуміння сучасних державно-церковних та міжцерковних відносин, їх можливих наслідків для суспільства слід звертатися до історичного досвіду.

Зі сторінок дослідження постають факти, події, розуміння яких важливе для українського народу, який завжди був глибоко релігійним. Для нього питання помісності УПЦ є громадянською позицією надання їй рівного статусу в родині світового православ'я. І такі процеси є закономірними, адже суспільство усвідомлює факт, що релігія і церква – необхідні складові частини побудови держави і громадянських інститутів, які відіграють роль ціннісно-сміслового підґрунтя духовно-культурного й національного відродження (Киридон, 2019, с. 187).

Визвольні змагання українського народу періоду Української революції (першої чверті XX століття) визначили новий шлях розвитку суспільства, його національну самоідентичність, показали значення релігії в державотворчих процесах. Визвольна боротьба нашого народу першої чверті XXI ст. проти російської агресії об'єднала суспільство проти спільного ворога (Колодний, 2005, с.147).

Із відродженням на зламі 80-х – 90-х років XX ст. релігійно-церковного життя в Україні постало питання державно-конфесійних відносин. Започаткований конструктивний діалог між державою й церковно-релігійними організаціями став важливою умовою демократичних перетворень, розвитку громадянського суспільства. Взаємини між державою та релігійними громадами у деяких моментах зумовлювали напрями внутрішньої та зовнішньої політики України, тобто впливали на державотворчі процеси. Вони, таким чином, є одним із ключових елементів у діяльності й державних інституцій, і церковно-релігійних громад (Мякінченко, 2018, с. 103).

Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження незалежної України висвітлений у працях вчених: Биченко Л., Вашрової Н., Дудар Н., Сленського В., Киридона П., Колодного А., Кравченка

П., Лобовика Б., Мельник В., Мякінченко І., Олянич Л., Паращевіна М., Перебенесюка В., Рязанової Л., Филипович Л., Шангіної Л., Щоткіної К. та ін.

В. Гриневич вважає Майдан і Церкву пов'язаними досвідом духовної взаємодії. Щодо ролі «неканонічних церков» влучно висловився доктор філософських наук, богослов М. Черенков, якого цитує В. Гриневич: «Церква, яка була з народом в скрутну годину, канонічна вже в силу цього факту, уже тим, що показала свою християнську солідарність і жертвовну любов. Важко назвати «сектантами» і «розкольниками» тих, хто були на одній барикаді чи в одному окопі, хто молилися спільною молитвою і закликали на допомогу єдиного Бога. Все змішалось. Духовними лідерами Майдану й адвокатами громадянського суспільства стали «шкідливі уніати» (Гриневич, 2015, <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/maidan-church>).

Н. Вашрова у статті «Тенденції розвитку релігійного життя в сучасній Україні» розглядає основні напрями розвитку релігійного життя України в період з 1990 – 2007 років. Зокрема, аналізує процес розвитку традиційних християнських церков і характеризує основні показники релігійності сучасного українського суспільства, а також – поєднання традиційних та інноваційних елементів релігійного життя в рамках основних християнських конфесій (Вашрова, 2009, с. 33-46).

С. Здіорук у монографії «Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI ст.» досліджує проблеми функціонування та розвитку системних суспільно-релігійних відносин, розв'язання яких визначає стратегію гуманітарної політики і демократичних реформ в Україні (Здіорук, 2005, с. 5).

В. Войналович у статті «Сучасне українське православ'я: старі й нові виклики» дослідив сучасний стан українського православного комплексу в контексті глобальних світових процесів та основних тенденцій і змін релігійної сфери України. Науковець зацентрував увагу на характері міжправославних взаємин, сутнісному змісті їх конфліктного потенціалу та його впливів на суспільну ситуацію, описав національно-громадянську консолідацію, здійснив ґрунтовний аналіз процесу творення Української помісної православної Церкви, виявив його зовнішні і внутрішні чинники, аргументував прогностичну оцінку можливих ризиків і наслідків. (Войналович, 2018, с. 141–192).

А. Киридон у статті «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні»: структурування простору відносин держави і церкви. Держава і Церква в новітній історії України: збірник наукових статей (Випуск 7.) розкриває важливість для українського суспільства надання Томосу Православній Церкві України, визнання її помісного статусу, показує динаміку руху до проголошення автокефалії церкви в Україні від кінця 1980-х років до 2018 року. Авторка наголошує, що конституювання Православної Церкви України та акт «Патріаршого і Синодального Томосу надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні» резонує в площині кількох контекстів: державно-політичній, церковно-релігійній, соціально-культурній, морально-ціннісній, ментально-духовній, громадянській, геополітичній, стратегічній (Киридон, 2019, с. 8).

Набуття Україною автокефалії означає фактично піднесення статусу Православної церкви України, рівність її з іншими автокефальними

православними церквами. Автокефалія – це статус помісної церкви, як самокерованої, незалежної частини Вселенської Православної церкви, що очолюється патріархом або архієпископом чи митрополитом. Об'єктивно автокефалія посилює державу, а відсутність її послаблює, роблячи відкритою для всіляких провокацій, маніпуляцій настроями громадян, перетворюючи церкву на засіб досягнення політичних цілей в інтересах іноземних структур (Киридон, 2019, с. 8-21)

Отже, можемо констатувати, що здобуття Україною незалежності 1991 року відкрило шлях до набуття автокефалії, а надання Томосу та утворення Православної Церкви України – звільнило її від залежності від московського патріархату. УПЦ тепер під егідою Константинопольського Патріархату отримала можливість вільного духовного розвитку, в т.ч. у поєднанні із західним демократичним світом, який показав, що підтримує Україну. Також ці події призвели до консолідації українського суспільства та зміцнення національної безпеки нашої країни. Це дало шанс для додаткового розвитку православ'я, приходу нових вірян. Томос для нас – впевнений крок у майбутнє.

Беззаперечним залишається факт, що вихід України з-під московського релігійного впливу став потужним геополітичним викликом для росії. Втратила свою силу ідея «русского мира», рф втратила засіб для реалізації тут своїх інтересів. Зокрема, вона несе значні збитки у сфері фінансів.

Російська окупація частини українських територій виразно розмежувала релігійне середовище України за критерієм ставлення до процесів національного державотворення та спонукала український народ і державне керівництво до глибшого розуміння значення розбудови національної церкви. Окрім того, збройна агресія Росії проти України започаткувала процес виходу прочан із УПЦ МП. Визнання Константинополем Православної церкви України слугує противагою потужному московському тиску.

Конституювання Православної церкви України створює якісно нові можливості для інтеграції України в європейську та світову цивілізацію як їх невід'ємної частини. Створення ПЦУ фундає потужну опору для формування української громадянської ідентичності через дієве, свідоме відчуття кожним громадянином об'єднуючої «спільності» як цінності. Православна церква України увиразнює духовно-культурні маркери незалежної держави та розвитку нації. Масштаб і природа постанови Православної церкви України корелюють з процесами переживання «гідності», як об'єднуючої цінності, що відбулося під час Майдану (Киридон, 2019, с. 19).

З отриманням Україною Томосу вона відкрила нову сторінку своєї боротьби – за національну незалежність, національний церковний проект, у якому, зважаючи на реалії: вторгнення росії на українські території та геноцид українського народу, єдиний шлях – єдність українського православ'я. Українці не можуть бути інертними, бо сьогодні ми – будівничі подальшої долі України.

Саме українці, отримавши свою автокефалію, покликани пробудити світову православну спільноту, яка дотепер мирно дримала в кордонах власних «канонічних територій», мусить прокидатися й братися до розв'язування питань, що стосуються й об'єднують усе світове православ'я.

Список використаних джерел

- Вашрова Н. Тенденції розвитку релігійного життя в сучасній Україні. Вісник Львівського університету. Серія соціології, 2009. Вип. 3. С. 33–46.
- Войналович В. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. Наукові записки ІПіЕНД, 2018. № 3–4. С. 141–192.
- Гриневич В. Майдан і Церква : досвід духовної взаємодії / В. Гриневич // Україна модерна. – Режим доступу до журн.: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/maidan-church>
- Єленський В. Релігія і глобальна політика : світ і Україна. Національна безпека і Оборона, 2011. № 1–2. С. 79-88.
- Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія / С. І. Здіорук. – К.: Знання України, 2005. 552 с.
- Киридон А. Становлення помісної Православної церкви в Україні (2016-2019 рр.). Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 7. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 180-190.
- Киридон А. «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою православної церкви в Україні»: структурування простору відносин держави і церкви. Держава і Церква в новітній історії України : зб. наук. ст. Вип. 7. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 8-21.
- Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів : СПОЛОМ, 2005. 336 с.
- Мякинченко І.О. Державно-конфесійні відносини в період незалежності країни. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 018. Вип. 51. С. 103-108.
- Указ Президента України від 22 січня 2016 року № 17/2016. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 - 1921 років». (Петро Порошенко). Київ, 2016.
- Шангіна Л. Релігійність українського суспільства : окремі тенденції 2000–2007 років / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8. – С. 21–44.
- Щоткіна К. Хроніка Томосу. Харків: Віват, 2019. 304 с.

* * *

*Коноплюв Артем, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. **Бороденко О.А.**)*

**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ
В НАВЧАННІ ІСТОРІЇ**

Останнім часом тема гендерності та її впливу на найрізноманітніші сфери життя не лише українського, а й світового співтовариства загалом набирає все більшої популярності та актуальності, не винятком є й сфера освіти, у якій фактор гендерного підходу є особливо відчутним та відіграє важливу роль у вітчизняній системі освіти.

Найчастіше питання, пов'язані із гендерним підходом та його впливом, піднімаються у соціально-економічній сфері, стосуються перш за все рівня заробітної плати та умов праці, а також негласного поділу професій на так звані жіночі та чоловічі спеціальності та багато інших.

Всі ці проблеми у більшій чи меншій мірі дійсно існують і мають місце у житті українського суспільства. Вищеперераховані питання, як правило, піднімаються у дорослому віці, у професійній діяльності вже сформованої людини, щоправда необхідно розуміти те, що життєдіяльність будь-якої людини починається з навчально-освітнього процесу дитячого садочку та школи. Саме в шкільний період життя відбувається всебічне формування особистості людини й піднімаються до обговорення питання статевої соціалізації.

Метою цієї статті є, на прикладі навчання історії у закладах загальної середньої освіти, з'ясувати місце та роль гендерного підходу у процесі навчання історії, визначити його особливості.

Вивчаючи специфіку гендерного підходу в процесі навчання історії, необхідно виокремити такі особливі риси упровадження цього історико-антропологічного напрямку:

- домінування чоловічих історичних персонажів внесених до навчальної програми 5–12 класів, зі співвідношенням 30 до 1 на користь чоловіків;
- збереження вищезгаданого стану справ щодо домінування чоловічих історичних постатей над жіночими у програмі для новітньої історії, коли соціальна активність і роль жінок у суспільстві почали особливо зростати, але маскулінно-фемінне співвідношення у навчальній програмі змінювалося надзвичайно повільно;
- активне висвітлення тих сфер у яких традиційно переважали чоловіки (наука, політика, військова справа, економіка) тощо. І водночас пасивне ставлення до тих напрямів діяльності, у яких демонстрували активність жінки, насамперед це стосується приватної сфери;
- висвітлення досягнень жінок як менш значимих для розвитку людського суспільства у історичному процесі.

Саме такі аргументи є класичними при обговоренні даного питання щодо специфіки гендерного підходу у навчанні історії. Їх зокрема виокремлюють Олег Марущенко та Олена Плахотнік у своїй праці «Гендерні шкільні історії» (Марущенко, Плахотнік, 2012). Із цими аргументами важко не погодитися, оскільки загалом вони дійсно відображають існуючі перекося у застосуванні гендерного підходу в процесі навчання історії України та всесвітньої історії. Однак, є й інша сторона медалі, яка дає нам можливість доповнити вищезгадані тези та навести декілька контраргументів на користь нашої позиції.

- По-перше, внесення меншої кількості жінок як історичних діячів до навчальної програми Міністерства освіти частково обумовлено тим, що місце та роль жінок у суспільстві було у різний час неоднаковим і залежало від часових умов окремо взятої епохи, оскільки для кожної з них був притаманний свій характерний світогляд. У ньому місце людини, так само як й жінки, постійно змінювалося. Так, у середньовіччі панівним був теологічний світогляд, а у епоху Відродження антропоцентричний. Відповідно у першому випадку, центральне місце займав Бог, а у другому – людина (Петренко, 2014). Відтак, зміна світогляду в людському суспільстві впродовж усієї історії людства не могла не коригувати місце та роль чоловіків і жінок у тих чи інших соціальних процесах, які й предметно розмежовують специфіку розвитку історичного процесу у вивченні історії.

- По-друге, у 5–11/12 класах 81% учителів історії є жінки. Навіть на посадах очільників шкіл їхній відсоток є доволі суттєвим і складає близько 67% проти 33% – чоловіків (Освіта – суто жіноча справа? Або навіщо чоловіки у школі.). Зважаючи на те, що процес навчання у школах контролюється в більшості вчителями, які можуть проявляти ініціативність і додавати в навчальний історичний матеріал, з визначених програмою тем, обговорення будь-яких історичних постатей та їх діяльності, визначати їх місце та роль в історії того чи іншого суспільства. Також варто зазначити, що вчитель має право самостійно обирати підручник за яким навчатимуться діти, обравши найбільш прийнятний на його думку варіант. Що дає нам підстави говорити про існування певного балансу та рівноваги, які зберігаються при застосуванні гендерного підходу в навчальному процесі, незважаючи на вищезгадані перекося, які як не дивно і є його специфічною і в той же час невід’ємною частиною.

- По-третє, згідно з негласним поділом усіх навчальних дисциплін на точні та гуманітарні науки, традиційно продовжують вважати, що схильність до вивчення гуманітарних наук більш притаманна для дівчат, а точних – для хлопців (Цокур, Іванова). Від тих та інших за статевою належністю школярів очікують успіхів у вивченні окремих наук відповідно до їхніх начебто фізіологічних можливостей. На практиці, зважаючи на розпочаті реформи у сфері освіти, навчальний процес, у тому числі й вивчення історії, стає все більше відповідати потребам часу із застосуванням індивідуального підходу до навчання. Згідно до вимог сучасності, використовуючи можливості Інтернет ресурсів, кожен учень або учениця може вільно цікавитися, вивчати та досліджувати ті теми та діяльність тих особистостей, які викликають у них інтерес.

- По-четверте, залучення мультимедійних технологій під час проведення уроків дає можливість вчителю творчо підійти до представлення навчального матеріалу, і заповнити ті прогалини, або у нашому випадку скоригувати той дисбаланс історичних постатей, який існує у сучасній навчальній програмі та підручниках з історії України та всесвітньої історії. Відповідно до інформаційно-комунікаційних можливостей мультимедійного простору максимально візуалізувати історичний матеріал.

Недостатнє висвітлення ролі жінок та їхніх досягнень в історії представляє перспективу для творчо-методичних інновацій учителів, окреслює простір для переосмислення, зміни гендерних акцентів у навчальному історичному матеріалі. Зростання соціальної активності та значення жінок у суспільстві пов’язують із XIX–XX століттями в українській історії, проте й до цього періоду є немало прикладів впливу жіноцтва на хід історичних подій. Життєві ілюстрації деяких із них уже внесені до змістової частини навчальної програми та підручників з історії, але водночас потребують роз’яснень і певної деталізації. Серед них: Амага – сарматська цариця, княгиня Ольга, княгиня Анна (дружина Володимира Великого), Інгігерда Шведська (дружина Ярослава Мудрого), княгині Анна, Єлизавета та Анастасія Ярославівни (доньки Ярослава Мудрого), які були королевами Франції, Угорщини та Норвегії, княгиня Анна (мати та регент при малолітніх князях Данилу та Васильку Романовичів), Роксолана, Гелена Чаплінська, Розанда Лупул, Турхан султан, Анастасія

Скоропадська (дружина гетьмана І. Скоропадського) та інші (Історія України: Електронні підручники; Петренко, 2014; Хатідже Турхан).

Ми можемо з упевненістю говорити, що в підручниках XXI століття, жінки займають гідне місце та буде висвітлений життєвий, професійний шлях не лише Ентоні Блера та Девіда Камерона, а й Єлизавети II та Терези Мей, не лише Леоніда Кравчука, а й Юлії Тимошенко, не лише Герхарда Шредера, а й Ангели Меркель, не лише Джозефа Байдена, а й Камали Харріс та багато інших представників, як серед жінок так і серед чоловіків, які у майбутньому ще зроблять свій внесок у розвиток нашої держави та світового співтовариства загалом. Відповідно їхня громадська активна діяльність буде гідно оцінена наступними поколіннями, а їхні імена вписані на сторінки шкільних підручників національної та світової історії.

Підводячи підсумки варто зазначити про те, що всі виділені нами фактори та обставини, які проливають світло на існуючі переваги та недоліки, особливості гендерного підходу в процесі навчання історії, демонструють збереження певного маскулінно-фемінного паритету, який зумовлений різного роду об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Адже, як відомо, історію творять, пишуть і викладають люди, що безперечно вносять свою частку індивідуалізму з погляду відмінної статевої соціалізуючої суспільної ролі у дане питання.

Список використаних джерел

Історія України: Електронні підручники. URL:

<https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history.php>

Марущенко О, Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012.

88 с. ISBN 978-966-876-628-2. URL: <https://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/10/genderni-shkilni-istorii.pdf>

Освіта – суто жіноча справа? Або навіщо чоловіки у школі. URL: <https://nus.org.ua/articles/osvita-suto-zhinocha-sprava-abo-navishho-choloviky-u-shkoli/>

Петренко І. Жінки в історії України. ТОВ «АГРАФ ГРУП», 2014 р. 24 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/interior.pdf>

Світогляд. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4>

Хатідже Турхан. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5_%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%85%D0%B0%D0%BD

Цокур О, Іванова І. Розвиток гендерного підходу в освіті. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/313/>

* * *

Нечипоренко Надія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)

ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ (друга половина XX ст.)

Проблема характерництва в українській історії висвітлювалася в працях багатьох науковців, зокрема, фольклорні дані про український феномен збирали

та опрацьовували Л. Залізник, І. Павленко, Д. Яворницький; в загальному аспекті його розглядав Я. Новицький, на сучасному етапі дослідженням українського феномену займаються Т. Каляндрук, Ю. Котляр, В. Пилат, Ю. Фігурний; постать Івана Сірка, як характерника, вивчав Ю. Мищик та інші. Мета статті – простежити трансформацію образу козака-характерника в українській романістиці другої половини ХХ століття.

Українська література, це одна з головних видів народної зброї, ліків та стимулу. У другій половині ХХ століття, у ці досить скрутні часи, нація потребувала підтримки. Саме тому, постав образ козака, з найкращими його якостями: щирості, вірності, дружби, віри, наполегливості, спритності, запов'язливості тощо. Так, найбільш популярний образ Івана Сірка, як найсильнішого українського характерника, чие тіло і після смерті ще не давало спокою ворогам. Досить популярний химеродник постає перед нами вже з перших сторінок роману В. Малика «Таємний посол». Даний твір є компіляцією історичних фактів та художніх доробок, окремі факти передані саме в особливості авторської концепції Івана Сірка. Роман описує пригоди молодого козака Арсена Звенигори, посланця кошового, з місією до Туреччини. Дана тетралогія має гостросюжетний перебіг подій, і охоплює значні географічні межі – Україну, Болгарію, Туреччину (Малик, 2000, с. 306-308).

Іван Сірко постає перед читачем у досить статному віці – за 60 років, має крутий норов, гарний фізичний стан, мудрість та розум кошового отамана, жагу до життя. Його зовнішній вигляд ніяк не видавав посаду, хіба лише коштовна шабля, говорила про значущість цієї людини для української історії (Малик, 2000, с. 275). Характерник не є головним в романі, але його керування Арсеном Звенигорою говорить все ж про значний сюжетний вплив, та його безпосередню прив'язку до кульмінації твору. У романі чудово зображено картину ворожнечі Івана Сірка та Івана Самойловича, в даному випадку автор підкреслив вищий гетьманський авторитет кошового (Малик, 2000, с. 343). Було подано і вороже ставлення отамана до сина Богдана Хмельницького – Юрія, як такого, що водився з турками, також тут характерник виступав проти обрання його на посаду гетьмана (Малик, 2000, с. 56).

Позиція Івана Сірка обґрунтована, адже за увесь твір він постає як досвідчений мудрий політик, та перший, за кого Запорізька Січ набула визнаного політичного значення. За ним козаки ішли так, як колись за Хмельницьким, також автор наголосив на тому, що отаман не прагнув ставати гетьманом, а душа його боліла лише за долю держави. Доказом цьому є промова Сірка: «Доки кінь людолова топтатиме копитами нашу землю, доки хижий аркан душитиме білу шию дівчини-полонянки, доти ми мусимо міцно тримати в руках шаблі! Я стояв і стоятиму на цьому, поки й днів моїх ...». Ця промова свідчить про безмежну любов героя до України (Малик, 2000, с. 154-156).

Знану легенду про Урус-шайтана у своєму однойменному романі використав не лише В. Малик, а і В. Кулаковський. Де Сірко постає героєм, численним переможцем походів, а татари почувши одне його ім'я ідуть з поля бою. Згадок про дітей кошового у романі немає, але зображені батьківські почуття до розвідника Арсена Звенигори, вони говорять про добрий характер, турботливість. Сірко навіть допомагає хлопцю підшукати наречену (Малик, 2000, с. 280).

Так і Ю. Мушкетник у своєму романі «Яса», написаному впродовж 1970-1974 років, розкриває Сірка, як людину, яка вірно служить своєму народу, ризикує власним життям не заради вигоди, а для благополуччя майбутнього України. Також зображувалися і внутрішні конфлікти та ставлення отамана до гетьманів П. Дорошенка та І. Самойловича, що визнав український історик В. Смолій, наголосивши на вдалому зображенні автором суспільних протиріч другої половини XVII століття. Також, доторкнувся автор і до теми родини, де самотній Сірко, відчуває батьківську любов до свого джури Лавріна Перехреста, бо цей хлопчина нагадує герою про його загиблих синів (Мушкетник, 1987, с. 40-74, 204-207, 363-364).

Д. Яворницький, посилаючись на польську хроніку другої половини XIX століття, доводить, що у Сірка був брат, чого не оминув В. Малик, та художньо інтерпретував цей факт. Так, у творі наявні згадки про двох братів Івана – Максима та Нестора (Малик, 2000, с. 15-17, 146). Так, ці факти були взяті за основу сюжету, і в творі Арсен прямує до Туреччини не тільки з метою розвідати політичні наміри країни, а і викупити з полону Нестора, якого з братом пов'язувала спільна ідея відносно долі України. Про родину Сірка згадували і В. Кулаковський в романі «Іван Сірко», і А. Химко, у своїй трилогії «Засвіти» (Химко, 1990, с. 192).

Проаналізувавши трилогію А. Химка «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою», можна з упевненістю говорити про повноцінне розкриття образу кошового на всіх етапах становлення героя. У даних творах розповідається про батьків Івана Сірка, їх полон, подальшу долю, дитинство самого характерника, кохання, одруження, родину, перші перемоги та подальшу військову кар'єру. У романі засуджується політика Московії, Хмельницького, роздму Сірка визначають і його місце в усій цій історії. У третій частині вони набувають трагічності, та завершують роман смертю героя, після чого він втрачає свою пригодницьку нотку, та стає драмою (Химко, 1993, с. 131).

Автор зобразив також історія кохання Софії та Івана, де, як здавалося б, завжди мала панувати згода, але пожертвувавши всим найближчим, душа кошового боліла лише за Україну, її люд, та майбутнє, і, що найголовніше, така доля була власним вибором Івана Сірка: «він...постарів у безперервних гризотах і турботах, траплячи життя не для сім'ї, власного обійстя, дорогих батьків, що ось-ось можуть померти, а для поспільства і рідного краю» (Химко, 1993, с. 34). Також автор описав і славні військові походи, зокрема взяття фортеці Дюнкерк, після яких кошовий отримав визнання по всьому світу. При взятті фортеці усі військові побачили потенціал Сірка, його стратегію, що говорило про відчайдушність та сміливість (Химко, 1990, с. 395).

У цьому романі, саме епізодичний герой Богдан Хмельницький навчає козака стратегії, терплячості та вмінню глобально мислити. А неабиякі здібності керівника та вправного воєводи у Івана Сірка відкрилися саме після того, як Богдан Хмельницький назначив його сотником, покладаючи великі надії на цю людину. А от характерницькі здібності передбачати майбутнє, автор описав у епізоді, де головний герой зустрівся з Юрасем Хмельницьким, та глянувши на нього, відразу занервував за майбутнє України.

Виходячи з аналізу усіх вищезгаданих творів, образ Івана Сірка, українського козака-характерника, відповідав традиційному літературному канону, сформованому задовго до радянської влади, і до її спроб винищити українську культуру.

Наступним популярним героєм українських романістів другої половини ХХ століття є Северин Наливайко. Його вміння теж приписують до характерницьких.

Так, у своєму романі «Наливайко», який написаний протягом 1929-1939 рр. про нього згадував Іван Ле, справжнє прізвище Мойся. Цей твір скоріше схожий на романтичну історію кохання, де у Северина вдалось прихильниць, але він рахував, що своє життя має присвятити лише долі українського народу. Так, роман описує романтичні почуття до шляхтанки Барбари, їх пристрасну зустріч, але і трагічну відмову від цих почуттів, бо не української вона крові, і призначення головний герой обрав для себе інше. Далі, описується історія Мелашки, яку врятував Наливайко від нападу дозорця, і не зважаючи на почуття дівчини, герой ділиться з нею своїми планами на повстання, і саме в цей момент посідає особливе місце в житті чоловіка, адже розділяє його плани, погляди, а тому згодом вони просять благословення діда Улас, та стають нареченими. І хоча палких любовних почуттів головний герой не мав до дівчини, коли він потрапив в полон, саме вона добралася до князя Острозького, а згодом і до Січі, де підняла козаків, мотивуючи їх тим, що після розправи над гетьманом, підуть на Україну (Ле, 1969, с. 66-67, 127, 355, 404).

Також у Северина були і інші романи, зокрема з чешкою Сюзанною Середзянкою, яку захоплював вояцький хист героя, а також байдужість до іншої жінки, яка кохала його, чий почуття згодом переросли в ненависть до героя, та бажання помститися, за що вона поплатилася своїм життям (Ле, 1969, с. 153).

Що стосується надзвичайних здібностей козака, як таких, прямих акцентів автор на них не робить, але характеризує козака, як вірного своїй Батьківщині, своєму народу. В битві з січовими повстанцями розкривається військовий потенціал Северина: «Коли б то січовики бачили в цей час Наливайкове обличчя! Воно починало сміятися тією страшною посмішкою, про яку розповідав полковник Нечипір» (Ле, 1967, с. 102). Отже, надзвичайні вміння в козака проявляються в скрутні або напружені моменти, що говорить про вміння керувати власними емоціями та силою. Можемо зазначити, що Богдан Хмельницький, герой однойменного роману І. Ле постає перед читачем вольовим, дужим, людяним, доброзичливим, т борцем за українську долю.

Отже, як бачимо зображення козаків-характерників, звичайних воїнів, знахарів, або волхвів досить поширені в українському історичному романі, їх риси характеру, зовнішні якості, поведінка говорять про жертвний життєвий шлях в ім'я держави, народу. Інколи вони готові були відмовити собі в сімейному щасті, аби лише держава робила невпевнені кроки до своєї незалежності, та культурного розвитку.

Український образ козака-характерника увібрав у себе найкращі риси порядного козака, а саме чесність, вірність, жертвність, розсудливість, впевненість, енергійність, витривалість, людяність да милосердя. В основному химеродниками були очільники певних підрозділів на Січі. У романістиці чітко

простежується приналежність головних героїв до одного народу, їх поведінка, зовнішність, манера вирішувати проблеми, та надзвичайна міць у скрутних ситуаціях, говорять про українську традицію зображення образу козака-характерника. Так автори за допомогою художніх засобів, впливу народних пісень та оповідок, створюючи новий світ, формують з нього шедеври літератури, здавалося б прості художні засоби, але ні, зазвичай, він просто увійшов би, наприклад, а з осмисленою обрамленою подачею, це виглядало, так, ніби його владу признав сам вогонь, одна зі стихій природи. Це справді досить позитивно впливає на читача, та його сприйняття сюжету, та світу, який створений письменником.

Список використаних джерел

- Ле І. Твори. У 7 т. Т. 4. Наливайко: історичний роман. Київ: Дніпро, 1969. 455 с.
Малик В. Таємний посол : роман. У 2 т. Т. 1 Харків: Євроекспрес, 2000. 464 с.
Малик В. Таємний посол : роман. У 2 т. Т. 2 Харків: Євроекспрес, 2000. 562 с.
Мушкетик Ю. Яса: роман; післямова В. Смолія. Київ: Рад. письменник, 1987. 597 с.
Химко А. І. Засвіти: істор. Роман. Київ: Рад. письменник, 1990. 447 с.
Химко А. І. Під Савур-могилою: істор. роман Київ: Укр. письменник, 1993. 446 с.

* * *

*Подгорна Анастасія, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія»
ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – проф. Сердюк І. О.)*

*Публікація підготовлена у рамках реалізації проекту Національного фонду
досліджень України з виконання наукових досліджень і розробок 2020.02/0237
«Якість життя та демографічні характеристики населення Наддніпрянської
України другої половини XVIII – початку XX ст.»*

МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАХВОРЮВАННОСТІ НА ВІСПУ ДО ВИНАЙДЕННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ЗА ДЖЕННЕРОМ

Серед науковців існують різні оцінки щодо часу появи віспи у людській популяції. Проте, усі сходяться на думці, що епідемії віспи набрали значного розмаху з XVI ст. Як вважається, вірус віспи мутував після контакту європейців із корінними народами Америки (проти останніх європейці використовували віспу як аналог біологічної зброї, адже корінні американці не мали до неї імунітету) (Bollet, 2003, р. 77-78). Проте, колонізатори повернулися на батьківщину разом із значно небезпечнішим вірусом віспи. Тому питання запобігання віспи стало актуальним уже у XVII-XVIII ст.

Першим дієвим засобом проти віспи була варіоляція, від якої беруть свій початок сучасні щеплення. Це техніка передачі інфекції віспи від хворої до здорової людини, зі сподіванням, що це спричинить легкий перебіг хвороби та заразом забезпечить людині пожиттєвий імунітет (Kennet, Kiple (ed), 2008, р. 1010).

Існували різні техніки варіоляції. У Китаї розтерті на порошок віспяні струпи вдували у ніздрі здорової людини. Це був досить небезпечний метод, адже зараження відбувалося через верхні дихальні шляхи, тобто так само, як відбувалося і природне зараження віспою. Але, вірогідно, аби послабити вірус

використовували старі струпи. Загалом по Старому світу варіоляція найчастіше проводилася за допомогою використання рідини з виспаних пухирців хворого, яку вводили під шкіру іншій людині. При правильно проведеній варіоляції, хвороба минала легко та смертність від неї була у межах від 4 до 1% (Kennet, Kiple (ed), 2008, p. 1010).

Офіційна «західна» медицина зацікавилася варіоляцією у першій чверті XVIII ст. Член Лондонського Королівського товариства Емануель Тімоні (Emanuel Timoni), що працював лікарем при посольстві Британії у Туреччині, спостерігав та пізніше описав практику інокуляції (Williams, 2010, p. 63). Спираючись на його описи, Джон Вудворд (John Woodward) у 1714 р. опублікував статтю про практику інокуляції у Константинополі. Значного впливу ця стаття не справила, оскільки подібні дії не викликали довіри у європейців (Михель, 2007, с. 30).

Велику роль у поширенні варіоляції в Європі відіграла леді Мері Монтегю (Mary W. Montagu). У віці 26 р. вона захворіла на віспу, і, хоча видужала, проте її обличчя залишилось значно спотворене шрамами. Її ж молодший брат помер від хвороби. У 1716-1718 рр. леді Монтегю разом з чоловіком (що був послом Британії) перебувала у Константинополі. Там вона зацікавилася практикою варіоляції. Процедура викликала у неї довіру, настільки, що, за порадами вже згаданого доктора Е. Тімоні, вона погодилася зробити щеплення своєму 6-річному сину Едварду (Behbehani, 1983, p. 461).

По поверненні у Лондон Мері Монтегю почала пропагувати свій досвід. У 1721 р. у Лондоні сталася епідемія віспи. Леді Монтегю зробила щеплення своїй 3-річній доньці. Це спричинило значний резонанс. Дівчинку оглядали лікарі-члени Лондонського Королівського товариства. Один із них – Джеймс Кейтс (James Keith) – був настільки приємно вражений результатом, що зробив щеплення своєму 6-річному сину. Приватна ініціатива леді Монтегю дала імпульс до зацікавлення варіоляцією медиками та поважними особами. Проведення дослідів із варіоляцією підтримувала навіть королівська родина (Behbehani, 1983, p. 461-462).

Перший експеримент за такої підтримки відбувся у серпні 1721 р. Доктор Майтленд (Charles Maitland) здійснив варіоляцію 6 засуджених до страти злочинців (за участь в експерименті їм надали свободу). Експеримент пройшов вдало. Зокрема, одна із учасниць експерименту – 19-річна Елізабет Харісон, під наглядом Майтленда, у Хертворті, де якраз лютувала епідемія віспи, була сестрою у госпіталі, де знаходилися хворі на віспу, і зокрема доглядала за 10-річним хворим хлопчиком. Перебуваючи у такому близькому контакті вона не заразилася повторно (Behbehani, 1983, p. 462-463).

Після варіоляції відбувалося локальне ураження, на 7 чи 8 день з'являлася гарячка, а на 9 чи 10 – висип. Хоча щеплена таким чином віспа мала короткий інкубаційний період та легший перебіг, 17 із 897 осіб, яким вона була проведена у 1721 – 1729 рр. у Британії, Америці та Ганновері померли, що склало 2%. Також існувала небезпека, що щеплена особа може передати захворювання тим, з ким вона контактувала. Тому у часи, коли великих епідемій не відбувалося – варіоляція широко не застосовувалася (Behbehani, 1983, p. 464).

В Російській імперії перші офіційні спроби запровадити варіоляцію як метод боротьби із віспою мали місце у 50-60х рр. XVIII ст. Вперше її застосування

відбувалося на території Ліфляндії, де у період від 1756 до 1768 р. лікар Шуленіус зробив більше 1000 щеплень. Його дослідями зацікавився священник І. Г. Ейзен, який у 1773 р. відкрив при церковному домі школу віспощеплення, де навчив 45 матерів проведенню цієї операції. В цей же час у Петербурзі та Москві варіоляція починає обговорюватися в пресі (Микиртічян, 2016, с. 57).

Важливою подією для поширення варіоляції у Російській імперії стало те, що щеплення віспи зробила імператриця Катерина II. Після довгих і ретельних приготувань (зокрема було проведено кілька дослідів зі щепленнями на вихованцях Петербурзького кадетського корпусу), англійський лікар Томас Дімсдейл 12 жовтня 1768 р. провів варіоляцію Катерині II. Хвороба тривала 18 днів і завершилася повним видужанням. Олександр Данилову – хлопчику, від якого було узято віспяну матерію для варіоляції, імператриця в подальшому надала спадкове дворянство та прізвище Оспенний. Ця подія посприяла поширенню щеплень серед дворянства (Микиртічян, 2016, с. 58). 20 листопада 1768 р. Сенат у пишних виразах вітав імператрицю з успішним щепленням віспи. Наступний день – 21 листопада – було проголошено державним святом (ПСЗРИ, 1830, с. 772-774).

Отже, першим методом захисту від віспи була варіоляція, тобто навмисне зараження здорової людини від хворої на натуральну віспу. Вважалося, що у такому разі перебіг хвороби буде легшим, аніж у випадку природнього зараження. Ця техніка була відома серед народів Азії – у Китаї, Індії, на Близькому Сході – як засіб народної медицини. Тому вчена європейська медицина довго ставилася до неї з недовірою. Вирішальну роль у сприйнятті і поширенні цієї техніки в Європі у 20-х рр. XVIII ст. відіграла леді Мері Монтегю, дружина британського посла у Туреччині.

Список використаних джерел

- Behbehani A. M. The smallpox story: The life and death of an old disease. *Microbiological Review*. Dec. 1983. Vol. 47, No 4. P. 455-509.
- Bollet A. *Plagues & Poxes: the impact of human history on epidemic disease*. 2nd ed. New York: Demos Medical Publishing, Ink. 2003. 237 p.
- The Cambridge World History of Human Disease / Ed. Kennet F. Kiple. Cambridge University Press, 2008. 1176 p.
- Williams G. *Angel of Death. The Story of Smallpox*. Palgrave Macmillan, 2010. 454 p.
- Микиртічян Г.Л. Из истории вакцинопрофилактики: оспопрививание. *Российский педиатрический журнал*. 2016. 19 (1). С. 55-62.
- Михель Д. Оспа в контексте истории. *Логос*. 2007. № 6 (63). С. 17-40.
- 1768, Ноября 20. Сенатский – О принесении Ее Императорскому Величеству и Его Императорскому Высочеству Государю и Наследнику благодарения за великодушный и знаменитый подвиг к благополучию своих подданных привитием оспы и об установлении торжества в 21 день ноября каждого года. *Полное собрание законов Российской империи*. (1649-1825). Т. XVIII, Санкт-Петербург, 1830. Закон № 13204. С. 772-774.

* * *

Пробийголова Руслан, здобувач освіти другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія»

ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наук. керівник – проф. **Бабенко Л.Л.**)

НАЦИСТСЬКА ОКУПАЦІЯ ПОЛТАВЩИНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В РЕГІОНІ

Актуальність порушеної теми у цій невеликій за обсягом статті є достатньо високою з огляду на кілька причин. Тема подій Другої світової та німецько-радянської воєн займає вагомe місце в науково-методологічному та політичному дискурсах сучасної української історичної науки. Вона має чимало аналогій і викликів в характером і перебігом подій російсько-української війни, яка точиться зараз і потребує осмислення. Тема суспільно-політичних настроїв населення окупованих українських територій і колабораціонізму є предметом політичних спекуляцій правлячого режиму Російської Федерації та звинувачення українців у нацизмі. Завданням автора є узагальнення поглядів на проблему сучасних істориків та висвітлення формування суспільно-політичних настроїв населення Полтавщини.

Німецько-радянська війна стала неочікуваним ударом для більшості населення СРСР. На відміну від верхньої влади що знала про можливість нападу і готувалася до нього, більшість людей сприйняли війну як явище неочікуване і непередбачуване. Внаслідок цього українське населення, що весь цей час піддавалося репресіям та утискам з боку радянського режиму, повірило в шанс отримати нове життя, життя в власній самостійній державі, виношуючи довгий час ідею незалежності, навіть попри можливу окупацію, сподіваючись на щасливе майбутнє або ж зовсім навпаки, життя пронизане патріотизмом та суцільною боротьбою з окупантом. Полтавщина яка перебувала під німецькою окупацією понад 2 роки, мала весь спектр різнотипних настроїв у суспільстві. Їхній аналіз дасть змогу краще розібратися як у політиці гітлерівського окупаційного режиму, так і в рефлексіях населення нашого краю.

Вивченням особливостей окупаційного режиму на Полтавщині на початку німецько-радянської війни займався багато сучасних дослідників. Серед них відзначимо Т. Бородіна, В. Ревегук, Ю. Ніколасць, М. Головка, О. Потильчак, чий праці використані під час написання статті.. Автори розглядають стратегії поведінки місцевого населення як можливість визначити особливості окупаційного режиму, зрозуміти його суть, перебіг та справжню історію, приховану радянською владою.

Зокрема на початку війни Полтавщина була глибоким тилом, місцем, де прихід німців вважали неможливим та малореалістичним, але з наближенням фронту збільшувався і ризик окупації регіону. Коли ж у вересні 1941 року Полтава та більша частина області вже перебувала під нацистським контролем, тогочасне українське суспільство розділилося на три категорії: перших – тих, хто очікував приходу німців; других – тих, хто байдуже сприйняв зміну влади; третіх – тих, хто з острахом дивився в майбутнє. Але, попри вже відомі нам настрої в українському суспільстві, серед полтавців на відміну від інших переважала лише вичікувальна позиція, яку займали люди, оцінюючи нову владу.

Остаточо зайнявши територію Полтавщини, німці почали встановлювати власний «новий порядок», зокрема організовувалося місцеве самоврядування: міські та сільські управи, бургомістри у містах та старости районів і сіл. В цілому кадри місцевої адміністрації формувалися з-поміж репресованих більшовицьким режимом, а також із тих, що переймалися жадобою влади.

Зокрема в окупованій Україні так і на Полтавщині своє місце мав і військовий колабораціонізм. В регіоні його представниками є так звана українська поліція, створена німцями як сили правопорядку. В її лави вступали, люди різних настроїв, з різним соціальним досвідом минулого. Всіх їх можна поділити на декілька типів. До першого належали ті хто був невдоволеною радянською владою, був всіякою нею скривджений, розкуркулений, засуджений. Другий тип представляли кримінальні злочинці та декласовані елементи. До третього можна віднести тих хто звик керувати за радянських часів або ставив собі за мету наживу. Четвертий це фанатики, що не маскували своїх пронацистських настроїв. П'ятий тип це люди що намагалися адаптуватись до нових умов життя, шукали роботу, чи можливість лишитися вдома та не потрапити на примусові роботи в Німеччину або в табір.

Але, попри вище згадані особливості тогочасного суспільства, цікавою є позиція німців, іншими словами відношення яке прагнули насадити нацисти українцям. Зокрема слід звернути увагу на пропаганду що поширювали нацисти. Розповсюджували її у вигляді брошур, агітаційних плакатах, листівках. Така пропаганда апелювала до травматичного досвіду місцевого населення у проведенні колективізації. Німці намагалися використати невдоволення радянською владою, щоб їхній прихід сприймали як акт визволення, підштовхували людей до співпраці. Зокрема, в карикатурах висміювали лякливість «радянського керівництва», яке тікало від «визвольної» німецької армії (Бородіна, 2017, с. 57-59).

Щодо українського національного руху на теренах області, відомо що на початку війни до Полтавщини із Західної України прибували похідні групи оунівців як мельниківського, так і бандерівського спрямування. Підтримували націоналістів залишки місцевої інтелігенції, що вціліли після сталінських чисток 1937-1938 років. Також ряди повстанців поповнювали особи з розкуркулених родин, засуджених чи скривджених радянською владою. Доеднувалися і ті полтавці що безпосередньо брали участь в українській революції 1917-1921 років. Головним завдання руху було поширення ідеї державної незалежності України, яку націоналісти поширювали у містах і селах Полтавщини. Державницька пропаганда велася також серед робітників промислових підприємств та військовополонених. Головною метою було виявлення українських патріотів і формування з них допоміжної окупаційної адміністрації з тим, щоб ці люди стали носіями української державницької ідеї на окупованих німцями територіях (Потильчак, 1999, с. 101).

Окрім ОУН проукраїнські настрої серед полтавців поширювало і культурно-наукове товариство «Просвіта». Воно мало надзвичайно тісні зв'язки з націоналістами як мельниківського, так і бандерівського спрямування. Організовували, а надалі очолювали їх представники української інтелігенції. Насамперед це були вчителі, які найближче стояли до народу і користувалися його довірою. Особливостями полтавських «Просвіт» була їх нечисленність,

але як і більшість таких товариств свою діяльність вона вела легально і цілком відкрито, особливо в першій період німецької окупації. Ставлення полтавців до освітньо культурних товариств було позитивним. Адже товариства «Просвіта» поширювали та популяризували серед полтавців проукраїнські настрої, відчиняли бібліотеки, опікувалися освітою та організовували театральні й святкові заходи (Ніколаєць, 1999, с. 86).

Прорадянські симпатії втілювалися в першу чергу в радянському Русі опорі. Зокрема на Полтавщині прорадянський рух на початку війни та окупації не мав успішного розгортання. Слід виокремити деякі причини. По перше, успіх руху залежить від підтримки місцевого населення. Підтримки ж з боку полтавців, партизани не мали, а відношення до їх діяльності було негативним, адже більшість їх операції лише шкодили звичайним людям що страждали від помсти з боку німців. Партизани ж у відповідь не довіряли населенню і дивилися на всіх, хто не ставав на шлях боротьби з окупантом, як на потенційного ворога. Загалом партизанський рух не створив і не очолив широкий антифашистський рух опорі українського народу, а залишався провідником ідей сталінського соціалізму з його нетерпимістю, ненавистю і нещадністю до всіх, хто не поділяв їхніх переконань (Реvegук, 2010, с. 132-136).

Попри негативне ставлення серед більшості населення до партизанського руху, українська молодь стає двигуном підпільної боротьби в Україні. Все це було результатом радянського виховання патріотизму і беззастережної відданості радянським ідеалам. Зокрема яскравим представником молодіжного руху в Полтаві є підпільна група «Нескорена полтавчанка», яку за офіційними свідченнями очолювала Олена (Ляля) Костянтинівна Убийвовк. Підпільники займалися тим що підтримували патріотичні настрої серед населення, поширювали чутки про швидке повернення Червоної армії, запобігали співпраці місцевого населення з окупантами, налагоджували зв'язки з партизанським рухом та звільняли військовополонених з концтаборів у Полтаві (Головко, 2004, с. 233).

Отже, слід зазначити, що в період панування нацистського окупаційного режиму на Полтавщині у настроениях населення сформувалися кілька їх типів: прорадянські, національно-визвольні, колаборантські. Вони сформувалися під впливом комплексу причин, закорінених у радянській дійсності та підсиленіх нацистською пропагандою.

Список використаних джерел

- Бородіна Т. Стратегії поведінки місцевого населення Полтавщини під час Голокосту (1941-1943). Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. К., 2017.
- Головко М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи в Україні в період Другої світової війни. 1939–1945. К., 2004.
- Ніколаєць Ю.О. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). Вінниця: Тезис, 1999.
- Потильчак О.В. «Новий порядок» в окупованій Україні (1941-1944). Пам'ять століть. 1999. №1. С. 97-105.
- Реvegук В.Я. Полтавщина в роки рдянсько-німецької війни (1941-1945). Полтава: Дивосвіт, 2010.

Романенко Владислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. **Бабенко Л.Л.**)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЧНО-ТАКТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ТАНКОВОЇ БИТВИ НА ЛІНІЇ ДУБНО-ЛУЦЬК-БРОДИ

Наукові дослідження проблематики Другої світової війни залишаються актуальними. Публікації останніх років розвінчують міфи радянської та російської історіографії про успішне стратегічно-тактичне планування операцій Червоної армії, мінімізацію людських і збройних втрат у ході битв. В історії прийнято було вважати найбільшою танковою батальною радянсько-німецької війни битву на Курській дузі під Прохорівкою. При цьому впродовж кількох десятиліть належно не було оцінено танкову битву під Дубном-Луцьком-Бродами військ Вермахту та Червоної армії. Десятиліттями волинське танкове бойовище 1941 року згадувалося у підручниках, науковій літературі, довідниках коротко та фрагментарно, приховуючи правду провалу радянського військового керівництва.

У трикутнику Луцьк-Броди-Дубно, особливо на полях біля Тараканівського форту поблизу Дубна, 23-30 червня 1941 року відбулася найбільша танкова битва у світовій історії. Якщо бій під Прохорівкою закінчився за один день, то танкова баталія під Дубно тривала понад тиждень. Радянські танкові війська, маючи перевагу над німецькими більше ніж у чотири рази, отримали поразку. З радянського боку у ній брали участь 5 механізованих корпусів, а це більше 2 800 танків. Німці протиставили цій армادі свої чотири дивізії, які мали 585 танків та САУ. Потім на допомогу сторонам прийшли ще одна радянська (325 танків) та одна німецька (143 танки) танкові дивізії. Тож загалом у битві брали участь більше ніж 3 000 радянських та понад 700 німецьких танків і САУ.

Не дивлячись на перші втрати радянської сторони після німецького повітряного удару, вона зберігала чисельну перевагу авіації майже у п'ять разів. На жаль, командування не зуміло її використати. Багато аеродромів прикордонної зони було захоплено у перші години війни. Не була організована належна повітряна розвідка і взаємодія авіації з сухопутними військами. Радянські танкові з'єднання змушені були вести бої без авіаційного прикриття. Крім того, броньовані частини були дислоковані за сотні кілометрів один від одного і на їх зосередження потрібен був час.

Ще увечері 22 червня 1941 р. війська радянського Південно-Західного фронту отримали завдання оточити та знищити німецьке угруповання у районі Володимира-Волинського та Дубна, а вже 24 червня зайняти район польського міста Люблін. Координувати дії фронту особисто прибув начальник Генштабу Г. Жуков. На Радехів висунувся 15-й мехкорпус генерал-майора І. Карпезо. У ході зіткнень з німецькою 11-ю танковою дивізією, від дії авіації і через технічні несправності частину танків мехкорпусу було відразу втрачено. 19-й мехкорпус генерал-майора Фекленка увечері 24 червня вийшов до річки Іква в районі Млинова. 43-тя танкова дивізія мехкорпусу рвалася в район Рівного, але зазнала важких авіаударів. Радянський 15-й мехкорпус, виснажений форсованими маршами і частково знекровлений, не зумів узяти Радехів і зупинити німців. Те саме стосується і дії 22-го мехкорпусу генерал-майора С. Кондрусьова, що атакував ворога на захід від Луцька. 72 % танків і автомашин мехкорпусу було

втрачено ще на марші. Комкор загинув у бою, корпус був фактично знекровлений. За перші три дні війни німці просунулися на деяких ділянках фронту на 100 км углиб радянської оборони. 24 червня 19-та танкова і 215-та мотострілецька дивізії 22-го мехкорпусу перейшли в наступ на північ від шосе Володимир-Волинський – Луцьк. Атака виявилася невдалою, оскільки танки дивізії напоролися на німецьку протитанкову оборону. Корпус втратив понад 50 % танків і почав розрізнено відходити в район Рожича. Сюди ж відійшла і 1-ша протитанкова артбригада К. Москаленка, що до того успішно обороняла шосе. Проте радянські танкові з'єднання вступили у бій розрізнено, й їхні контратаки захлинулися (Війна і міф, 2016).

Радянські атаки на німецькі протитанкові позиції окремими полками, а то й батальйонами не давали ефекту. Просування вперед протягом 26-29 червня 1941 року було лише 2 км, а втрати незрівнянно більшими. Німецьке командування зайняло вигідні позиції для протитанкової оборони, використовуючи вигідний рельєф місцевості, - ріки та болота, у яких застрягала радянська техніка. Дивізії вермахту, які тримали оборону, задіяли всю наявну в себе протитанкову артилерію, зрівнявши радянський контрнаступ під Радеховом. На північ від Радехова, на Волині, 22-й радянський мехкорпус атакував 25 червня німецькі позиції в районі Луцька. Зав'язалися зустрічні танкові бої. Вдало маневруючи, 13 і 14 танкові дивізії вермахту зуміли обійти з флангу радянські війська, що наступали, і змусити їх перейти до оборони по річці Стир (Гестінгс, 2019).

8-й мехкорпус, здійснивши з початку війни марш 500 км і залишивши на дорозі від поломок і ударів авіації до половини танків і артилерії, увечері 25 червня опинився в районі Буська, на південний захід від Бродів. Зранку 26 червня мехкорпус увійшов до Бродів із завданням наступати на Дубно. Уранці 26 червня 12-та танкова дивізія генерал-майора Т. Мішаніна атакувала і до 16-ї години захопила місто Лешнів. До кінця дня дивізія 8-го мехкорпусу просунулися в напрямі Берестечка на 8–15 км, потіснивши частини 57-ї піхотної і 16-ї танкових дивізій супротивника, що відійшли і закріпилися за річкою Пляшівка. Усвідомивши загрозу правому флангу свого 48-го моторизованого корпусу, німці перекинули в цей район 16-ту моторизовану дивізію, 670-й протитанковий батальйон і батарею 88-міліметрових гармат.

Попри невдачі, командування Південно-Західним фронтом на чолі з М. Кирпоносом намагалося зупинити німецькі війська, кидаючи 26 червня в бій нові сили та резерви, які безперервно атакували противника. Штаб фронту планував ударами 8-го, 15-го, 9-го і 19-го механізованих корпусів атакувати німців на північ і на південь від Луцька і замкнути 1-у німецьку танкову групу в кліщах. Аналізуючи хід боїв в Україні, начальник генерального штабу сухопутних військ Німеччини Ф. Гальдер 26 червня 1941 року відзначив у щоденнику власні бойові втрати та енергійне підтягування радянським командуванням свіжих сил у район танкового клину.

О 9-й годині ранку 26 червня 1941 року розпочалася чергова спроба оточити німецькі танкові війська (Патриляк, Боровик, 2010). Проте німці знову виявилися швидшими – за ніч 26–27 червня вони переправили через річку Іква піхотні частини і зосередили проти 9-го мехкорпусу 13-ту танкову, 25-ту моторизовану, 11-ту піхотну і частини 14-ї танкової дивізії. Виявивши перед собою свіжі частини, К. Рокоссовський наступу не почав. Водночас під Луцьком

почали наступ німецькі 298-ма і 299-та дивізії за підтримки танків 14-ї дивізії. На цей напрям РСЧА довелося перекинути 20-ту танкову дивізію, що стабілізувало становище до початку липня. 19-й мехкорпус М. Фекленка також не зміг перейти в наступ, відступаючи на Рівне, а потім на Гощу під ударами 11-ї і 13-ї дивізій панцерваффе. На відступі і під ударами авіації було втрачено частину танків, автомашин і знарядь мехкорпусу. 36-й стрілецький корпус був ослаблений боями і в атаку перейти також не зміг. З південного напрямку о 2-й годині дня 27 червня змогли перейти в наступ тільки поспішно організовані зведені загони 24-го танкового полку підполковника П. Волкова і 34-ї танкової дивізії під командуванням бригадного комісара М. Попеля, які й домоглися найбільшого в ході битви успіху. Через загальний хаос червоноармійці неодноразово просто розбігалися полями й лісами, кидаючи бойову техніку. Зокрема, 28 червня 1941 року в районі Немирова Львівської області німецька піхота оточила і розгромила 81-у мотострілкову радянську дивізію, на озброєнні якої було 270 танків

Удар у напрямку Дубна став для німців несподіванкою – зім'явши оборонні заслони, група М. Попеля до вечора увійшла на околицю Дубна, захопивши тиллові запаси 11-ї танкової дивізії і декілька десятків неушкоджених танків (які згодом довелося залишити). За ніч німці перекинули до місця прориву частини 16-ї моторизованої, 75-ї і 111-ї піхотних дивізій і закрили прорив, перервавши шляхи постачання групи Попеля. Спроби частин 8-го мехкорпусу прорвати німецьку оборону не вдалися, корпус сам перейшов до оборони. На лівому фланзі, прорвавши оборону 212-ї моторизованої дивізії 15-го мехкорпусу, близько 40 німецьких танків вийшли до штабу 12-ї танкової дивізії. Командир дивізії генерал-майор Т. Мішанін відправив їм назустріч резерв – 6 танків КВ і 4 Т-34, яким вдалося зупинити прорив, підбивши німецькі танки і не зазнавши при цьому втрат – німецькі танкові гармати їх броню пробити не змогли. 8-й мехкорпус зумів організовано відійти на рубіж Золочевських висот, прорвавши німецькі заслони. Німецьке командування визнавало, що довелося відступати під натиском радянських броньованих частин (Війна і міф, 2016).

Але радянські війська не отримали підкріплення та потрапили в оточення. 29 червня командування віддало наказ на відхід практично знекровлених механізованих корпусів (Война как личная история, 2020).

Наступного дня розпочався загальний відступ, який більше нагадував утечу. Загалом з радянського боку було знищено понад 2 500 танків. Надзвичайно великими були також небойові втрати техніки. В окремих частинах вони сягали 40–80 %! Німецькі втрати були значно скромнішими — усього 260 бойових машин. Причому переважна частина цих танків та САУ після ремонту знову повернулися у стрій.

Жодної з поставлених цілей радянські сили у цій битві не досягли. Незважаючи на кількісну перевагу, вони відкотилися назад до лінії давнього радянсько-польського кордону (Війна і міфи, 2016).

Танкова битва за Дубно-Броди однозначно стала переломною подією перших днів німецько-радянської війни. Перевага в повітрі німецьких сил не дозволила використати всю силу наземної військової потужності Червоної армії. Плутанина в підпорядкуванні радянських танкових підрозділів і частин, коли військам віддавалися суперечливі взаємовиключні накази зі штабу фронту,

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

штабу армії і штабу корпусу. Отримуючи все нові і нові накази, 4-й мехкорпус, кружляючи в пошуках противника в трикутнику поблизу Львова, наїздив до 400 кілометрів за п'ять днів. А згадуваний раніше 8-й мехкорпус через плутанину в підпорядкуванні, виконуючи накази різних інстанцій, протягом трьох днів війни «накрутив» у сумі 500 кілометрів безцільних пересувань уздовж лінії фронту на ділянці Львів – Броди, долаючи кілька річок з болотистими заплавами і долинами, залишаючи там загрузлу техніку.

У результаті цих невдалих маневрів найкраще укомплектовані і підготовлені корпуси залишали на дорозі понад 30 відсотків наявної бойової матеріальної частини, а 8-й мехкорпус втратив до 50 відсотків техніки. Через спекотну погоду частіше виходили з ладу двигуни. Курява на піщаних дорогах змушувала не рідше ніж через годину промивати масляні фільтри, але цих елементарних технічних норм майже ніхто не дотримувався. Найчастіше ж танки зупинялися, тому що закінчувалося паливо.

Отже, детальне з'ясування перебігу подій однієї з найбільших танкових битв Другої світової війни дозволяє констатувати великі втрати внаслідок стратегічно-тактичних прорахунків радянського командування та вивести низку історичних уроків і паралелей.

Список використаних джерел

<https://uahistory.co/book/100-key-events-of-ukrainian-history/85.php>

<https://www.radyvyliv.info/zharke-lito-sorok-pershogo.html>

Війна і міф. Невідома Друга світова/ за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.

Война как личная история : дневники и письма, 1941–1945 : библиографический указатель / Курганская областная универсальная научная библиотека им. А. К. Югова, Отдел информационно-библиографического обслуживания; составитель М. Ефремова. Курган, 2020. 109 с.

Гестінгс М. І розверзлося пекло... Світ у війні 1939-1945 років/ Макс Гейстінгс ; пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 752 с.

Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду/ [І.К. Патриляк, М.А. Боровик]. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. 590с.

Україна в полум'ї війни. 1941 - 1945 П. П. Панченко., О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін. К.: Україна, 2005. 560 с.

* * *

*Сіренко Аліна, здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»*

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(наук. керівник – проф. Бабенко Л.Л.)

**КАНАЛИ ПРОНИКНЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЖІНОЧОЇ
МОДИ В РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ (1950-1960-ті рр.)**

Період хрущовської відлиги помітно позначився на соціальній сфері життя радянських людей. Зокрема це позначилося на посиленому інтересі жіноцтва до західної моди, яка швидко розвивалася і кардинально відрізнялася від радянської. Хоч радянська влада й залучала весь можливий інструментарій для

донесення «правильних» канонів моди до населення, її органам, в тому числі й правоохоронним, не вдалося загальмувати наслідування моди Заходу. «Капіталістична» мода розповсюджувалася, насамперед, через періодику і сферу мистецтва – західні фільми, музику, літературу. Ідеї пошиття одягу черпалися із зображень, які можна було побачити в кіно чи на фотографіях, у журналах, де були якісь ілюстративні матеріали із зарубіжних фільмів чи музичних груп (Градскова, ел. ресурс).

На початку 1960-х років в СРСР почали продавати модні журнали соціалістичних країн, які видавали, зокрема, і російською мовою. Серед них болгарські журнали «Bojuz» і «Lada», чехословацький «Odivani», дуже популярні жіночі польські журнали «Swiat Mody», «Uroda». Великою популярністю, особливо серед домогосподарок, користувався німецький журнал «Burda Moden». Попри те, що в СРСР перший номер російською мовою вийшов навесні 1987 року, через неформальні канали він розповсюджувався протягом усього досліджуваного періоду німецькою мовою (Назарян, ел. ресурс).

Італійський вплив став характерною рисою моди 1960-х рр. У першій половині 1960-х рр. спостерігалась величезна популярність фільмів Ф. Фелліні. 1962 р. XIII фестиваль трудящих Чехословаччини, що проходив під девізом «Кіномистецтво в боротьбі за прекрасне життя, за комунізм!», Першою премією відзначив його фільм «La Dolce Vita» («Солодке життя») – «за ефективне художнє зображення життя панівних верств буржуазного суспільства і за невблаганне моральне та історичне засудження цього суспільства» (Гурова, 2004, с. 79). Фільм Ф. Фелліні отримав вищу нагороду і на VIII Міжнародному кінофестивалі в Москві. 1960 р. на радянських екранах з'явилася комедія «Babette s'en va-t-en guerre» («Бабетта йде на війну») з Б. Бардо в головній ролі. Радянська кіноакторка Л. Гурченко згадувала: «На екранах з великим успіхом пройшов фільм «Бабетта йде на війну», і всі жінки стали ходити з зачісками «аля Бабетта»» (Гурова, 2008, с. 54). Загалом, закордонні акторки набували популярності, ставали еталонами краси та об'єктами для наслідування.

Музика також мала доволі значний вплив, особливо на радянську молодь. Серед зарубіжних груп високу популярність мали «The Beatles», «The Rolling Stones», «Led Zepelin», «Queen», Елвіс Преслі: «У багатьох моїх друзів можна було побачити диски популярних західних груп з фотографіями цих музикантів. Можна було побачити, як вони одягаються, і це прямо або побічно впливало на формування нашого уявлення про те, як виглядає сучасна молода людина», зазначав автор публікації (Вайнштейн, 2004, с. 89).

Закордонні фестивалі, виставки та вітчизняні покази мод були одними з важливих трансляторів західної моди. Важливою подією, що вплинула на формування поглядів на західну моду, став VI Всесвітній фестиваль молоді та студентів, що відбувся в Москві. Вважається, що саме після фестивалю ставлення до одягу, зачісок і навіть способу життя почало помітно змінюватися. Молодіжний фестиваль тривав два тижні, протягом яких молодь могла вільно спілкуватися зі своїми іноземними однолітками. Під час фестивалю Москва перетворилася на «великий базар». Студенти з Австрії, Угорщини, Данії, Італії, Швеції, Фінляндії, Чехословаччини, Польщі, Болгарії торгували в московських дворах, біля комісійних і торгових точок взуттям, нейлоновими і капроновими

панчохами, жіночими блузками, капроновими блузками, жіночими аксесуарами, вовняними светрами, в'язаними шапками.

Співробітники міліції попереджали іноземців про незаконність своїх дій, записували адреси пунктів закупівлі та затримували покупців, до яких застосували «адміністративні заходи»: покупці, які прибули з інших міст, повинні були записатися на виїзд з Москви. Безкарність продавців збільшувала масштаби явища: якщо в перші дні фестивалю «на вимогу своїх фестивальных карток іноземці соромилися і намагалися підти, то тепер вони охоче пред'являють документи і не реагували на попередження» (Гурова, 2008, с. 71).

Покупцями переважно були радянські студенти, зокрема члени ВЛКСМ. З ними конкурували поляки, які намагалися запропонувати гостям з інших країн більш високу ціну за їхні «товари». Деякі радянські студенти отримували поношений одяг у подарунок від іноземних делегатів фестивалю. І за відомостями МВС, часто потім перепродували ці речі на ринках (Гурова, 2008, с. 71–72). Отже, цей фестиваль служив потужним каналом неофіційного проникнення західної моди в СРСР.

У рамках Всесвітнього фестивалю молоді проводили й VIII Міжнародний конгрес моди. На рекламному плакаті була зображена модель у довгій вечірній сукні зі шлейфом та хутряній накидці на плечах. За словами художника-модельєра В. Даниліної, яка докладно писала про конгрес моди, особливо великий акцент робився на жіночих аксесуарах – «довгастих сумочках, капелюшках, рукавичках, шаликах, біжутерії» (Иванова, 2011, с. 87).

Варто відзначити, що покази модних зарубіжних форм зіграли особливу роль у зміні погляду творців радянської моди. Іноземні компанії з Італії, Франції, Швейцарії та інших країн представили практичні та прийнятні моделі жіночого одягу для показу в Радянському союзі.

Слід зауважити, що купити хороші імпорتنі речі в комісійному магазині було складно. По-перше, ціни були високі для середньостатистичних радянських громадян, а по-друге, найкращі речі в магазині швидко розходились «по своїх», тобто по «блату» (Корнієнко, 2018, с.19). Тому можна стверджувати, що багато вирішували гроші та зв'язки. Респонденти зазначають, що: «все визначалося тим, наскільки були тісні зв'язки: що вони ширше – то легше було «дістати» речі». Одним зі способів «діставання» імпортних речей було працевлаштування в комісійному магазині. Речі імпортного виробництва також можна було придбати в магазинах «Березка» та «Каштан». Формою оплати були спеціалізовані чеки. Речі з «Березки» відрізнялися високою якістю, носилися дуже довго, ставилися до них ошадливо» (Лебина, 2014, с. 65). Наприклад, якщо після закордонної подорожі залишалась валюта, то її обмінювали на такі чеки. Загалом, послугами таких магазинів користувались насамперед «валютні» спекулянти. Попри те, що за «валютну» спекуляцію була кримінальна стаття, це було досить поширене явище на теренах СРСР.

«Фарцування» як явище тіньової економіки набуло популярності в 1960-х рр.. Торгівля відбувалася в такий спосіб – або замовник робив візит продавцю, або навпаки. Також торгівля могла відбуватись у переходах, на розі вулиці тощо. Це все проходило неофіційно і суворо каралось (була стаття, санкція якої передбачала від двох до трьох років позбавлення волі або великий штраф). Уже наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. виникла професійна група

«фарцувальників», які займалися скупкою та перепродажем речей (Розе, Хайфец, 1962, с.153).

Купити імпорتنі речі в державних магазинах було рідкістю. Зазвичай такі речі викидали для підвищення ефективності плану в кінці місяця, але в різних містах були свої особливості. Термін «викинути» означав, що в магазин привезли унікальну річ в одному екземплярі/розмірі і вона раптово з'явилася у вільному продажу. Щоб купити дефіцитну річ, треба було десь записатися або отримати купони і стати в чергу. Частіше «викидали» речі в Москві, тому туди їздили за покупками з усього Радянського Союзу. Для жителів території Східної України це був один із найпоширеніших способів отримати іноземну річ. Траплялися випадки, коли імпорتنі речі продавали в сільських магазинах і їх ніхто не купував. У село могли привезти поодинокі екземпляри імпортних речей, зокрема досить дорогі, і вони залежувались. Наприклад, потреби у французьких чоботах в селі не було. Селяни переважно купляли тканину і шили з неї, а не купували готовий одяг, оскільки зарплати та пенсії були низькі (пенсія в українському селі – 12-40 крб) (Назарян, ел. ресурс).

Отже, слід відзначити офіційний і неофіційний канали проникнення моди. Офіційно транслювалася мода, яка не підлягала засудженню на державному рівні. Вона повинна була продемонструвати переваги радянського способу життя, у тому числі й у сфері дизайну одягу. Західні моделі моди були неофіційними, які підлягали засудженню, але мали неоднозначну оцінку серед модельєрів і мистецтвознавців.

Механізми трансляції слід, перш за все, розділити на радянську і західну моду. Основними механізмами трансляції радянської моди були періодичні видання, фільми, література про моду і смак, публічні лекції відомих радянських модельєрів і мистецтвознавців, виставки одягу, покази мод і студії моди. Вітчизняні виставки та покази мод стимулювали попит на речі іноземного виробництва. Загалом проведення таких заходів як мінімум означало сприйняття західної моди в країні. «Діставання» імпортних речей стало загальнорадянським трендом. Цьому сприяв розвиток тіншової економіки (торгівля «з-під поли», «фарцування»), іноземний туризм, закордонні поїздки, наявність комісійних та спеціалізованих магазинів типу «Березка» та «Каштан» з імпортними речами. Посилки від родичів з-за кордону стали ще одним способом отримання імпортних речей. Попри жорсткий контроль над посылками з боку керівництва країни, західні речі потрапляли до радянського населення.

Загалом можемо підсумувати, що мода загалом та жіноча мода зокрема були потужним засобом ідеологічного впливу та формування суспільної свідомості. Попри планову економіку, контроль та слабкий розвиток легкої промисловості – мода розвивалась, запозичувала західні зразки та генерувала власні тенденції.

Список використаних джерел

Вайнштейн О.Б. «Банты, рюши, цветы и кокарды»: теоретические и политические аспекты моды. Неприкосновенный запас. 2004. №5(37). С. 88–96.
Градскова Ю. Конструирование идентичности «обычной советской женщины» как пример гендерного анализа (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/06/gra>

- Гурова О. Продолжительность жизни вещей в советском обществе: заметки по социологии нижнего белья. Неприкосновенный запас. 2004. № 2 (34). С. 78–83.
- Гурова О. Советское нижнее белье: между идеологией и повседневностью. Москва: Новое литературное обозрение, 2008. 288 с.
- Иванова А. С. Магазины внешпосылторга: валютная торговля в СССР (1960–1980-е годы). Вестник Пермского университета. 2011. № 3 (17). С. 86–93.
- Корнієнко О. В. Структура й особливості функціонування індустрії моди в УРСР у II пол. XX століття. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Київ, 2018. Том 29 (68). С. 18–23.
- Лебина Н. Б. Мужчина и женщина. Тело, мода, культура. СССР – оттепель. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 208 с.
- Назарян М. Жіноча мода радянської доби. – (Електронний ресурс). – URL: <http://metamorfosy.in.ua/?p=1152>
- Розе М., Хайфец С. О быстрейшем развитии и удешевлении бытового обслуживания. Вопросы экономики. 1962. № 7. С. 153.

* * *

*Сухомлин Варвара, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська
ЗОШ I-III ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)*

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АЗІЙСЬКО- ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ: ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Актуальність обраної нами теми пов'язана з необхідністю детального дослідження недостатньо вивченого в історичній науці напрямку зовнішньої політики сучасної України з країнами Азійсько-тихоокеанського регіону, оскільки я відвідую науковий гурток «Юстиція» який функціонує на базі факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, то моє захоплення історією є закономірним. У нашому дослідженні термінологічний конструкт «країни Азійсько-тихоокеанського району» ми розуміємо так: країни, розташовані по периметру Тихого океану і численні острівні держави в самому океані.

Сучасний стан міжнародних відносин а Азійсько-тихоокеанському регіоні характеризується рисами позитивного характеру. По-перше, посилюються інтеграційні процеси, а в цьому регіоні з 1989 року функціонує одна з найбільших регіональних організацій – Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), що охоплює двадцять одну країну. Вона має потужний політичний і економічний потенціал для вирішення проблем регіону і за його межами. Інтеграційні процеси мали місце в Південно-Східній Азії, до того ж в АСЕАН об'єдналися країни, що належали до двох протилежних суспільно-політичних систем, і це свідчить про подолання ідеологічних стереотипів минулих часів. По-друге, в регіоні зберігається політична стабільність, фактори забезпечення якої спостерігаються з кінця 80-х років XX століття. По-третє, в регіоні склався потужний економічний потенціал. Зважаючи на те, що Україна закріпила в «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» курс на тісну співпрацю з країнами Азійсько-тихоокеанського регіону (Указ Президента

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Україні від 26.08.2021 року), вважаємо актуальність теми беззаперечною в сучасних умовах.

Мета статті – з'ясування особливості основних векторів зовнішньої політики з країнами Азійсько-тихоокеанського регіону.

Україна залишається об'єктом активної економічної експансії для провідних країн азійсько-тихоокеанського району (АТР), що здебільшого розглядають двосторонні відносини з нею насамперед в економічній площині. Політичним аспектам взаємин України з Японією, КНР, Південною Кореєю, Індією й іншими країнами АТР притаманний переважно протокольний характер, а реальна спів дія на міжнародній арені відбувається у межах загальносвітових процесів і пов'язана з функціонуванням ООН та інших міжнародних організацій (Азійсько-тихоокеанський регіон).

На основі проведеного дослідження ми зробили такі висновки про те, що переважно більшість країн АТР розпочала міжнародні зносини з Україною, шляхом її визнання, як незалежної держави у продовж 1991 року. Основними елементами налагодження дипломатичних відносин стали: визнання України як держави, а отже як суб'єкта міжнародного права; характеристика для другого етапу стали двосторонні візити представників обох сторін; створення посольських та консульських установ у країнах АТР та в Україні відповідно ([Азійська стратегія України: Міжнародні організації азійського регіону АСЕАН, «Ініціатива Поясу і Шляху», АСМ, АТЕС](#)).

Рис. 1.1. Пріоритети зовнішньополітичної діяльності України щодо Індії та Кореї

Рис. 1.2. Міжнародні організації Азійсько-тихоокеанського регіону

До числа конкурентних переваг України належить те, що на Україну поруч з іншими державами Східного партнерства поширюється Транс'європейська транспортна мережа. Відтак, у разі позитивної динаміки відносин між ЄС та КНР, Україна могла б претендувати як на інфраструктурні проекти за підтримки Євросоюзу, так і на інвестиції у інфраструктуру з боку КНР. Це дозволило б розвивати потенціал України в якості ланки транспортного напрямку Північ-Південь та транспортного коридору Схід-Захід. Беручи до уваги інтерес України як до «Ініціативи Поясу і Шляху», так і до Адріатично-Балтійсько-Чорноморського регіону, співпраця з об'єднанням «17+1» могла б стати для Києва ефективним інструментом включеності до регіональних інфраструктурних проектів, продемонструвала б іншим гравцям, що КНР розглядає Україну в якості партнера з ЦСЄ, а не як зону впливу Росії, дозволила б участь у проєктах під патронатом КНР із державами регіону, з якими у Києва складні відносини (скажімо, Угорщиною). При цьому, з огляду на застереження, які висувають до формату західноєвропейські держави, Україна могла б долучитися у якості спостерігача і далі розвивати відносини з об'єднанням з урахуванням динаміки відносин Китай-ЄС та на основі аналізу вигод, яких набувають держави «17-тки» у відносинах з КНР (наявність пільгових кредитів, зростання інтенсивності та номенклатури товарообігу, підтримка з боку Китаю на міжнародних майданчиках) (Корсунський, 2021, с. 3).

Перспективними напрямками співпраці є сфера відновлюваної енергетики (зокрема сонячної), переробки відходів та біооплива, електронної торгівлі, IT-технологій. Республіка Корея зацікавлена потенціалом України у сфері ядерної енергетики, аерокосмічної галузі, біо-, нано-, інформаційно-комінікаційних технологій, радіаційної медицини. Окрім згаданих крупних гравців, оглядовий аналіз регіону Південної Азії дає підстави оцінити динаміку відносин як недостатню. Співпраця обмежується здебільшого торговельно-економічною, військово-технічною та авіаційною галузями.

Впродовж п'яти років між Україною та країнами регіону бракувало візитів чи зустрічей на найвищому рівні. Позитивним досягненням останнього п'ятиріччя стало хіба-що поживлення політичного діалогу зі Шрі-Ланкою, а також помітне збільшення торговельно-економічної співпраці зі Шрі-Ланкою та Бангладеш (хоча ці показники є незначними в абсолютних цифрах товарообігу). Основний інтерес до української продукції зберігається у сфері АПК. У регіоні Південної та Південно-Східної Азії зростає попит на бобові, пшеницю, кукурудзу, молочну продукцію. У 2020 р. Харчова агенція Сінгапуру акредитувала українських виробників свинини і м'яса птиці для експорту продукції (який тривалий час було обмежено через спалах африканської чуми свиней), що є позитивним сигналом і для інших держав регіону. Південна та Південно-Східна Азія також є перспективними ринками для високотехнологічних виробів ОПК. У першу чергу – Бангладеш, Індія, Пакистан, Таїланд, Індонезія, В'єтнам, М'янма Малайзія, Південна Корея. У цьому контексті саме Малайзія є досить відкритим і конкурентним ринком для ОПК, оскільки не перебуває під домінуючим впливом російських виробників і відтак може стати для України точкою входу українських виробників на ринки АСЕАН (Шергін, 1994, с. 54).

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Як і у випадку з лідерами регіону економічна динаміка поступається політичному діалогу та позначається на підтримці України державами регіону. Спостерігається тенденція притаманна й крупним гравцям – Китаю та Індії. Під час голосування щодо резолюції ГА ООН «Проблема мілітаризації АР Крим та міста Севастополь, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів» усі країни Південної Азії (Пакистан, Непал, Бутан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Мальдіви) утрималися. Ситуація щодо резолюції «Стан з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)» дещо краща. На відміну від КНР та Індії, які голосували проти, держави Південної Азії здебільшого утрималися, а Бутан навіть підтримав цю резолюцію. Загалом, динаміка останніх років демонструє, що серед країн Азійського регіону необхідно приділити більше уваги політичному діалогу на найвищому рівні з Бангладеш, Індонезією, Індією, Малайзією, Пакистаном та Південною Кореєю, активізувати на рівні Уряду підходи до економічної співпраці у роботі із Південною Кореєю, В'єтнамом, Індонезією та Тайландом. Необхідно також посилити культурний та освітній виміри співпраці з країнами Південної та Південно-Східної Азії, що може позитивно вплинути і на політичну складову взаємин між Україною та країнами регіону.

Окрім того, зберігається актуальність військово-технічної співпраці про що свідчить зростаючий інтерес до продукції «Укроборонпрому» у В'єтнамі, Південній Кореї та Малайзії, зокрема до розробок у сфері військово-морської та авіакосмічної промисловості, а також зацікавленість Камбоджі у ремонті її авіаційного парку силами українських авіаційних підприємств.

З урахуванням вищезазначеного слід зробити наступні висновки:

- перспективним для України є все ж подальше співробітництво з країнами АТР, зокрема з КНР та іншими традиційними партнерами;
- оскільки в регіоні інтеграційні процеси тільки набувають початку і тут немає всеохоплюючої інтеграційної структури (на відміну від Європи), то українська сторона має більше шансів зайняти свою нішу, має більше можливостей для маневру;
- для України провідні країни АТР, в тому числі Китай, можуть бути потенційними інвесторами при наявності у нас відповідного правового поля, зацікавленості в проведенні справжніх реформ;
- сторони можуть співпрацювати в галузі новітніх технологій та створювати спільні підприємства. В протилежному випадку Україна залишиться аутсайдером, що, безумовно, не нашу користь.

Список використаних джерел

- Азійсько-тихоокеанський регіон. *Портал зовнішньої політики*. URL: http://fpp.com.ua/zagalna_info/azijsko-tihookeanskij-region/
- Азійська стратегія України: Міжнародні організації азійського регіону АСЕАН, «Ініціатива Поясу і Шляху», АСЕМ, АТЕС. URL: http://fpp.com.ua/regions_info/aziatsko-tihookeanskij-region/
- Корсунський С. Аналіз поточного стану відносин Україна-Японія. URL: <http://fpp.com.ua/analiz-potochnogo-stanu-vidnosyn-ukrayina-yaponiya/>
- Шергін С. О. Кроки на Схід. *Політика і час*. 1994. № 6. С. 53-61.

* * *

Торубара Вікторія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. **Шаповал Л.І.**)

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ

У ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ФЕДОРА ВОВКА

Федір Кіндратович Вовк (1847-1918) – антрополог, археолог, етнограф, музеєзнавець належав до найвизначніших особистостей України другої половини XIX – початку XX століть. Він був активним діячем серед членів Київської Громади, що відігравала визначну роль в українському національно-визвольному русі, залишив по собі величезну наукову спадщину серед якої частина була присвячена етнографічним дослідженням. Цінну інформацію про наукову діяльність Федора Кіндратовича Вовка подають вчені: В. Горленко, О. Франко, Ю.Іванченко, Ж. Кононенко.

Народився Федір Вовк у 1847 р. в селі Кряківцях Пирятинського повіту Полтавської губернії у козацькій родині. По закінченні Ніжинської гімназії вступив до Новоросійського університету в Одесі, навчався в Київському університеті Святого Володимира на природничому відділі. Федір Кіндратович у студентські роки захоплювався хімією, ботанікою, зоологією, вивчав порівняльну анатомію, антропологію. Все подальше життя полтавця позначене наполегливими пошуками у виробленні власного наукового світогляду. Під впливом М. Драгоманова, В. Антоновича вчений захопився українознавчими науками. Разом з М. Драгомановим, В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Чубинським, П. Житецьким Федір Вовк брав участь в організації недільних шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів. У 1874-1876 рр. він обіймав посаду помічника ревізора губернського секретаря в канцелярії Київської контрольної палати, працював у Південно-Західному відділі РГТ як його засновник і дійсний член працював над «Програмою Південно-Західного відділу РГТ для збирання відомостей з етнографії». Активна діяльність громадівців викликала переслідування з боку російського уряду, який звинуватив їх у сепаратизмі й розпочав антиукраїнські дії, після яких почалося важке й тривале перебування Ф. Вовка у Європі із 1879 по 1903 рік.

Вчений подорожував по Болгарії, досліджував етнографію та історію українського населення, знайомився з етнографічними і археологічними колекціями в музеях Відня, Рима, Неаполя, Флоренції, Берна, Женеви, Цюріха, Парижа, писав праці з порівняльної етнографії (*Іванченко Ю., 1995, с. 3-6*). На запрошення голови НТШ М. Грушевського, Федір Кіндратович улітку 1903 р. приїхав до Львова і разом з однодумцями здійснив етнографічні експедиції в Галичину, Буковину, Закарпаття. Брав участь як автор і редактор у наукових виданнях: «Антропологія», «Матеріали до українсько-руської етнології». В січні 1906 р. російський уряд дозволив Ф. Вовку повернутися в Петербург, де читав лекції з антропології у Вищій школі П. Ф. Лесгафта, а з 20 лютого 1907 р. у Петербурзькому університеті на кафедрі географії та етнографії, викладаючи анатомічну антропологію, археологію та порівняльну етнографію. У 1908-1911 рр. вчений досліджував Чернігівську, Волинську, Полтавську, Херсонську губернії, Кубань, півострів Тамань. Водночас побував у Румунії, Угорщині, Скандинавії, де вивчав етнографічні та археологічні колекції, закупавав

експонати для Російського музею. Федір Вовк створив українську експозицію Етнографічного відділу Російського музею в Петербурзі та розділ етнографії арктичних народів. З 1908 р. він стає членом УНТ у Києві, доклав зусилля для обладнання університетської лабораторії.

Глибокі знання народного побуту, звичаїв, освіченість вченого знайшли відображення у книзі «Український народ в його минулому і сучасному», виданій у Петербурзі у 1916 р. (Горленко В., 1964, С.89). До неї увійшли дві праці: «Антропологічні особливості українського народу» та «Етнографічні особливості українського народу», які до нашого часу є чи не єдиними ґрунтовними дослідженнями про народний побут українців. У праці «Етнографічні особливості українського народу» Федір Кіндратович описав матеріальну культуру власного народу використавши особисті та існуючі напрацювання народознавців початку ХХ століття. Вона складається з 12 розділів: мисливство, рибальство, скотарство, хліборобство, народна техніка, транспортні засоби, будівництво, одяг, вірування, обряди, народні знання, що характеризують традиційну культуру українців. Вовк наголошував, що «між способами задоволення життєвих потреб найелементарніший, найпримітивніший спосіб – це мисливство та рибальство, адже вони становили головне джерело добування їжі та одягу українців у доісторичні часи, на початку історичної доби...». Даючи розлогу характеристику розвитку рибальства в Україні дослідник піддає сумніву твердження про давнішність скотарства в Україні (Вовк Х., 1995, с.41). В українців сформувались системи випасу і утримання худоби відгінна, вигінна, полонинський хід, ватаги, стоїща. Етнограф вказував на розведення домашньої птиці, наголошуючи на його відживанні. Велику роль в господарстві українців відіграло бджільництво, продукти якого цінувались і охоронялись законом. Також подає опис землеробських знарядь праці: рала, литовської сохи (Волинь, Київщина), сохи-московки (північний схід Чернігівщини), волового плуга (Полтавщина), борони, зазначаючи, що «український плуг поступово зникає, маючи різні назви його складових ...» (Вовк Х., 1995, с.52). Однією з галузей господарства було заготовлення запасів сіна на зиму. Ф. Вовк відзначав сезонність косовиці, вказував на її час і географічні умови. Молотили ціпами на току, використовуючи гарман, коток, м'ялку, солом'яники, млин. Інші способи молотіння були на півдні – дроблення зерна, здирання шкарлупини з нього, що робиться в ступі.

Розділ етнографічних студій «Народна техніка» містить складові: а) здобування вогню та користування ним; б) обробка мінеральних речовин: гончарство, фаянс, фарфор, скло; в) обробка металів: винайдення заліза, ковальство, золотарство; г) обробка рослинних матеріалів: теслярство, стельмахство, бондарство, ложкарство; д) обробка тваринних матеріалів, обробка вовни. Серед способів обробки тваринних речовин, вказує на обробку кістки та рогу. Федір Кіндратович описує техніку виготовлення та склад сировини вовняних речей: крайок, запасок, плахт, коців та називає центри коцарства: Харків, с. Биків на Чернігівщині, Київщина, Волинь, Поділля, Херсонщина, Бессарабія, Галичина, Покуття, Гуцульщина.

В розділі «Способи пересування» подано опис способів пересування людей: «немовлят – на руках та спереду, на обрусі – широкому та довгополому шматку

полотна, що його носять на плечах як шаль, у кошиці за плечима. Невеликий тягар носили в руках (відро з водою, глечик, кошик); на плечах (коромисло з відрами, мерців на марах), тяжкі речі – на спині (мішки з мукою, цеглу, барила)». Ф. Вовк зазначає, що «рух на водних шляхах України представлений плотами, човнами, ладдями, кораблями, запорожськими чайками, байдаками та різновидами човна. Сухопутний транспорт представлений: на конях, волах, в саквах і бисагах. Найдавнішим знаряддям пересування за допомогою запряженої худоби були дрючки, прив'язані до сідла чи до хомута на коні, до волового ярма, що перетворились на сані. Існували різновиди саней: сані з волоками, невеликі сані з короткими полозами, копаниці, гринджолі» (Вовк Х., 1995, с. 78). Серед колісного транспорту вчений називає його види: візочок на двох колесах «біда», віз (кінський чи воловий), чумацький віз – мажа, який визначається великими розмірами, міцністю, вагою, орнаментациєю, старанно обробленою верхньою частиною із дуба, із шкіряним дахом. Вказуючи на стан транспортних шляхів, що прокладені були російським урядом з стратегічною і комерційною метою вчений описав дороги України.

Федір Вовк, описуючи раціон харчування українців у 7 розділі праці «Етнографічні особливості українського народу» звертає увагу на мінеральних елементах, що містяться в їжі, зокрема на сіль, наголошував на зміні характеру їжі відносно економічних відносин, вживанню молочних страв та напоїв (Вовк Х., 1995, с.82). Способами приготування страв рослинного походження є: консервування, сушіння, квашення, варення. Найбільше українці вживають м'ясні страви як головний харчовий матеріал, а способами її готування є: в'ялення, печення, смаження, варення. Вчений у 8 розділі праці подає характеристику хати, як житлового приміщення українців, форми забудов сільських поселень українців, зображаючи малюнки забудови сторожок, вишок, палаша, колиби, куреня, землянки, способи будівництва господарських будівель (комори, клуні); приміщень для худоби (кошари, стайні, хліви, повітки, курники, голубники); громадських споруд (царини,крамниці,корчми, шинку, церкви з домом для приходу).

9 розділ аналізованої праці присвячений традиційному вбранню українців, що включає чоловічий та жіночий комплекси народного одягу, які представлені: «одягом верхньої половини жіночого тіла разом із оздобою: стрічки, квіти, вінки, височні та надлобні оздоби із пір'я, мідних підвісок, уплітки, сережки, намисто, дукачі, згарди, чапраги; головними уборами (хустка, очіпок, намітка, серпанок, обрус, півка, рантух, кораблик); верхнім одягом: кептар, кирея, бруслик, лейбик, сердак, свита, юпка з рукавами, жулан, кунтуш, халат, гуля; нагільним одягом: сорочка (кошуля, сорониця, льоля); поясным одягом: запаска, дерга, плахта з попередницею, спідниці, пояс; штаньми (пової, завої, поколінниці, штанини, гачі, сподні, шаровари); взуттям (личаки, ходаки, постолі, черевики, чоботи). Оздобою чоловічого вбрання було: стрічки, застіжка, гарасівка, запонка,каблучки, хрести), зачіски волосся (під ворота, під макітру); головні убори (смушкові шапки, повстяні шоломи, шлик, шапка, йолом, бриль, капелюх» (Вовк Х., 1995, с.170). Щодо вірувань народу Федір Кіндратович в 11 розділі вказував про їх змінний характер, що вони стосуються тих ділянок, що їх пізнання досягають повільно, з труднощами. Наголошував про вплив анімізму і антропоморфізму у віруваннях українців та вказував сліди

фетишизму, що «встигли стертися майже в повному обсязі, в яких спостерігаються пережитки, переважно індоєвропейських вірувань і культів. До них слід віднести вірування, що стосуються сил і явищ природи, тварин й надприродних істот» (Вовк Х., 1995, с.171). Тісний взаємозв'язок існує вірувань і обрядів народу, завдяки яким події з життя втілюються у певних проявах, класифікації обрядів: річні (пов'язані з культом Сонця), родильні, весільні, похоронні. 12 розділ розкриває систему знань, які склалися історично у побуті й світогляді народу. Вчений описує примітивний спосіб означення чисел для неписьменного населення («на бірках»), способи додавання та віднімання. «Цікавими були виміри площини відносно землі, що здійснювалися простими інструментами: палицею, мотузкою, «косим сажнем», тобто двома дрючками (Вовк Х., 1995, с.217). Етнограф торкнувся народної астрономії, наголошуючи, що селяни вміють визначати час за положенням зоряних сузір'їв, основні з них мають назви: Квочка (Плеяда), Волосожар (Оріон), Віз (Велика Медведиця), Дівчина з відрами (Терези) (Вовк Х., 1995, с.218).

Підсумовуючи вище сказане, щодо народного побуту, культури України вчений-етнограф наголошує, що народ, який її населяє «являє собою одну етнографічну цілісність, відокремлену з-поміж слов'янських народів, а в етнографічному ладі свого життя український народ мав значну кількість залишків старовини. Федір Вовк переконливо доводить, що «українці – окремих антропологічний тип, що має цілком оригінальні етнографічні особливості». Нині, після кількох десятиріччій нищення української культури, дослідження полтавця Федора Кіндратовича Вовка стали безцінним джерелом пізнання історичного минулого, культури українського народу.

Список використаних джерел

- Вовк Ф.К. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво, 1995.
Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. Київ: Наукова думка, 1964. 248 с.
Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України. *Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. С. 3-6.
Кононенко Ж. А., Франко О.Е. Исследования на Полтавщине (по материалам личных фондов В.В.Хвойки и Ф.К.Вовка. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: К 100-летию Полтавского краеведческого музея*. Полтава. 1989. С.118-121.
Франко О. Діяльність Ф.Вовка. *З історії Наукового товариства імені Т.Шевченка*. Львів: Вид-во НТШ, 1998. С.84-100.
Франко О.О. Народознавчі праці Федора Вовка. *Народна творчість та етнографія*. 1989. №6. С.15-26.
Франко О.О. Наукова діяльність Ф.Вовка. *УІЖ*. №3. С.42-56.

* * *

Хачатурян Рамір, здобувач освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ I-III ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(науковий керівник – доц. ***Жалій Т.В.***)

УКРАЇНЦІ В СПРИЙНЯТТІ ВІРМЕНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Україно-вірменські зв'язки зародилися ще в період середньовіччя, коли перші вірменські колонії в період Давньоруської держави виникали на території

сучасної України. Упродовж XIII-XIV століть через події, пов'язані з монголо-татарськими набігами та падінням цівства Кілікії, кількість вірмен на українських землях зростала. Представники цього етносу змогли налагодити розвиток ремесел, торгівлі, не втрачаючи своєї самобутності й розвиваючи культуру. Наступним етапом налагодження взаємин в історичній ретроспективі став період нової історії. Тому актуальність обраної нами теми не викликає заперечень ще й тому, що 25 грудня 2021 року виповнилося 30 років із час встановлення дипломатичних відносин України та Вірменії у XXI столітті.

Основоположник нової вірменської літератури Хачатур Абовян, просвітник-демократ, надзвичайно цікавився Україною, тут проживали видатні вірменські письменники Олександр Шиварднадже, Аветік Ісаакян. Водночас, у Вірменії навчалися й мешкали відомий сходознавець Агатангел Кримський, Олександр Навроцький, однодумець і сподвижник Тараса Шевченка. У період Другої світової війни на українських землях загинули багато представників вірменського народу, які допомогли українцям і під час повоєнної відбудови, адже для відновлення шахт і заводів до України приїздили вірмени з Кавказу, Кубані, Ставропілля, Криму. На Донбасі працювали лікарі, архітектори, військові, які залишалися в Україні. Багато вірмен стали відомими вченими, лікарями, інженерами, будівельниками, механіками, вчителями, художниками, письменниками. Після аварії на Чорнобильській АЕС вірменський народ допомагав українцям, а після землерусу в Спітаці 1988 року українці доклали всіх зусиль, щоб допомогти дружньому народові.

Мета статті – простежити еволюцію змін щодо сприйняття українців у вірменському суспільстві у XXI столітті.

Нижня хронологічна межа нашого дослідження пов'язана з визнання Вірменією України 18 грудня 1991 року, а вже 25 грудня між країнами були встановлені дипломатичні відносини. Верховна Рада України (березень 1993 року) визначила Вірменію як країну, в якій першочергово має бути відкрито посольство України, 1994 року вірменська сторона повідомила, що готова надати місце для дипломатичного представництва в центрі Єревана. В січні 1993 року відкрилось Посольство Вірменії в Україні, а у вересні 1996 року засновано Посольство України у Вірменії. Сучасна Вірменія має особливості політичного життя. Дипломатичні особи тривалий час, як правило, перебували на своїх посадах, однак залежно від політичної ситуації, їхній статус змінювався (Аветисян, 2016, с. 79).

Незважаючи на стабільність взаємин між державами, негативно сприймається вірменським суспільством співпраця з Азербайджаном, особливо у військово-промисловій галузі. Придбання Азербайджаном українських танків і літаків в 1993 р привело до появи антиукраїнських публікацій у вірменських ЗМІ. 8 вересня 1993 МЗС Вірменії звернулося в МЗС України з нотою, в якій висловлено протест з приводу постачань Україною озброєння до Азербайджану. Цей факт, зазначалося в ноті, ставить під сумнів традиційну дружбу між нашими народами. Тому в Закавказькому регіоні Україна дотримується традиційної політики збалансованих відносин з кожною регіонів, перш за все це стосується Вірменії та Азербайджану. На сьогоднішній день назвати Україну і Вірменію повноцінними державами-партнерами не вистачає підстав, навіть до

дружніх держав їх можна віднести з певною насторогою, разом з тим говорити про якусь напруженість між Києвом і Єреваном теж не слід (Божко, 2018, с. 6).

На сьогоднішній день назвати Україну і Вірменію повноцінними державами-партнерами не вистачає підстав, навіть до дружніх держав їх можна віднести з певною насторогою, разом з тим говорити про якусь напруженість між Києвом і Єреваном теж не слід. Наразі безумовно, спостерігається зрушення, політична дистанція між державами зменшується, але вона як і раніше відчувається, як і слабка інтенсивність двосторонніх відносин. Вірменська діаспора в Україні виступає головним ініціатором і двигуном культурно-гуманітарного співробітництва двох країн, налагоджуючи і розвиваючи зв'язки зі своєю історичною батьківщиною. Необхідно відзначити, що в українсько-вірменських відносинах існує широке поле для діяльності, яке вимагає сучасного зацікавленого діалогу, оскільки співробітництво, засноване тільки на торгівлі (навіть при досить вражаючих цифрах) та в культурно-гуманітарній сфері не може в сучасному світі задовольнити обидві сторони. Невід'ємною частиною роботи зі зміцнення українсько-вірменських взаємин є проведення спільних бізнес-форумів, під час яких можна відпрацьовувати інструменти взаємодії та практичного вирішення конкретних питань співробітництва між двома країнами, розвитку їх торговельно-економічних зв'язків (Вірмени в Україні). Соціально-економічне життя є достатньо насиченим, а співпраця в економічній сфері є взаємовигідна для обох країн, адже за даними Національного банку України, станом на 31.12.2020 з Вірменії в економіку України надійшло прямих інвестицій в сумі \$ 100 тис.

Українсько-вірменський потенціал співпраці поки що повністю не розкритий ще й через необхідність розширення договірно-правової бази. Головна мета співпраці України і Вірменії – насамперед подолання наслідків економічної кризи в цих країнах, росту економіки та на його основі – добробуту народів. У двосторонніх відносинах особливу увагу варто приділити розвитковій енергетичній галузі (Статистична інформація. Держ. ком. статистики України. Офіц. вебсайт). Україна традиційно була партнером Вірменії у питаннях розвитку та будівництва енергогенеруючих потужностей, зокрема теплоелектростанцій, а також малих і середніх гідроелектростанцій.

Варто відзначити, що вірмено-українські відносини стали стрімко погіршуватися після того, як Вірменія в березні 2014 року на сесії Генеральної Асамблеї ООН проголосувала проти резолюції на захист територіальної цілісності України. Невдоволення Києва викликала телефонна розмова президентів Вірменії і Росії, під час якої, як повідомлялося на сайті вірменського президента, «співрозмовники торкнулися ситуації, що склалася після проведення референдуму в Криму, і констатували, що це є черговим прикладом реалізації права народів на самовизначення шляхом вільного волевиявлення» (Політичні відносини між Україною та Вірменією). Україна тоді відкликала свого посла у Вірменії «для консультацій. Під час загострень між Азербайджаном та Вірменією які почалися 12 липня 2020 року, Україна виразила проазербайджанську позицію висловлюючи підтримку «територіальної цілісності Азербайджану».

На жаль, російська пропаганда «сприяє» тому, що у вірменському суспільстві існують різні версії війни на Донбасі: дехто знає про агресію Росії,

а дехто вірить у байки російських телеканалів і вважає, що це «внутрішній конфлікт». Популяризацію україно-вірменських взаємин здійснюють відповідні громади українців у Вірменії. Для поширення правдивої інформації про Україну вони використовують часопис «Дніпро-Славутич», проводять спільні заходи спортивного, культурно-мистецького, наукового штибу.

Список використаних джерел

Аветисян Л.В. Генеза та перспективи розвитку вірмено-українського співробітництва. *Політичне життя*. 2016. №4. С. 75-80.

Божко О. Спалені гробсбухи і реформаторський велосипед. *Літературна Україна*. 2018. № 24 трав. (№ 20). С. 6.

Вірмени в Україні. URL.: [https://uk.wikipedia.org/Вірмени в Україні](https://uk.wikipedia.org/Вірмени_в_Україні) (дата звернення: 07.12.2021).

Політичні відносини між Україною та Вірменією. URL: <https://armenia.mfa.gov.ua/ukrayina-respublika-virmeniya/386-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-virmenijeju> (дата звернення: 11.12.2021).

Статистична інформація. Держ. ком. статистики України. Офіц. вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Информационно-аналитическое издание: http://analitika.at.ua/news/andranik_manukjan_ukraincy_ochen_khorosho_vosprini_majut_armjan/2.

* * *

Шамрай Марія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Гура О.А.)

З ІСТОРІЇ СПАСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Спаська церква – стародавня окраса Полтави. Починаючи з XVIII ст. храм є візитівкою історичного центру міста. Для кращого розуміння історичної цінності пам'ятки охарактеризуємо її архітектуру та художнє оздоблення.

Достеменно невідомо, коли саме було збудовано Спаський храм. Деякі дослідники стверджують, що він був приділом до дерев'яної церкви Преображення Господня. Наприклад М. Рудинський пише про те, що настоятель храму І. Світайло за підтримки І. Іскри для відновлення приміщення Спасо-Преображенського храму, який було знижено під час пожежі 6 вересня 1705 року, купив старий дерев'яний храм Преображення Господнього у Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря і переніс його на місце згорілої церкви. (Рудинський, 1919, с. 10) Інші ж дослідники вважають, що з самого початку це був самостійний храм. Так, М. Сементовський провівши детальне дослідження збережених церковних стародруків, зазначає, що Спаська церква була збудована у 1705 році після пожежі, яка знищила Собор Преображення Господнього (Северная пчела, №38, 1846, с. 152). О. Левицький у своїй праці “Отчет об осмотре старинных храмов в Полтаве и в мм. Богачке и Шишаках, Миргородского уезда” називає п'ять церков існуючих у м. Полтава на 1864 рік, серед яких згадується і Спаська церква. Він зазначає, що всі церкви були дерев'яними і знаходились на цих місцях, що і нині (Левицкий О., 1903, с. 2).

Як і більшість тогочасних будівель, першопочатково храм був дерев'яним. Із деталями архітектурного стилю церкви можна ознайомитися завдяки праці П.Бодяньського «Достопримечательности Полтавы». (Бодяньський, 1850) Звідси ми дізнаємося і про розміри церкви: «церковь эта объ одной главе, построенная из дубовых брусевъ, имьющая въ длину $10\frac{2}{3}$, ширину (въ срединь) $4\frac{2}{3}$, а въ вышину съ крестомъ $9\frac{2}{3}$ сажени». Збудований у вигляді хреста, храм розділявся на притвор, власне церкву (храм вірних) та вівтарну частину.

Архітектурний стиль церкви є досить нетиповим як для Полтави XVIII ст.. М. Рудинський зазначає, що унікальність храму полягала в тому, що він був покритий гонтом і мав специфічні бані – «чисто західно-північного типу», які не характерні для культових споруд Полтавщини (Рудинський, 1919, с. 10).

Ще однією архітектурною особливістю Спаського храму є так звана «церква в церкві». За легендою саме в ній після перемоги над шведами після Полтавської битви молився Петро I. Цей факт надав місцю меморіального значення. Тому коли у 1837 році до Полтави прибув Олександр II і побачив стан пам'ятки, вирішив її врятувати. Пізніше над церквою збудували захисний кам'яний «футляр». До збору коштів на будівництво долучився сам цар (сума пожертви становила 2000 карбованців) та дворяни Полтавської губернії, які зібрали ще 25 000 карбованців приватних внесків. Так, на зібрані кошти було створено проект та здійснено будівництво футляру за задумом харківського архітектора А. Тона. Всі будівельні роботи були завершені до 1845 року. 27 червня (8 липня) 1845 року Спаський храм було освячено (Журнал Министерства народного просвещения, 1852, с.163). Сьогодні можна пройти невеличким коридором, який розділяє першопочаткову дерев'яну будівлю з кам'яним футляром.

Внутрішнє оздоблення церкви включає в себе іконостас, ряд самостійних ікон та настінний розпис. Зі слів М. Сементовського, трьохярусний іконостас церкви у 1709 році виглядав так: місцева ікона Спасителя та Божої Матері з позолоченими коронами; над ними було закріплено невеликі дерев'яні кіоти (за місцевими звичаями вони були пофарбовані блакитною фарбою), кожний з яких було мав по дві різні, прикрашені золотими поздовжніми полосами, колонки; за місцевими образами слідували дві ікони – Спаса Нерукотворного образу з одного боку, а з іншого – Матері Божої; у другому ряду розміщувалися образи Спасителя (по центру) і Божої Матері, Мойсея, Апостолів та Угодників Божих. Над Царськими воротами велике різьблене позолочене розп'яття Спасителя, вище захоронення Спасителя, а ще вище його Воскресіння. Вівтарна частина була прикрашена невеликими іконами, які відображали річні свята. У притворі церкви на одній із стін знаходилася ікона Святителя Афанасія (похований в Лубенському Мгарському монастирі), напис під нею зазначав, що саму ікону написано у 1665 році, а поновлено у 1813 році. М. Сементовський зазначає, що під час побудови кам'яного саркофагу саму церкву було відреставровано, підлогу замінили, а правий приділ, де розміщувалася ікона Святителя Афанасія, був розібраний. Також з цих записів стає відомо про поновлення іконостасу та повернення його на попереднє місце (Северная пчела, №38, 1846, с. 152).

Відомо, що до оздоблення храму входили ікони створені відомим полтавським іконописцем Герасимом Німим. Митець у 1676 році намалював великоформатні зображення семи вселенських соборів, більш за все, для старої Преображенської церкви. Коли ж у 1811 році церкву розібрали, усі культові

предмети перенесли до Спаської церкви. Як зазначає В. Бучневич, ці зображення займали місце нижче барабана бані над іконостасом, вони були «дуже чудові за древністю й міцністю малярства». Зберігалися в храмі до Другої світової війни (Полтавіка, 2009).

Окрім церкви на прилеглий території розміщувалася дзвіниця, яку було зведено у 1847 році на залишки з зібраних коштів для церкви. Вона мала два яруси, нагадувала архітектурний стиль самого храму та чудово вписувалася у місцевість (Бодянский, 1850). У 1930 році дзвіницю було розібрано. З відродженням незалежності України почали говорити і про відновлення дзвіниці на території церкви. Проте відтворення дзвіниці в першопочатковому вигляді було здійснено лише у 2009 році.

Територію храму у 1890 році було огорожено мурованим парканом із кованими ґратами. На початку 1902 року було здійснено капітальний ремонт церкви.

Щодо історії церкви у XX столітті інформації небагато. Відомо, що у 1922-1923 рр. М.Я. Рудинський разом із К.В. Мощенко створили «Список пам'яток архітектури в сучасних межах Полтавщини, взятих під охорону ЦПМП». Це був спеціальний реєстр, куди входило 72 об'єкти культурної спадщини, 54 з яких відносились до культової архітектури. Спаська церква також була включена до даного реєстру.

З встановленням більшовицької влади Спаська церква продовжила своє існування та функціонувала до початку 30-х років XX ст. Пізніше була закрита через заборону богослужінь. Як зазначає О. Нестуля: «в листі уповноважених релігійної общини Успенського кафедрального собору в Полтаві до ВУЦВК від 3 вересня 1933 р. повідомлялось, що Спаська церква, до якої місцеві органи влади пропонували перенести єпископську кафедру, за кілька років, які вона простояла без використання, була «доведена до такого стану, що служити в ній неможливо»» (Нестуля, 2009, с. 135.). Дзвіницю храму було розібрано. В часи нацистської окупації Полтави (1941-1943 рр.) богослужіння в церкві були відновлені. Відомо, що пастерські обов'язки у 1942 році тут виконував випускник богословських курсів Н. Максимович. У 60-ті рр. XX ст. було знищено церковне кладовище, а також демонтовано огорожу. Після проголошення незалежності України церква продовжила функціонувати та працює донині.

Отже, Спаська церква є унікальною пам'яткою культової архітектури міста, за час свого існування зазначала значних змін, була свідком визначних подій краю. У своїх стінах вона уміло зберігає історію минулого й сучасного та користується чималою популярністю у гостей і мешканців міста.

Список використаних джерел

- Бодянский Павел. Достопримечательности Полтавы. Полтава : В тип. Губ. правл., 1850. 13 с.
Журнал Министерства народного просвещения. Часть LXXXV, 1852, 291с.
Левицкий, О. Отчет об осмотре старинных храмов в Полтаве и в мм. Богачке и Шишаках, Миргородского уезда. Киев, 1903.
Нестуля О. О. Охорона культових пам'яток Полтавщини (1917-1941 рр.), Полтава: архітектура, історія, мистецтво. Матеріали III наукової конференції "Вайнгортівські читання", грудень 2009 р. – Полтава. 2009. С. 129-148.

Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12. Релігія і Церква., Полтава: «Полтавський літератор», 2009

Пуряєва Наталія. Словник церковно-обрядової термінології., Львів; Свічадо, 2001, 160 с.

Рудинський Михайло. Архітектурне обличчя Полтави. Полтава: накладом газети „Рідне слово“, 1919., 35 с.

СЕВЕРНАЯ ПЧЕЛА : газета политическая и литературная, № 38, 1846.

Словник української мови: в 11 тт. К.: Наукова думка, 1970—1980.

* * *

*Шамрай Марія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Жалій Т.В.)*

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

«Світ так повільно змінюється на краще тому, що люди не бачать нічого далі своїх потреб» – цей афоризм волонтера Олексія із Запоріжжя, представника благодійного фонду «Зорі надії» змуси мене задуматися над проблемою потреб людини. Тематика щодо вивчення потреб сучасної людини є досить популярною в науці соціології. Однак, у загальній структурі потреб на сьогодні порівняно новими є правові потреби, вивчення яких потребує ретельного дослідження. А оскільки правові потреби здобувачів освіти не ставали предметом окремої наукової розвідки, ми вирішили заповнити цю прогалину в межах дослідницького проекту.

Актуальність проблеми пов'язана з тим, що вплив невирішених правових проблем на інші сфери має серйозні наслідки. Так, в освіті – це відсутність доступу до необхідної освіти; у сфері охорони здоров'я – проблеми зі здоров'ям, в соціальному захисті – утрата життєво-важливої підтримки в найбільш складний момент працевлаштування, втрата роботи, набуття та розпорядження майном втрата житла; у сімейних та спадкових відносинах – сімейні конфлікти та негативні наслідки для дітей (Наконечна, 2020, с. 12).

Мета статті – визначити основні правові потреби, які мають старшокласники, та з'ясувати перешкоди, що заважають їм їх задовольнити.

На основі проведеного дослідження ми встановили, що здобувачі освіти мають особливий статус як учасники освітнього процесу, гарантії, передбачені законодавством щодо їхнього навчання та відпочинку, соціального захисту та ін. [4, с. 22]. У руслі нашого дослідження встановлено, що правові потреби – це потреби людей у якісному й ефективному позитивно-правовому регулюванні, а також у правовій допомозі. Сьогодні в соціології, економіці, правознавстві існують різні класифікації правових потреб (Кияшко, 2012, с. 63). Однак однозначно такі потреби є в здобувачів освіти, адже потреба в правовій допомозі зумовлена необхідністю забезпечення правомірної, компетентної реалізації прав і свобод людини, їх захисту та відновлення у разі порушення. Особливості правових потреб, на нашу думку, полягають у тому, що вони: мають свої специфічні риси порівняно з іншими соціальними потребами; регулюються законами соціології, економіки, правознавства, їхнє дослідження має компаративний міждисциплінарний характер; головним є вимірюваність

задоволеності правових потреба, одним із способів якої є соціологічне опитування жителів громади (Климанська, 2009, с. 107).

На основі проведення соціологічного дослідження для виявлення рівня обізнаності своїх ровесників щодо поняття правових потреб, було з'ясовано, які основні правові потреби є в неповнолітніх учасників 16-17-річного віку Полтавської ЗОШ №2, та встановлено перешкоди, що заважають реалізації таких правових потреб. Кількість респондентів виявилася однаковою (20 осіб хлопців та 20 осіб дівчат, усього – 40 респондентів).

Друге запитання стосувалося визначення правових потреб. Варіанти, які пропонувалися: так; ні; чітко не знаю, але уявляю. :40% респондентів вказали, що знають, що це, по 20% опитаних відповіли, що або не знають, або уявляють, однак чітко не знають про це.

Щодо третього питання: оберіть із запропонованих ті правові потреби, які Вас турбують зараз, по 10 респондентів обрали освітній процес, купівлю-продаж, права дитини, місце проживання/можливість пересування. Ми припускаємо, що останній варіант пов'язаний з тим, що під час уроків школярі не мають права без дозволу батьків та педагогів залишати заклад освіти. Під час відповіді на четверте питання «Чи знаєте Ви, куди звернутися в разі, якщо у Вас виникає проблемна ситуація правового характеру?» 10% відповіли «ні», 90% - «так».

На питання «Як часто у Вас виникають правові потреби? Думки розподілилися так: по 20% - щодня та щотижня, по 30% - щомісяця, чи не задумувався про це. На шосте питання «Під час яких ситуацій в освітньому процесі у вас виникали правові потреби?», варіанти були запропоновані такі:

- а) на уроках
- б) на факультативах/ гуртках
- в) під час спортивних змагань
- г) інше (свій варіант).

Відповіді школярів були такими: по 20% – на уроках, факультативах, під час змагань, 40% (10 осіб) надали свій варіант: під час перерв з однокласниками, перед навчальними заняттями або після уроків.

На запитання «Під час вивчення яких предметів ви дізналися пропоняття правових потреб?», учні відповідали так:

- 10 учнів - основи правознавства
- 10 учнів - громадянська освіта (інтегрований курс)
- 10 учнів - історія

10 учнів – гуртки, факультативи, гуртки Полтавської МАН «Соціологія», «Приватне право та основи юридичної деонтології».

Питання «Розподіліть пропорційно, обравши за 100% всі потреби, які виникають у вас в школі та дома, наприклад 50/50», середнє арифметичне по першому й по другому показниках становить 30/70, тобто в школі їх виникає більше.

Відповіді на питання «Які основні потреби щодо цивільно правових відносин у вас виникали?

- а) неякісні послуги (30%)
- б) повернення одягу/ взуття (40%)
- в) неякісне обслуговування (30%).

На основі соціологічного опитування ми зробили висновки про тенденції щодо обізнаності з правовими потребами здобувачів освіти, особливостями структури правових потреб залежно від виду правовідносин, особливостей в освітньому процесі (Соціологічне дослідження виявило правові потреби та проблеми в регіонах України).

Оскільки останнім питанням анкети були перешкоди, які не дозволяють/стримують реалізацію правових потреб школярів, то респонденти повинні були перелічити кілька варіантів (Пономаренко, 2021, с.22). 3-поміж відповідей були різні, зокрема:

- ✓ відсутність реального механізму безоплатної правової допомоги в межах району в місті (усі респонденти мешкають у Подільському районі міста Полтави); дійсно, регіонального центру на рівні районів у місті в системі безоплатної правової допомоги немає;

- ✓ неякісні онлайнпослуги в соціальних мережах, на вебсайтах адвокатів, юристів, правників; у цьому ми переконувалися під час виконання практичних занять під час уроків з «Громадянської освіти (інтегрованого курсу)»;

- ✓ власна лінь, небажання займатися пошуком інформації та її перевіркою;

- ✓ недостатня дисциплінованість та відповідальність під час опанування предметів «Основи правознавства», «Громадянська освіта (інтегрований курс)»;

- ✓ слабка обізнаність із нормами локальних правових актів, зокрема, внутрішньошкільних.

То ж для покращення ситуації ми розробили план правопросвітницької роботи на другий семестр 2021 – 2022 н.р., де передбачили відповідну тематику заходів для здобувачів освіти Полтавської ЗОШ №2. І насамкінець констатуємо, що для реалізації правових потреб ефективними є вивчення нормативних навчальних предметів: «Основи правознавства», «Громадянська освіта (інтегрований курс)» та діяльність гуртків «Соціологія», «Приватне право та основи юридичної деонтології» позашкільного закладу «Полтавська обласна мала академія наук».

Список використаних джерел

Кияшко Л. Психологічна готовність молоді до громадянської активності в умовах соціально-політичних реформ / Л. О. Кияшко, М. В. Бородчак. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 4. С. 62-66.

Климанська Л. Соціальна проблема: понятійний апарат інтерпретації / Лариса Климанська. *Соціальна психологія*. 2009. № 6. С. 106-113.

Наконечна А. Людські правові потреби: поняття, основні класифікації, юридичний механізм задоволення. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/8060>

Пономаренко В. Правові потреби здобувачів освіти: соціологічне дослідження (на прикладі Полтавської ЗОШ №2). *Гуманітаристика: українські освітянські студії: збірник статей та матеріалів за матеріалами науково-практичної конференції «Гуманітаристика : українські освітянські студії»* (25 березня 2021 року). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. Ч. 2. С. 21-24.

Соціологічне дослідження виявило правові потреби та проблеми в регіонах України. URL: rf.ua/sotsiologichne_doslidzhennya_viyavilo_pravovi_potrebi_ta_problemi_v_regio_nakh_ukraini/ (дата звернення: 12.11.2021).

* * *

Шматко Яна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Шановал Л.І.)

ВИПКАННЯ КОРОВАЮ ЯК СКЛАДОВА ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Особливе місце в обрядах українського традиційного весілля займає обрядовий хліб – коровай. В історико-етнографічних районах України зафіксовано етнологами локальні особливості побутування коровайного обряду на весіллі: способи приготування, форма, використання обрядового хліба. Коровай входить в дошлюбний цикл весільних українських обрядів за назвою «бгання короваю», у власне весільному обряді, займаючи почесне місце на святковому столі перед нареченими.

Роль хліба в звичаєво - обрядовій культурі українців свідчить про його давні традиції, значне смислове й функціональне навантаження. Найдавніші писемні джерела про звичаї та побут східних слов'ян свідчать, що коровай фігурує як один з основних атрибутів традиційного весілля. В етнографічних джерелах XIV ст. є свідчення про весільний чин – «коровайників», людей, які опікувалися виготовленням та розподілом короваю на весіллі (*Петрова Н., 1998, с.27*). Обряд «бгання короваю» (виготовлення короваю), розпочинався із запрошення жінок-коровайниць на весілля, яких за етнографічними джерелами мала бути парна кількість. Однак, локальна відмінність існувала на Поліссі, де число жінок причетних до виготовлення короваю було не парним. « Їх нараховувалося 7, що пов'язане з сакральним значенням цифри в різних ритуальних практиках. У даній місцевості саме сім коровайниць могли забезпечити щастя молодим» (*Борисенко В., 2008, с.7*). Частіше за все коровай випікали в п'ятницю за один день до весілля, але траплялося, особливо в Галичині, де створення весільного короваю займало два дні. Так, розчиняли тісто на коровай у четвер або п'ятницю, а випікали на наступний день. Діжу, в котрій розчиняли тісто, як стверджують старожили у с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, ставили на кожух, а борошно і молоко кидали одночасно, як символ єднання духовних та матеріальних начал (*Костюк Л, 2016, с.130*). На межі XIX-XX ст. обряд «бгання короваю» відбувався одночасно в хаті молодого та вдома у молодой. Однак, існували місця (на Львівщині) де коровай випікали тільки вдома у молодого. При цьому родичі молодой купували стрічки і обв'язували ними коровай, ставили в нього гілочки калини і клали зверху кілька монет. Прикрашений коровай вносили до оселі молодой двоє одружених чоловіків. Вони урочисто встановлювали коровай на стіл, де він стояв тиждень до моменту закінчення весілля. Урочисте встановлення короваю на святковий стіл супроводжувалося обрядовою піснею: «Красний коровай, красний, / Як місячейко ясный, / Краснейко см го ввили / Ї калинков намасли, / Бисмо ся похвалили. / Наш коровай на столі, / То нам буде на славі» (*Борисенко В., 2008, с.7*). У східних областях України коровай пекли в

хаті нареченої, а на Волині та Поділлі – у родичів молодії, прикрашаючи пташками з пряничного тіста та обв'язували двома рушниками та рослинами. У неділю, коли молодий приїжджав до нареченої зі своєю свитою, коровай розбирали старший та молодший дружок молодого. Знявши рушники з короваю, вони перев'язували один одного через плече, при цьому пташками, які слугували прикрасами для короваю, обдаровували дівчат-дружок (*Борисенко В., 1988, с.47*). Якщо ж у хаті молодого коровай з якихось причин не випікали, то його образливо називали односельчани «Безкоровайним» (*Наулко В., Артюх Л., 1993, с.144*). При цьому виконувалися одні й ті ж самі весільні ритуали, відхід від яких засуджувався в народі, міг означати незгоду, нещастя для майбутньої родини. Вчинення тіста та виготовлення короваю було неможливим без дозволу весільного старости та благословення матері молодих. Супроводжувалося це словами: «Благослови, Боже / Ще й рідная мати, / Нашому дитяті / Коровай ладнати...» (*Борисенко В., 2016, с.81*). Мати молодії ходила з хлібиною кликати коровайниць (*Петрова Н., 1998, с.58*).

Коровайницями могли бути лише ті жінки, які перебували у щасливому шлюбі, а вдови, розлучені, незаміжні жінки до такого обряду не залучалися. Все це пов'язано з символом «парі» – подружжя, яким опікувалися протягом всього процесу виготовлення короваю. До складу коровайниць обов'язково мала входити мати, хрещена мати чи одружена старша сестра, які нерідко бували старшими коровайницями. Коли з якихось причин ніхто із родичок не міг бути старшою коровайницею, то нею ставала жінка із числа запрошених, яка найбільше розумілася на виготовленні короваю – краща коровайниця на селі або кутку (*Кушнірук (Панасюк) І., 2020*). Вимішували коровай завжди дві жінки-молодиці. А для того, щоб зв'язок майбутнього подружжя був ще тіснішим їх перев'язували червоним поясом, стрічкою або простою червоною ниткою. Під час «бгання короваю» коровайницям давали по чарці горілки, але за повір'ям, не можна було закушувати, щоб молоді між собою «не ілися» (*Артюх Л., 1977, с. 92*). У той час коли тісто підійшло, старша коровайниця приносила миску із водою та рушник. У мисці мили руки всі, хто брав участь у виробленні короваю. Тією ж водою старша коровайниця омивала весільних батьків і молодих. Саме такі дії символізували щасливе майбутнє життя молодих: щоб діти добре жили, щоб любилися та дружили, щоб були чесними та величними. Ще кілька жінок допомагали виготовляти коровай (*Костюк Л., 2016, с.130*). Процес виготовлення/випікання обрядового хліба («бгання короваю»), при цьому перетворювався на справжнє свято. Кожна жінка, яка долучалася до випікання весільного обрядового хлібу приносила з собою миску борошна, масло, яйця. Це було формою громадської взаємодопомоги, яка була поширеним явищем в традиційному українському суспільстві у XVIII-XIX століттях (*Артюх Л., 1977, с.92*).

Під час «бгання короваю» жінки співали весільних пісень. У весільних піснях відображено гостросоціальні проблеми українського суспільства, зокрема говориться про майнову нерівність: «Ой, як мені та й родину зібрати, / Убогою і багатую, / Близькою і далекою: / Багатая для славоньки, / А бідная для правдоньки, / Багатая: пити та гуляти, / А бідная порадоньки дати, / З багатую, щоб напитися, / З убогою пожуритися» (*Артюх Л., 1977, с. 92*). Сакральний зміст пісні: скріпити створену молоду сім'ю міцними вузами.

Весільні чини: сват, боярин або старший дружок вимітав піч, саджав туди коровай. Це обов'язково мав бути представник чоловічої статі. При цьому коровайниці танцювали та співали обрядові пісні. Прикладом такої пісні є рядки: «Треба вдвох на печі лягти, / Короваю стерегти, / Щоб його не припалити, / Щоб його не присмалити, / Бо в Івася (Марисі) рід великий, – / Щоб було чим обдарити.» або ж «У нашої печі / Золотії плечі, / А срібні крила, / Щоб коровай гнітила.» (*Шубравська М., 1970, с.27*). У етнографічних районах України чоловіка, якого запрошували садовити коровай у піч називали «кучерявим», а на півночі Полтавщини він носив весільний чин «вірменина». Таку людину шанували, навколо нього танцювали та співали весільних пісень. У с. Великі Сорочинці на Полтавщині етнографами записано таку пісню: «Вірмен піч вимітає, / Вірмениха в піч заглядає, / А челюсті усміхаються, / Короваю сподіваються...» (*Артюх Л., 1977, с.95*). Прізвисько «вірменин» треба було вживати, щоб показати «коровайника» як чужого і таким чином обманути нечисті сили за народним повір'ям й не допустити їх до весільного короваю.

Особливо радісно було в хаті, коли коровай знаходився у печі. Тоді так званий «кучерявий» брав у руки дерев'яну діжу, носив її на руках, вдаряючи тричі об стелю, а всі навколо нього танцювали та співали. Також існувала на Галичині весільна традиція, за якою старша коровайниця брала лопату і стукала нею в чотири стіни оселі (*Костюк Л., 2016, с.130*). Для такого весільного обряду також існували обрядові пісні. У с. Іванівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії було записано таку пісню: «А піч наша на сохах, / А діжу носять на руках, / Пече наша, пече, / Печи нам коровай легше». Паралельно з цим у с. Межиріч Канівського району Черкаської області зафіксували іншу пісню: «Не тайся короваю, / Та й не тайсь, / До печеньки доріженьки допитайсь, / А піч наша на сохах...» (*Артюх Л., 1977, с.96*). В с. Побужани Буського району Львівської області існує прикмета: як посадять коровай у піч слідкувати, хто перший зайде до хати – чоловік чи жінка, то дитина тієї статі першою народиться у подружжя.

Прискіпливо ставилися до будь-яких деталей при «бганню» (виготовленню) короваю. Так, піч у якій пектимуть коровай палили особливою деревиною, яка мала бути не зіпсованою у магічному та сакральному плані. Не можна було кидати дрова з дерева, у яке влучила блискавка. Також, діяла заборона на використання певних порід дерев, зокрема верби (бо журитися будуть), вільхи (будуть плакати), осики (відьмине дерево), бузини (в ній чорти сидять). Не можна було під час випікання короваю грюкати дверима, голосно розмовляти, сидати, бо коровай сяде, а щоб не пригорів на нього клали мокру хустину. У с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області про готовність короваю дізнавалися так: старша коровайниця доторкалася до нього носом: якщо не пекло, то готовий (*Костюк Л., 2016, с.131*). В обряді «бгання короваю» дії носили сакральний зміст. Так, для забезпечення добробуту та любові у молодого подружжя в районах Центральної України та Поділля воду, у якій коровайниці мили руки від тіста, виносили під солодку яблуню або на тік і співали при цьому спеціальних обрядових пісень (*Борисенко В., 2016, с.83*). Разом з тим, на Полтавщині такою водою вмивали присутніх та цілували їх навхрест, а потім виливали на краю зернового току, під плодове дерево або корові (*Шаповал Л., 2011, с.59*).

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Таким чином, обряд «бгання короваю» був одним з основних в передшлюбному циклі українського традиційного весілля. Він одночасно відбувався в хаті обох наречених (молодих) і супроводжувався великою кількістю сакральних дій. Всі вони супроводжувалися обрядовими піснями й танцями. Вважалося, що від якості короваю, зробленого коровайницями залежало подальше сімейне життя молодого подружжя. Коровай відіграє й дотепер важливу роль у весільній обрядовості українців не тільки передшлюбного циклу, а й в інших ритуалах весільної обрядовості українського народу та символізує єдність двох батьківських родин.

Список використаних джерел

- Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. К.: Наукова думка, 1977. 160 с.
- Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження. К.: Наукова думка, 1988. 188 с.
- Борисенко В. Рослинна символіка у весільному обряді українців: традиції і сьогодення. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 5-10.
- Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ - початку ХХІ століття. К.: ІМФЕ, 2016. 252 с.
- Костюк Леся Обряд випікання короваю у Східній Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ ст. // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. Вип.1, ч.3. 2016. С. 129-132.
- Культура і побут населення України : навч. посіб. для вузів / В. І. Наулко (кер.), Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.] ; [голов. ред. С. В. Головкин]. Київ: Либідь, 1993. 285 с.
- Кушнірук (Панасюк) Ірина. Особливості випікання та символіка короваю. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12242061.pdf>
- Петрова Н. О. Деякі передшлюбні дійства українського весілля Одещини (коровайні обряди, запросини, дівчач-вечір). // *Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. Мечникова*. 1998. № 7. С. 25-34.
- Шаповал Л. Весільне печиво в Опішні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття // *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 6. С.57-61.
- Шубравська М. М. Весілля. У двох книгах. Книга 2. Записи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. К., Наукова думка, 1970. 244 с.

* * *

*Юрченко Алла, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наук. кер. – проф. Сітарчук Р.А.)*

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ
«БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ» У 1924 – 1925 РР.**

Розгляд української преси 1920-х років як історичного джерела дозволяє з'ясувати питання про місце історичної та археологічної тематики в загальному інформаційному потоці громадськості. У сприятливих умовах для відродження української культури в часописах постійно порушувалися питання вивчення культурної та історичної спадщини українського народу, створення системи

пам'яток. Найбільше газет виходило в 1930 – 1955 рр., найменше — у 1923 – 1928 рр. Газети поширювалися на усіх регіонах підрадянської України.

Газета «Більшовик» регулярно інформувала громадськість про створення у 1924 – 1925 рр. місцевих історичних комісій та об'єднань у багатьох містах України.

Матеріали розкопок стосуються різних історичних епох і джерельну базу кожної із них вони суттєво поповнили новою інформацією. Незалежно від того, чи йде мова про епоху початку раннього заліза, рубежу нашої ери, ранніх слов'ян, чи Київської Русі. Це цінне джерело ще довго служитиме науці, до нього звертатимуться наступні покоління науковців.

На шпальтах тогочасних газет значне місце займали публікації про такі гострі проблеми зберігання музейних цінностей, як брак фахівців, коштів на охорону пам'яток тощо. Дослідження української преси свідчить, що найбільше публікацій із цієї тематики припадало на початок 1920-х рр., коли почався рішучий наступ радянської влади на релігію й духовенство. Згодом цей процес значно сповільнився (Рудий, 2009, с. 206).

До пам'яток рубежу і перших століть нової ери за керамічним набором були віднесені 5 жител і 1 господарська споруда. Визначено, що характерна особливість цих будівель, як наземних так і заглиблених, полягає в тому, що всі вони збудовані за каркасно-стовповою конструкцією стін та орієнтовані кутами за сторонами світу. Три житла опалювались кам'яними вогнищами, два – глинобитною пічкою грушевидної форми (Березяк, 1994, с.118). Найбільш показовою була одна напівземлянка, в заповненні якої зустрічалися фрагменти східнопшєворської та гето-фракійської кераміки. До черняхівської культури належить 12 жител і 1 господарська споруда. Домобудування цього періоду репрезентоване наземними і заглибленими будівлями підквадратної і підпрямокутної форми. Житла в однаковій мірі орієнтовані стінами або кутами за сторонами світу. 11 споруд каркасно-стовпової і 2 – зрубної конструкції. Опалювальними пристроями у приміщенях слугували глинобитні печі, вогнища і печі-кам'янки (Більшовик Полтавщини, 1924, с. 2).

Крім пам'яток I тис. н.е., які демонструють безперервну генетичну лінію розвитку місцевих племен, були виявлені й старожитності інших епох.

Так, на підвищеній надзаплавній ділянці, східніше слов'янського селища, було розкопане одне трипільське житло. Воно являло собою площадку з потужним глиняним розвалом розмірами 6,2х2,3 м з глинобитною пічкою в основі довжиною 2 м та шириною 1,7 м і за розписною поліхромною керамікою відноситься до розвинутого етапу трипільської культури (Більшовик Полтавщини, 1924, с. 3). Паралельно проводились розкопки на території могильника раннього залізного віку ІХVІІ ст. до н.е., який розташовувався північно-західніше поселення. Територія могильника загальною площею понад 4 га займала схил другої та третьої терас. Могильник склався із курганних та ґрунтових захоронень. Загалом розкопано 42 поховання, із них: 35 трупопкладень, 6 трупоспалень, 1 захоронення кенотаф і три кургани з кам'яними конструкціями в насипі. Камінь часто використовувався і для облицювання стінок та перекриття ям ґрунтового могильника (Березяк, 1994, с.121).

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Таким чином, преса, як свідчить аналіз газетних публікацій, містить значний інформаційний матеріал про пам'яткоохоронну роботу в зазначений період. У тогочасній періодиці висвітлювалася діяльність державних відповідних органів, музеїв, установ ВУАН, членів громадських пам'яткоохоронних і краєзнавчих осередків, наукових товариств, котрі прагнули планомірно організувати догляд за пам'ятками історії і культури в Україні. Водночас більшовицька газетна періодика брала активну участь у пропаганді заходів радянської влади щодо вилучення на початку 1920-х рр. історико-мистецьких цінностей із храмів і монастирів під приводом боротьби з голодом, проведення богоборчої кампанії, репресій проти духовництва та вірян (Рудий, 2009, с. 209).

За жанровою ознакою в пресі переважала хроніка, що свідчить про велику увагу редакцій газет до висвітлення конкретних подій і фактів пам'яткоохоронної роботи. Також високою була питома вага аналітичних жанрів – статей та кореспонденцій; вони домінували у віддзеркаленні роботи державних і громадських відповідних структур. Авторами публікацій були відомі політичні, громадські й культурні діячі, пам'яткознавці та мистецтвознавці України, діяльність багатьох з яких викликає повагу за їхню самовіддану роботу з врятування історико-культурних цінностей українського народу від знищення, грабування і вивезення за кордон (Рудий, 2009, с. 209).

Нині в умовах розбудови вітчизняної державності, коли так болісно і суперечливо відбувається пам'яткоохоронний процес у багатьох регіонах України, глибоке та всебічне опанування багатством духовної спадщини періоду 1920-х рр. є важливим чинником розвитку і збагачення національної культури.

Так, за даними аналізу, українська преса широко і розгорнуто повідомляла про процес становлення радянського історичного та археологічного становлення в Україні. Газетні журнали 1920-х років, враховуючи певні історичні умови, в яких вони діяли, їхню ідеологічну спрямованість, є дуже важливим історичним джерелом для вивчення маловідомих подій і фактів тогочасного місцевого історичного руху України, для спостережень і висновків. Таке зібрання історичних джерел дозволяє розширити бачення перспектив розвитку історико-археологічних досліджень в умовах незалежної України.

Список використаних джерел

Березяк В.В. Бушанський скельний рельєф / В.В. Березяк // Археологія. – 1994. – № 3. – С.118–121.

Полтава. Хроніка // Більшовик Полтавщини. – Полтава 1924. –7 грудня – Число 29. – С. 2–3.

Рудий Г.Я. *Періодика* 1920-х рр. як джерело вивчення пам'яткоохоронної діяльності в Україні. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 206–209.

* * *

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Ворона Валентина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – ст. викл. **Лобода Д.О.**)

АФГАНІСТАН В АНГЛО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Афганістан – держава на півдні Центральної Азії. Через його територію проходили старовинні торгівельні шляхи, що вели від Каспійського, Середземного морів та Середньої Азії до узбережжя Індійського океану. Зручне географічне розташування між Заходом та Сходом і сьогодні робить Афганістан центром торгівлі та імміграції – це сприяє розширенню фінансово-економічних та торговельних зв'язків між різними країнами. Також держава має можливість контролювати транспортні шляхи між Центральною Азією та Індійським субконтинентом, Близьким Сходом та Китаєм, але нестача механізмів інфраструктури й політична ситуація в країні стають на перешкоді цьому. Етнічне населення Афганістану частково постійній напруженості в країні, оскільки різні етнічні групи остерігалися панувати одна над одною. Складність афганської етнічної картини історично спричинена тим, що до XI ст. значну частину сучасної території Афганістану заселяли таджиків, потім узбеків та туркменів, тільки у XI – XVI ст. пуштуни розселилися на більшій частині країни. Зараз ці та інші є головними меншинами, що заселяють простори Афганістану. Якраз нащадками пуштунів були таліби, які наприкінці XX ст. захопили владу в Афганістані та вели терористичну діяльність. Нині вони хочуть визнання влади талібанів в Афганістані. Саме прагнення афганського народу до незалежності є важливим чинником дестабілізації безпекової ситуації в регіоні. Як і сьогодні, на початку XX століття, зберігаючи власну самостійність, Афганістан залишався економічно низькорозвинутою країною. З огляду на це, країна стала «ласим шматочком» для деяких держав світу, які намагалися використати «Афганську проблему» в особистих зовнішньополітичних інтересах.

Після укладення англо-російської угоди 1907 року суперництво між Британією та Росією на Середньому Сході перейшло на нову стадію. В. Сальнікова у праці «“Афганське питання” і його рішення в англо-російській конвенції 1907 року» узагальнила наслідки укладеної угоди: Російська імперія визнала протекторат Британської імперії в еміраті Афганістан, а також відмовилася від прямих відносин з ним, отримала право на рівних умовах з Великою Британією вести торгівельні зв'язки в Афганістані. У свою чергу, Англія надала кредитне фінансування Росії. Лондон досяг однієї зі своїх головних цілей – здобути повний контроль над територією Афганістану (Сальнікова, 2009). Угода 1907 року вирішувала спірні питання в англо-російських відносинах на Середньому Сході лише на офіційному рівні, тоді як прихована боротьба за сфери впливу між двома імперіями залишалася.

Так, британські військові направили до Туркестанської губернії своїх офіцерів, які під виглядом подорожей та досліджень проводили розвідку

місцевості на важливих стратегічних шляхах до Кашгарії у Китаї та Афганістані. У російському Туркестані, Бухарському еміраті і Хівинському ханстві повсякчас знаходились індуїстські торговці з Британської імперії, які збирали і надавали інформацію про становище в цих місцевостях британській розвідці.

Англійські компанії, що функціонували в європейській частині Росії та на Кавказі, докладали чимало зусиль для реалізації торгівлі на ринку збуту в Туркестані та використання його природних ресурсів. Британські промисловці звертались до російського міністерства економіки з проханням дозволити відкрити філії в Центральній Азії, що належала Російській імперії. Така діяльність британців викликала обурення представників російської влади у Туркестані. Міністерство закордонних справ на чолі з С. Сазоновим намагалося вирішити інцидент мирним шляхом, не бажаючи допустити відкритого конфлікту Росії з Англією. Відсутність єдиної думки щодо вирішення цього питання між профільними російськими міністерствами формували зручні умови для розвідувальних акцій британських агентів у Центральній Азії напередодні Першої світової війни.

М. Ширяєв у своїх працях наголошував на тому, що британські правлячі кола мали підвищений інтерес у загостренні відносин між Афганістаном і Російською імперією. Так було створено сприятливі умови для перемовин Афганістану і Османської імперії щодо укладання військового союзу проти Росії. Апогеєм цього стали зустрічі послів у Кабулі 1911 року. Успіх таємних перемовин привів до чисельних збройних сутичок уздовж російсько-афганського кордону. Чинovníки в Петербурзі не дали об'єктивної оцінки тим подіям, не наважились на гідну відповідь і, побоюючись прямого зіткнення з протекторатом Афганістана Англії, уникали прямих збройних інтервенцій в цю країну (Ширяєв, 2010).

На початку 1912 року до Москви офіційно приїздила британська дипломатична делегація, в складі якої були впливові політики, військові, науковці, журналісти, священники, а також представники старовинних англійських родів. Владу Росії представляли депутати Державної Думи, члени Державної ради та представники фінансово-промислових кіл. Дослідники вважають, що ця зустріч не стала «кроком для примирення» (Ширяєв, 2010). Тоді депутат Державної Думи Гучков казав: «Ми прийшли до згоди в спільних діях не тільки в Європі, але й в Азії» (Ширяєв, 2010), що не відповідали реальній ситуації на Середньому Сході. На російсько-афганському кордоні помітно скорочувалась торгівля між афганцями та Бухарою, падіння зазнав російський імпорту в Афганістан (Тухтамет, 1977).

Російські військові вбачали серйозну загрозу в поширенні панісламізму – течії, що пропагує об'єднання всіх народів, які сповідують іслам в Середній Азії, в тому числі з боку турків і афганців. Це призвело до того, що в Російській імперії під суворим наглядом опинились мусульманські ЗМІ, більшість книг зазнали цензури, було встановлено контроль за турецькими емісарами, що знаходились на півдні Росії.

Зрештою, у 1912 році Росія виступила з ініціативою розширити свою присутність на півночі Афганістану, встановити контроль над іригаційними спорудами, чим поставити під сумнів британське панування в Афганістані.

Суперечки щодо внесення змін до змісту конвенції 1907 року не припинялися до початку Першої світової війни (Плеханов, 2012).

Із розумінням неминучості військового конфлікту між Троїстим союзом та союзними державами Антанти, значення Афганістану в системі міжнародних відносин зросло. Для Росії та Великобританії він становив потенційну загрозу, а для Німеччини та Туреччини давав можливість зміцнити свої позиції в Центральній Азії, тому країни розраховували залучити Афганістан до війни проти Англії та Росії. У випадку, якщо між Афганістаном та Росією розпочалась би збройна боротьба, то першого підтримали б одновірці у Середній Азії та розпочався би «джихад» проти росіян. У разі, коли активні бойові дії велись би афганською армією на кордонах із Британською Індією, то афганців підтримали б мусульмани англо-індійської армії, а також місцеве населення. Тому і Лондону, і Петрограду доводилося розраховувати на нейтральний статус Кабулу.

Не дивлячись на таку загрозу, суперечки між імперіями не зникали. Росія визнавала, що Афганістан знаходиться поза сферою її впливу, але продовжувала зміцнювати свої позиції в його північних провінціях через приховану торговельну експансію. Велика Британія також усіляко захищала свої інтереси в Центральній Азії.

Залишалося невирішеним питання про рівні права російських та англо-індійських торговців в Афганістані. Перших навіть не пускали до Афганістану, що свідчило про грубе невиконання умов статті 3 Угоди 1907 року про рівність у правах британських та російських торговців. З російських товарів в Афганістані збиралися мита у 40% від їхньої вартості, тоді як з англо-індійських – не більше, ніж 5% від вартості товару. Причиною цьому було ставлення влади Афганістану до конвенції 1907 року – Хабібупулла-хан не визнавав його умов. Крім цього, при розслідуванні справи про видання державних таємниць ворогу, на території Російської імперії був затриманий афганський роздвідник Хаджи Абдул Набі хан, який працював на британський уряд.

Наприкінці 1913 року Кабул розпочав збройні провокації на російсько-афганському кордоні. До воєнного округу в Туркестані надійшло повідомлення про те, що за останній час, починаючи з вересня місяця, на російсько-перському та афганському кордоні, у межах Закаспійської області було скоєно декілька нападів на російські прикордонні пости, з яких два інциденти закінчились фатально для прикордонників. Вірогідно, напади здійснювались організованими групами, метою яких був не грабунок, адже ні зброя, ні майно вбитих у більшості випадків не були вкрадені. Припускали, що такі набіги мали політичну мету: зловмисники здійснювали напади з дозволу Хабібупулли-хана

Військове міністерство наполягало, щоб С. Сазонов переконав британський уряд вплинути на керівництво Афганістану і застосувати всі можливі заходи задля попередження подібних ситуацій в майбутньому. Окрім цього, вимагали проведення розслідувань кожного випадку провокацій та покарати причетних до них (Ширяєв, 2010).

В основі сумнівних дій хана Хабібупулли, насамперед, лежало прагнення відстояти самостійність Афганістану, не допустити подальшої залежності від Англії. У той же час, він уникав необачних рішень, які могли стати приводом до загострення відносин з Великою Британією.

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Не дивлячись на рівень впливу Великої Британії над Афганістаном, їй не вдалося отримати від нього підтримку в боротьбі з противниками Антанти в Першій світовій війні. Хан Хабібупула оголосив нейтралітет Афганістану, але його рішення не знайшло підтримки у різних політичних силах країни. Вони засуджували неспроможність хана скористатися міжнародною ситуацією, щоб покласти край залежності Афганістану від Великобританії. У цей період у суспільстві авторитетом починає користуватись принц Аманулла, відомий своїми зв'язками з афганським молодіжним рухом. Принц проголосив мету своєї діяльності: повне визволення країни від залежності.

Отже, англо-російська конвенція 1907 року була більш декларативною, частина умов імперіями не була виконана. Велика Британія діяла лише в особистих корисливих цілях на теренах Афганістану. Росія не мала значних важелів впливу для того, аби відкрито і рішуче протистояти Англії, тому потерпала від її свавілля в Афганістані, хоча відповідно до Конвенції її колоніальний вплив на Афганістан був значно обмежений. Вага політичного курсу емірата Афганістан з неминучістю військового зіткнення між державами Троїстого союзу та Антанти збільшилась. Кожна країна, будучи членом одного з союзів, мала власні міркування відносно використання сил Афганістану у Першій світовій війні. Однак, не зважаючи на тиск з усіх сторін, а особливо свого протектора Англії, Афганістан лише спостерігав за воєнними подіями розпочатими в 1914 році.

Список використаних джерел

Ширяев М.В. (2010). *«Афганська проблема» в англо-російських відносинах напередодні Першої світової війни (1911–1913 рр.)*. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2010. №23. С. 164-169.

Сальникова А.В. (2008). *«Афганский вопрос» и его решение в английской конвенции 1907 г.* Известия Российского государственного университета им А.И.Герцена «Аспирантские тетради». №23 (54). СПб.: ООО «Книжный дом», 2008. С. 188-194.

Плеханов А.Е. (2012). *Англо-русская политика в отношении Афганистана в конце XIX – начале XX века*. Вестник Рязанского государственного университета им. С.А.Есенина. 2012. №35. С. 56-64.

Тухтамет Т.Г. (1977). *Росія та Бухарський емірат на початку XX століття*. Душанбе: Ирфон.

Халфин Н.А. (1959). *Провал британской агрессии в Афганистане (XIX в. – начало XX в.)*. М.: Соцэргиз. 210 с.

* * *

*Гавриць Тамара, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г. Короленка
(науковий керівник – доц. Год Н.В.)*

**ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ШАРЛЯ МОРІСА ТАЛЕЙРАНА-ПЕРИГОРА
НА ВІДЕНЬСЬКОМУ КОНГРЕСІ**

В історіографії Віденський конгрес називають «Битвою дипломатів». Події, які передували та спричинили скликання конгресу, а також його цивілізаційні наслідки привертають увагу багатьох істориків. Цей величезний міжнародний

форум відбувався у невимушених умовах, які мало нагадували подію, важливу для долі багатьох країн. Попри це, вагому роль відігравали дипломати, які вражали своїми особистими якостями та розумовими здібностями. З-поміж таких видатних постатей був Шарль Моріс Талейран-Перигор – людина, яка діяла за принципом «Вчасно зрадити – це не зрадити, а передбачити», блискучий французький дипломат, міністр закордонних справ, людина-легенда. Істориків давно цікавить роль та хід дій цієї особистості на Віденському конгресі, чому і буде присвячене наше дослідження.

Віденський конгрес (01 листопада 1814 р. – 08 червня 1815 р.) – це найчисельніший і найдовший саміт в історії міжнародної політики та світової дипломатії. (Ціватий В., с.3). Головним завданням було навести лад після довгих наполеонівських війн. Усі питання порядку денного на Віденському конгресі вирішував «Комітет чотирьох», який складався із країн-переможниць – Англії, Росії, Австрії та Пруссії. Делегацію Франції очолював Шарль Моріс Талейран, який безпринципно слугував Наполеонові, якобінцям і Людовикові XVIII, одночасно зраджуючи, задля задоволення своїх потреб. Тоді він оголосив себе захисником принципу легітимізму законності та інтересів малих країн.

У мемуарах Шарль Моріс так описував настрої Комітету: «Мої колеги запевнили мене, що всі дорікають їм за слабкість, виявлену при підписанні Паризького договору». Та попри це, Шарлю вдалося виграти для Франції вигідну партію розумним шляхом та виграти конгрес. Враховуючи те, що країна, яку він представляв, була виснажена багатолітніми війнами Наполеона, проти неї була утворена антифранцузька коаліція, йому вдалося підняти Францію з лав переможених, до лав рівноправних європейських країн (Костромин В. В, Руденская С. Н, с.281).

Він сподівався на розбрат між країнами в польському та саксонському питаннях, що послабить їх пильність. Користуючись інтересами Англії та Австрії, Шарль Моріс утворив таємний союз, який був налаштований проти Росії та Пруссії. Причинами такого складу були такі: Франція була потрібна Австрії щоб стримати претендування Пруссії на Саксонські землі, а Росії – на Польщу. Великобританії потрібен був союзник на континенті для протистояння впливу Росії на Сході. Тож 3 січня 1815 між дипломатами цих країн був підписаний «Секретний трактат про оборонний союз».

Дане об'єднання було здійснене на умовах того, що інтереси країн узгоджуватимуться з принципом легітимності, вони визнали переваги перед вигодами інших держав. Таким чином, лише за допомогою положень, які задовольняли держав-учасниць нового утворення, Франція зруйнувала союз, який був налаштований проти неї. Даними діями Талейран прагнув перетворити Францію із об'єкта Конгресу в суб'єкт, що й вдалося йому.

Вдале дипломатичне рішення було не єдине серед досягнень Талейрана. Наступним було підписання чотирма державами-учасницями 8 жовтня 1814 року декларації, в якій йшлося про те, що у підготовчий комітет конгресу мали увійти не лише Великобританія, Пруссія, Росія, Австрія, а й Франція, Швеція, Іспанія, Португалія. Це свідчило про те, що майбутні постанови мають відповідати принципам тодішнього міжнародного права. В. Ціватий зазначає такі догми: «легітимізм», баланс, винагорода переможців.

Принцип легітимізму ґрунтується в наступному: хто на якому престолі сидить – той на ньому бути й повинен. Тобто, ніхто позбавити правителя влади - не зможе, доки він сам від неї не відмовиться. Інтерес загальноєвропейської рівноваги полягає в тому щоб утримувати кожного на тому місці, яке він займає. Ця легітимність подобалася тим, хто знаходиться при владі та хоче далі зберігати її.

Даний принцип Талейран відстоював з двох причин: по-перше, він передбачав закріплення непорушності французьких кордонів 1792 року; по-друге, він мав перешкодити загарбанню Росією Варшавського герцогства та Прусією – Саксонії.

Займаючись задоволенням потреб «малих» та «великих» держав, Шарль-Моріс переконав учасників конгресу підписати вигідний для Франції договір. 9 червня 1915 року був підписаний заключний акт Віденського конгресу. За його умовами Франція втрачала контроль над завойованими Наполеоном в ході воєн територіями, національна територія Франції переходила у володіння Людовика XVIII з династії Бурбонів. Для Франції було виграшним те, що вона уникла втрати територіального суверенітету, її кордони визначалися межами до подій Великої французької революції 1792 року.

Отже, головним внеском Талейрана в роботу Віденського конгресу є винайдення принципу легітимізму, або ж суверенітету, який існує й до тепер. Окрім того, що Шарль-Моріс зміг завдяки своєму дипломатичному вмінню та особистим якостям відстояти територію Франції, він також встановив нові дипломатичні принципи, які існують і до тепер.

Список використаних джерел

Аршинова С., Бабаєв М., Левченко В. Талейран Шарль Морис помічник Наполеона Бонапарта, видаючийся французський полководець і державний діяч. *Управление персоналом*. 2008. № 11. С. 74-76.

Богданов С. В., Хазин А. Л. Венский конгрес 1814-1815 голова и его участники: коммуникативные инструменты, ошибки, достижения: Государственное управление. 2013. №40., С. 237-241.

Костромин В. В, Руденская С. Н. Шарль де Талейран: спасени Франции на Венском конгрессе 1814-1815 г.г.: XXIII Всероссийская студенческая научно-практическая конференция Нижневартовского государственного университета (г. Нижневартовск, 6-7 апреля 2021 г.). Ч. 7. Философия. Культурология. Социология. Документоведение. Всеобщая история. История России. Нижневартовск: Издательство НВГУ, 2021., 281-286 с.

Ціватий В. Віденський конгрес 1814-1815 р.р.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 229-246.

Ціватий В. Інституціоналізація європейського політико -дипломатичного простору доби раннього нового часу: від миру в Като-Камбрезі (1559 р.) до Віденського конгресу (1814-1815 рр.): наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; гол. ред. Зуляк І. С. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2015., 96-102 с.

* * *

Дацій Ростислав, здобувач першого (бакалаврського рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ОТТО ФОН БІСМАРК: ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ «ЗАЛІЗОМ І КРОВ'Ю»

У всі часи гостро стояло питання провідної ролі національних еліт та політичної компетентності лідерів тієї чи тієї держави. Наразі, в Україні досить складна політична ситуація, яка вимагає від представників національного політикуму неабияких зусиль, як на міжнародній арені, так і у внутрішній політиці країни. Саме від бажань і устремлінь провідних лідерів держави залежить добробут її громадян. Отто фон Бісмарк є одним з найвідоміших і найвидатніших політиків XIX ст. Його прагматичність, чітка послідовність дій, вміння прораховувати ситуацію на кілька кроків уперед, перетворили роздроблені німецькі землі, на провідну державу світу з міцною економікою та заморськими колоніями.

Мета нашого дослідження полягає у висвітлення місця і ролі Отто фон Бісмарка у формуванні Німецької імперії.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених свідчить, що процес об'єднання Німецької імперії досліджено досить повно і різнобічно. Роль німецького рейхсканцлера Отто фон Бісмарка в об'єднувачому русі німецьких земель другої половини XIX ст. досить ґрунтовно висвітлено у працях таких дослідників як І. Галкін, Т. Горечан, О. Єрусалимський, С. Оболенська, Н. Папенко, Є. Папенко, Ф. Ротштейн, Р. Сементковський, С. Троян, О. Чайковська, В. Чубинський та інші.

Витоки ідеї про формування єдиної німецької держави, пов'язують із закінченням Наполеонівських війн у Європі та Віденським конгресом 1814-1815 рр. За його рішенням було утворено Німецький союз. Територіально Союз охоплював чимало німецьких земель, колишні межі Священної Римської імперії. Німецький союз був конфедеративним об'єднанням 38 держав та 4 вільних міст (станом на 1815 р.), наймогутнішими з яких були Австрійська імперія і Королівство Пруссія. Основними цілями цього об'єднання було забезпечення незалежності і недоторканності його суб'єктів-держав, координація зовнішньої політики. Тоді як у внутрішній політиці суб'єкти зберігали самостійність і суверенність. Першопочатково конфедерація не мала спільної законодавчої, урядової системи та армії. Спільним вищим органом Німецького союзу були Союзні збори (в м. Франкфурт-на-Майні), що склалися з уповноважених від держав-суб'єктів і вирішували окремі питання щодо спільних зовнішньополітичних цілей, вирішення суперечок, прийняття нових членів та ін. Як державне утворення Німецький союз був організаційно слабким. Й. Релінг зазначав, що союз слугував, передусім, інструментом для князів-реакціонерів, щоб стримувати національний рух німців до єдності (Майор, 2014, с. 79-80)

На кінець 40-х рр. XIX ст., намагання реакційної верхівки німецького суспільства загальмувати національний рух на німецьких землях наштовхнулося на рішучий спротив населення, зокрема буржуазії, яка включившись в капіталістичні відносини потребувала централізованої держави. Це сприяло поширенню в Німецьких князівствах революції 1848-1849 рр. Вона

стала першою спробою об'єднання Німецьких земель «знизу». Слабкість революційних сил і рішучість реакційних політиків призвели до придушення революції. Ігнорування реакційними силами суспільно-економічних змін спричинило гальмування розвитку всіх німецьких земель. Децентралізована і економічно слабка Німеччина не мала б перспектив у майбутньому. Це чудово усвідомлював майбутній рейхсканцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк.

У 1862 р. Бісмарк стає канцлером Пруського королівства. Канцлер був не лише свідком, а й активним учасником багатьох вагомих історичних подій, як революцій, так і війн у Європі. Він був організатором декількох війн, які сприяли створенню єдиної Німецької імперії. У війнах з Данією, Австрією та Францією розкрився його талант як політика та дипломата. Ключ до його успіху лежав у дивовижному поєднанні сили і стриманості (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 110).

Першим кроком Бісмарка на шляху до об'єднання Німеччини стала війна 1864 р. Пруссії і Австрії з одного боку та Данії з іншого, за герцогства Шлезвіг і Гольштейн. У Бісмарка був особливий інтерес до цих територій. Він прагнув об'єднати всі німецькі землі і створити єдину німецьку націю. Гольштейн і Шлезвіг були населені переважно етнічними німцями, тому ці території і потрапили в поле зору «залізного канцлера». Приводом до війни стала династична суперечка в королівстві Данія. В результаті війни герцогство Шлезвіг перейшло під управління Пруссією, а Гольштейн – Австрією. Після завершення війни Бісмарк чітко проводить курс на встановлення повного контролю над захопленими провінціями, тим самим доводячи право Пруссії на гегемонію в Німеччині. Зрозуміло, що такі дії незабаром могли спричинити загострення відносин Пруссії з Австрією, бо остання, теж виношувала «великонімецьку» ідею – створення єдиної німецької імперії під зверхністю Габсбургів (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 112)

Отто фон Бісмарк чудово розумів, що подальше об'єднання німецьких держав, повинне відбутися під зверхністю або Пруссії, або Австрії. Війна з Габсбургами ставала неминучою. Бісмарк не бажав повного знищення Австрії, або її підкорення, він прагнув лише усунути її від процесу створення єдиної Німеччини. Як талановитий дипломат канцлер спробував ізолювати Австрію на міжнародній арені. 8 квітня 1866 р. Пруссія підписує таємний договір з Італійським королівством. За умовою договору у разі допомоги у війні з Австрією -- Італія мала право поширити свою владу на Венецію, а Пруссія – на німецькі території імперії Габсбургів. 10 червня Бісмарк запропонував німецьким державам, що входили до Німецького союзу, проєкт нової федеральної конституції, яка не розповсюджувалась на Австрію. Крім того, він запропонував розпустити німецький союз (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 113). Війна з Австрією стала неминучою. Наступним кроком канцлера стало забезпечення нейтралітету Франції у майбутній війні. Австрія опинилася наодинці з могутньою Пруссією. Якщо на міжнародній арені ситуація складалась на користь планів Бісмарка, то в самій Пруссії ліберально налаштовані парламентарі виступили проти витрат на війну. Саме до цих подій відноситься крилата фраза канцлера, що «великі питання історії вирішуються не промовами, не більшістю, а залізом і кров'ю. Не на лібералізм Пруссії дивиться Німеччина, а на її силу» (Хрестоматія, 2010, 261). З небувалою

активністю канцлер проводить мілітаризацію Пруссії і в якості гасла для здійснення своїх планів, використовує заклик до національної єдності. І саме в цей час він знаходить кошти для війни. Їх надав президент акціонерного товариства залізниць барон Д. фон Оппенгейм у розмірі 28822500 талерів (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 113). 15 червня 1866 р. почалася війна між Пруссією та Австрією. Дунайська монархія не була готова до війни ні політично (завдяки зусиллям Бісмарка на політичній арені), ні у військовому плані (відсутність бойового духу через національні суперечки в середині імперії), що і призвело до поразки. Вирішальна битва відбулась 3 липня 1866р. поблизу м. Садова, австрійська армія зазнала поразки. Розгром Австрії дав нагоду Бісмарку реформувати Німецький союз у Північнонімецький союз під пруською гегемонією. Вибори у загальнонімецький рейхстаг у літку 1967 р. відбулися на основі загального рівного і прямого виборчого права. Важливо зауважити, що пропозиція про загальне виборче право належала Бісмарку, який намагався на передодні військового зіткнення з Австрією зобразити Пруссію як поборницю перебудови Німецького союзу на демократичних засадах (Гончар, 2007, с. 8). 26 липня 1866 р. Пруссія та Австрія підписали в Нікользбурзі прелімінарний мир на умовах, що Австрія повністю виходить із асоціації німецьких держав, визнає формування федерації північнонімецьких держав – Північнонімецького союзу, який був створений 10 серпня 1866 р. у складі 22 держав і був кроком на шляху національного єднання під зверхністю Пруссії (Н. Папенко, Є. Папенко, с. 113). Остаточний мир був підписаний 23 серпня 1866 р. у Празі. Згідно з ним ряд німецьких держав виходили з під юрисдикції Австрії і переходили до новоствореного Північнонімецького союзу. Цього ж дня був ліквідований Німецький союз. Австрія відійшла від планів так званого «великонімецького» шляху об'єднання Німеччини.

На кінець 1866 р. поза межами Північнонімецького союзу залишалися тільки 4 південнонімецькі держави, які в результаті прусько-австрійської війни 1866 р. отримали незалежність. На шляху інтеграції цих держав до складу Північнонімецького союзу стояла Франція, яка не бажала мати сильного сусіда у вигляді об'єднаної Німеччини. Бісмарк розумів – остаточне об'єднання Німеччини неможливе без південних німецьких держав, а значить, конфлікту із Францією--не уникнути.

Війну між Францією і Німеччиною прискорили події на Піренейському півострові. У 1868 р. королева Іспанії Ізабелла II втратила престол. Перед державою постало питання престолонаслідування. Навесні 1869 р. генерали ради міністрів Іспанії зробили свій вибір, зупинившись на кандидатурі Леопольда фон Гогенцоллерн-Зігмарінгена, представника католицької південнонімецької гілки пруського королівського роду. (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 114). Проти такого рішення виступила Франція яка не бажала бути оточеною Гогенцоллернами. Бісмарк намагався довести європейцям, що Пруссія негативно ставиться до війни, бо вона суперечить релігійним переконанням німців, які проявляють здоровий глузд до іспанських проблем. І якби міністр закордонних справ Франції герцог А. де Грамонт задовольнився перемогою французької дипломатії над інтригами О. фон Бісмарка, то війни можна було б уникнути. Проте він дав розпорядження послу Вінсенту Бенедетті, який у цей час перебував у Бад-Емсі, отримати запевнення від короля

Пруссії, що він не погоджується з кандидатурою принца Леопольда на іспанський престол. Вільгельм I був дуже незадоволений, бо французи зайшли надто далеко, намагаючись династію зв'язати обіцянками (Н. Папенко, Є. Папенко, 2018, с. 115). Війна між Францією і Німеччиною стала невідворотною. Згодом з Емса була відправлена телеграма в резиденцію канцлера Бісмарка, де в цей час перебували військовий міністр та начальник генштабу. В телеграмі містився зміст переговорів, про які мала суспільству повідомити преса. Приводом до війни з Францією стала відома «Емська депеша». «Спочатку вона звучала сигналом до відступу, – як зазначав О. фон Бісмарк, – тепер фанфарою, яка відповідає на виклик» (Папенко, Папенко, 2018, с. 114).. Зміст тексту, відредагований Бісмарком, говорив про зухвалу поведінку посла В. Бенедетті до короля Пруссії. 14 липня 1870 р. був опублікований текст депеші, який мав ефект розірваної бомби. Наполеон III прийняв на віру її сфальсифікований зміст. Вона подіяла на імператора «як червона ганчірна на галльського бика». (Папенко, Папенко, 2018, с. 115). 19 липня 1870 р. Франція оголосила війну Пруссії. Тонка дипломатія Бісмарка, яка базувалася на холодному розрахункові і вмінні прораховувати думки опонентів на кілька кроків вперед, дозволили канцлеру сформулювати думку серед європейських держав про те, що саме Франція є країною-агресором.

Франція виявилася не готовою до війни, на відміну від її «жертви». Пруссія готувалася до майбутнього військового конфлікту і стягувала сили до кордону. Тому одразу, після оголошення війни, почала рішучий наступ. 1 вересня 1870 р. Французька армія зазнала поразки під Седаном. У полон потрапив імператор Франції Наполеон III. 4 вересня 1870 р. у Парижі проголошено III республіку. Французькі війська не змогли чинити суттєвий опір. Поразка Франції стала лише питанням часу.

Таким же питанням часу, залишається проблема приєднання чотирьох південних німецьких держав до Північнонімецького союзу. Ці держави будучи досить тісно пов'язаними з Францією економічно, маючи політичну незалежність, не бажали ставати другорядними країнами Північнонімецького союзу під верховенством Пруссії. Але успішні дії пруської армії у війні з Францією змінили ситуацію на користь королівства Пруссії. Баварія, Вюртемберг, Баден, Гессен-Дармштадт постали перед дилемою або увійти до складу Північнонімецького союзу добровільно, або вони ж будуть приєднані до нього силою. Починаючи з вересня 1870 р. Бісмарк проводить переговори між південними німецькими державами щодо приєднання їх до Північнонімецького союзу. В результаті тривалих переговорів у листопаді 1870 р. останні німецькі держави ввійшли до складу Північнонімецького союзу.

18 січня 1871р. у Дзеркальній залі Версальського палацу король Пруссії Вільгельм I став імператором Німеччини, канцлер Отто фон Бісмарк--рейхсканцлером новоствореної Німецької імперії. 10 травня 1871 р. Франція підписала мир з Німеччиною. Остання отримала території Ельзасу і частини Лотарингії, переможена Франція зобов'язувалась сплатити країні переможниці контрибуцію. В центрі Європи постала могутня держава яка претендувала на статус гегемона Європи.

Отже, провідна роль Отто фон Бісмарка у формуванні єдиної Німеччини є незаперечною. Проводячи складні дипломатичні комбінації, вдало підсилюючи

їх війнами, канцлеру вдалося «залізом і кров'ю» об'єднати німецьку націю у єдиній державі. І не зважаючи на його імперські і війовничі амбіції, неоднозначну оцінку істориків, Отто фон Бісмарк залишається одним з найвидатніших політиків і стратегів свого часу.

Список використаних джерел

Гончар Б. Право і сила. Парламентаризм Отто фон Бісмарка. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. 2007. Вип. 89-90. С. 7-9.

Майор О. Становлення німецького федералізму: політико-правові та історичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія: Філол.-політолог. студії*. 2014. Вип. 5. С. 79 – 85.

Папенко Н., Папенко Є. Отто фон Бісмарк та створення єдиної Німецької імперії. *Етнічна історія народів Європи*. 2018. Вип. 54. С. 109-117.

Хрестоматія по истории Нового времени стран Европы и Америки: в 2 кн. Кн. 1. Внутрполитическое развитие / сост. Д. В. Кузнецов. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. Ч. 2. XIX в. 290 с.

Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. 527 с.

Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / О. М. Бандурка, Д. В. Швець, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка, та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. 618 с.

Чайковська О. В. Історія Шлезвігу та Гольштейну: геополітичні інтереси Отто фон Бісмарка. *Науковий вісник Київського міжнародного університету*. Київ. 2011. С.45-50.

* * *

Закладна Анна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Ляхно О. П.)

**НАЦІОНАЛЬНІ СУПЕРЕЧКИ МІЖ НІМЦЯМИ ТА ЧЕХАМИ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ГУСИТСЬКОГО РУХУ**

На рубежі XIV-XV століть в Чеському Королівстві наростає ряд протиріч соціального, політичного, релігійного і національного характеру. Останні з них є домінуючими. Подібна нестабільна обстановка культивувала в чеському суспільстві радикальні протестні настрої фактично у всіх верствах населення і, в кінцевому підсумку, породила одне з найяскравіших явищ середньовічної історії західних слов'ян – гуситський рух.

Важливим явищем у житті феодальної Чехії ще з XIII ст. була німецька колонізація. Німецькі колоністи з'явилися в Чехії спочатку в монастирях, заснованих німцями. Втім, рання німецька колонізація не була значною. Масова імміграція німецького населення до Чехії припадає на XIII ст. Король Пржемысл Оттокар I, прагнучи збільшити доходи казни, став заселяти німецькими колоністами незаселені державні землі. Приклад короля стали наслідувати духовні та світські землевласники.

Унаслідок масового припливу колоністів з Німеччини західні і північно-західні області Чехії виявилися густо заселеними німцями. Це були німецькі лицарі, ремісники, купці, селяни і духовенство (Пичета, 1944, с. 43).

Лицарі отримували від короля і магнатів землі, за які були зобов'язані нести військову службу. Так, ряди чеських феодалів значно поповнювалися феодалами німецькими. Чеські феодали за прикладом своїх німецьких побратимів стали називатися за своїми маєтками, що нерідко отримували німецькі найменування.

Серед чеських феодалів набули поширення німецька мова і німецькі феодалні звичаї. Змінений з розвитком товарно-грошових відносин побут феодалів вимагав величезних коштів, феодали отримали їх як в результаті німецької колонізації, так і посилення натиску на власне селянство. Особливо велике значення мала міська і селянська колонізація. Німці засновували міста і давали їм своє управління. Німецькі поселення виникали або біля старих міст, подібно до того як у Празі виникла німецька самоврядна громада ще в XII ст., або на нових місцях (Пичета, 1944, с. 44).

Німецькі міські громади користувалися правом самоуправління: за Магдебурзьким правом у Північній та Східній Чехії і за Нюрнберзьким в Західній і Середній. У цих містах німецьке населення займало панівне становище. Ремісники-чехи і чеське населення жорстоко пригноблювалися німцями. Міські німецькі колоністи були звільнені від податків. На них не поширювалася дія чеського права. Вони утворювали свого роду державу в державі.

Друга половина XIV століття – період значного економічного піднесення Чехії та посилення її зовнішньополітичного статусу. Але в надрах феодалної монархії Карла I і Вацлава IV створювалися передумови гуситського руху.

З розвитком продуктивних сил загострювалися станові та національні протиріччя в місті і селі. У зв'язку з розвитком ринкових відносин чеські села переводяться на німецьке право, руйнується сільська громада і вводиться індивідуальне землекористування. Землевласник, розширюючи власну запашку, широко застосовував панщинну працю залежного сільського населення, так що безпосередні виробники перебували під загрозою закріпачення. Німецькі та чеські чиншевики були пов'язані з ринком. Вони повинні були для сплати чинша продавати свою сільськогосподарську продукцію.

Землевласники у зв'язку із загальним економічним поживавленням значно збільшили чинш чеських селян у німецькому праві, в той час як чинш німецьких селян залишався без змін. Економічний підйом сприяв матеріальному збагаченню німецьких колоністів, у той час як становище чеського селянина стало все тяжчим (Грацианский, 1944, с. 67).

З першого погляду могло здатися, що при введенні німецького права відбувалося значне поліпшення становища селян, колишніх спадкових орендарів чужої землі: вони набували право розпорядження своїми наділами, тобто могли їх продавати, дарувати, обмінювати, закладати і т.п. за висловом однієї грамоти, вони розпоряджалися майном, що знаходився в їх володінні, як своєю власністю. Право власника стояло набагато вище права користувача. Землевласник зберігав право викупити майно, віддане на умовах німецького

права. Власників або окупаторів можна було видалити: з їх боку не допускалося ніяких заперечень, якщо тільки їм була сплачена відповідна грошова сума. Так як при визначенні цієї суми не були прийняті до уваги поліпшення, вироблені на чужій землі окупатором, то заходи до підняття прибутковості земель були не згодні з інтересом окупатора, бо могли тільки спонукати землевласника скористатися правом викупу. Викупна сума була тотожна з сумою, отриманою землевласником від окупатора при укладенні договору оренди за німецьким правом. Ця сума, яку можна назвати закупівельним платежем, не представляла вартості або оцінки майна, а за своїм характером ближче підходила до сучасного задатку (платіж окупатора при укладенні договору називався по-латині *agta* або *agtha*, по-німецьки *Anleit*, по-чеськи «закуп»). Яким важливим моментом при укладенні договору спадкової оренди був цей закупний платіж, видно з того, що саме німецьке право називалося досить часто одним з термінів, засвоєних для позначення закупного платежу.

У різних краях Чехії і навіть у межах того ж краю, а іноді і маєтку, закупний платіж стягувався не в однаковому розмірі, в залежності від родючості землі. Мінімальний розмір цього платежу становила сума в 2-5 коп з одного лана. Так як в XIV ст. з одного чиншевого лана землевласник отримував звичайно 1-2 копи оброка або чинша, а в залежності від цього ціна чиншевих земель визначалася за капіталізацією з 10% в сумі 10-20 коп за один лан, то 2-4 копи закупного платежу представляли собою подвоєний оброк або чинш і дорівнювали 20% вартості землі (Лаптева, 1993, с. 99).

Ці норми застосовувалися по відношенню до середніх земель, тобто таких, які не відрізнялися ні особливою родючістю, ні особливою мізерністю. За свідченням грамот XIV ст., вводячи німецьке право, землевласники мали на увазі поліпшення загального стану земель і меліорацію їх, встановлення більш суворих і певних правил стягнення оброків і приведення останніх до деякої одноманітної системи.

Таким чином, меліорація була одностороння, спрямована для вигоди землевласників. Іншим, досить звичайним мотивом до введення нового права, було бажання землевласників сплатити свої борги сумами, що надходили від селян у вигляді закупних платежів.

При введенні німецького права справа йшла не про те, щоб вкласти капітал в землю, а, навпаки, був відшуканий шлях для посиленого вилучення всіх соків із землі. Знесилюючи селян і відтягуючи капітали від землі, введення німецького права в тому вигляді, як воно застосовувалося в XIV ст., було фінансовим заходом, за допомогою якого землевласники встигли дістати в свої руки народні заощадження і, природно, захопили в свої руки всю політичну владу в країні (Лаптева, 1993, с. 109).

Економічний підйом, зокрема розвиток сільського господарства, зміцнював економічне та соціально-політичне становище великих землевласників. Володіючи великими матеріальними засобами, пани представляли собою величезну політичну силу, від якої залежала королівська влада. Вони зайняли керівне місце в суспільно-політичному житті країни.

Група великих землевласників прагнула юридичними нормами закріпити своє привілейоване становище в країні. У національному відношенні вона не була однорідною. В її середовищі містилося багато іноземців, головним чином

німців, що володіли значним земельним фондом, що викликало велике невдоволення чехів.

З розвитком товарних відносин зростало багатство міського патриціату, яке за національним складом було переважно німецьким. Вся зовнішня торгівля була в його руках. За допомогою агентів німецькі купці скуповували на місцевих ринках товари, потрібні для експорту, в той час як чеські купці не володіли настільки великими коштами.

З розвитком товарного господарства відбувається розшарування ремісників (Лившиц, 1978, с. 96). З їх середовища виділяються майстри, як правило, німці, які, маючи в своєму розпорядженні кошти, змогли організувати власну велику майстерню і тримати в повній залежності більше ремісників-підмайстрів і учнів. Останні за національним складом переважно були чехами. Тому в містах станові протиріччя ускладнювалися і набували форми національної боротьби.

Також позиції німців переважали і в церковних інститутах. Вбачаючи в католицькому духовенстві найважливішу опору феодального ладу, Карл I сприяв зростанню його впливу і збільшенню його земельних володінь, жорстоко придушуючи народні рухи. В зв'язку з цим виник сильний розрив між матеріальним становищем церковних ієрархів і рядових священників. Ці майнові відмінності загострювалися відмінностями національними.

У складі єпископату і настоятелів великих монастирів переважали вихідці з Німеччини, а безпосередньо з населенням працювали чеські священники. Вони добре знали потреби пересічних чехів і нерідко своїми проповідями готували опозиційні настрої. Католицизм придушував національну культуру, яка в умовах зростання національної самосвідомості формувалася на основі чеської мови.

Засилля німців відчувалося в культурному житті Чехії. Провідниками німецької культури були двір, феодальна знать, католицька церква. Політичні інтереси їх були поза Чехією. Правильно зазначив чеський хроніст Даліміл, що «німці спочатку прикидаються лагідними, а коли розплодяться, то не піклуються про свій притулок, а чекають собі пана зі своєї землі» (Пичета, 1944, с. 53).

Не оминула чехів доля дискримінації і в сфері освіти. Так як в керівні університетські органи висувалася рівна кількість осіб від кожної нації, керівництво університетом опинилося в руках німців та інших іноземців. Тому в університеті виникли гострі внутрішні протиріччя.

Магістри-чехи, спираючись на підтримку студентів, вели боротьбу проти іноземного засилля в академічному середовищі. Боротьба всередині університету була складовою частиною боротьби чехів за свою національну культуру (Рандин, 1994, с. 42).

Також треба сказати і про важливі риси побутової поведінки німецької еліти, що формували негативне сприйняття німців серед чеської знаті. Німці поводитися зарозуміло по відношенню до чехів. Вони нерідко дивилися на чеських феодалів як на провінційну знать імперії. Рідкісними були факти вступу в шлюб, бо німці воліли складати шлюбні партії з іншими аристократичними сім'ями німецького походження.

Німецька колонізація мала велике значення для чеської феодальної держави: з нею було пов'язане збільшення доходів князя і земельних власників. До певної

міри вона послужила поштовхом до розвитку сільського господарства, торгівлі та ремесла, передувала економічному розвитку Чехії, але аж ніяк не внаслідок припливу «енергійного і працьовитого» населення. Але разом з тим німецька колонізація знищила етнічну єдність країни: у ній з'явилися дві народності, при цьому німецька була поставлена в особливо привілейоване становище.

Зрештою калейдоскоп протиріч прийняв форму революційної боротьби чеських залежних селян проти німецьких і онімечених панів, чеських ремісників проти німецького патриціату, чеських розорених дрібних феодалів проти німецької та онімеченої феодалної знаті – світської і церковної. Як будь-який соціальний рух Середньовіччя, протестний рух у Чехії було зафарбовано в релігійну оболонку. Зловживаючи гостинністю, перетворившись, по суті, з гостя на господаря, німецький елемент дав життя Реформації, заснованій на національно-визвольній ідеології гусизму.

Список використаних джерел

- Грацианский Н.П. Новое наступление немецких захватчиков на славянские земли с XIII по XV вв. М., 1944. С. 67-80.
- Лаптева Л.П. История Чехии периода феодализма (V – середина XVII в.). М.: Издательство МГУ, 1993. 159 с.
- Лившиц Г.М. Реформационное движение в Чехии и Германии. Минск: Вышэйшая школа, 1978. 272 с.
- Пичета В.И. История Чехии. М.: Госполитиздат, 1947. 260 с.
- Рандин А.В. Гуситская революция и Пражский университет. Йошкар-Ола, 1994. 128 с.

* * *

Льченко Олексій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Порох Н.В.)

СІ ЦЗІНЬПІН: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Безпрецедентний ривок, здійснений Китаєм упродовж останніх десятиріч, а також плани Піднебесної щодо досягнення світового економічного, політичного і духовно-культурного лідерства привертають все більшу увагу науковців до історичного досвіду реалізації трансформаційних перетворень у цій країні. З огляду на це, велике значення має дослідження політичного портрету сучасного партійного і державного лідера КНР, представника п'ятого покоління китайських комуністичних вождів Сі Цзіньпіна.

Народився Сі Цзіньпін у повіті Фупін провінції Шеньсі 15 червня (за іншими даними – 1 червня) 1953 року. Його батько - Сі Чжунсюнь (1913-2002) — був прибічником Мао Цзедуна, обіймав вищі посади в КНР, у тому числі віцепрем'єра Держради КНР та губернатора провінції Гуандун. Сі Цзіньпін належить до так званої «партії принципів» — нащадків великих китайських партійних лідерів.

У дитинстві він жив у достатку, але в 1962 році його батька звинуватили в антипартійній змові, а згодом відправили у заслання. У 1966-1976 роках під час «культурної революції», проголошеної Мао Цзедунем, батько Сі Цзіньпіна був заарештований. Унаслідок цього у 1969 році Сі-молодшого відправили на «трудове перевиховання» в одну з найбідніших провінцій КНР — Шеньсі, село

Лянцзяхе, де він упродовж семи років працював і жив серед місцевих жителів, і з часом набув популярності серед народу (Сі Цзіньпін Голова...). В цей період загартовується його характер. Завдяки цьому «перевихованню» у пресі сформувалося уявлення про Цзіньпіна як людину, яка розуміє потреби простого китайця. Та, зазнавши утисків, Сі Цзіньпін тільки утвердився в своїх комуністичних поглядах. У 1971 році він вступив до китайського комсомолу, потім неодноразово намагався вступити до Компартії, але через те, що його батько був ув'язнений, Сі Цзіньпіну вдалося вступити до лав КПК лише в 1974 році (Біографія Сі Цзіньпіна...).

У 1975-1979 роках Сі навчався на хіміко-технологічному факультеті Університету Цінхуа, після закінчення якого до 1982 року був секретарем канцелярії Держради та Центральної військової ради. Політичну кар'єру Сі Цзіньпін розпочав як помічник Ген Біао, головного лідера «Народної армії визволення» та товариша батька. З 1985 року Сі працював на різних політичних посадах у провінції Фуцзянь. За час перебування в цій провінції він зарекомендував себе як ефективний та чесний політик (Сі Цзіньпін є чинним...).

У 1987 році Сі переїхав до Нінде, де обійняв посаду окружного партійного начальника. Під його керівництвом були проведені вдалі природоохоронні заходи. До 2002 року він займав різні політичні посади в провінції Фуцзянь, поступово піднімаючись нагору, і у 1998-2000 роках він став лідером КПК у довіреній йому провінції, а впродовж 2000-2002 років — губернатором цієї провінції (Сі Цзіньпін є чинним...). Одночасно він захистив дисертацію за спеціальністю "Марксистська теорія та ідейно-політичне виховання" в Інституті гуманітарних і соціальних наук Університету Цінхуа, отримавши вчений ступінь доктора юридичних наук (Біографія Сі Цзіньпіна...). У 2003 році Сі переїхав до провінції Чжецзян, де обіймав посаду губернатора та секретаря партії. За час його перебування в провінції приватна промисловість вчетверо збільшила інвестиції в дослідження та розробки нових технологій виробництва. У 2007 році Сі був обраний очільником партії в Шанхаї. Невдовзі, у 2008 році, він (з огляду на його репутацію доброчесної людини) був призначений до Постійного комітету Комуністичної партії, а потім — віце-президентом КНР. У 2012 році, на XVIII з'їзді КПК, Сі був обраний новим генеральним секретарем ЦК КПК. Пізніше, у березні 2013 року, Сі перебрав на себе обов'язки президента (голови) КНР терміном на десять років.

Отже, на формування характеру і світогляду Сі Цзіньпіна величезний вплив мало його походження, реформаторські погляди батька, репресованого в роки «культурної революції», роки сільського перевиховання, служба в армії, кар'єрне зростання від найнижчих щаблів влади до найвищих. Сі Цзіньпін — це не запальний революціонер, а дуже обережний, досвідчений та далекоглядний політик. На сьогодні він сконцентрував у своїх руках усі важелі влади, особливо після ухвалення КПК 11 листопада 2021 року «історичної резолюції», яка ствердила «вирішальне значення» президента в оновленні китайської нації (У Китаї ухвалили...). Ця резолюція була розроблена з метою посилення статусу Сі до рівня Мао Цзедуна і Ден Сяопіна та ще раз зафіксувала обмеження на президентські терміни, скасовані КПК у 2018 році.

Сі Цзіньпін започаткував третій період розвитку КНР (перший період — правління Мао Цзедуна, який об'єднав країну, спустошену антияпонською і

громадянською війнами, другий був зреалізований під керівництвом Ден Сяопіна — архітектора китайських реформ, унаслідок яких КНР вступила на шлях політики реформ і відкритості) (Сі Цзіньпін: лідер...).

Сі Цзіньпін упродовж перших років свого правління продовжив низку реформ, які, на його думку, мають просуватися шляхом соціалізму з китайською специфікою, повинні відповідати власним потребам Китаю у змінах. Китай, на переконання Сі, не проводить реформи, щоб зірвати дешеві оплески: «Тільки власник знає, підходить взуття чи ні», — зазначав він (Сі Цзіньпін - людина...). Загальна мета поглиблення реформ, як стверджує Сі, полягає в удосконаленні й розвитку системи соціалізму з китайською специфікою, а також модернізації системи й потенціалу управління країною. Експерти називають цю загальну мету «п'ятою модернізацією» Китаю. Лідер КНР виступає за скорочення розриву між міським і сільським населенням, реалізацію політики двох дітей тощо.

Унаслідок проведення реформ було досягнуто значного прогресу у різних сферах. У галузі економіки було запроваджено поняття про нову норму, ініційовано структурну реформу на рівні пропозиції й проведено чітку межу між урядом та ринком. У галузі науки поставлена мета перетворення Китаю на один зі світових наукових центрів та інноваційний майданчик (Сі Цзіньпін – людина...). Відомо, що ще під час роботи у провінції Чжецзян Сі мав жорстку позицію щодо корумпованих чиновників, тому вона й надалі стала одним із важливих напрямів у внутрішній політиці КНР. Водночас була започаткована велика інституційна реформа, спрямована на перебудову партійних і державних органів, включно зі створенням Державного наглядового комітету.

Однак останнім часом у політиці Сі Цзіньпіна спостерігається значний відхід від політики реформ, започаткованих Ден Сяопіном, зростає акцент на соціалістичних принципах модернізації економіки, соціальної сфери та ідеології. Так, нещодавно він закликав до посилення ідеологічного контролю і вивчення марксизму в університетах країни з метою обмеження впливу західної ідеології на життя китайців. Щоб унеможливити поширення закликів до демократичних реформ, Сі зініціював кампанію по відправці діячів культури для переживання в села і на рудники.

Отже, ідеї Сі Цзіньпіна про «соціалізм з китайською специфікою в нову епоху» – це, з одного боку, продовження розвитку теорії Ден Сяопіна, Цзян Цземіня та Ху Цзіньтао, а з іншого – повернення до ідеології марксизму-ленінізму, ідей Мао Цзедуна. Ця суміш ідеології сьогодні проголошена основою для здійснення партією і народом великого відродження китайської нації як шляху реалізації «китайської мрії».

18 січня 2017 року в женевському Палаці Націй Сі Цзіньпін виступив з промовою "Спільне будівництво глобального співтовариства єдиної долі". У лютому ця концепція була внесена до резолюції ООН (Спільне просування реалізації...). Як заявив Сі Цзіньпін на XIX з'їзді КПК, "ідеї про соціалізм з китайською специфікою нової епохи чітко визначають, що дипломатія великої держави з китайською специфікою покликана сприяти створенню міжнародних відносин нового типу і спільноти єдиної долі". Лідер КНР започаткував активні перемовини з десятками країн, що є безпрецедентним випадком серед очільників КНР. Під його головуванням країна все глибше інтегрується в

глобальну економічну структуру. Китай зараз стає глобальним інвестором. Упродовж 2013-2017 років загальний обсяг китайських капіталовкладень за кордон склав 489,5 млрд. доларів. Китай також є найбільшою торговою державою, на яку припадає 11% обсягу міжнародної торгівлі (У Китаї розпочався...).

26 квітня 2019 року в Пекіні голова КНР Сі Цзіньпін був присутній на відкритті 2-го Форуму високого рівня з міжнародного співробітництва в рамках «Одного пояса і одного шляху», де виступив з програмною промовою: «Спільними зусиллями створювати прекрасне майбутнє загальної реалізації ініціативи "Один пояс і один шлях"». «Один пояс і один шлях» — це сучасна версія Великого шовкового шляху, це потужний Євразійський проект, який є втіленням на практиці формування єдиного співтовариства єдиної долі. Сі Цзіньпін активно виступає за створення системи глобального управління на основі принципу "спільних консультацій, спільної реалізації і спільного використання" («три спільні») для сприяння формуванню більш справедливого і раціонального міжнародного порядку. Інноваційні концепції, висунуті ним на зустрічі лідерів країн БРІКС в Сямені, на саміті "Групи 20" в Ханчжоу, неофіційній зустрічі лідерів АТЕС в Пекіні, та на інших міжнародних заходах, мають все відчутніший вплив на світову спільноту (Спільне просування реалізації...).

На XIX з'їзді КПК Сі Цзіньпін пообіцяв, що Китай буде здійснювати повноцінні контакти зі світом: "Жодна країна не може самостійно вирішувати численні проблеми, що стоять перед людством. Жодна країна не може дозволити собі бути в самоізоляції" (Спільне просування реалізації...).

Так, під час пандемії уряд КНР здійснював гуманітарну допомогу не тільки країнам-сусідам, а й іншим країнам (Боротьба Китаю і США ...). У 2020 році Китай став єдиною великою економікою у світі, що unikнула спаду у зв'язку з пандемією COVID-19 (У 2020 році зростання ...).

Отже, Сі Цзіньпін - це людина, яка незламно та поступово, використовуючи зв'язки та докладаючи багато зусиль змогла від самих низів досягти вершини політичної кар'єри, тобто «зробила себе сама». Хоча дитинство Сі було беззмарним, але юність та ранні роки діяльності виявилися набагато скрутнішими, що й загартувало характер лідера країни, тому вислів «*per aspera ad astra*» — це про сучасного лідера Китаю. На керівних посадах Сі Цзіньпін зарекомендував себе як відповідальний, рішучий і досвідчений прагматик. Очоливши КНР, він продовжив політику економічного, політичного та соціального піднесення Китаю як усередині країни, так і на міжнародній арені.

Список використаних джерел

- Біографія Сі Цзіньпіна https://beztabu.net/si-czinpin_p6815_biography
Біографія Сі Цзіньпіна http://ukrainian.cri.cn/681/2013/12/10/2s31169_10.htm
Сі Цзіньпін Голова Китайської Народної Республіки
<https://file.liga.net/persons/tszinpin-si>
Сі Цзіньпін: лідер великої держави в нову епоху
<http://ukrainian.cri.cn/841/2018/01/24/2s52660.htm>
Сі Цзіньпін - людина, яка веде реформи Китаю у нову епоху
<http://www.golos.com.ua/article/311750>

Спільне просування реалізації ініціативи «Один пояс і один шлях»
<http://ukrainian.cri.cn/841/2020/07/11/2s71481.htm>

У Китаї розпочався XIX з'їзд КПК
<http://ukrainian.cri.cn/841/2017/10/18/2s51125.htm>

У 2020 році зростання ВВП Китаю було мінімальним за останні 45 років
<https://investory.news/u-2020-goci-zrostannya-vvp-kitayu-bulo-minimalnim-za-ostanni-45-rokiv/>

<https://www.svoboda.org/a/cult-po-pekinski-toskuuyut-li-v-kitae-po-mao-kak-v-rossii-po-stalinu/31564521.html>

Сі Цзінпін є чинним президентом всенародної республіки світу <https://uk.celeb-true.com/jinping-current-president-worlds-populous-republic-nation-chinese>

У Китаї ухвалили "історичну резолюцію", що прирівнює Сі Цзінпіна до Мао Цзедуна і Ден Сяопіна

https://lb.ua/world/2021/11/11/498412_kitai_uhvalili_istorichnu.html

Боротьба Китаю і США на тлі пандемії <https://adastra.org.ua/blog/borotba-kitayu-i-ssha-na-tli-pandemiyi>

* * *

*Колеснікова Маргарита, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)*

ПНПУ імені В.Г. Короленка

(науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА САМОБУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДАВНІХ ІНДІАНСЬКИХ НАРОДІВ

Відкривши Америку, європейці назвали цей континент «Новим Світом». Проте новим він був тільки для них, бо Американський континент мав довгу і вражаючу історію.

Аборигени, які населяли ці території, не мали зв'язків із зовнішнім світом, проте вони вели осідлий спосіб життя: будували поселення і міста. Це були складні культури, які динамічно розвивалися та винайшли свої форми правління, мали оригінальні філософські концепції, створили власні релігії.

Якби європейці не знищили майже всі джерела їх існування, в світі залишилася б багатуша спадщина цих найвеличніших цивілізацій, які зберігають таємниці історії цілого континенту, а сучасна Латиноамериканська цивілізація ґрунтується на фундаменті Західної культури. Проте, в ній спостерігається істотний відбиток древніх цивілізацій Центральної та Південної Америки, підкорених іспанськими і португальськими конкістадорами в епоху Великих географічних відкриттів.

Відкриття Америки дуже вплинуло на життя європейців. І справа не тільки й не стільки в тому, що з Америки в Старий Світ були завезені картопля, помідори, кукурудза, арахіс, гарбуз та деякі інші рослини, без яких неможливо уявити собі раціон сучасних європейців. Докорінно змінилося світорозуміння: регулярні контакти, що розпочалися після експедицій Колумба через океан, привели до усвідомлення того, до якого ступеня можуть відрізнятись культури різних народів. Американські індіанці та їхній спосіб життя здавалися європейцям особливо дивними тому, що вони зовсім не відповідали тій картині світу, що складалася століттями.

Хронологічно, історія доколумбових цивілізацій, охоплює період від появи перших цивілізаційних осередків на теренах Америки (середина II тисячоліття до н.е.) до загибелі означених цивілізацій в XVI—XVII ст. (Рубель, 2005, с. 13).

Іспанці вели жорстокі завоювання. Всього за кілька років імперії інків і ацтеків були стерті з «лица землі». Надзвичайний розквіт цивілізацій був неочікувано і безжалюбно перервано.

Вивчення історії американських цивілізацій, крім усього іншого, особливо цінне тим, що відбиває специфіку соціокультурного феномена, адже основною діючою особою є народ, прості індіанці-трудівники, руками і талантом яких було створено велич цих блискучих цивілізацій давнини. І дійсно, ці культури відрізнялися значною своєрідністю, вони розвивалися в іншому природному, географічному середовищі, стоячи на порозі страшної навали європейських шукачів золота та легкої здобичі, які не виявили тоді, на жаль, зацікавлення їх культурою та здобутками. Культура ж народів доколумбової Америки налічувала кілька тисячоліть, перебувала на досить високому рівні розвитку. «Постає питання, чому доколумбової? Назва, звичайно, умовна, але в історії всіх корінних американців є чітка межа, яка відокремлює їхню автономну, самостійну історію від історії, господарями котрої стали вже не вони, а білошкірі, бородаті пришельці з далекої Європи. Привів їх туди, як відомо, генуезець на іспанській службі Х. Колумб, і саме тому всю епоху самостійної соціокультурної еволюції Америки називають доколумбовою» (Рубель, 2005, с.12).

Метою статті є висвітлення типологічних особливостей розвитку традиційних давньоіндіанських цивілізацій в контексті міжконтинентального соціоеволюційного поділу в світовому історичному процесі, причин глобального відставання доколумбових цивілізацій від суспільств Старого Світу, розуміння місця і ролі в ньому класичних давньоіндіанських спільнот, внеску доколумбових цивілізацій у загальнолюдську скарбницю культури, науки, економіки і технологій.

Актуальність теми полягає в тому, що в наш час велика увага приділяється витокам духовності світових цивілізацій, а багато явищ історії, будучи піддані аналізу з боку найрізноманітніших наук, не завжди залишаються незмінними, вплив їх на життя у XXI ст. якісно змінюється і посилюється. У сучасній публіцистиці часто говориться про приналежність тих чи тих явищ до історичних реалій, тоді як не існує поки що методу, за допомогою якого можна було б з достатньою надійністю перевірити подібні твердження.

Наукова новизна полягає у розкритті специфіки історичного процесу давньоіндіанських суспільств у контексті світового соціоеволюційного поступу.

Систематизовані автором джерела дають можливість зрозуміти суть поняття Доколумбова Америка, відобразити історичний шлях Доколумбових цивілізацій Америки, особливості соціальної стратифікації та стабілізаційних чинників традиційних давньоіндіанських спільнот, географічне та культурне районування ареалу доколумбових цивілізацій, хронологію та періодизацію історії доколоніальної Америки, сутність і специфіку політичного, економічного, соціального та культурного розвитку традиційних давньоіндіанських суспільств, основні етапи та ключові події в історії

Доколумбової Америки, ментальні й культурні особливості та світоглядні орієнтири індіанських народів, біографії найвидатніших особистостей давньоамериканської історії доколоніальної епохи: Инка Пачакутека, Тупак Амара (інки); Яш-Еб-Шоок, Сійя-Как, Нун-Яш-Аін, Яшун-Балам (майя); Монтесума Ілуїкаміна, Уїтциліуїтль, Ашаякатль, Ауїсотль, Монтесума ІІ (ацтеки) та інших. Прикладами етногенезу індіанських народів слугують сучасні музейні колекції: «Центральна та Південна Америка Доколумбового періоду» - Музей мистецтв Університету Мічигану; «Давньоамериканське мистецтво» - Денверський музей;

«Мистецтво Америки» - Клівлендський музей); Центр Ольметської культури у П'єдра Парада – Національний інститут антропології та історії.

Питання становлення, етногенезу, спадщини Доколумбової Америки досліджували відомі зарубіжні вчені: М. Леон-Портілья, Л. Морган, Дж. Тіндалл, А. Тойнбі, Ф. Рагцель, Дж. Фіске, Р. Хайт, С. Шай, А. Шлезингер та дослідники вищезначеного питання радянського та пострадянського простору: Ю. Аверкієва, І.Бурова, А. Бутовський, М. Галич, Г. Гриненко, В. Гуляєв, Р. Євлов, В. Зубарєв, Ю. Кнорозов, С. Купрієнко, В. Рубель, В. Талах, Є. Тюрін та інші. Вчені не заперечують, що всі народи Доколумбової Америки, не зважаючи на свої інтелектуальні, художні, господарські досягнення, мають особливі й спільні риси. У наш час відомо, що не всі народи Америки встигли до приходу європейців вийти на рівень цивілізації (виробити елементи державної інфраструктури, створити власну писемність, збудувати станово-класове суспільство тощо). Хоча, явища і процеси, які відбувалися в історії індіанців Америки були характерні й для інших світових цивілізацій (Дрю, 2012, с. 170).

Відомий чеський вчений М. Стінгл розглядає давні цивілізації Америки як результат самостійного розвитку індіанських суспільств Америки. Спираючись на вже відомі наукові знання, він прослідковує наступність місцевих культурних традицій в кожному з осередків високих американських цивілізацій, а також подає класовий аналіз структури кожного з описаних ним суспільств давньої Америки. Загальна спрямованість, внутрішня закономірність цих цивілізацій аналізується ним з позицій матеріалістичного розуміння основних законів історії.

Хронологічно історія доколумбових цивілізацій охоплює період від появи перших цивілізаційних осередків на теренах Америки (середина ІІ тисячоліття до н.е.) до загибелі означених цивілізацій в XVI—XVII ст. (Рубель, 2005, с. 13).

Специфіка культурно-історичних процесів у суспільствах Доколумбової Америки полягає в тому, що палеоіндіанці потрапили до Америки лише 30 тис. років тому. Спочатку вони мали заселити та пізнати незнайому, навіть ворожу до них територію, а потім розвинути свою цивілізацію, індивідуальну і неповторну. Вчені вважають, що це стало однією з причин їх відставання від сучасників – європейських та східних цивілізацій. Чинник первинної незаселеності грав свою непересічну роль. Це давало багатьом поколінням первісних колективів давніх індіанців можливість упродовж багатьох поколінь розв'язувати всі поточні проблеми відносного перенаселення простою міграцією на нові, ще ніким не освоєні території (ненасильницьким шляхом), що звільняло їх від вдосконалення існуючих господарських і соціальних систем,

про інтенсифікацію харчового виробництва, про технологічні новації. А навіщо? Вільних земель багато, тому розвиток проходив «вшир» а не «вглиб», гальмуючи процеси суспільної еволюції доколумбових індіанців (Альперович, Сльозкін, 1981, 203).

Зміни їм не були потрібні. Тому їх і не цікавила кардинальна перебудова підгрунтя власного як суспільного, так і господарського життя. Вносити зміни у своє життя вони могли лише тоді, коли старі принципи життя вже зовсім себе вичерпували.

Низька густота населення обмежувала інтенсивність спілкування між окремими (нечисленими) індіанськими колективами. Те, що у Старому Світі можна було розв'язати тільки спільними зусиллями багатьох народів, які при цьому якісно активніше обмінювалися своїми культурно-інтелектуальними, технологічними та соціально-економічними досягненнями, вони вирішували самі (Синкотта, 2015, с. 11).

Історично склалося, що в Давній Америці сформувалися два відносно ізольовані центри цивілізаційних процесів, розвиток яких відбувався майже відособлено один від одного. Перший охоплював терени Центральної Америки -- від Центральної Мексики до сучасного Гондурасу (дістав назву Мезоамерики (Месоамерики), другий -- район Анд від Перу до Еквадору й Колумбії (назвали Андською областю).

Приблизно 4 тис. років тому виникли землеробські поселення. Індіанці вирощували невідомі в Європі культури: кукурудзу, картоплю, какао, томати, соняшник. Вони не виплавляли заліза, не знали колеса, плуга, вогнепальної зброї. Зброя та засоби виробництва виготовлялися ними з каменю та дерева. Їх господарською основою були: система землеробства, система ремесла, система торгівлі, а також технічний потенціал: знаряддя праці, виготовлені тільки з дерева, каменю, кістки.

У цих народів вже існували держави, були зведені гарні й багаті міста, що з'єднувалися між собою мережею брукованих шляхів, а також середні і маленькі поселення. У містах будували величезні кам'яні пірамідальні храми та розкішні палаци правителів. Через річки наводили надійні мости. Існував навіть поштовий зв'язок (Галич, 1990, с. 317).

Вчені дослідили призначення пірамідальних храмів. Не всі вони були призначені богам. Багато з них побудували як знак поклоніння правителям, бо вождь – це глава міста, він мав одночасно і військову, і виконавчу владу. В часи класичного періоду майя уособлював собою дух спільноти. Вождь мав божественний статус. Коли він приймав владу, Сонце сходило, складав повноваження чи помирав – Сонце сідало («часові цикли»). Такий культ поклоніння схожий з єгипетським. Завдяки відкриттям археологів 80-х років ХХ ст. було вивчено близько однієї тисячі городищ майя та три тисячі селищ. Деякі городища: Паленке, Чичен Іца та Ушмаль у Мексиці, Тікаль і Кіригуа у Гватемалі, Хоя-де-Серен у Сальвадорі, Копан у Гондурасі та інші включено до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в список об'єктів Всесвітньої спадщини: Паленке, Чичен-Іца, Ушмаль в Мексиці, Тікаль і Кіригуа в Гватемалі, Копан в Гондурасі, Хойя-де-Серен в Сальвадорі (Гуляєв, 1984, 73).

Схожими між вищезначеними цивілізаціями були і зразки архітектури: платформи для релігійних церемоній; палаци, які були великими, з багатим

оздобленням (згідно зі статусом володаря будинку) і знаходились ближче до центру міста; архітектурні комплекси (основна споруда у формі ступінчастої піраміди – завжди на західній частині платформи чи площі. (існує теорія про те, що це були обсерваторії); піраміди і храми, які часто були найважливішими спорудами, розташованими на найвищому місці міста, «ближче до небес», що пояснювали релігійними функціями; обсерваторії, які допомагали майя здобувати глибокі знання з астрономії (були збудовані відповідно до розташування відомих їм небесних тіл); майданчики для гри у м'яч (знаходять і зараз по свій Мезоамериці. На деяких із них з двох боків розміщували сходи до церемоніальних майданчиків або малих пірамід, де відбувалися релігійні служби або жертвоприношення по закінченню гри).

Цікавим зразком примітивної "писемності" в області Анд було "вузликове письмо" - кіпу, яке являє собою шворку або палицю з прив'язаними до них відвідними різнокольоровими (кольору надавалося символічне значення) шнурками, на яких на різній відстані один від одного зав'язувалися вузлики. У Тауантінсуйу було значне число професійних кіпукамайок ("майстрів кіпу"). На думку одних вчених, кіпу являло собою чисто мнемонічне пристосування, на думку інших - своєрідну форму письма. За найбільш спірною концепцією, кіпу містить тексти хронік, законів і політичних творів. Існує припущення, що кіпу служило атрибутом похоронного ритуалу.

Різні види писемності були одним із важливих результатів процесу культурного розвитку деяких народів доколумбової Америки. Щось схоже може зустрітися і в Північній Америці у ірокезів – їхнє "письмо", яке називалося "вампум", – це стрічка, або пасок з ниток, на які нанизано кольорові черепашки, різні за формою і розміром.

Писемність ацтеків і народів куна являє собою піктографічне (малюнкове) письмо з елементами ієрогліфики. Певної системи розташування піктограм не існувало: вони могли розташовуватися і горизонтально, і вертикально. Вперше писемність народів куна відкрита і вивчена норвезьким етнографом Е.Нордельшельдом. Піктографічним письмом записані легенди, книги рецептів народної медицини.

Система писемності у народів давньої Мексики склалася у II-V ст. н.е. в ольмеків. Вона являє собою поєднання елементів піктографічного і складового письма. Неодмінним супутником запису був малюнок (Бурова, Сілінський, 2002, с. 68).

Найдовершенішою системою писемності в давній Америці було ієрогліфічне письмо майя (отримало назву завдяки схожості накреслення з єгипетськими). Це комбінація фонетичних символів і логограм, тому її частіше за все класифікують як логографічну писемність, яка була єдиною на той час системою писемності, що цілком представляла розмовну мову тогочасного суспільства. Ієрогліфічні тексти і написи майя досі повністю не перекладені. Перші спроби розшифрувати письмо майя належать до середини XIX ст. У середині 1950-х років XX ст. великий внесок у дешифрування письма майя вніс дослідник Ю. Кнорозов.

Приклади найперших написів мовою майя датуються 200-300 роками до н. е. Проте, були знайдені й ще давніші написи, виконані або сапотеками, або ольмеками. Відкриті також написи, які вчені називають пост-

ольмекськими або епі-ольмекськими, їх вважають перехідною писемністю між ольмеками та майя.

Під впливом релігійних діячів католицької церкви майже вся література цієї цивілізації була знищена іспанськими священиками, зокрема єпископом Дієго де Ланда, який насаджував християнство через інквізицію та публічні аутодафе, на яких купами спалював безцінні майянські рукописи, «оскільки в них не було нічого, в чому не було б забобонів і неправди демона» (Талах, Купрієнко, 2013, с. 34).

З виникненням писемності був тісно пов'язаний розвиток літератури. Літературна творчість індіанців Давньої Америки в художній формі відображала найважливіші риси життя індіанських племен. Давнім жанром літератури були трудові (мисливські, рибальські), обрядові, а також військові пісні, які включали звернення до богів про допомогу в досягненні перемоги, переможні пісні, плачі за загиблими воїнами. Значного поширення набув жанр казки -- чарівної, побутової, про тварин тощо. (Кнорозов, 1972, с. 54). У деяких індіанських народів існував епос. До літературних пам'яток належать "Аннали качікелей", "Родовід владик Тотоніакакана", пророча книга "Чілам-Балам", сакральний епос індіанців кіче "Пополь-Вух" ("Книга Порад") та ін. Великим внеском у скарбницю світової культури є драма на мові кечуа "Апу-Ольянтай". Одним з найбільших поетів Давньої Америки був Несуалькойотль. Лейтмотивом його творів, які дійшли до нас є роздуми про нестійкість людського існування, ідеї про безперервність руху і про відносність спокою, утвердження вічності прекрасного. До наших днів дійшли також 4 рукописи майя і значна кількість написів на каменях в руїнах міст.

Навчання писемності здійснювалося у спеціальних школах. У ацтеків було два види шкіл: тельпочкаллі і кальмекак. Перші призначалися для простих дітей з народу, другі -- для обдарованих дітей, які закінчили тельпочкаллі, і дітей знаті. Школи для простих дітей готували насамперед воїнів, тому основна увага тут приділялася фізичному вихованню і спорту. Школи для знаті готували інтелектуальну й адміністративну верхівку суспільства (жертців, астрологів, математиків, писарів, суддів), тому тут викладалися вершини наук -- історія, філософія, право.

Мистецтво майя досягло свого розквіту саме під час класичного періоду (200-900 р. н. е.). Різьблені рельєфні зображення, знайдені в Паленке і Копані, вважаються одними з найкращих. Витонченість і грація зображень людини на цих пам'ятках архітектури майя нагадують класичні форми Стародавньої Греції. Саме тому цей період історії майя і називають класичним. До нашого часу дійшло дуже мало прикладів мистецтва майя. Малюнки на кераміці не багаточисельні. А чудові фрески майя збереглися у м. Бонампак (Гриненко, 1998, с. 353).

Домінуючий вплив релігії був завжди відчутний у всіх сферах життя цих людей: сільськогосподарських обрядах, суспільних церемоніях, мистецтві і культурі тощо. Переоцінити важливість релігії у даних суспільствах важко, бо вона була тісно пов'язана з політичним контролем та ідеологією. Всі аспекти релігійного життя, щонайменше у пост-класичний період, були сконцентровані в руках окремої групи суспільства -- жертців. Робота жреця полягала в інтерпретації природних циклів і наданні пророцтв на майбутнє або минуле на

основі цифрових співвідношень різних календарів. Космос мав три головні рівні: підземне царство, землю і небо (так само вважали і інші народи доколумбової Америки) (Рус, 1986, с. 98).

Священники майя вивчали небо, намагаючись знайти розгадку людських доль у зірках, а також для передбачень дат воєн і коронацій.

Головним релігійним символом майя, ацтеків та інків був культ Сонця, тому їх ще називають «Люди Сонця», а також перехідний до монотеїзму культ «багато-єдиного» бога Віракочі, що уособлював Сонце.

Становлення науки у народів доколумбової Америки нерозривно пов'язане з історичним процесом їх економічного, культурного і суспільно-політичного розвитку. Окремі народи, які населяли цю територію, за глибокої давнини досягли значних успіхів у розвитку ряду галузей знань: техніка вирощування і селекції багатьох сільськогосподарських культур з використанням зрошування і природних добрив, винахід системи лічби і писемності, календаря; будівництво великих ритуальних і оборонних споруд, мощення доріг, створення іригаційних систем, видобуток і виплавка металів, ювелірна справа, суднобудування (піроги, каное), виготовлення канатних та текстильних волокон, ткацтво та інші ремесла (Ко, 2019, с. 9).

У процесі багатомісячного розвитку доколумбової Америки індіанськими народами були накопичені багаті знання особливо з астрономії і математики, медицини, різноманітні практичні відомості з будівельної техніки, ковальської справи і зварювання металів, географії, метеорології, кліматології, сейсмології та ін. Розвиток цих знань був тісно пов'язаний з релігійним культом.

Календарні системи, системи літочислення були найточнішими з усіх, створених древніми цивілізаціями (Євлєв, 2020, с. 17).

Система літочислення у древніх майя ґрунтувалась на математичних розрахунках і астрономічних спостереженнях, які набули втілення в оригінальному календарі. Календар майя виник, головним чином, з потреб сільського господарства. Пізніше він набув таємничого містичного характеру, перетворившись в основу релігійного культу майя.

У ацтеків був календар подібний до календаря інків, різні календарі існували і в інших народів Давньої Америки. Досконалою була система лічби, без якої подібні календарі просто не змогли б обрахувати та записати.

Глибокими були і медичні знання, особливо в галузі зуболікування і хірургії, які багато в чому перевершували знання європейських лікарів тієї епохи. За допомогою тодішнього хірургічного інструментарію проводилися складні операції, зокрема, трепанації черепа. Фармакопея використовувала хіну, кокаїн, сік папайї та ін.

У державах майя, ацтеків, інків існували порівняно розвинені правові системи, які ґрунтувалися на кодексах законів. Філософські уявлення про світ і місце людини у ньому були складовою частиною духовної культури. У філософських вченнях зустрічається ідея про чотири першоелементи (вогнь, вода, земля, вітер) і поняття боротьби як причини космічних змін.

Таким чином, деякі з народів, які населяли Давню Америку, досягли значних успіхів у розвитку ряду галузей знання у доколумбовий період.

Хронологічно історія доколумбових цивілізацій охоплює період від появи перших цивілізаційних осередків на теренах Америки (середина II тисячоліття до н.е.) до загибелі означених цивілізацій в XVI—XVII ст. (Рубель, 2005, с. 13).

Ми довели, що ще до прибуття європейців на Американський континент, там існували неймовірно розвинені цивілізації, які своїм розвитком вплинули на майбутнє не тільки Нового, а й Старого світів. Аборигени не були дикарями, як спочатку вважали представники Старого Світу. Грандіозні залишки їх діяльності свідчать про високий рівень розвитку суспільства, неординарну культуру.

Відкриття Америки дуже вплинуло на життя європейців. І справа не тільки й не стільки в тому, що з Америки в Старий Світ були завезені рослини, без яких неможливо уявити собі раціон сучасних європейців. Докорінно змінилося світорозуміння: регулярні контакти, що почалися після експедицій Колумба, через океан привели до усвідомлення того, до якого ступеня можуть відрізнятись культури різних народів. Американські індіанці та їхній спосіб життя здавалися європейцям особливо дивними тому, що вони зовсім не вписувалися в картину світу, що складалася століттями. До XVI ст. народи доколумбової Америки освоїли величезні простори континенту, досягли значних успіхів в інтенсивному землеробстві, знали багато ремесел, володіли технікою будівництва монументальних споруд, досягли успіхів у мореплаванні, астрономії, медицині, в образотворчому мистецтві і літературі. Досягнення давніх індіанських народів стали вагомим внеском до скарбниці загальнолюдської цивілізації.

Іспанці вели жорстокі завоювання. Всього за кілька років імперії інків і ацтеків були стерті з «лица землі». Надзвичайний розквіт цивілізацій був неочікувано і безжально перервано.

Список використаних джерел

- Альперович М.С., Слезкин Л.Ю. История Латинской Америки (с древнейших времен до начала XX века): учеб.пособие. Москва: Высшая школа, 1981. 295 с.
- Бурова И.И., Силинский С.В. Соединенные Штаты Америки. СПб, 2002. 267 с.
- Галич М. История доколумбовых цивилизаций. Москва: Мысль, 1990. 407 с.
- Гриненко Г.В. Хрестоматия по истории мировой культуры. Москва: Юрайт, 1998. С. 340-378.
- Гуляев В.И. Забытые города майя. Москва: Искусство, 1984. 184 с.
- Дрю Д. Майя. Загадки великой цивилизации. Русич, 2012. С. 156-174.
- Евлоев Р. Новый Свет: трижды открытая Америка. Харьков: Клуб семейного досуга, 2020. 336 с.
- Історія Сполучених Штатів. Головний редактор Говард Синкотта. Інформаційне агенство Сполучених Штатів, 2015. С. 6-17.
- Ко Майкл. *Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты*. Москва: Центрполиграф, 2019. 237 с.
- Кнорозов Ю.В., Гуляев В.И. Заговорившие письменна. Наука и жизнь, 1979. №2. С. 52-57.
- Рубель В. Історія цивілізацій доколумбової Америки. Київ: Либідь, 2005. 504 с.
- Рус А. История майя. Москва: Мысль, 1986. 256 с. 40 л. ил, карт.
- Талах В.Н., Куприенко С.А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков. Киев: Видаець Купрієнко С.А., 2013. 370 с.

Конопльов Артем, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – ст. викл. **Рибачук В. О.**)

ПРОВІНЦІАЛІЗАЦІЯ СЕНАТУ ЯК СПОСІБ ЗМЕНШЕННЯ РОЛІ РИМО-ІТАЛІЙСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ В УПРАВЛІННІ ІМПЕРІЄЮ

У сучасному світі майже кожна країна за винятком Саудівської Аравії та Ватикану має свій внутрішній законодавчо-представницький орган влади, іншими словами парламент (9). Взагалі зараз нам важко уявити існування держави без парламенту, адже він є хоч і опосередкованим, але водночас головним представником волі народу, який його обрав. Він є однією з трьох головних гілок влади, яка працює, розглядає та приймає різного роду законопроекти, які після відповідних процедур набувають статусу закону й вступають у силу.

Перші подібні інституції виникли в Стародавній Греції, в полісах якої й зародилася демократія, яка виражалася у рівноправності усіх громадян полісу та їх праві, а в деяких випадках і обов'язку брати участь у засіданнях народних зборів – прототипу сучасних парламентів.

Однак чи були ці зібрання по-справжньому демократичними у сучасному розумінні цього слова, і чи насправді вони виражали волю більшості населення. Як правило ні, але не варто забувати, що в той час демократія як і парламентаризм тільки зароджувалися й звісно їхня система не могла бути досконалою, особливо в тодішніх часових умовах коли більшість античних держав були монархіями із практично необмеженою владою правителя.

Однак римський Сенат як головний інститут влади у державі було створено не за прикладом політичних систем сходу, де панівною формою правління була східна деспотія, а за зразком політичних систем грецьких полісів. В яких існувала ціла низка громадянських інститутів таких як народні збори, рада старійшин (буле, герусія), колегії жерців, архонтів, стратегів та інші (Кузишин, 2003, с. 383). При чому ці органи влади виявилися доволі стійкими до зовнішніх змін і могли співіснувати з монархічними інститутами як це було у Спарті, в якій громадянські інститути співіснували з царською владою, яка, щоправда не мала абсолютного характеру, який був притаманний країнам Азії та Близького Сходу. І обмежувалося військовим керівництвом та ефоратом, який відіграв роль своєрідної наглядової ради, яка пильно слідкувала за правомірністю діяльності не лише царів, а й деяких інших владних структур, які існували у полісі наприклад герусією (Кузишин, 2003, с. 383).

Що стосується Сенату, то він, як і вищезгадані нами установи також виявляв надзвичайну стійкість до змін, насамперед тих, які стосувалися форми правління. Тому й не дивно, що він зберігав свою значимість на протязі усієї історії античного Риму.

Однак якщо в царський та республіканський періоди римської історії із роллю та значенням Сенату та римо-італійської знаті все зрозуміло. То в імперський період питання про їх роль в управлінні імперією залишається відкритим. Що в свою чергу дає нам широке поле для досліджень історії суспільно-політичного життя ранньоімперського Риму.

Наскільки великою і вагомою була присутність римо-італійської знаті у Сенаті? Як провінціалізація даної структури вплинула на якість її роботи? та

Яку роль цей процес відіграв у історії ранньої імперії – механізму боротьби за владу та вплив, який імператори використовували проти римо-італійської знаті, чи способу інкорпорувати Сенат у систему імперських органів влади? зробивши його дійсно загальноімперською інституцією, у якій провінції також мали б своїх представників.

Однак перш ніж дати відповіді на всі вищезазначені запитання, слід з'ясувати у якій внутрішньополітичній ситуації знаходилася Римська держава на початку нашої ери, та якими причинами та передумовами обумовлювався початок провінціалізації владних інституцій імперії, у першу чергу Сенату. Серед головних причин та передумов, які призвели до появи вищезгаданого явища нами були виділені наступні:

1) У 68 році н. е. припинила своє існування перша римська імператорська династія Юліїв-Клавдіїв. Правителі якої будучи представниками старої римської аристократії за час свого правління не вживали яких-небудь суттєвих заходів стосовно провінціалізації центральних органів влади в тому числі Сенату. Однак громадянська війна 68-69 років показала, що не лише столична верхівка та преторіанська гвардія вершать долю імперії. В даному випадку останнє слово було за провінційними легіонами та місцевою аристократією, адже саме завдяки підтримці сирійсько-египетського угруповання до влади прийшла нова імператорська династія Флавіїв з якої власне і розпочався процес провінціалізації римського Сенату (Сергеев, 1999, с. 224);

2) Кадрові чистки у Сенаті, які були проведені Веспасіаном та Нервою, одразу ж після їхнього приходу до влади у 70 та 96 роках н. е, які звільнили певну кількість місць у Сенаті для вихідців із провінцій, перш за все тих, які були лояльними до нових принципів (Фонтен, 2005, с. 336);

3) Громадянські війни пізньої республіки, репресії, які Тиберій, Калігула і Нерон проводили відносно сенатського стану, а також події пов'язані із так званим "роком чотирьох імператорів" та громадянською війною 68-69 років, вкрай знекровили римську аристократію (Сергеев, 1999, с. 224). Велика кількість старовинних родів якої згасли під час вищезгаданих трагічних подій, або будучи у скрутному матеріальному становищі уже не могли відповідати встановленим вимогам та виконувати покладені на них функції (Фонтен, 2005, с. 336). Водночас у імперії посилювалося значення місцевої аристократії без участі якої ефективне управління імперією на той час було вже просто неможливим;

4) Прихід до влади нової імператорської династії Антонінів, представники якої за виключенням імператора Нерви були вихідцями з іспанських та галльських провінцій, і відповідно самі будучи частиною провінційної аристократії вони активно вводили представників останньої до складу управлінського апарату імперії, зокрема й у Сенат;

5) В епоху принципату кордони римської держави вже давно вийшли за межі міста Рим, Італії, і навіть європейського континенту. Таке стрімке розширення кордонів держави ставило римську верхівку у нові, незвичні для них умови існування, які вимагали завершення початої ще Октавіаном Августом трансформації існуючої римської політичної системи. А оскільки управління різними частинами імперії Рим здійснював через місцеву аристократію та військові контингенти, які там дислокувалися, їхня підтримка

та лояльність були вкрай необхідні центру, як запорука територіальної цілісності та стабільного військово-політичного та соціально-економічного розвитку імперії;

6) Збільшення ролі провінційної військової еліти. На підтримку якої свого часу спирався ще засновник системи принципату Октавіан Август, як в принципі і всі наступні принцепси. Причому не лише у розглядувану нами епоху, а й в усі подальші етапи та період існування римської держави;

7) Враховуючи усе вищезгадане, необхідність включити Сенат до системи загальноімперських органів влади була на нашу думку ключовою причиною початку процесу провінціалізації цього органу влади.

Також свою роль відіграло й прагнення провінційних еліт на, які власне й спиралася центральна влада покласти край принципу “про провінції без провінцій”, який був характерним для тодішніх відносин між центральною та місцевою владою у Римській імперії.

Таким чином, саме завдяки вищезазначеним причинам та факторам включення представників регіональної еліти до складу центральних органів влади, та залучення їх до процесу управління імперією і стало можливим, та вже у II столітті н. е набуло масового характеру й стало характерною рисою епохи принципату часів Флавіїв та Антонінів. Так, наприклад з другої половини I століття н. е шлях до Сенату відкрився для представників італійського нобілітету та окремих вихідців із провінцій, а на початку II століття н. е в роки правління імператора Траяна вже близько третини (34%) членів Сенату були вихідцями з регіонів (Сергеев, 1999, с. 224). І з роками ця тенденція лише посилювалася, про що свідчить той факт, що у часи Марка Аврелія частка сенаторів, які були вихідцями зі східноримських провінцій складала не менше половини загальної кількості сенаторів (Сердюкова, 2003, с. 241-256). І це не говорячи про сенаторів, які були родом із західних регіонів Римської імперії чия присутність у Сенаті була не менш відчутною, що в свою чергу дозволяє нам говорити про те, що процес інтеграції Сенату до системи загальноімперських органів влади станом на другу половину II століття н. е був успішно завершений.

Певна річ такі суттєві зміни у кадровій політиці імперії не могли не відобразитися на різних сферах життя римського суспільства, про що свідчать:

- посилена увага центральної влади до справ у провінціях, особливо це було відчутним у роки правління імператора Траяна, який вів особисту переписку з намісниками провінцій, (наприклад з очільником Віфінії Плінієм молодшим) та його наступника Адріана, котрий з різного роду інспекціями та перевітками побував у всіх частинах величезної Римської імперії (Сергеев, 1999, с. 224);

- пом'якшення становища рабів у Римській імперії, шляхом внесення змін до імперського законодавства, яке дещо коригувало їх соціальний статус у римському суспільстві (Сергеев, 1999, с. 224). Зміна цього законодавства певним чином свідчило про зміцнення влади принцепсів, які наважувалися ініціювати прийняття подібних законів, які за своїм змістом носили антиелітарний характер та були спрямовані проти сенатського стану, звужуючи його майнові права, адже саме сенатори були головними та найбільшими рабовласниками у Римській імперії;

- включення до складу Сенату представників провінційної аристократії та військової еліти, які отримали можливість взяти реальну участь у роботі загальноімперських центральних органів влади – найважливіший з яких Сенат. Що в свою чергу сприяло збільшенню ефективності роботи даної установи, яка завдяки провінціалізації за своєю сутністю та особовим складом стала дійсно загальноімперською;

- збільшення ролі провінцій в процесі управління імперією. Про що свідчать (провінціалізація не лише центрального управлінського апарату, а й військової системи імперії, що разом із набираючою оберті романізацією і наданням окремим провінціям таким як: Бетика, Ахея, Цизальпінська Галлія, Нарбонська Галлія та Лугдунська Галлія прав римського громадянства, робило процес провінціалізації Сенату логічним та закономірним продовженням процесів романізації (поширення римського способу життя та досягнень античної культури на місцеве населення провінцій) та залучення окремих його представників до процесу управління імперією (провінціалізація) (4).

Загалом процес провінціалізації римського Сенату, який був частиною значно більшого і масштабнішого процесу трансформації політичної системи ранньої імперії, був вкрай необхідним не лише для покращення ефективності роботи центрального бюрократичного апарату. Цей процес набув статусу однієї з ключових умов існування імперії, у таких розмірах у яких вона перебувала станом на початок вищезгаданого процесу. Окрім цього даний процес сприяв посиленню влади принцепса, адже саме йому більшість провінціалів були зобов'язані своїми місцями у Сенаті (одним із таких провінціалів був майбутній імператор Септімій Север, котрий будучи вихідцем із північної Африки, але маючи римське походження за рішенням імператора Марка Аврелія був зарахований до сенатського стану), а зважаючи на те, що більшість із них були новачками у великій політиці і не мали міцних позицій у столиці, підтримка імператорів та їхнього оточення була їм вкрай необхідна щоб утриматися на політичному Олімпі імперії (6). Все це зменшувало вплив римо-італійської знаті на державну політику, а провінціалів ставило у залежне від волі принцепса становище, що у свою чергу розв'язувало їм руки при ухваленні важливих для держави рішень, зокрема й тих, які приймалися проти інтересів сенатського стану. Однак найважливіше, що варто зрозуміти вивчаючи провінціалізацію римського сенату це те, що провінціалізація в тих умовах у яких вона проводилася була необхідним, і в той же час логічним завершенням трансформації римської політичної системи розпочатої ще Октавіаном Августом на рубежі нашої ери, яка призведе до створення нової форми правління у римській державі – принципату.

Список використаних джерел

Егоров А.Б. Вопрос о роли римского сената в политической системе принципата в историографии XIX-XX вв. Мнемон Исследования и публикации по истории античного мира. Под редакцией професора Э. Д. Фролова. Санкт-Петербург, 2002. URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/kafsbor/mnemon/2002/egorov.htm>
История Древней Греции: Учеб. / Ю. В. Андреев, Г. А. Кошеленко, В.И.Кузищин, Л. П. Маринович. Под ред. В. И. Кузищина. 3-е изд. М.: Высш. шк., 2003. 399 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/hist/hist_old_greec-kuz-a.htm

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Мухавєв Р.Т. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. М., 2014.
URL:

https://stud.com.ua/93633/pravo/period_imperiyi_suspilniy_derzhavniy_rimskoyi_i_mperiyi

Римське громадянство. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

Сенат Римської імперії. URL:
https://wikiboard.ru/wiki/Senate_of_the_Roman_Empire

Септимій Север. URL:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80

Сергєєв І. П. Римська імперія в III веку нашої ери. Проблеми соціально-політичної історії. Харків: Майдан, 1999. 224 с. URL:

https://supermif.com/istoria_rim/18_istoria_rim.html#istorijaryma2

Сердюкова С. Г. Політична еліта епохи Антонінов. Мнемон Ісследования и публикации по истории античного мира. Под редакцией профессора Э. Д. Фролова. Выпуск 2. Санкт-Петербург, 2003. с. 241-256. URL:

<http://centant.spbu.ru/centrum/publik/kafsbor/mnemon/2003/serd.htm>

Список парламентів країн світу. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83

Франсуа Фонтен. Марк Аврелій / Переклад Н. Зубкова. М.: Молода гвардія, 2005. 336 с. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=70484>

* * *

*Костичева Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Вільховий Ю. В.)*

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Міжнародні конфлікти – одна з основних сфер досліджень сучасних політиків, істориків, соціологів, психологів та юристів. Саме тому порівняно нова наука конфліктологія є надзвичайно необхідною у нас час. XX століття виправдано іменують «століттям конфліктів» – світові війни, численні регіональні кризи та локальні конфлікти наскрізь пронизують його історію.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю вирішення суперечності між наявним станом дослідження проблем і доцільністю врахування проблем, які постають перед Українською державою та іншими колишніми членами СРСР.

XX ст. це період виникнення й здобуття незалежності більшістю держав світу, що стало наслідком глобальних геополітичних та етнополітичних змін. XX ст. це вияв переможної боротьби етнічних спільнот проти імперської влади.

Наприклад, так український історик Р. Шпорлюк описує зникнення Російської імперії: в XX столітті вона розпалася двічі. В 1917 році руйнувалася, б'ючись і програючи у світовій війні, а в 1991 зникла через конфлікт імперської держави й націй (Шпорлюк Р., с. 14).

Головними передумовами виникнення та ескалації конфліктів на пострадянському просторі стали сукупність політичного, економічного, соціального та етнопонаціонального чинників. Саме вони стали проблемними факторами щодо визначення політичного статусу автономій, вирішення національних питань, проблеми етнічної дифузії, конфлікту економічних інтересів (Поліщук К. Чинники конфліктогенності..., с. 104).

Одним з найбільш дестабілізуючих чинників вважаємо проблему міжнаціональних та міжетнічних відносин закладену в епохи російської та радянської імперій. Перепис населення СРСР 1989 року свідчить про проживання в союзі 128 різних національностей майже у всіх республіках. Тому внаслідок розпаду СРСР на політичній карті постало 15 саме багатонаціональних незалежних держав.

«Міжнаціональні конфлікти, які переживає Росія та інші республіки РСР – це неминуча складова суспільних потрясінь. Так унітарне управління, в 90-х рр., зіткнулося з необхідністю враховувати соціально-економічне та соціокультурне різноманіття. Національні конфлікти, що виникли на цій основі, виявилися новою політичною реальністю. Її не осмислило керівництво СРСР і досі не розуміють власні структури РФ» – пише А. Здравомислов (Здравомислов А.).

Серед конфліктів на пострадянському просторі найбільш затяжні та специфічні протистояння у Придністров'ї, Нагірному Карабаху, Грузії та Україні. Усі вони, попри наявність етнічної специфіки перебігу, характеризуються яскраво вираженим російським чинником, який здебільшого зводиться до поновлення та розширення геополітичного та цивілізаційного впливу РФ. Іншим, не менш важливим, є військовий компонент як в сенсі безпосередньої присутності збройних сил Російської Федерації у державах, так і воєнні дії як інструмент ескалації чи розв'язання конфлікту.

В результаті міжнаціонального напруження В Нагірному Карабасі, наприкінці минулого століття, спалахнула Перша карабаська війна 1987-1994 рр. Угода 1994 р. в Степанакерті не стала кінцевою точкою конфлікту, а по суті спонукала до його «заморожування». Де факто продовжила існувати невизнана Нагірно-Карабаська Республіка.

Показово, що саме Мінські переговори, котрі проводилися з 1992 р. не дали важливих результатів щодо відновлення територіальної цілісності Азербайджану.

Новий «спалах» конфлікту відбувся у квітні 2016 р. в подіях Чотирьох денної війни. Звісно. Цікавою залишається позиція РФ у даному конфлікті. Як зазначалося раніше держава виступає активним латентним учасником у регіоні. РФ відстоює власні інтереси: часткова підтримка, лавіювання між сторонами, мирне посередництво – дозволяли державі тримати власну гегемонію на Карабаських теренах.

Тридцятиліття протистояння в Нагірному Карабасі завершилося воєнною операцією збройних сил Азербайджану, які розпочали 27 вересня 2020 р. Незважаючи на довготривалу дипломатію врегулювання, військовий компонент

виявився найбільш дієвим інструментом. Одним із вирішальних факторів, стала наявність турецького чинника. Присутність в тексті азербайджано-вірменської угоди про припинення вогню від 10 листопада, положення про присутність на звільнених територіях поряд російських та турецьких миротворців засвідчує факт їх наявності в цьому конфлікті.

Сьогодні передчасно говорити про повне звільнення територій у Карабахі. Сутність проблеми залишається двосторонньою: для Азербайджану це є перемогою, а для Вірменії та Росії – порушенням «етнічного» права (Кучик О., с. 64). Показовими є нещодавні заяви останньої сторони щодо порушення Азербайджаном кордонів «зони відповідальності миротворців РФ».

Досить спірним залишається визначення в цих конфліктах етнонаціонального чинника в Придністров'ї, Грузії та Україні. Для детального аналізу вважаємо доцільним використання поняття «сепаратизму» та «редентизму» в контексті перелічених конфліктів.

Придністровський конфлікт – це затяжний етно-політичний територіальний конфлікт між центральним урядом Республіки Молдови і самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою.

Загострення відносин між Кишиневом і Придністров'ям відбулось у 1989-1990 рр., й було обумовлене зіткненням прорумунськи налаштованого керівництва держави та еліти населення Придністров'я, що орієнтувалася на збереження цілісності СРСР й подальшу співпрацю з Україною і Росією.

Ескалація протистояння між Кишиневом і Тирасполем досягла піку на початку 1992 р. Республіканський уряд увів 28 березня в країні надзвичайний стан і локальні сутички між збройними формуваннями Молдови і самопроголошеною республікою переросли у масштабний збройний конфлікт. Придністровські формування отримали підтримку з боку російської 14-ї армії, дислокованої в регіоні. Під тиском РФ Кишинів був змушений погодитись на перемир'я, так і не відновивши свій суверенітет над Придністров'ям. По суті відбулося заморожування конфлікту, а переговорний процес не дав бажаних результатів.

Сьогодні однією з основних проблем Придністровського конфлікту вважають розміщення військ РФ на території ПМР у формі «миротворчого контингенту». Це безпековий виклик не лише для Молдови й сусідніх держав, а й для Європейського регіону цілому. К. Вітман аналізуючи конфлікт у Придністров'ї надає такі висновки: «його особливість полягає в тому, що етнічний чинник відіграв чи не найменшу роль» (Вітман К., с. 107). Спеціальний представник Євросоюзу в Молдові К. Міжеї заявляє: «На відміну від більшості інших конфліктів, придністровська проблема не має глибокого релігійного чи етнічного коріння».

Отже Придністровський конфлікт варто тлумачити в першу чергу як політично-територіальне протистояння. Тому доцільно вважати Придністров'я ареалом інтересів РФ. Так в умовах південно-східного розширення НАТО та ЄС, Москва використовує військовий чинник у регіоні для стримування євроінтеграційного курсу Молдови та України (Поліщук К. Конфліктогенні чинники..., с. 94). Миротворчі процеси, за участі російської сторони, не призводять до вирішення «внутрішнього конфлікту», а лише сприяють подальшій консервації й дестабілізації.

Міжнаціональну конфліктність на пострадянському просторі пояснюють ще інтенсифікацією міграційних потоків всередині СРСР. Наслідком і гострою точкою таких протиріч стала Грузія. В загальному це спричинило затяжний збройний конфлікт з автономіями і врешті втрату Абхазії та Південної Осетії.

Серед основних причин виділяють прагнення осетинів до «самовизначення». Хоча таке право в жодному разі не передбачає відокремлення від держави, на міжнародному рівні.

Загострення ситуації відбулося й з Абхазькою автономією. Метою протистояння абхазці визначили у відновленні Абхазії як союзної республіки. Події і сутички 1989 р. вдалося стабілізувати, але вже в 1992 р. збройне протистояння відновилося з новою силою. Свою мету абхазці пов'язують з національною політикою президента З. Гамсахурдіа. В свою чергу грузинська сторона стверджує, що теорія «утисків» сформована саме російською стороною з метою нагнітання ситуації.

Аналізуючи політичну спрямованість автономій та їх етнічний склад маємо згадати про сепаратистські тенденції у Кавказькому регіоні. Британський дослідник Т. Джерман стверджує, що саме сепаратизм у Грузії є основною проблемою безпеки і стабільності держави (Джерман Т.). На початок ХХІ ст. сутність конфлікту набула зовсім інших рис. Після Трояндової революції та зміни політичного курсу різко загострилися російсько-грузинські відносини. Відтепер внутрішні національні протиріччя стали пішлою у руках Москви.

Отже на початок ХХІ ст. цілком зрозумілою стала деформована сутність «етнічного» конфлікту. Національний чинник та прагнення до самовизначення Абхазії та Південної Осетії стали прямо пов'язані з зовнішньою політикою РФ, що виявилось й у подіях 2008 р. Відкрита агресія, спрямована на «захист своїх громадян» була негативно сприйнята міжнародною спільнотою. Протистояння не принесло бажаних результатів для Грузії – адже де факто продовжують існувати незвані Південно Осетинська та Абхазька республіки.

Т. Джерман щодо подій 2008 р. сформулював наступний висновок: «це битва між Грузією та Росією, де перша змагається за територіальну цілістість й власний суверенітет, через втручання останньої» (Джерман Т.).

Ще донедавна, особливо бентежним та актуальним для нас залишалось протистояння на Донбасі. Безпосередньо сторонами конфлікту є Україну та РФ, хоча остання й заперече свою участь у широкомасштабній війні, виступаючи так званим «миротворцем». Українсько-російський конфлікт розпочався анексією Криму, захопленням частини Донбасу, а наразі новою хвилею військової ескалації та геноциду української нації.

Для початку, пропонуємо проаналізувати події 2005-2014 років. Адже існують як прямі, так і непрямі докази підтримки російською стороною сепаратистських течій в Україні. Наприклад, у відповідь на проукраїнську політику президента Віктора Ющенка, в Донецьку була створена проросійська сепаратистська організація «Донецька республіка». Відомо, що її фінансування велось з Комуністичної партії. За мету організатори ставили об'єднання перелічених регіонів в єдину республіку та подальше приєднання до історичної вітчизни – Росії.

Отже де факто велася активна сепаратистська пропаганда, масштаб якої наразі не можемо уявити в повному обсязі. Особливої уваги заслуговують

інформаційні атаки, що спрямовані на послаблення українського авторитету. Наприклад, пропагандистські висловлювання щодо політичного «приниження» Донбасу, роздування мовного питання. Так, серед населення Криму та Донбасу, поступово забезпечувалася підтримка іредентистських ідей: постійна присутність в інформаційному просторі, повторення тези про «несправедливу передачу Україні», навіювання думки про належність до «руського мира».

Довести причетність РФ у спотворенні реальних подій досить пропаганді не складно. Як мінімум, викликає запитання «боротьба за національне самовизначення» у державі з етнічним показником 78% українців. Звісно, по регіонам він відрізняється, але титульною нацією залишаються українці. За даними КМІС в 2014 р., на Донбасі проживало 68% українців та лише 30% росіян. Тому останніх вважаємо доцільним назвати іредентою.

Факт існування іреденти у державі створює потенційну загрозу внутрішньополітичній стабільності. Ситуація незадоволення меншин часто створює сприятливий ґрунт для підняття пласту історичних образ, актуалізації уявлень про історичну несправедливість. Меншина не обов'язково зазнає утиски у державі, але відповідні уявлення про «уярмленість» часто конструюються і закладаються у її свідомості (Горло Н., с. 198).

Показовими є й результати соціологічного дослідження Центру Разумкова 2010 року: частина жителів пів-острова, які демонструють сепаратистські настрої – 32,4%; люди, що готові боротися за вихід Криму зі складу України – 10,6%. Звісно, показник не малий, але не є вираженням ідей більшості у «демократичній боротьбі». Тож значну увагу варто приділяти саме російському фактору у розв'язанні та подальшій ескалації конфлікту.

На основі попередніх висловлювань можемо дійти до висновку, що національний чинник є не основною причиною, а фактором штучного «роздування» конфлікту. Особливо важливо згадати про конфлікти гібридного типу або війни четвертого покоління. Інтерпретуючи їх характеристики на українсько-російський конфлікт «позитивними» маємо такі результати: штучна поляризація, нарощування напруги в суспільстві, втрата довіри до національних лідерів, висміювання реальної влади, широка «духовна» й ідеологічна пропаганда (Лещенко О).

Важливим складником залишається інформаційна війна - Україна в умовах «гібридної війни» вперше за роки незалежності зазнала найбільш серйозного випробування. Усі три її простори – фізичний, інформаційний та віртуальний – виявилися не готовими до цього (Рагімлі М., с. 103). З початком вторгнення не має необхідності доводити причетність російської сторони до інформаційної війни проти України, що тривала не одне десятиліття. Показово, що інформація «ресурсів» була спрямована не лише на українців, а й на росіян. Адже роками відбувалася підготовка «бійців» з фашизмом в нашій державі, ненависть до нашого народу та його культури.

Отже російська сторона переслідує не вирішення національного питання, а інші політичні цілі. Якщо до 2022 р. ми говорили про розхитування ситуації в Україні, бажання гегемонії у Східній Європі, то на квітень цього року ми розуміємо, що основною метою РФ є знищення державності. Факт існування «неонацистів», «бандерівців», «загрози нападу на Росію» та ціль остаточного

вирішення «Українського питання» наводять думки про прямі паралелі ХХ ст. та процвітання рашизму в сусідній державі.

Отже на початок ХХІ ст. на передній план розглянутих конфліктів у виходить російський фактор. Питання, чи можливо переконати РФ у вигоді грати більш позитивну роль, сьогодні є досить іронічним.

Аналіз причин розглянутих конфліктів на пострадянському просторі, підтверджує твердження, що етнонаціональні конфлікти часто провокують саме зовнішні сили. За їх участі протистояння набувають неабияких масштабів. Ці сили, в нашому випадку РФ, мають власні інтереси та зацікавлені в поглибленні конфліктних ситуацій. На нашу думку, залагодженню міжетнічних суперечок має сприяти розробка й впровадження дієвих міжнародних механізмів безпеки. Домінування в регіоні однієї держави «вважатиме за вигідне» провокувати різні, в тому числі міжнаціональні, конфлікти, тоді як дійсна стабільність зможе сформувати в ситуації балансу геополітичних сил.

Як зазначалося раніше, етнонаціональний фактор здебільшого відвіграє другорядну роль, часто він виступає як своєрідний привід до загострення суперечностей. В загальному на перший план виходять територіальні, потілічні та економічні чинники.

Список використаних джерел

- Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання: монографія. Київ: Нац. транспорт. ун-т., 2007. 335 с.
- Вітман К. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту. *Політичний менеджмент*. 2008. №4. с. 100-107.
- Горло Н. В. Іредентистська стратегія поведінки національних меншин: функціональний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. №15. С. 195-203.
- Джерман Т. Абхазия и Южная Осетия: столкновение российских и грузинских интересов. *Russie.Nei.Vision*. 2008.
- Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. М.: Аспект Пресс, 1999. 378 с.
- Кучик О. Конфлікт у Нагірному Карабасі: «силове врегулювання» як урок для України. *Сучасні міжнародні конфлікти: від регіонального протистояння до глобального суперництва*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Львів, 18 груд. 2020. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 62-67.
- Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу: автореф. дис. Лещенко О. Я канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 214 с.
- Поліщук К. Конфліктогенні чинники та сучасні виклики у контексті врегулювання Придністровського конфлікту. *Вісник львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Львів, 2015. №37. с. 93-100.
- Поліщук К. Чинники конфліктогенності та передумови виникнення і ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. Львів, 2015. №37. С.100-107.
- Рагімлі М. Гібридна війна та діяльність засобів масової інформації в умовах міжнародних криз та конфліктів на прикладу України та Азербайджану. *Сучасні*

міжнародні конфлікти: від регіонального протистояння до глобального суперництва: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Львів, 18 груд. 2020. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 102-107.

Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

* * *

*Кравцова Ірина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»*

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю. В.)

СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАТО В 1948-1956 РР.

З огляду на політичні події, що склалися у світі за останній рік та продовжують розвиватися, набираючи все більших і більших розмахів, перетікаючи із, наприклад, економічного русла в русло мілітаристських конфліктів, на першу лінію стратегічного розвитку багатьох країн вийшло питання воєнної безпеки. 2022 рік – це рік, коли весь світ, на жаль, визнав, що брязкання зброєю це не просто пусті звуки і якісь театральні постанови, а серйозний аргумент, який витісняє дипломатію на другорядний план. У такий час особливо актуальними стали питання військових альянсів, в особливості НАТО, оскільки ведення війни державами поодинокі неможливо, в силу стрімкого росту ролі глобалізації у світі в найрізноманітніших областях, які можуть зараз існувати на землі. Також слід враховувати те, що не всі держави можуть забезпечити свою безпеку через їх неспроможності охопити такі об'єми роботи по її реалізації. Але, щоб відобразити всі засади, передумови, важливість та компетенції НАТО, потрібно перенестись в післявоєнні часи минулого століття і подивитися на все це через призму історії, що і є головною метою цієї роботи.

Після закінчення Другої світової війни правлячі кола США та інших західних держав почали створювати військові блоки. Характерним було те, що в межах військових блоків, які створювалися, відбулося не розмежування країн на ворогуючі групи, а, навпаки, об'єднання.

Існує думка, що Північноатлантичний альянс був заснований у відповідь на загрозу з боку Радянського Союзу. Це вірно лише частково. Фактично, створення Альянсу було частиною більш широких зусиль, спрямованих на досягнення трьох цілей: стримування радянського експансіонізму, заборону відродження націоналістичного мілітаризму в Європі через сильну північноамериканську присутність на континенті та заохочення європейської політичної інтеграції.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) народилася в епоху зростання напруженості Схід-Захід. Держави-члени об'єдналися, щоб захистити свою національну безпеку та політичну демократію від виклику радянської системи. Незважаючи на часті внутрішні розбіжності, Альянс був міцним, реагуючи на зміну міжнародних умов і розширюючись із початкових 12 держав-членів до 16 (Miller, 1989).

Потрібно зазначити, що у період між 1947 та 1949 рр. сталася низка подій, які вплинули на міжнародну ситуацію: конфлікт навколо Ірану (Фултонська

промова В.Черчіля 8 березня 1946 р., де було наголошено, що Москва перегородила Європу залізною завісою); підтримка керівництвом СРСР комуністів Греції, які розв'язали громадянську війну (жовтень 1946 р.); Доктрина Трумена (березень 1947 р.); відмова СРСР від Плану Маршала (1947 р.); прихід комуністів до влади в Чехословаччині (лютий 1948 р.); блокада Західного Берліну радянськими військовими силами (літо 1948 р.) (Міжнародні відносини, 1999, с. 50).

У 1947-1949 рр. рішеннях Сполучених Штатів, Канади та 10 європейських держав укласти оборонний союз у мирний час було одним із найважливіших подій після Другої світової війни. Зокрема, для Сполучених Штатів членство в НАТО представляло собою фундаментальну зміну в їхній зовнішній політиці утримання від участі в «заплутуванні альянсів». Конфлікт між Сходом і Заходом, що виник, створив контекст для розвитку НАТО.

Програма відновлення Європи (план Маршалла) 1948-52 років була ключовим елементом американської програми стабілізації Європи. Вона відновила основи європейської економіки, зобов'язала Сполучені Штати відігравати довгострокову роль у Європі та створила механізми політичних консультацій між двома сторонами Атлантики. Одночасно європейські держави, за підтримки Сполучених Штатів, зробили перші кроки до економічної та політичної інтеграції, створивши в 1947 році Організацію європейського економічного співробітництва, а в 1948 році — угоду з безпеки – Брюссельський пакт (відомий після 1955 року як Західний Європейський Союз). Договір передбачав дві стратегічні мети. Перша – це унеможливити відродження німецької воєнної могутності як небезпеки для Європи. Друга – спільне протистояння радянській воєнній загрози. Договором передбачалося автоматичне надання допомоги на випадок агресії проти будь-якої із країн-учасниць. Західний Союз став прообразом НАТО. Однак економічна слабкість обмежувала можливості Європи забезпечити свій захист (Міжнародні відносини, 1999, с. 67-68).

Після значних дебатів у Сполучених Штатах лідери виконавчої та законодавчої гілок влади домовилися про дві негайні відповіді США на кризу в Європі: участь у оборонному альянсі мирного часу та надання військового обладнання та технічної допомоги. У березні 1948 року почалися переговори про альянс між США, Канадою та Великобританією. 11 червня 1948 року Сенат США ухвалив резолюцію Ванденберга, яка заохочувала США до участі в домовленості про колективну оборону. У липні до переговорів приєдналися країни Бенілюксу та Франція. Початкові обговорення були зосереджені на тексті договору та визначенні географічного розширення та членства альянсу (Ермаков, 2008).

Кульмінацією цих переговорів стало підписання Північноатлантичного (Вашингтонського) договору в квітні 1949 року, що започаткував спільну систему безпеки на основі партнерства цих дванадцяти країн. Після завершення процесу ратифікації Договору всіма учасниками набув чинності з 24 серпня 1949 р. (Довідник НАТО, 2006, с. 17).

Вашингтонський договір був знаком перемоги атлантичного початку у забезпеченні європейської безпеки. Сторони цього Договору підтвердили своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості

захистити свободу, спільну спадщину своїх народів, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, прагнучи сприяти стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, вирішивши об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки.

У відомій статті 5 Договору нові союзники погодилися, що збройний напад проти одного або кількох з них буде вважатися нападом проти всіх них, і що після такого нападу кожен союзник зможе вжити у відповідь дії, які він вважатиме необхідними, включаючи використання збройної сили. Важливо, що статті 2 і 3 Договору мали цілі, які не пов'язані безпосередньо із загрозою нападу. Стаття 3 заклала основу для співробітництва у військовій готовності між союзниками, а стаття 2 дала їм можливість брати участь у невійськовому співробітництві (НАТО. Офіційний сайт).

Договір передбачає повагу індивідуальних прав усіх держав - членів Альянсу, а також їх міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН. Договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватися від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать.

Хоча підписання Північноатлантичного договору створило союзників, воно не створило військової структури, яка могла б ефективно координувати їхні дії. Ситуація змінилася, коли занепокоєння щодо радянських намірів підтвердилися радянським підривом атомної бомби в 1949 році та початком Корейської війни в 1950 році. Вплив на Альянс був відчутним. Незабаром НАТО здобуло консолідовану командну структуру з військовим штабом, розташованим у паризькому передмісті Рокенкур, поблизу Версаля. Це був Верховний штаб Об'єднаних сил НАТО в Європі, або SHAPE, з генералом США Дуайтом Д. Ейзенхауером як першим Верховним головнокомандувачем Об'єднаних сил в Європі. Незабаром після цього союзники заснували постійний цивільний секретаріат у Парижі і призначили першим генеральним секретарем НАТО лорда Ісмея з Сполученого Королівства (Miller, 1989).

Звернемо увагу, що 1949–1956 рр. — це час розв'язання загальних проблем безпеки, становлення системи колективної оборони, створення основних органів Альянсу, пошуку його оптимальної структури та складу учасників. Вихідна ідея щодо створення ефективної системи безпеки західного світу полягала у поєднанні військових зусиль із завданнями економічного піднесення європейських країн (Дзвінчук, 2012, с. 21).

У жовтні 1949 року Конгрес США прийняв рішення про надання європейським країнам членам Північноатлантичного пакту військової допомоги у розмірі 1 млрд. доларів, що сприяло трансатлантичній співпраці, формуванню міцних підвалин колективної оборони і зміцненню західного світу у протистоянні Радянському Союзові (Александров, 1997, с. 9).

Декілька років союз існував як політико-правовий феномен, організації як такої не було. Але на початку 50-х років НАТО перетворилася на систему політичної та військової адміністрації. Був прийнятий гімн. Виникло об'єднане командування, у розпорядження якого було виділено контингенти різних військ, створено військові полігони, налагоджено спільне виробництво озброєнь та проведено їх стандартизацію.

Наступним кроком у посиленні співпраці в межах НАТО стало підписання членами альянсу 19 липня 1951 р. конвенції «Про статус збройних сил країн – учасниць НАТО». Згідно конвенції США одержали право утримувати в Європі військові бази, збройні сили Альянсу могли знаходитись на території інших країн-членів НАТО. Але йшлося не лише про формальне об'єднання держав Західної Європи, а й про перетворення нових атлантичних зв'язків на справжню запоруку недоторканості, тобто формування ефективного військового утворення. Тим часом Франція запропонувала ідею створення «європейської армії», до складу якої мали входити й німецькі військові контингенти. Західні держави вже в 1950 р. дали згоду на створення збройних сил ФРН, зняли обмеження військового виробництва, амністували значну кількість воєнних злочинців з числа кадрових військових (Александров, 1997, с. 10-11).

18 лютого 1952 року до НАТО приєдналися Греція і Туреччина. А 6 травня 1955 року кордони Північноатлантичного Альянсу розширилися на Федеративну Республіку Німеччини, членство якої було окреслено частиною Паризьких домовленостей у жовтні 1954 р. і залишалось досить делікатним питанням.

Прийняття ФРН до Організації Північноатлантичного договору і відновлення німецької армії викликало потужний супротив СРСР. Радянський Союз у відповідь на включення ФРН до НАТО створив свій військово-політичний блок. 14 травня 1955 року було утворено Організацію Варшавського Договору (Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу), до складу якого увійшли 8 країн: Албанія, Болгарія, Німецька Демократична Республіка, Польща, Румунія, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Чехословаччина, Угорщина. Відповідно до підписаного договору, створювалися об'єднані збройні сили, Політичний консультативний комітет та інші органи (Ермаков, 2008, с. 279).

3 грудня 1956 року активізувалося невійськове співробітництво у межах НАТО. В Альянсі проводили все більше консультацій і механізм політичної співпраці міцно увійшов у життя організації.

Протягом певного часу НАТО прийняла стратегічну доктрину «масованої відплати». Передбачуваний ефект цієї доктрини полягав у тому, щоб утримати будь-яку сторону від ризику, оскільки будь-який напад, навіть незначний, завдав би шкоди державі. Водночас «масована відплата» дозволила членам Альянсу зосередити свою енергію на економічному зростанні, а не на утриманні великих звичайних армій. Альянс також зробив свої перші кроки до підвищення політичної, а також військової ролі. З часу заснування менші члени Альянсу виступали також за розширення невійськової співпраці, а Суецька криза восени 1956 року показала відсутність політичних консультацій, що розділило деяких членів. Крім того, запуск радянського космічного супутника у 1956 році підштовхнув членів Альянсу до тіснішої наукової співпраці. У доповіді, наданій Північноатлантичній раді міністрами закордонних справ Норвегії, Італії та Канади – «Грьома мудрецами», – рекомендовано активніші обговорення та наукове співробітництво в рамках Альянсу, і висновки доповіді привели, зокрема, до створення наукової програми НАТО (Довідник НАТО, 2006, с. 21).

Таким чином, політичні зміни, що почали відбуватися з середини 40-х років ХХ століття поставили на порядок денний питання трансформації зовнішньополітичної поведінки. Поступово завдяки програмам допомоги й певним гарантіям безпеки у Західній Європі було відновлено політичну стабільність і відкрито шлях до економічного зростання. З моменту заснування НАТО у 1949 році властива йому гнучкість забезпечила здатність організації адаптуватися до вимог часу у різні історичні періоди.

Список використаних джерел

- Александров И. Планы США по обеспечению безопасности новых членов НАТО. *Зарубежное военное обозрение*. М.: 1997. №5. С. 9-11
- Довідник НАТО. Брюссель, Бельгія, 2006. 384 с.
- Ермаков В. История международных отношений XX века: учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2008. 511 с.
- Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–1970-ті роки): Підруч. / В. А. Манжолі, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуків та ін. К.: Либідь, 1999. 558 с.
- НАТО. Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. URL: <http://www.nato.int/> (дата звернення: 05.04.2022).
- Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / за заг. ред. Д. І. Дзвінчука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 604 с.
- Miller, James E. A short history of NATO. *Department of State Bulletin*. Vol. 89, No. 2149, Aug. 1989.

* * *

Кравченко Марія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Королька (науковий керівник – доц. **Вільховий Ю.В.**)

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖОНА КЕННЕДІ В ПЕРІОД КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ

Період президентства Кеннеді став новим та незвичним для Сполучених Штатів Америки. Новообраному президенту було всього 43 роки, тому він став наймолодшою в історії США особою з обраних головою держави і до того ж першим католиком в Білому домі. Найважливішою складовою своєї діяльності 35-ий президент вважав зовнішню політику. Саме у цій сфері він мав можливість проявити свою волю і талант, адже ні конгрес, ні конституція не ставили тут ніяких бар'єрів. Короткочасний період його президентства (1961 - 1963 рр.) збігся з низкою криз та конфліктів. На початку 60-х років ХХ ст. США перебувала в стані «холодної війни» з Радянським Союзом, загостренням якої стали дві кризи, а саме – Карибська та Берлінська. Найбільш небезпечною виявилася Карибська криза, яка поставила Радянський Союз і США на межу виникнення ядерної війни.

Політика адміністрації Джона Кеннеді, у період Карибської кризи, досі викликає жвавий інтерес серед наукової спільноти України та всього світу. Крім цього, тема є актуальною в контексті сьогоденних подій в Україні, коли Російська федерація погрожує застосувати ядерну зброю.

Поширення комунізму під час президентства Кеннеді представляло загрозу для влади та домінування західного світу. У зовнішній політиці домінувала ідея протистояння Америки з Радянським Союзом. Усвідомлення того, що СРСР

змусив Сполучені Штати вдатися до «глобальної оборони», породжувало необхідність демонструвати волю, твердість та силу, а також підвищену потребу в здобутті міжнародно-політичного престижу. Вдаючись іноді до гострої риторики на практиці, він діяв обережно (Іваницька, 2003, с.74-75).

На зміну стратегії «необмеженої ескалації», якої дотримувалася попередня республіканська адміністрація президента Ейзенхауера, прийшла ідея «контрольованої ескалації» – контролю та локалізації конфліктів, гнучкого застосування військових стратегій, засобів і технологій з метою якщо не унеможливити, то відтягнути масований ядерний удар по Радянському Союзу до ситуації, коли можна буде максимально ефективно нейтралізувати військові сили СРСР, насамперед – стратегічні озброєння. Цей комплекс доктрин і стратегій отримав назву «гнучкого реагування» (Масний, 2018, с.47)

Щоб протидіяти радянському впливу, Кеннеді підтримав різноманітні заходи в країнах третього світу, де відбувалося піднесення національно-визвольного руху. *«Великим полем битви на захист і поширення свободи сьогодні є Азія, Латинська Америка і Близький Схід, землі народів, що пробуджуються»*, - заявив президенту посланні конгресові 22 травня 1961 року. Він вважав «третій світ» власним «полем бою» в конфлікті між диктатурою та демократією: було розроблено стратегію допомоги, що ставила за мету модернізацію країн, які розвиваються, по-американському. Новий, більш гнучкий і «ліберальний» режим допомоги в ім'я «модернізації» став невід'ємною частиною «нових рубежів», який передбачав здійснення соціально-економічних реформ у країнах «третього світу» з тим, щоб утримати їх в орбіті США та ізолювати від комуністичного впливу (Іваницька, 2003, с.75).

1959 року до влади на Кубі прийшов Фідель Кастро, якому вдалося скинути Фульхенсіо Батіста. Своїми соціалістичними планами Кастро викликав дедалі більший гнів США - і знайшов союзників у так званому «східному блоці». Захоплення Кастро політикою комунізму та його ненависть до всього американського, змусили посадовців у Білому домі та Пентагоні задуматися над тим, що ж робити з режимом Кастро. Головна теза звучала так: *«Куба – це проблема військова, а не політична»*, тому і діяти вирішили військовими методами.

Вже через три місяці після вступу на посаду президента, Кеннеді вирішив «покінчити з комуністичною Кубою». В квітні 1961 року, на Кубі планується масштабне повстання. Повстанцям допомагали американські спецслужби. Все мало виглядати так, наче в країні почалася Громадянська війна, а штати просто стали на бік противників Кастро. 16 квітня 1961 р. президент оголосив про початок «операції Запата», більш відома як «операція у бухті свиней». Висадка 1500 спеціально навчених та озброєних кубинських іммігрантів-контрреволюціонерів на Плайя-Хірон у затоці Кочінос завершилася провалом: вони були розгромлені кубинською армією, а значна частина їх була захоплена в полон. Це була найбільша політична помилка Кеннеді. (Хайдекінг, 1997, с.457).

Щоб хоч якось врятувати своє становище, адміністрація Сполучених Штатів прийняла рішення про надання економічної допомоги країнам латиноамериканського регіону (крім Куби) у серпні 1961 р. було створено Союз заради прогресу, перед яким було поставлено завдання сприяння економічному

розвитку країн Латинської Америки. У вересні 1961 р. з ініціативи президента і згідно з рішенням конгресу було створено Корпус світу, перед яким було поставлено завдання надання допомоги населенню країн, що розвиваються, в отриманні елементарних технічних знань і трудових навичок. Латинська Америка стала основним об'єктом діяльності цієї організації (Іванян, 2005, с.114).

Невдала «операція в бухті свиней» породила появу нових планів щодо Куби. У 1962 році Міністерством оборони США була спланована «Операція Нортвудс». Її суть полягала в тому, щоб американці калічили своїх же співвітчизників, а потім звинуватили у всьому кубинців. Таким чином, атака на режим Кастро і комунізм була б виправданою. В ході цього плану передбачалися атаки на цивільних американців, теракти на американські бази, затоплення кораблів та теракти у Вашингтоні. Кеннеді вважав цей план аж надто радикальним, тому відмовився підписувати указ про початок операції.

В арсеналі американських спецслужб були й інші плани, серед яких: «операція Бінго», яка передбачала влаштування терактів на фабриках і заводах; «операція Брудний трюк» в ході якої планувалося влаштувати провокації від імені кубинців на території США. Наприклад, влаштувати невдалий запуск ракети у космос, а потім звинуватити у цьому кубинців. Ідея хороша, враховуючи, що після запуску російського «Супутника» у 1967 році, американці були одержимі ідеєю виграти «космічну гонку». Але був кращий план, під назвою «Мангуст». Ця програма була розроблена в адміністрації президента. Її запустили у 1961 році, керував нею генерал – Едвард Лансдейл. У рамках цієї операції спецслужби використовували пропаганду, намагалися очорнити репутацію Кастро. Зробити його «дияволом» в очах кубинців невдалося, а от налаштувати проти нього американців – вийшло (Nelson, 2001, 145-146).

«Точкою неповернення» в кубинській кризі, стало розміщення американцями ракет в Туреччині, які за 8 хвилин могли долетіти до Москви або Ленінграду. Без уваги, такий серйозний крок, у Кремлі не залишили. У жовтні, СРСР розпочав розміщення біля Куби ракет середнього радіусу дії. Після отримання відомостей про збільшення кількості радянських «фахівців» та розгорнутої ними «незрозумілої та нової» діяльності на острові, влада США попередила уряд СРСР про неминучі серйозні наслідки розширення радянських чи кубинських можливостей завдання удару по США. У відповідь уряд СРСР заявив, що постачання зброї та військового спорядження на Кубу здійснюється «виключно в оборонних цілях», і звинуватило США в «підготовці до агресії проти Куби та інших миролюбних держав». Але як виявилось, протягом кількох місяців за рішенням радянського уряду на Кубі створювалися умови для завдання ракетно-ядерного удару по США (Іванян, 2005, с.115).

Криза досягла свого апогею 27 жовтня, коли надійшов лист М. Хрущова, у якому він до раніше висловлених умов урегулювання кризи (Радянський Союз вивозить ракети з Куби в обмін на обіцянку США не вторгтися на Кубу), додавав ще одну важливу умову: вивезення американських ракет з Туреччини. Публічне пов'язання кубинської кризи й американських ракет у Туреччині було неприйнятним для уряду США, тому американською адміністрацією було прийнято рішення про відповідь М. Хрущову на попередній лист й ігнорування питання про ракети в Туреччині. У цілому, Дж. Кеннеді був згоден на вивезення

американських "Юпітерів", але прагнув уникнути публічного обговорення цього питання, оскільки це могло зашкодити відносинам США і їхнім союзників по НАТО та репутації Дж. Кеннеді як президента (Бабік, 2005, с.66).

22 жовтня 1962 року Джон Кеннеді виступив по телебаченню за промовою, в якій зазначив *«Якщо хоч одна ядерна ракета вилетить із Куби в бік будь-якої Західної держави, ми розцінюватимемо такий крок як пряму агресію проти Сполучених Штатів. Ви повинні розуміти, що в такому випадку розраховуйте на удари у відповідь»*. Також президент США вимагав від СРСР прибрати ракети з території острова. Наступного ранку надійшла відповідь від Кремля, де було сказано, що прибрати ракети вони не збираються. Ситуація стала ще напруженішою. Обидві країни почали готуватися до повномасштабних бойових дій. Протягом 14 днів весь світ перебував у очікуванні подальшого розвитку подій. У ці дні людство було ближче до початку третьої світової війни із застосуванням ядерної зброї, ніж будь-коли протягом усіх повоєнних десятиліть. Але ж все ж таки сторонам вдалося мирно вирішити конфлікт.

22 жовтня Кеннеді Карибська криза закінчилася 28 жовтня 1962 року. А вже за 6 років, у 1968 році на світ з'явився «Договір Тлателолко» - це міжнародний акт про створення без'ядерної зони на території Латинської Америки та Карибського басейну.

У червні 1963 р. президент виступив із промовою в Американському університеті. Кеннеді заявив, що замість того, щоб звалювати на когось провину або засуджувати чийсь політичний курс, Сполученим Штатам слід спробувати визначити сферу взаємних інтересів із Радянським Союзом. *«Серед багатьох подібних рис, які мають народи наших двох країн, — зазначив він, — немає більш яскраво вираженої, ніж наша взаємна відраза до війни»*. У тому ж місяці США та СРСР підписали угоду про встановлення лінії прямого зв'язку між Москвою та Вашингтоном, так званої «гарячої лінії», для вжиття надзвичайних заходів з метою запобігання випадковому виникненню війни.

5 серпня 1963 р. США, СРСР і Великобританія підписали Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою, перший з початку холодної війни міжнародний документ, що лімітує подальше вдосконалення ядерної зброї (Іванян, 2005, с.115-116).

Отже, політика адміністрації президента Джона Кеннеді, у період Карибської кризи, характеризується переплетінням двох тенденцій. З одного боку, нагнітанням військової противаги. З другого, поверненням до реалістичної лінії, спрямованої на відповідне послаблення міжнародної напруги, а саме: заміною попередніх зовнішньополітичних принципів новою стратегічною доктриною «гнучкого реагування» на зміни у світі, визнанням необхідності мирного розв'язання міжнародних проблем та зрушень у радянсько-американських відносинах.

Список використаних джерел

Бабік Н.С. Роль особистих каналів зв'язку Дж. Кеннеді – М. Хрущов у врегулюванні Карибської кризи 1962 року / Н. С. Бабік // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – Випуск 81. – с.66-68.

Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки. Навчальний посібник / О. П. Іваницька. – Вінниця: видавництво «Фоліант», 2003. – 560 с.

- Иванян Э.А. История США. Пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2005. – 576 с.
- Масний В. Розвиток доктринальних і концептуальних основ військової співпраці США з європейськими союзниками кінця 1950-х – другої половини 1960-х. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Київ, 2018. – с.46-50.
- Хайдекинг Ю. Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 640 с.
- Nelson A.K. Operation Northwoods and the Covert War against Cuba, 1961–1963. Cuban Studies. Vol. 32, 2001. P.145-154.

* * *

Крупа Каріна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Лашно О. П.)

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЯГЕЛЛОНІВ (КІНЕЦЬ XIV-XVI СТ.)

Першою відомою династією у Польщі були П'ясти. За них держава отримала свою назву та було запроваджено християнство. Вони об'єднали більшість польських земель та сприяли їх централізації. Влада королів в цей час обмежувалася лише звичаєм, адже польська модель станової держави "шляхетської демократії" поки ще не склалася. Після смерті останнього короля з династії П'ястів Казимира III в державі розпочалися династичні кризи, які тривали до появи нової королівської династії.

Метою даної статті є аналіз політичного розвитку Польського королівства за династії Ягеллонів, яка прийшла на зміну попередньої династії П'ястів.

Після смерті бездітного Казимира III королівська династія П'ястів припинила своє існування. Відповідно до династичного договору, що уклав Казимир III, польський престол посів угорський король Людовік Анжуйський (1370-1382). Це викликало занепокоєння у польського народу. Малопольська знать та рицарі підтримали нового короля, але великополяни зайняли ворожу позицію у ставленні до нього. Після коронації Людовік Анжуйський повернувся до Угорщини, залишивши правителем в Польщі свою матір Ельжбету.

За мету Ельжбета поставила зміцнення позицій нової королівської династії в Польщі. Серед її нововведень були: заснування спеціальних судів, які розглядали справи щодо повернення шляхті конфіскованих у неї маєтків; надала привілеї деяким великопольським містам; скасувала митні бар'єри в торгівлі з Угорщиною.

Задля визнання польськими феодалами права на престол за своїми доньками, Людовік на з'їзді представників різних верств Польщі в місті Кошиця у 1374 році уклав угоду. В обмін на право на корону однієї з доньок Людовік Анжуйський зобов'язувався у Кошицькому пакті на такі привілеї для шляхти:

- Звільнення від данини, за винятком 2 грошів з одного поля і 4 грошів з монастирських володінь;
- Звільнення від обов'язку будувати чи ремонтувати замки, за винятком воєнного часу;
- Посади діставалися тільки полякам;

- За битви під час війни шляхта отримувала платню солдатів;
- Звільнення від будівництва мостів та міст;
- Звільнення від забезпечення королівського двору в той час, коли він подорожував по країні.

Після смерті Людовіка у 1382 році в Польщі почався період безкоролів'я. І в жовтні 1384 року у Кракові на престол обрали Ядвігу. 1385 року була укладена Кревська польсько-литовська династична унія. За цією унією, після прийняття католицизму та одруження з дванадцятирічною Ядвігою польським королем став великий князь Литовський Ягайло (Ягелло), відомий також під іменем Владислава II та засновник Ягеллонської династії.

Унія об'єднувала дві держави, які ще наприкінці XIV століття зближувала необхідність протидіяти Тевтонському ордену. Йдучи на зближення з Польщею, литовська знать також сподівалася на її допомогу у випадку протистояння Литовського князівства з Московською державою. Малопольські можновладці, яким належала ініціатива зближення Польщі та Великого князівства Литовського, сподівалися в результаті цього приєднати українсько-білоруські землі і навіть власне Литву до королівства. Кревська угода проголосила об'єднання держав шляхом інкорпорації Великого князівства Литовського до складу Польського королівства (Зашкільняк, 2002, с. 93).

Укладення польсько-литовської унії призвело до загострення відносин із Тевтонським орденом, а згодом і до чергової війни. Приводом до неї стало повстання в Жемаїті, де жителі відмовилися сплачувати данину тевтонцям. Воєнні дії розпочалися в серпні 1409 року, коли рицарі захопили північ Куявії та Добжинську землю. Вирішальна битва між тевтонським орденом та польсько-литовським військом сталася 15 липня 1410 року під Грюнвальдом. Окрім польських та литовських загонів до війська Ягайла входили також руські, чеські й татарські.

Історичне значення Грюнвальдської битви було дуже велике. "Нагиск на Схід" німецьких феодалів було надовго зупинено, а могутність Тевтонського ордену підірвано. Водночас ця перемога сприяла зростанню міжнародного значення Польської держави. Вона також підготувала успіх боротьби Польщі за вихід до Балтійського моря. Війна закінчилася укладенням миру в Торуні. Умови договору були наступні:

- Жемаїтія перейшла до Литви, яка, однак, могла володіти нею тільки до смерті Ягайла і Вітовта, після чого мала повернутися до ордену;
- Добжинська земля повернулася до Польщі;
- орден повинен був сплатити 100 тис. кіп литовських грошів для викупу у неї своїх полонених (Всемирная история, 1957, с. 714).

У 1414 році на соборі римо-католицької церкви в Констанці польська делегація подала скаргу на орден, в якій засуджувала його насильницькі методи при наверненні людей в християнство. На ньому не вдалося вирішити польсько-німецькі суперечності, але це підірвало репутацію Тевтонського ордену. У 1422 році було укладено новий мирний договір поблизу озера Мельно, в якому тевтонці підтвердили належність Жемаїтії Великому князівству Литовському. У наступній польсько-німецькій війні, яка тривала в період 1431-1435 рр.,

великий князь литовський в союзі із тевтонами виступив проти Польщі. Однак цей союз зазнав поразки.

На початку тринадцятилітньої польсько-німецької війни (1454-1466) на допомогу повсталим польським містам Східного Помор'я через утиски їх прав тевтонами прийшов польський король Казимир Ягеллончик. Вже у 1454 році було проголошено акт про інкорпорацію Пруссії до Польського королівства. У цей час також загострилися польсько-литовські відносини. Литва відмовилася допомагати Польщі в протистоянні з Тевтонським орденом, що свідчило про припинення дії Кревської унії. В 1462 році польському війську вдалося здобути перемогу у битві під Свендіно. Восени 1463 року польська ескадра розбила вдвічі більший флот тевтонців. Після захоплення в 1466 році міста Хойніце було укладено мирний договір у Торуні, за умовами якого: Польща одержала Східне Помор'я, Хелмінську і Міхаловську землі, а також доступ до Балтійського моря. Крім того, до неї відійшли розташовані на схід від нижньої течії Вісли єпископська область Вармія і Мальборк з навколишньою територією.

Торунський мир 1466 р. був великим успіхом Польської держави. Повернення Східного Помор'я і статусу морської держави послужило могутнім поштовхом для її політичного й господарського розвитку.

Коли з'явився новий небезпечний ворог – турки-османи, Польща не залишилася осторонь і взяла участь у боротьбі проти турецьких загарбників. Так, перед лицем небезпеки у 1440 р. було укладено польсько-угорську особисту унію. За нею польський король – син Владислава II Ягайло – Владислав III (1434-1444) був проголошений королем Угорщини. Спільно з угорською армією під командуванням знаменитого угорського полководця Яноша Хуньяді (Гуняді) польські війська брали участь у 1443 р. та на початку 1444 р. у битвах, що призвели до тяжких поразок турецьких військ. Однак 10 листопада 1444 р. в битві під Варною Владислав III був убитий, а його війська щент розбиті величезною турецькою армією. Ця поразка мала фатальні наслідки, полегшивши Туреччині повне завоювання Балканського півострова та захоплення Константинополя. Після битви при Варні польсько-угорська унія була ліквідована (Всемирная история, 1957, с. 714).

Понад шість перших десятиріч XVI ст. у Польському королівстві тривала політична боротьба, в якій дієвими особами виступали королівська влада, можновладці і шляхта. У ній ішлося про принципи питання державного та суспільно-політичного устрою, про те, якою має бути Польща і яким шляхом вона має прямувати. В основі боротьби лежало протистояння можновладців і шляхти за вплив на короля.

Політична боротьба спалахнула у зв'язку із вступом на польський трон у 1501 р. Александра, сина Казимира IV. У 1501 р. було видано два важливих документа. За одним з них, дещо пізніше підтвердженим у містечку Мельник Александр, як король, проголошував приєднання Литовського князівства до Корони, тобто його ліквідацію як держави і утворення унітарної держави під скіпетром спільно обраного правителя. Другий документ, відомий як Мельницький привілей, був виданий 25 жовтня 1501 р. у названому Мельнику. За ним, державні рішення в Короні повинні прийматися сенатом, а король мав їх затверджувати та діяти згідно з ними, інакше його піддані (сенатори) можуть відмовити йому в послуху і відповідати за це тільки перед судом сенату.

На Радомському сеймі 1505 р. шляхта домоглася прийняття постанови, відомої як конституція *Nihil novi* (Нічого нового). У ній сказано: “Спільно зі всіма нашого королівства прелатами, панами рад, земськими послами (...) ми вирішили, що відтепер на потонні часи ніщо нове не може бути встановлене нами і нашими наступниками без спільного дозволу сенаторів і земських послів, щоби зі шкодою і пригніченням Речі Посполитої (*Reipublicae*) та зі шкодою і кривдою комусь було, а також спрямовувало б до змін загального права і публічної вольності” (Зашкільняк, 2002, с. 115). Радомська конституція 1505 р. була видана, як і всі постанови Сейма, від імені короля. Конституція проголосила тричленну структуру сейму, яка мала складатися з трьох станів – короля, сенату і посольської ізби. В ній обмежувалися компетенції короля і сенату, але посилювалися позиції посольської ізби. Її оприлюднення було важливим кроком у формуванні польського парламентаризму та державно-політичного устрою, пронизаного ідеологією шляхетської демократії.

Головним питанням Люблінського сейму 1569 р. було укладення нової унії Польського королівства і Великого князівства Литовського. У 1447-1492 та 1501-1569 рр. унія цих держав мала персонально-династичний характер. У ці роки правителем обох держав був представник Ягеллонської династії. Люблінська унія стала результатом прискореного в середині XVI ст. зближення двох держав. Це було свого роду підтягування в соціально-економічному і політичному відношеннях Великого князівства Литовського до рівня Польського королівства.

Здійснені в Князівстві внаслідок проведення у 1565-1566 рр. політико-адміністративні реформи були закріплені у судебнику Князівства – Другому Литовському статуті, виданому 1566 р. Реформи проходилися з стратегічною метою – інкорпорувати Князівство в Королівство. Вони означали впровадження в Велике князівство Литовське польського адміністративно-територіального й політичного устрою; у всіх воєводствах мав бути запроваджений поділ на повіти як на округи, що на них поширювалися компетенції шляхетських за соціальною суттю гродських і земських судів, створених того ж 1566 р.; почали діяти шляхетські сеймики у воєводствах; шляхта здобула можливість бути представленою в литовському сеймі, котрий до того за складом був можновладчим.

Перетворення династичного союзу, що був закладений Кревською унією у 1385 р., у двоєдину Польсько-Литовську федеративну державу, здійснене в Любліні у 1569 р., мало без перебільшення історичне значення. Новостворена держава отримала назву Річ Посполита (*Rzeczpospolita* – буквальный переклад з латинської, *respublica* – публічна справа, суспільне благо), стала однією з найбільших європейських держав в останній третині XVI-XVIII ст. Територіально і за населенням у ній переважало Польське королівство завдяки приєднанню до нього чотирьох руських воєводств. Документи Люблінської унії стали підставою для утвердження польського характеру суспільно-політичних відносин в Литві, Білорусі та інкорпорованих руських воєводствах (Зашкільняк, 2002, с. 122).

Люблінська унія призвела до утворення нової багатонаціональної держави. Річ Посполита стала мозаїкою з різних культур і релігій. Водночас унія не створила умов для рівноправного співіснування народів, культур і релігій.

Наприклад, політичну й економічну перевагу мала Польща, а в державно-політичному відношенні – була перевага польської шляхти. Унаслідок укладення унії українські землі також стали тереном економічної експансії польських феодалів. Укладення унії загальмувало, а згодом відкинуло загрозу Москви для Литовського князівства.

Отже, Польща у боротьбі з Тевтонським орденом змогла повернути свої території та отримати вихід до Балтійського моря. З кінця XV ст. вона стала активним учасником європейських подій. Утворення об'єднаної польсько-литовської держави 1569 року допомогло загальмувати, а потім і відкинути загрозу з боку Москви.

Список використаних джерел

Всемирная история. Энциклопедия. Том 3. Государственное издательство политической литературы. Москва, 1957.

Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.

* * *

Кужим Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. **Год Н.В.**)

ЗМІНА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЯК ПЕРШІЙ КРОК НА ШЛЯХУ ДО СТВОРЕННЯ АНТАНТИ

Період на рубежі XIX-XX століть став вирішальним часом, коли світ спостерігав за неминучими змінами у соціальному, політичному, культурному житті. На політичній арені виникали нові військово-політичні блоки та союзи, загострювалися протиріччя між країнами, починалися та закінчувалися протистояння та війни. Великих змін зазнала і зовнішня політика Англії, яка довгий час підтримувала «рівновагу сил у Європі», залишаючись осторонь і зосередившись на своєму власному розвитку. Вона реалізовувала унікальну політику, що носила назву «блискуча ізоляція» (Блох, 2004, с. 13).

«Блискуча ізоляція» Великобританії – це зовнішньополітичний курс, який був спрямований на повний нейтралітет Англії, тобто, неприєднання її до будь-яких союзів з іншими державами, і збереження повної свободи. Такого курсу країна дотримувалася з другої половини XIX ст. – до початку XX ст.

Вигідне географічне положення, величезні колоніальні володіння, найбільший у світі морський флот Великої Британії – все це дозволяло їй залишатися повністю незалежною, провідною країною на міжнародній арені.

Уряди вікторіанської доби довгий час прагнули дотримуватися політики «блискучої ізоляції». Багаторічний прем'єр-міністр, а до того – міністр закордонних справ Сполученого Королівства Генрі Палмерстон стверджував: «У нас немає одвічних союзників і одвічних ворогів. У нас є постійні, одвічні інтереси, і ми повинні їх наслідувати» (Мустафін, 2017, с. 202).

Цей курс не означав повну відокремленість Британії, адже вона могла укладати вигідні договори, які допомагали втілювати в життя конкретні, необхідні цілі чи захищати інтереси держави.

Але, до кінця XIX століття політика «блискучої ізоляції» фактично вичерпала себе. Англія все частіше ставала учасницею міжнародних конфліктів у боротьбі за територіальний розподіл та перерозподіл світу. В епоху імперіалізму співвідношення сил змінилося не на користь Британії. Боротьба за нові колонії та утримання старих володінь, які простяглися по всьому світу, стали причиною суперечок з іншими державами. Фактично, ці конфлікти загрожували Британії та її інтересам, які вона так відстоювала.

Для прикладу можна взяти дві англо-бурські війни. Перша війна тривала з 1880 по 1881 рр., друга – з 1899 по 1902 рр. Вони виникли через колоніальні суперечності між Британією та бурськими республіками, які не бажали входити до складу імперії. Ще у 1870 р. був розроблений спеціальний план, що мав назву «Південно-Африканська конфедерація», за яким до британських колоній мали бути приєднані бурські землі. Такий план британських правлячих кіл викликав обурення у президента бурської республіки Трансвааль. Він виступив з прокламацією, у якій висловлював свій протест щодо дій британської влади.

16 грудня 1880 р. розпочалася перша війна, яка тривала рік і завершилася угодою між британцями та республікою Трансвааль, що завдала нищівної поразки англійській армії. Згідно з договором, республіка Трансвааль визнавалася незалежною у питаннях внутрішнього самоуправління, але встановлювався сюзеренітет Великобританії над зовнішньою політикою бурів.

У 1886 р., у період, коли у Трансваалі знайшли величезні родовища алмазів, британський політик, 6-й прем'єр-міністр Капської колонії Сесіл Родс, виступив з ініціативою відновлення й поширення влади Британії на ці території. У відповідь, 9 жовтня президенти Пауль Крюгер і Тьоніс Стейн від імені двох бурських республік оголосили спільний ультиматум – протягом двох діб відвести британські війська від кордонів їх держав. Однак, ультиматум відхилили і 11 жовтня 1899 р. дві південноафриканські республіки оголосили Великій Британії війну. Ця війна тривала довше, і закінчилася перемогою Великобританії. Був підписаний мирний договір, згідно з яким дві бурські республіки – Оранжева і Трансвааль визнавалися анексованими Британією.

Хоч велика імперія і змогла отримати перемогу, але якою ціною? За допомогою концтаборів, які вперше були використані у цій війні, та більш чисельній армії. Моральна перемога належала бурам, які за три роки другої війни змогли нанести Британії як матеріальний, так і репутаційний збиток (Никитина, 1970, с. 31).

Вже у 90-і роки XIX століття відчувалася загроза втрати Великобританією лідерства на міжнародній арені. Цей факт викликав занепокоєння англійських політиків усіх напрямків: і правих, і лівих (Генокосов, 2014).

За оцінкою Ф. Ротштейнера «...на рубежі століть Британська імперія переживала один із критичних моментів у її взаємовідносинах з іншими країнами» (Ротштейн, 1960, с. 31).

Очевидним ставав той факт, що Англія більше не могла дотримуватися обраного зовнішньополітичного курсу, необхідно було докорінно змінювати систему. Цьому сприяло: відносне послаблення позицій імперії на світовій арені; загострення старих колоніальних конфліктів; зміцнення позицій Німеччини. Велика Британія повинна була зважати на французько-російський союз, претензії німецьких правлячих кіл на «своє місце під сонцем», на

колоніальні володіння, якими Англія не бажала поступатися Німеччині. Ці та інші фактори зумовили необхідність перегляду англійської зовнішньої політики.

На початку XX століття в англійському суспільстві сформувалося дві точки зору щодо майбутнього зовнішньополітичного курсу: прихильники активної імперіалістичної зовнішньої політики (консерватори, ліберал-імперіалісти) та прихильники пацифізму (радикали, яких підтримували лейбористи та ірландці). Консерватори проявляли активність до зближення з Німеччиною, тоді як ліберали – прагнули піти на примирення з Росією. Упродовж кількох років погляди на зовнішньополітичний курс Англії неодноразово змінювалися, але їх головна сутність полягала не у встановленні відносин з певними країнами, а у вирішенні зовнішніх проблем Англії.

Поштовх до зміни старого курсу поклала діяльність Росії на території Ірану та Далекого Сходу. Зменшити російську експансію мирним шляхом не вдалося, дотримуватись нейтралітету – також. Це змусило Британію зробити крок на зближення з Німеччиною та Японією.

Німеччина не збиралася підтримувати Лондонський курс, а дотримуючись тактики маневрування, вступаючи у переговори з англійськими дипломатами, виторговувала колоніальні поступки. Але, відмовлялася від підписання союзницьких зобов'язань. Німецькі дипломати заявляли, що питання про тиск на Росію не буде обговорюватися і підтримували ідею створення «спільного оборонного союзу». Очевидно, саме це і стало поштовхом до пошуку Великобританією інших союзників (Генокосов, 2014).

Після невдалих переговорів з Німеччиною, англійська дипломатія бере курс на зближення з Японією. Англо-японські перемовини мали позитивний ефект. Договір між Британією та Японією був підписаний у 1902 р. і став спробою Англії, стримувати Росію на Далекому Сході (Сьтин, 1911).

Фактично, англо-японський договір розв'язав Японії руки, і вона вступила у війну з Росією, сподіваючись, що жодна країна не підтримає останню, що б не наражатися на війну з Великобританією (Горбань, Білик, Дячук, 2012, с. 99).

Маючи впевненість у діях Японії на Далекому Сході, англійська дипломатія більше не бачала необхідності вибудовувати дружні стосунки з Німеччиною, навпаки, недовіра лише посилювалася. Британія намагалася досягнути угоди з Францією, шляхом врегулювання суперечностей за колоніальні володіння та сфери впливу на міжнародній арені. Адже Франція була однією з країн, яку Англія, тривалий час, вважала своїм ворогом. Але, зростання німецької гегемонії на континенті, її агресивна політика, претензії на території в Африці породили антинімецькі настрої у європейських країнах.

Німецька агресія непокоїла французів, вони прагнули повернути не тільки Ельзас і Лотарингію, що відійшов до Німеччини після франко-прусської війни, а й поширити свій вплив, захопивши частину німецьких володінь.

Рішучий поворот стався у 1902 р., коли Англія і Франція пішли на зближення. Хоча, під час російсько-японської війни Британія була на боці Японії, тоді як Франція – підтримувала Росію, але фактично обидві держави не втручалися у перебіг військових дій. Не дивлячись на цей факт, переговори тривали увесь 1903 рік. І Франція, і Велика Британія шукали союзників у боротьбі з Німецькою імперією.

Улітку 1903 р. президент Французької Республіки Еміль Лубе здійснив поїздку до короля Едуарда VII разом з Теофілем Делькассе – головним поборником англо-французького зближення. Між Делькассе, з французької сторони та лордом Ленсдауном з англійської сторони розпочалися тривалі переговори, які завершилися лише 8 квітня 1904 р. підписанням конвенції і двох декларацій. Англо-французькі домовленості ввійшли в історію як «Сердечна згода». Науковці називають цю угоду Антантою – вона поклала початок мирного співіснування двох країн. Було підписано важливий документ – декларацію про розмежування сфер впливу в Марокко і Єгипті. За цим документом Франція отримувала можливість захопити більшу частину Марокко, в обмін за це, погоджувалася не перешкоджати англійським діям на у Єгипті. Це означало, що Англія і Франція розділили між собою чи не останні «вільні» території в Африці й позбавили Німеччину можливості посилити свій вплив у цьому регіоні (Гончар, 2004, с. 149).

Таким чином, «Сердечна згода» урегулювала основне питання між Англією і Францією – колоніальне. На шпальтах The Times було опубліковано статтю «Оточення Німеччини», у якій йшлося про зміну курсу британської дипломатії: відхід від політики «блискучої ізоляції», союз із Францією, зближення з давньою суперницею – Росією та підписання з нею угоди (The Times, 1904).

Завершення формування Антанти відбулося 31 серпня 1907 р. підписанням угоди з Російською імперією. У договорі дві країни розподілили сфери впливу в Персії, Афганістані, Тибеті. Так було сформовано кістяк антинімецької коаліції, яка давала можливість діяти спільно проти Німеччини.

Список використаних джерел

- Блох Ю. Х. Завершення епохи «блискучої ізоляції»: особливості міжнародного становища Великої Британії на початку XX століття. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. С. 12-15.
- Генокосов Г. А. Эволюция внешнеполитического курса Великобритании в 1898-1904 гг: от «Блестящей изоляции» к антигерманской Антанте». 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evoly-utsiya-vneshnepoliticheskogo-kursa-velikobritanii-v-1898-1904-gg-ot-blestyaschey-izolyatsii-k-antigermanskoy-antante-1/viewer>
- Гончар Б. Українська дипломатична енциклопедія : у2-х т. / редкол.: Б. Гончар, В. Губерський та ін. К.: Знання України. Т.2, 2004. 812 с.
- Мустафін О. Справжня історія пізнього нового часу. Харків: Фоліо, 202 с.
- Никитина И. А. (1970). Захват бурских республик Англией (1899-1902 гг.). М.: Наука, 2017. С. 31.
- Ротштейн Ф. А. Международные отношения в конце 19 века. М.; Л. : Изд-во Акад. Наук СССР, 1960. С. 31.
- Сьтин И. (1911-1915). Военная энциклопедия. Аракчеев, граф, Алексей Андреевич (1911). Алжирские экспедиции: Англо-японский союзный договор. URL: <https://tinyurl.com/yc585e8e>
- Горбань Ю. А., Білик Б. І., Дячук Л. В. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV – початку XXI століть: навчальний посібник. 4-те вид., переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 438 с.

* * *

*Лахно Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. **Порох Н.В.**)*

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ІМПЕРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ КИТАЇ НА ОСНОВІ ВЧЕНЬ ДАВНЬОКИТАЙСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ

Згідно зі стародавніми історичними текстами епохи Шан-Інь, документованими письмовими свідченнями, археологічними знахідками першим був період правління дому Ся, відомості про які поки що такими знахідками не підтвержені. Після династії Шан до влади прийшла династія Чжоу, і почалася централізація Китаю (XI ст. – 256 р. до н.е.). Нетривале правління династії Цінь (221-207 роки до н.е.) централізувало та закріпило китайську державу. На зміну Цінь прийшла династія Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.). Дослідники виділяють тільки окремі випадки використання праці рабів у ремісничому виробництві, землеробстві, а також у домашньому господарстві. Розвиток великого землеволодіння призвів до падіння імперії Хань та поклав початок середньовічній китайській імперії. Проте автори «Всесвітньої історії» за редакцією В.П.Буданової плутано відповідають на питання про спосіб виробництва Стародавнього Китаю, однак визнають, що «попри позірну чи дійсну суперечність між державною і приватною власністю, перша з моменту її виникнення і протягом історії Китаю є домінуючою» (Всемирная история, 2003, с. 182).

Така ситуація в Стародавньому Китаї була типовою. Тут ми ілюструємо деякі дані про періоди китайської історії, котра охоплювала приблизно одне тисячоліття: між XIII та III століть до н.е. Стародавній неміфічний період китайської історії – епоха Інь. Відомості про неї подають літописи і пісні пізніших часів та дані розкопок – це перш за все написи на панцирах черепах і кістках тварин. Ці написи Г. Масперо датує XII-XI століттями, Го Мо-Жо – XIV-XIII століттями до н.е. (Мо-Жо Го, 1956). Влада належала царю – вану. У більш пізніх літописах цар Пань-Ген наказує народу переселятись в іншу область, говорить: «Ви всі є моєю худобою і людьми» (Мо-Жо Го, 1959, с. 22). Завоювання імперії Інь кочовиками племені Чжоу перетворило останніх на привілейований стан населення, проте мало змінило загальний устрій життя. Як і раніше, сільське господарство контролювалось чиновниками (вони тепер мали назву тянь-гумань) і підкорювалось царю (який прийняв інський титул вана).

Історична книга «Ханьшоу» (I ст. н. е.) таким чином описує організацію сільськогосподарських робіт: «...перед виходом населення на роботу лисюй (староста села) вранці займав місце справа від виходу, льнчай – зліва; це місце вони залишали після виходу в поле. Увечері повторювалося те саме» (Мо-Жо Го, 1956, с. 31), або у вірші «Дощ поливає спільні поля і наші власні» (Мо-Жо Го, 1959, с. 135). Це свідчить, що поряд із тими полями, де під наглядом чиновників разом працювали тисячі селян, існували також і індивідуальні ділянки.

Історичні книги вказують на державний розподіл землі. Отже, «Чжоу-лі» вказує: «У певні строки рахували населення і давали йому поля» (Кокин М., 1930, с.149). З книги «Ханьшоу»: «Населення у віці 20-ти років отримувало поле, у віці 60-ти років повертали його, у віці старше 70-ти років знаходилося на утриманні держави, до 10-ти років – виховувалося старшими, після 11-ти років примушувалося до роботи старшими» (Мо-Жо Го, 1956, с. 31). Уся земля і всі люди вважалися власністю вана. Землю та людей ван наділяв аристократам у тимчасове користування без права продажу або передачі. Чиновники, вчені, ремісники також харчувалися від врожаїв з окремих ланок землі, котрі оброблювалися селянами, що жили в цій місцевості. Окрім своїх безпосередніх обов'язків, селяни виконували і низку інших повинностей. У разі війни вони «повинні були вдягати обладунки і брати до рук сокиру» (Мо-Жо Го, 1956, с.32).

На основі викладеного ми можемо зробити вже певні висновки про те, що історія Китаю становить собою винятковий приклад того, як упродовж великого проміжку часу (від давнини до сучасності) в різноманітних формах виявляються державно-соціалістичні тенденції.

Усі важливі питання життя перебували у віданні царських управлінь. Основних було три: землеробства, війни та суспільних робіт. Їх голови називалися старцями і вважались вищими чиновниками імперії. Управлінню землеробства, або «достатку», було підпорядковане все господарське виробництво. Його чиновники диктували селянам зміну сільськогосподарських культур, час посівів, збирання, молотьби. Вони роздавали наряди громадам і приватним селянам, контролювали приватний обмін сільськогосподарських продуктів на ринках. Під їх контролем знаходилося і життя селян: шлюби, селянські свята, розгляд позовів.

Завданням військового управління було придушення повстань. До його функцій входили також військовий набір, навчання солдат і всі чинники ведення та підготовки до війни: арсенали, склади з продуктами харчування, табуни коней. Дане відомство організовувало великі полювання, які проводились чотири рази на рік (Фіночко Ф.Д., 2013).

Управлінню соціальних робіт належали землі (тоді як людьми, що працювали на них, керувало «управління достатку»: воно встановлювало межі, тобто періодично перерозподіляло землі, керувало іригаційними роботами, будівництвом шляхів, обліком і обробіткою цілих земель. У його розпорядженні перебували ремісники, архітектори, скульптури, збройні майстри (Фіночко Ф.Д., 2013, с.30).

Незважаючи на те, що існували окремі предмети (черепашки, злитки міді), котрі використовувались як зручний еквівалент при обміні, все постачання державі здійснювалось натурою: зерном, полотном, будівельним деревом тощо. Приватні угоди також переважно мали характер натурального обміну.

Шлюб в епоху Інь часто мав нетрадиційні форми (Думай Л.И., 1938, с.12]. В епоху Чжоу шлюб значною мірою регламентувався державою. Так, у книзі «Джоугуань» вказувалося: «Наказано чоловікам 30-ти років одружуватися, дівчатам у 20 років вийти заміж. Це означає, що строк одруження чоловіків і жінок не може бути відстрочений» (Кокин М., 1930, с.147]. У певний час навесні імператор оголошував час одружень. Особливий чиновник, який називався посередником, повідомляв селянам, що настав «час єднання юнаків і дівчат».

Французький синолог Мансперо вважає, що повноцінний шлюб існував тільки для аристократів. Звичайні люди не утворювали родів, а їх родина не мала релігійного характеру. В обох випадках шлюб означався різними термінами, які Мансперо визначає так: для аристократів – шлюб, а для звичайних людей – союз (Фіночко Ф.Д., 2013, с.30).

Судова діяльність була поділена між цивільною адміністрацією і судовим відомством. Цивільна влада карала за незначні злочини, а вироки передбачали певну кількість ударів палицею. У разі повторення проступку останній передавався судовому відомству. Було передбачено п'ять видів покарань: смертна кара, кастрація (а для жінок – ув'язнення в палаці), відрубання п'ятки, відрубання носа, таврування. Царю Муна початку епохи Чжоу приписується кодекс, котрий налічував 3000 злочинів.

Стародавня китайська юстиція мало пов'язана з міфологією. Вона раціоналістична. За такого підходу міфологічним виглядає тільки перше посилання: правління Піднебесної (Китаєм) здійснюється за мандатом неба, але другий мандат має раціонально-світський характер. Управляти повинні мудреці на троні, правитель повинен бути справедливим, він зобов'язаний турбуватися про добро підданих, бути прикладом для них, оточувати себе здібними помічниками, просувати талановитих. Така меритократична (влада здібних, заслужених) формула була піддана сумнівам у період «битви царств» і «п'яти деспотів» (V-III століття до н. е.), тобто в період руйнування племінних держав та створення імперії. В її захисті брали участь талановиті юристи, перетворивши катастрофу заколоту на триумф. Звичайно цю формулу пов'язують із Конфуцієм.

Учення Конфуція проголосило основною метою людини моральні удосконалення його особи, поєднання культури з такими душевними якостями, як справедливість, людинолюбство, вірність, шляхетність. Виникло багато філософських шкіл, мандрівні учені відігравали велику роль у житті суспільства.

Конфуціанство – одна з трьох (поряд із даосизмом та буддизмом) головних релігійно-філософських традицій у Китаї. Основи конфуціанства сягають глибини віків. У 136 р. до н.е. воно стало державною філософією та ідеологією Китаю. Це учення зберегло свій статус аж до падіння маньчжурської династії на початку XX ст. н.е. (1911 р.). У Китаї воно отримало офіційне визнання в Ханьську епоху. Весь життєвий устрій китайців був пронизаний етичним ученням філософа Конфуція. Він жив у VI-V століттях до н. е., але його духовні настанови керували співвітчизниками протягом багатьох століть. У чому ж полягало його вчення? Конфуцій уважав, що суспільство поділяється на дві частини – благородних мужів і нікчемних людаців. Благородні мають п'ять чеснот. Перша – людинолюбство, а це милосердя, стриманість, співчуття, любов до ближнього, здатність пожертвувати власним добробутом на користь іншого. Друга – обов'язок, який людина добровільно бере на себе. Третя – знання, вивчення давніх книг і досвіду предків. Четверта – відданість старшим у сім'ї, правителів держави та його чиновникам. П'ята – певні норми поведінки, правила етикету, які за складність і неухильну послідовність виконання іншими народами були іронічно названі китайськими церемоніями. Від правителів та їх міністрів необхідно вимагати, на переконання Конфуція, вищого ступеня

моральної досконалості. За імператора У-ді конфуціанська освіченість слугувала умовою для призначення чиновників на державні посади та надання їм рангів. Підкреслювалась також необхідність піклування держави про народ; визнавалось право народу скидати правителів, які не виконують своїх зобов'язань.

Іншим релігійно-філософським ученням у Китаї був даосизм. Він отримав назву від головного його поняття – дао, тобто «шлях». Він передбачає безперервні зміни, перехід речей у їх протилежності. Даосизм користується парними поняттями (добро – зло, життя – смерть, тверде – м'яке, повне – порожнє тощо), що залежно від умов та міри переходить одне в одне. Даосизм містить початки діалектики. Людина, за цим ученням, повинна жити відповідно до дао, що передбачає простоту, скромність і природність, несуперечливість природному ходу речей (увей, «недіяння»). Поняттям «дао» означали правило і порядок, зміст, сенс і закон. Вождь даосів Лао-Цзи відкидає владно-наказове регулювання, закликає дотримуватись тільки дао.

Пригнічення з боку вельможних осіб і правителів, побори та податки суперечать дао. Не-діяння, котре зсвалюється дао, засуджує антинародний активізм властителей і багачів, закликає утримуватися від реформ. Китайську спадкоємність в праві Лао-Цзи доводить до крайнощів. Модернізація – «хибним шляхом», від неї необхідно відійти. Проте китайці дослухалися до тих, хто роз'яснював давні писання, одним із яких був Конфуцій. У Піднебесній завжди були гідні люди, заслуги яких високо оцінювались правителями. Їх брали в помічники. Конфуцій розробив модель юриста – дзюнь-цзи, святого безсрібника.

З яких прошарків необхідно обирати юридичні кадри? Єдиною умовою були здібності: «У навчанні немає соціальних відмінностей... Я не відмовляв нікому аж до тих, хто міг принести лише в'язку сушеного м'яса» (Азаркин Н.М., 2003, с.50). Конфуцій виступав проти аристократичних кланів під час призначення на посади, підтримував меритократію. Коли Конфуція запитали про мистецтво правління, він відповів: «Йди попереду людей, трудись для них».

Держава і родина – два стовпи юридизації. Для цього необхідна вправна адміністрація та розумна економіка. Дотримання Лі (ритуал) – важлива заповідь того, хто керує людьми. Правитель зобов'язаний використовувати чиновників відповідно до Лі, проте і чиновник, яким би сильним він не був, зобов'язаний суворо дотримуватись звичаєвого права, протистояти як підлабузництву, так і свавіллю. Без Лі все розпадається, стає протилежністю себе. Знати і суворо дотримуватися звичаєвого права необхідно всім. У системі Конфуція можна бачити зародок конкурсних екзаменів на право стати чиновником, хоча сам механізм створений пізніше не стільки конфуціанцями, як їх суперниками – легістами. Через зміну обставин у Китаї ситуація поступово ставала іншою. Ця епоха була часом швидкого культурного і матеріального зростання (Фіночко Ф.Д., 2013, с.31). Через певний час виникла нова тенденція: використати підвищений інтелектуальний і технічний рівень для створення суворо централізованого суспільства, в якому особа ще більше була б підкорена контролю держави. У цьому напрямку думки і державна діяльність Китаю «епохи царств, що борються», особливе місце посідають учення Шан Яна – правителя області Шан (середина IV ст. до н. е.). Його теоретичні погляди

викладені у творі «Книга правителя Шан» (Книга правителя області Шан, 1968), частина книги написана ним самим, а інша частина – його учнями, легістами другої половини III ст. до н.е. Шан Ян, як і Конфуцій, прагнув до правової держави, де б панував вірцевий порядок, не уявляв собі іншої форми правління, окрім монархічної, але дотримувався зовсім інших способів її досягнення.

Дискутуючи з конфуціанцями, Шан Ян критикує їх шлях до права, образ гуманного правителя, який може навести правопорядок. Юридичне можливе там, де правитель спирається на єдині для всіх закони. Їм відводилося значення верховної сили, котрій усі повинні підкорятися. Розробляючи концепцію держави та права, Шан Ян намагався наділити правителя необмеженою владою. Дві сили визначають життя суспільства. Однією з них він називає правителя або державу. Із цією силою ототожнює себе автор. Друга сила – народ. Їх спрямування скеровані в протилежні боки – вони вороги, один змінюється за рахунок іншого: «...міг здолати сильного ворога лише той, хто перед цим переміг свій народ» (Книга правителя області Шан, 1968, с.210). «Коли народ слабкий – держава сильна, коли держава сильна – народ слабкий. Тому держава, що йде справжнім шляхом, прагне ослабити народ», – пише Шан Ян у розділі, який має назву «Як ослабити народ» (Книга правителя області Шан, 1968, с.219), – «Якщо державою керують за допомогою добродесних методів, у ньому обов'язково з'явиться багато злочинців» (Книга правителя області Шан, 1968, с.156); якщо правитель відвернеться від закону та стане виходити з того, що любить народ, у державі виникнуть багато злочинів (Книга правителя області Шан, 1968, с.220), – «Досконало мудрий не цінує справедливість, але цінує закони. Якщо закони обов'язково зрозумілі, а укази обов'язково виконуються, то більше нічого й не треба» (Книга правителя області Шан, 1968, с. 215-216).

У трактаті Шан Яна приділено велику увагу порядку призначення посад і титулів. Він створював державний апарат, підвладний тільки правителю. Проте нова система управління також була небезпечна трону в особі бюрократії, що формувалася і з часом могла перерости в самостійну силу та виступити проти самого государя. Передбачаючи це, Шан Ян пропонує правителю практикувати серед чиновників взаємно стежити та доносити, щоб тримати посадових осіб у страху. Як заохочення він пропонував нагороджувати тих чиновників, які стануть доносити на своїх колег. Легітський метод правління – це суворі санкції: «...у державі, що прагне до панування в Піднебесній, кожним дев'яти покаранням відповідає одна нагорода, а в державах, приречених на розчленування, кожним десяти нагородам відповідає одне покарання» (Книга правителя області Шан, 1968, с.165). Правитель «повинен видати закон про взаємне стеження: повинен видати указ про те, щоб люди виправляли один одного» (Книга правителя області Шан, 1968, с.207). Доноси доповнювалися круговою порукою (Книга правителя області Шан, 1968, с.214). Мешканці повинні бути прикріплені до землі. Шан Ян створив модель правопорядку, заснованого на силі закону. Він не визнавав за народом ніяких прав на управління державою. Шан Ян створив проект поліцейської держави. Його учення нагадує опис «ідеальної держави», у якому усунуті приватні інтереси, любов до ближніх замінена любов'ю до державних порядків, всі думки населення зосереджені на єдиному, і вся ця система скріплена доносимами і

круговою порукою та суворими покараннями.

Цар держави Цінь, Сяо Чуй, призначив Шан Яна своїм першим міністром і він мав можливість провести низку реформ згідно з його ученням. Основними положеннями законодавства Шан Яна були такі:

1. Хлібороби були звільнені від трудових повинностей.
2. Ті, хто зайнятий другорядним, у разі з'ясування цього переводилися у стан рабів.

3. Ранги знатності призначались тільки за воєнні заслуги. Високі чини надавались тільки тим, хто мав ранги знатності. Ті, хто не мав рангів знатності, не мали права на розкіш. Отже, керуюча верства з нащадків аристократії перетворювалася на чиновництво, котре залежало від ласки вищих чинів та монарха.

4. Держава була поділена на повіти, якими керували державні чиновники.

5. Великі родини були розділені – дорослим синам заборонялось жити з батьками. Цей захід трактується як спроба знищення селянської общини.

6. Здійснено поділ полів, проведено повздовжні та поперечні межі.

7. Була запроваджена смертна кара за крадіжку коня або вола.

8. Кожні п'ять дворів об'єднувались у бао – поручительську одиницю, а десять дворів – у лян – поручительську ланку. Якщо один із членів бао або лян здійснював злочин, інші повинні донести, інакше їх розрубували навпіл. Той, хто доніс про злочин, отримував нагороду як людина, що вбила ворога.

Царство Цінь досягло гегемонії в Піднебесній. У III ст. до н. е. Китай був об'єднаний у високоцентралізовану державу – «Імперію Цінь», де в ще більшому масштабі здійснювались ідеї Шан Яна. На чолі держави стояв правитель, який прийняв титул хуанді. Цей титул проіснував до 1912 р.

Було прийнято історичну концепцію, згідно з якою історія Піднебесної складалася з п'яти епох відповідно до п'яти елементів: землі, дерева, металу, вогню та води. Державним кольором був чорний, що відповідав воді, а слово «народ» було замінено терміном «чорноголові». Поділ держави, що виник історично, був відмінений. Замість цього імперія була поділена на 36 округів, а ті, у свою чергу, на повіти. Держава керувалась централізованою бюрократією. Інспектори узяньюйші, які підкорялись безпосередньо імператору, наглядали за працею всіх чиновників і доповідали про неї в столицю. У складних ситуаціях такі інспектори направлялись і в армію. У підпорядкуванні повітових начальників були сільські старійшини та наглядачі за мораллю – санлію, охоронці амбарів і житниць – шефу, вартові – юцзяо, наглядачі поштових станцій – тинчжани. Були уніфіковані культу і ритуали, придушувались місцеві культу та будувались храми, що підпорядковувались державі. Нагляд за цією діяльністю здійснювали чиновники зі спеціального відомства. Особливі чиновники займались воєнними та господарськими справами, а також обслуговуванням особи імператора. Більша частина чиновників отримувала регулярне продовольство зерном. Проте вищі чиновники та сини імператора користувались прибутком деяких районів, у яких вони не мали ніяких політичних прав (Переломов Л.С., 1962, с.161).

Імператор вважався власником всієї землі. Общинні посадові особи зобов'язані були слідкувати за тим, щоб селяни своєчасно виходили в поле; вони могли не впустити в село селянина, який не виконав норми (Переломов

Л.С., 1962, с.180). Коли в I ст. н.е. імператор Ван Ман оголосив усі землі царськими, то він тільки нагадав про вже встановлену традицію.

Таким чином, ми з'ясували передумови становлення системи імперського правління у середньовічному Китаї на основі вчень давньокитайських мислителів.

Список використаних джерел

- Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. М.: Юрид. лит., 2003. 608 с.
Всемирная история. Древний мир / Под ред. В.П.Будановой. М.: ЭКСМО, 2003. 496 с.
Думаи Л.И. Очерки древней истории Китая (литогр.). Л.: Изд-во Ленингр. воен. ин-та, 1938. 232 с.
Книга правителя области Шан / пер. и коммент. Переломов Л.С. М.: Наука, 1968. 351 с.
Кокин М. «Цинь Тянь». Аграрный строй древнего Китая. Л.: Изд-во Ленингр. воен. ин-та, 1930. 184 с.
Мо-Жо Го. Бронзовый век. М.: Изд-во иностр. лит., 1959. 457 с.
Мо-Жо Го. Эпоха рабовладельческого строя / пер. с кит. Л.С.Переломова и М.Г.Прядохина; ред., коммент. и послесл. Л.И.Думана. М.: Изд-во иностр. лит., 1956. 268 с.
Переломов Л.С. Империя Цинь – первое централизованное государство в Китае (221-202 до н.э.). М.: ИВЛ, 1962. 244 с.
Фіночко Ф.Д. *Управління в стародавньому Китаї та учення про законодавство. Право і безпека.* 2013. №1 (48).

* * *

Лихицький Владислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Порох Н.В.)

ТУРЕЧЧИНА У 1920-Х – 1930-Х РОКАХ: РОЗБУДОВА НОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Становлення Турецької Республіки на руїнах Османської імперії, вибір нею світського проєвропейського вектору розвитку у міжвоєнний період викликає неабиякий інтерес, оскільки саме кемалісти першими на мусульманському Сході зреалізували всебічну й форсовану вестернізацію всіх сфер життя суспільства. Актуальність проблеми обумовлена й тим, що Туреччина є провідною країною у кількох аспектах: вона є найбільшою сучасною тюркською політичною нацією; найстаршою модерною ісламською світською державою світу – з 1923 року; історично є найбільш європоцентричною ісламською державою; Туреччина відіграє все більш значну роль у зовнішній політиці України.

Сучасний етап модернізації та вестернізації соціально-політичної системи країни розпочався зі встановлення парламентаризму нового, республіканського типу, коли внаслідок перемоги національно-визвольної боротьби турецького народу 1918-1923 років була проголошена Турецька Республіка (Старченков, 2000, с.26). Сформована політична система досить успішно проіснувала до завершення Другої світової війни. Перехід Туреччини від феодально-теократичної, султанської форми правління до заснованої на секуляризмі

парламентської республіки – першої і єдиної до середини 1930-х років на всьому мусульманському Сході – був якісним стрибком. Він створив передумови для всебічного розвитку турецького суспільства (Моисеев, 2002, с.137). Визнаним лідером нової Туреччини став генерал Мустафа Кемаль (Ататюрк), який, спираючись на турецький націоналізм, могутній репресивний апарат і жорстокі репресії проти ісламського духовенства, зміг провести глибоку модернізацію країни, її форсовану вестернізацію (Касаткин, 2006, с.80).

На формування ідеології кемалістів, військово-цивільної інтелігенції, великий вплив мало західництво. Біля джерел турецького націоналізму – тюркізму – стояв відомий турецький філософ Зія Гьокальп. Він був прибічником модернізації країни, обстоював ідею всебічного долучення до європейської цивілізації. Мустафа Кемаль ще до молодотурецької революції став прихильником західної демократії і вестернізації своєї країни.

Вже на початку визвольного руху Мустафа Кемаль заявив, що «нація взяла за основу національний суверенітет і турецький націоналізм (Кемаль, 1934, с.15). До цього османське конституційне право не містило положення про те, що суверенітет належить суспільству. Відтепер нація протиставилася монархові, який до цього був символом суверенітету. Водночас підкреслювалося значення націоналізму як основного об'єднуючого чинника.

23 квітня 1920 року в Анкарі зібрався однопалатний парламент (меджліс), який отримав назву Великих національних зборів Туреччини (ВНЗТ). Головою ВНЗТ було обрано М.Кемалю. Меджліс проголосив себе єдиною владою в країні.

Важливим кроком у конституюванні нової влади був «Закон про основи організації держави», прийнятий меджлісом 20 січня 1921 року. Його основні положення визначали, що влада належить народові, а суверенітет – нації. Закон проголосив ВНЗТ єдиним і справжнім представником нації; вони сконцентрували всю виконавчу й законодавчу владу. Голова меджлісу був і головою уряду. Закон також визначав адміністративний поділ Туреччини і порядком місцевого самоврядування та його контролю (Данилов, 1997, с.67). Вперше вводився термін «Турецька держава», що офіційно свідчило про створення принципово нової, порівняно з Османською імперією, держави. Хоча законом не визначалася форма правління країни, характер закладених у ньому норм та інститутів ясно демонстрував, що «йдеться про початковий етап створення політичної системи з елементами того, що на Заході називають політичною демократією» (Ягудин, 2008, с.188).

1 листопада 1922 року парламент прийняв закон про ліквідацію султанату. Інститут халіфату тимчасово був збережений. М.Кемаль, згадуючи про свій виступ у меджлісі, писав: «Я заявив про необхідність ліквідації султанату. Говорячи про історію ісламу у Туреччині і спираючись на історичні факти, я стверджував, що халіфат і султанат можуть бути відокремлені один від одного і що Великі національні збори повинні володіти національним суверенітетом» (Кемаль, 1934, с.103). Отже, враховуючи специфіку Туреччини як мусульманської держави, кемалісти не наважилися разом із скасуванням влади султана заборонити діяльність халіфату, оскільки на їх думку цей крок викликав би обурення з боку мусульманського населення.

Нова мирна конференція у Лозанні у липні 1923 року виробила договір, який закріплював європейські кордони Туреччини, визнавав національний уряд Кемалю й анулював Севрську угоду (Лялькіна, 2001, с.23).

13 жовтня 1923 року парламент об'явив столицею Туреччини Анкару, позбавивши стамбульську бюрократію, клерикалів і компрадорів реального впливу на політику. І нарешті, 29 жовтня меджліс вніс низку поправок до Закону про основи. Турецька держава об'являлася республікою. Вводилася посада президента, який обирався меджлісом із складу депутатів. Він головував як у ВНЗТ, так і в раді міністрів. Упроваджувалася також посада прем'єр-міністра, який призначався президентом із числа депутатів і формував раду міністрів. Президент представляв увесь склад уряду на затвердження ВНЗТ. Першим президентом Турецької Республіки парламент обрав Мустафу Кемалю.

3 березня 1924 року було скасовано халіфат. Роком пізніше розпущені всі секти, заборонені титули, замість фески, як символу невігластва і фанатизму, введений капелюх, як у всьому цивілізованому світі.

Кемалістські принципи склалися із так званих «шести стріл»: республіканізм, революційність, народність, націоналізм, етатизм і лаїцизм. Кожен із них мистив у собі серйозну політичну складову, необхідну для виживання й відродження турецької державності після розпаду Османської імперії. Так, республіканізм означав усунення від влади султана, як втілення знищеної Османської імперії. Революційність свідчила про ті методи, якими користувалися кемалісти для досягнення своїх цілей. Народність означала проголошення надкласового характеру турецької держави, а також те, що кемалісти солідаризувалися з демократичними принципами розвитку нової Туреччини – виборність представницьких органів влади, поділ гілок влади, рівність чоловіків і жінок у політичній та соціально-економічній сферах. Націоналізм визначав статус турків як єдиної системотворної нації. Лаїцизм означав ліквідацію халіфату, відокремлення мечеті від держави і школи від мечеті. Етатизм проголошував визначальну роль держави у розвитку економіки, політики та культури.

Перша Конституція Турецької Республіки, прийнята меджлісом у листопаді 1924 року, стала правовою й організаційною основою нової держави. Вона базувалася на трьох принципах: республіканській формі державного ладу, національній ідеї та принципі єдності властей.

Необмежені можливості меджлісу у тлумаченні й здійсненні національної волі дають підстави твердити, що Конституція 1924 року ствердила в країні не плюралістичну демократію, а «демократію більшості», вигоки якої можна прослідкувати у концепції Ж-Ж.Руссо про те, що «загальна воля» є безпомилковою, адже вона ніколи не «суперечить інтересам усього суспільства. Необмежені повноваження меджлісу фактично трансформувалися у необмежені повноваження партії більшості. Такою партією стала правляча кемалістська партія.

Проголошені у Конституції 1924 року широкі права і свободи громадян не були нічим забезпечені, залежали від волі тієї ж більшості у меджлісі. Нарешті, не було конституційного органу, який міг би контролювати законодавчу діяльність меджлісу. У Конституції жодним чином не згадувалися політичні партії (Міщенко, 1998, с.123).

Кемалістські реформи 1920-1930-х років, поза всяким сумнівом, мали велике значення для політичного, економічного та культурного розвитку турецького народу. Водночас упровадження лаїцизму у його радикальній, атеїстичній формі мало ряд негативних наслідків. У 1928 році положення про іслам як державну релігію було вилучене із Конституції. Заборонені дервішські секти, введений європейський календар, латинський алфавіт. Влада надмірно пропагувала переваги західної культури, насильно проводячи політику тотальної вестернізації. Це призводило до прямого й опосередкованого, нічим не виправданого припинення вікових османських, ісламських традицій. Згідно з оцінками деяких турецьких учених, замість «залежної від релігії держави була створена залежна від держави релігія» (Данилов, 1997, с.73).

Проведення тотальної і прискореної вестернізації призводило до сліпого копіювання західних ідей та інститутів. Керівництво країни заклиало громадян буквально в усьому «брати приклад з цивілізованих країн» (Кемаль, 1934, с.261).

З другої половини 1930-х років силові методи модернізації стали ще помітнішими. Ататюрк на той час вже був тяжко хворий і не брав активної участі в управлінні країною. Поза тим відбувався процес монополізації партійно-державної ідеології, офіційні курси з «історії революції» були внесені до програм усіх університетів. Прискорилося формування єдиного державно-партійного апарату. «Демократія більшості» все більше перетворювалася на владу партійної олігархії, що логічно призводило до обмеження особистих прав і свобод громадян. Про це свідчив прийнятий у 1938 році Закон про громадські організації, який заборонив створення політичних партій і надавав поліції необмежені репресивні права. Важливою опорою у ствердженні однопартійного кемалістського режиму та проведенні модернізації країни була армія. Саме армія стала тією силою, на яку спиралася, монополізувавши владу, партія Ататюрка. Це дозволяло НРП діяти у режимі мобілізаційного поствизвольного авторитаризму.

Отже, модернізація та вестернізація Туреччини – це тривалий і болісний процес, упродовж якого західні цінності впроваджувалися у життя з перемінним успіхом. Обумовлене це тим, що модернізація була великомасштабним проектом, здійснюваним «згори». Вона стала результатом цілеспрямованої діяльності правлячих кіл, пріоритетом національної політики. Водночас, наздоганяючи Захід, запозичуючи його модель розвитку, Туреччина в період кемалістських реформ надала перевагу тотальній вестернізації, що призвело до деформації і насильницької руйнації традицій. Наслідком цього, як відкладеної реакції суспільства, став «ісламський ренесанс» у Туреччині 1970-1990-х років. Проти урядового курсу вестернізації виступили не лише ісламські традиціоналісти, а й місцеві націоналісти. В умовах прискореної глобалізації такі протести зберігають свою актуальність і гостроту критичного ставлення до Заходу.

Список використаних джерел

- Данилов В.И. Турция 20-30-х годов: путь к демократии. Восток. 1997. №2. С.63-75.
Мустафа Кемаль-«человек столетия». Азия и Африка сегодня. 2006. №4. С.80.

Кемаль М. Победа новой Турции. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 570 с.

Лялькіна Г. Турецький марш. Дзеркало тижня. 2001. 14 липня.

Мищенко О. Мустафа Кемаль і перша Конституція Туреччини. Право України. 1998. №12. С.119-123.

Моисеев П.П. Турция: от полуколониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики. Восток. 2002. №2. С.135-143.

Старченков Г. Турция: Двести лет вестернизации. Азия и Африка сегодня. 2000. №6. С.25-31.

Ягудин Б.М. Эволюция парламентаризма в Турции. Мусульманские страны у границ СНГ. М.: Крафт, 2002. С.179-197.

* * *

Нагорна Тамара, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – ст. викл. Лобода Д.О.)

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФРАНЦУЗЬКИХ МОНАРХІВ ДИНАСТІЇ КАПЕТИНГІВ

Капетинги – франкська династія, представники якої правили з кінця X – на початку XIV століття. В історії французької держави – це третя за рахунком династія після Меровингів і Каролінгів. У 987 році Гуго Капет був обраний королем франків. Його домен охоплював землі від Парижа до Орлеана, тоді як васали мали набагато більші. Проте чи міг цей монарх, який був змушений коронувати сина, щоб забезпечити спадкоємність династії, знати, що саме він стане родоначальником найбільшого королівського роду в історії Європи?

Дослідження еволюції державно-правового статусу французьких монархів династії Капетингів завжди буде актуальним тому, що вивчивши історію цієї династії, можна проаналізувати, як змінився статус короля від першого представника цієї династії Гуго Капета (987-996), і до королів, за яких було значно збільшений авторитет короля (Людвік VI, Філіп II, Людвік IX та Філіп IV). Також цей рід безпосередньо причетний до формування як мінімум двох європейських держав: Франції та Португалії, до розквіту могутності католицизму після клонівської реформи.

Сучасники не сприймали 987 рік як переломний тому, що для них обрання нового короля не виходило за межі норм і традицій. Предки Гуго Капета, Робертини, вже мали титул короля, чергуючись на троні з Каролінгами. Тоді обраний король не посягав на дворянські вольності значно могутніших за себе васалів і не проводив реформ. Водночас, він укріпив династію на троні – коронував сина Роберта. Опертям влади короля стала підтримка Церкви. Усі Капетинги були релігійними і всіляко підтримували церкву, спочатку просто жертвуючи кошти на її потреби, потім допомагали військово участю в Хрестових походах.

Піднесенню авторитету королівської влади відбулося за правління Людовіка VI Товстого (1108 – 1137), сина і спадкоємця французького короля Філіпа I. Ще за правління батька Людовік набув авторитету, відзначився хоробрістю та справедливістю. Вважають, що він був співправителем батька (Менан, Мартен, Мердриньяк, & Шовен, 2017). Після смерті Філіпа I, Ів

Шартрський, який захищав принцип спадковості престолу, переконав інших духовних чиновників поспішно зібратися у Реймсі для коронування короля: деякі феодала у Франції, намагалися завадити коронації Людовіка VI, проте цей заколот зазнав невдачі. Феодала побоювалися несхильності та суворості претендента на престол. Подальші історичні відомості про правління Людовіка доводять, що після коронації він став діяти дуже рішуче. Він прагнув встановити в королівстві спокій, законний порядок, правосуддя та підняти авторитет королівської влади. Людовік вимагав покори королівському феодалному суду, руйнував замки непокірних васалів, суворо карав кожного, хто грабував церковне майно, вилучав товари у проїжджих купців (Менан, Мартен, Мердриньяк, & Шовен, 2017).

Правління Людовіка VII (1137 – 1180) розпочалося легше через те, що англо-норманське королівство та німецьку імперію роздирали династичні кризи. Це не давало їм можливості втручатися в події за кордоном, у тому числі у Франції. З огляду на це протягом багатьох років новий король міг спокійно правити своїм королівством. Після втручання у справи комуни та поїздок до Бургундії та Акітанії, Людовік прийняв оммаж від великих сеньйорів. Упродовж перших років правління Людовік VII все твердіше підкреслював, що не збирається поступатися королівськими переговорами в церковній сфері.

Слабкі сторони характеру накликали на Людовіка чимало критики: спочатку він був надмірно діяльний, прагнучи зміцнити владу, та необережно поведився по відношенню до Церкви. Але потім він повністю змінився, після підпалу церкви у Вітрі-ан-Петруа, де ховалися більше тисячі людей, під час шампанського походу (1142 – 1143) років. Далі король був до крайності релігійним, слухняним по відношенню до Церкви. Його звичка затягувати справи, небажання діяти, особливо військовим шляхом, лише посилювалися, коли сили Людовіка почали слабшати. У той же час правління Людовіка VII є важливим етапом утвердження Капетингської монархії (Менан, Мартен, Мердриньяк, & Шовен, 2017).

Із початком XIII століття відбулися зміни в державно-правовому статусі французької монархії. Король почав бути справді королем Франції (Фавтьє, 2001). Ця зміна відбулася за правління короля Філіпа II Августа (1180 – 1223). Саме тоді починають формуватися основи майбутньої політичної та правової єдності Франції, її перетворення на сильну країну в Західній Європі. Серед головних причин посилення королівської влади та подолання феодалної роздробленості стали збільшення територій та проведення реформ. До королівських володінь були приєднані нові землі, такі як Нормандія, Мен, Анжу і частина Пуату, які до того перебували у власності англійської корони. І завдяки завоюванню, король став найбільшим землевласником у Франції. У внутрішній політиці Філіп II також провів ряд реформ: ввів подушний податок; сеньйоральна юстиція була замінена судом королівської курії; армія стала наймана.

Важливого значення набула адміністративна реформа, за якою володіння короля поділялися на рівні округи – бальяжі та сенешалі, і на чолі округів стояли королівські чиновники, в обов'язки яких входили суд, збір податків та керівництво місцевими збройними силами. З метою припинення феодалних воєн у королівстві Філіп II Август ввів так звані «40 днів короля», протягом яких

можна було мирно вирішити конфлікт, апелюючи до короля як до верховного арбітра. Ці зміни які були спрямованими на централізацію держави та посилення королівської влади, були продовжені Людовіком IX Святим (Лысенко, 2013).

Людовік IX (1226 – 1270) – перший із Капетингів, життя якого було описано людиною, яка знала її не лише сувереном, але і як друга. Тому із усієї історичної літератури, присвяченої Капетингам їхніми сучасниками, праця сінешала Жана де Жуавіля залишається і в наші дні цікавою для читання (Фавтьє, 2001).

Остаточне закріплення Капетингів на престолі у Франції завершилося канонізацією Людовіка IX, який був справедливим та благочестивим, продовжував політику Філіпа II, проводив нові реформи. Особливий вплив на розвиток права в середньовічній Франції мала судова реформа, під час якої у 1260 році вперше в історії країни було створено вищий апеляційний суд – Паризький парламент. Військова реформа фактично заборонила приватні війни й суттєво употужнила королівську армію. Грошова реформа полягала у введенні єдиної для усієї країни монети. Королівська скарбниця почала карбувати нову високоякісну золоту монету, яка швидко витіснила попередні гроші.

Наприкінці XII – XIII ст. у Франції все більшого поширення набули принципи і норми рецепованого римського права. Положення рецепованого римського права найчастіше використовувалися як своєрідний зразок при уніфікації місцевих правових звичаїв. Завдяки розширенням королівського домену та посилення королівської влади у Франції у XIII ст. значно зросла роль ордонансів короля як джерела влади. Близько 1240 р. за наказом Людовіка IX почалася робота по систематизації та обробці діючих місцевих правових звичаїв. Завдяки цьому було створено значну кількість збірників звичаєвого права як на провінційному, та і на загальнодержавному рівні (Лысенко, 2013).

Під час тривалого процесу канонізації у буллі Боніфація VIII 1297 року, важливе місце займала відданість Людовіка Святого справедливості та правосуддю. Людовік IX був останнім канонізованим королем за бездоганний спосіб життя християнина та за відданість хрестоносній ідеї, яка на ті часи ослабла у суспільстві. Тим самим папство відзначило королівську щедрість щодо римського престолу. Важливе місце в цьому займали добрі справи короля такі як: захист віри та церкви, будівництво храмів та монастирів, щедрість та благодійність, милосердя. Це було основою для закріплення за французьким монархом титулу «християнського короля», який раніше віддавався лише імператорові (Цатурова, 2016).

Саме за його правління були остаточно завершені раніше розпочаті Альбійойські війни проти еретичного руху у Південній Франції. Людовік IX починав втручатися у призначення на вакантні церковні посади, тим самим ставлячи Церкву під контроль держави. Грошові надходження з Франції до папської казни значно зросли, але вплив Ватикану відчутно ослаб. На думку короля це була добре продумана політика.

Нетривале послаблення королівської влади відбулося за правління Філіпа III Сміливого (1270 – 1285). Він став королем в Тунісі під час Восьмого Хрестового походу. Перш ніж аналізувати його порівняно нетривале правління, можна порівняти два портрети цього короля, які розділені шістьма століттями і показові для двох підходів до історіографії. «Великі французькі хроніки»

(Булдакова О.В., 2016) показують Філіпа III гідним сином Людовіка IX, який намагається буквально виконувати «Настанови» знаменитого батька. Однак через шість століть в «Истории Франции» під загальною редакцією Ернеста Лавіса, медієвіст Шарль Віктор Ланглуа (Лавіса, 2018), висловив, що Філіп був благочестивий, милосердний та чесний, але йому бракувало проникливості та енергії настільки, що він дозволяв наближеним керувати собою. Філіп III був хоробрим лицарем та побожним християнином, але не мав яскравої індивідуальності, як його батько. Він легко потрапляв під вплив інших, тому його вплив був слабким, а ситуація в країні не вимагала політичної ініціативності. Достатньо було лише слідувати курсом, який обрали його попередники. (Менан, Мартен, Мердриньяк, Шовен, 2017).

Французька монархія значно зміцнилася за правління Філіпа IV Красивого (1285 – 1314), який розпочав правління з розширення власних володінь. Війна з містами Фландрії спонукала Філіпа IV провести ряд реформ. Було розширено повноваження королівського суду та Паризького парламенту, закладено основи державної податкової системи, була продовжена військова реформа. Постійні реформи і війни потребували щоразу більших коштів. Король постійно шукав нові шляхи отримання та збереження грошей. Наприклад, було заборонено вивозити з королівства до Риму кошти, зібрані як церковну десятину. Усе це відбувалося на фоні глибокого і публічного конфлікту Філіпа IV і Папи Боніфация VIII.

Останнім «акордом» Капетингів було правління синів Філіпа IV: Людовіка X Сварливого (1314 – 1316), Філіпа V Довгого (1316 – 1322) та Карла IV Красивого (1322 – 1328). Це були останні прямі представники цієї династії. Після них престол перейшов до побічної гілки Капетингів – династії Валуа (Менан, Мартен, Мердриньяк, Шовен, 2017).

Правовим документом, який характеризує звичаєве право у Франції у XI – XIII є Котьюми Бовезі, автором якого є Філіп Бомануар. У документі відображено найважливіші ідейні установки, що виражаються в низці політико-правових доктрин. До них відносять: теорії про суверенітет короля, про взаємини Церкви та держави, про обов'язки королівських чиновників. Однією з найбільш значимих доктрин є ідея про суверенітет короля. Будучи верховним сувереном та носієм ідеї права в суспільстві, король активно втручається в сферу дії місцевих правових звичаїв та установ. Кожен монарх в ідеології того часу мав поєднувати в собі три функції – релігійну, військову та соціальну. Король мав втілювати в собі справедливість та правосуддя, захищати свою країну і свій народ від ворогів та відповідати за розвиток економіки, процвітання держави. Під час помазання та коронації король приносив клятву Богу, Церкві та народу (Лысенко, 2013).

Таким чином, проаналізувавши Кутьюми Бовезі, можна виділити особливості державно-правової системи у XI – XIII століттях, роль та функції короля у середньовічному французькому праві. За свою довгу історію династії Капетингів зуміла сформувати певні традиції та стратегії. Перш за все, слід віднести католицизм, головну ідеологічну опору їх влади. Віра освячувала атрибути королівської влади, але Капетинги завжди хотіли зробити себе незалежними від Папи Римського. Іншою особливістю, яка дала можливість Капетингам зміцнюватися від покоління до покоління, це чітке дотримання

права майорату. Молодші сини короля отримували досить невеликі володіння, що могли б забезпечити розкішне життя, але не давали могутності. Тому між принцями майже не було боротьби за владу.

Отже, із приходом до влади нової династії Капетингів, державно-правовий статус короля був незначним. Проте із початком XII століття влада нових королів поступово збільшувалася. Землі Французького королівства значно розширювалися, а в середині країни проводилися нові реформи. Прихід нової династії ознаменувався не тільки реформами, але й успішними військовими кампаніями. Чинником посилення Капетингів стала Церква, яка за правління Людовіка IX Святого частково контролювалася державою, а за короля Філіпа IV Красивого – взагалі потрапила під повну залежність від французького короля, в результаті конфлікту короля та папи Боніфація VIII.

Список використаних джерел

- Булдакова О.В. (2016). Щодо історії змісту «Великих Французьких Хронік». *Збірник наукових праць ДонНАБА. Випуск №1 (2)*. С. 59-65.
- Лависс Ернест. (2018). *История Франции в раннее Средневековье*. Евразия. 578 с.
- Лысенко О. Л. (2013). Кутюмы Бовези в системе источников права средневековой Франции XIII в. *Вестник Московского Университета, Серия 11: Право*. С. 62-86.
- Фавтье Р. (2001). *Капетинги и Франция*. СПб: Евразия. ст.320.
- Франсуа Менап, Эрве Мартен, Бернар Мердриньяк, Моник Шовен. (2017). *Капетинги. История династии (987-1328)*. Санкт-Петербург. Евразия. 688 с.
- Цатурова С.К. (2016). Под сенью Людовика Святого: этико-правовые основы монархического культа во Франции. В кн: *Proslogion: Проблемы социальной истории и культуры Средних веков и раннего Нового времени*. Вып. 2 (14). С.45-64.

* * *

Немировський Максим, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. **Порох Н. В.**)

ПРОЦЕСИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В АЗІЇ І «ПЛАН КОЛОМБО»

Одним із головних соціально-політичних процесів у країнах Азії та Африки перших повесенних десятиріч стала деколонізація – отримання колоніями європейських держав політичної незалежності. Актуальність тематики колоніалізму і деколонізації зберігається до сьогодні, оскільки все більший інтерес викликають передумови та етапи деколонізації, її основні моделі та схеми здійснення у різних колоніальних імперіях.

Як відомо, у деколонізації виокремлюються чотири моделі, з-поміж яких модель «незалежності згори» була притаманна саме для Британської імперії, яка була єдиною, здатною передати владу місцевим елітам у більшості випадків еволюційним шляхом. Це дозволило Британській імперії плавно перетворитися на Співдружність націй, де колишня метрополія зберегла частину економічних позицій та політичного впливу.

На парламентських виборах у Сполученому Королівстві у липні 1945 року переконливу перемогу здобула Лейбористська партія на чолі з К. Еттли. Новому уряду довелося не лише займатися вирішенням питань, пов'язаних із господарським відновленням країни, а й відповідати на серйозні виклики у колоніальній сфері.

За своїми економічними можливостями Великобританія не могла здійснювати колишні імперські зобов'язання у повному обсязі. За роки війни зовнішній борг країни збільшився на 3 млрд. ф. ст., втрати закордонних активів склали понад 1 млрд. ф. ст., суттєвими були втрати військового та торгового флотів (Пелипась, 2003, с. 21). Тричі – у 1945, 1947 та 1949 рр. – Великобританія вдалася до великих позик у свого заокеанського партнера США.

В умовах фінансового ослаблення та у зв'язку із потужним сплеском національно-визвольного руху британський уряд був змушений ухвалити рішення про звільнення деяких підконтрольних країні територій. Йшлося, насамперед, про регіон Близького та Середнього Сходу.

В Азії у 1947 році відбулася знаменна подія – було надано незалежність найбільшій британській колонії – Індії, на місці якої з'явилися дві республіки – Індія та Пакистан. Проте «гострим протиріччям» у відносинах двох нових держав стали князівства Джамму і Кашмір, що увійшли до складу Індії. «Кашмірська проблема» досі ускладнює відносини двох країн.

Ще однією «довгограючою» проблемою в азійських володіннях Великобританії стала Малайя. Під час Другої світової війни ця територія була окупована японськими військами, і в ній розгорнувся потужний визвольний рух проти загарбників, який після війни трансформувався в антибританську боротьбу. Опір малайців контролю метрополії тривав із 1948 до 1960 року.

У 1947 році Міністерство в справах домініонів було перейменовано на Міністерство у справах Співдружності. Ланцюгова реакція була запущена, і в 1948 році суверенний статус набули Бірма та острів Цейлон (Шрі-Ланка). Усі території, крім Бірманської республіки, увійшли до складу Співдружності. Ця організація у зв'язку із входженням до неї країн з республіканською формою правління перестала йменуватися Британською Співдружністю. У політичній та науковій обіг поступово входять два нові терміни: «Стара» та «Нова Співдружність». Під «Старою Співдружністю» розуміють території, що увійшли до складу організації на момент її створення в 1931 році – Південно-Африканський Союз, Канаду, Нову Зеландію, острів Ньюфаундленд і Республіку Ірландія. Остання в 1948 році вийшла зі складу організації, членство в якій мало добровільний характер. Під «Новою Співдружністю» маються на увазі країни, які поповнили організацію після Другої світової війни.

Співдружність, яку в Британії сприймали та позиціонували як «унікальну асоціацію», не могла стати рівноцінною заміною імперії. У Лондоні добре розуміли, що слід шукати додаткові способи зміцнення відносин з країнами, які здобули незалежність. Одним із таких засобів, як і раніше, виступала система імперських преференцій, створена в 1932 році в умовах світової економічної кризи. Система являла собою замкнутий взаємовигідний торговельно-економічний блок, всередині якого за зниженими цінами в метрополію ввозили сировину та продовольство і, навпаки, з Великобританії в домініони вивозили промислові товари. Після Другої світової війни почалася ерозія цієї системи –

домініони все більше переорієнтувалися на ринки сусідніх держав. Проте імперські переваги у перші повоєнні роки, як і раніше, зберігали значення у торгівлі всередині Співдружності.

Іншим способом зміцнення відносин із країнами Співдружності та імперії став Акт про британське громадянство 1948 року, що полегшував мобільність британських підданих усередині імперії та Співдружності. Для всіх громадян колоній та Співдружності підтверджувався вільний в'їзд на територію Сполученого Королівства, що в майбутньому призвело до напливу іммігрантів із бідних колоній Вест-Індії та вихідців з Індії та Пакистану (Остапенко, 2010, с.50).

Ще одним важливим інструментом посилення зв'язків між метрополією та колоніями стала предтеча сучасної політики розвитку Європейського Союзу – політика колоніального розвитку. У липні 1940 року парламент Великої Британії прийняв Акт колоніального розвитку та добробуту. Головною метою закону проголошувалися захист та сприяння інтересам мешканців колоній. Цей закон відображав спроби Міністерства у справах колоній наголосити на сприянні соціальному добробуту колоній у вигляді розвитку системи освіти та сфери соціальних послуг. За цим законом виділялося 5 млн. ф. ст. на рік на розвиток колоній та 500 тис. на рік на проведення дослідницьких робіт протягом 10 років (Остапенко, 2010, с.51). Проте насправді колонії прагнули не поліпшення системи управління ними, а її скасування.

Безперечним нововведенням колоніальної політики став перегляд системи опіки. Лейбористське керівництво наголосило на функціях метрополії як регулятора соціальних змін у залежних територіях і відмовилося від думки про «природний прогрес» колоній. Було взято курс на розвиток територій з метою покращення системи освіти та демократизації політичного життя колоній за допомогою впровадження елементів Вестмінстерської моделі (Остапенко, 2010, с.55).

У квітні 1945 року було прийнято оновлений Акт колоніального розвитку та добробуту строком на десять років. Цей закон, що набрав чинності з березня 1946 року, передбачав фінансування розвитку колоніальних територій у сумі 120 млн. ф. ст. і став першим у серії поправок до Акту 1940 року. Документ був поданий громадськості як «революція» в ідеях Британії про колоніальний розвиток, що змінить соціальний та економічний вигляд колоній (Godman, 1957, с.21-22). До пошуку нового формату взаємин із колоніями метрополію підштовхували і внутрішньополітичні чинники: у грудні 1942 року було опубліковано доповідь В. Беверіджа, що передбачала розробку нової соціальної доктрини не тільки в метрополії, а й на залежних територіях.

Збільшенню витрат на допомогу колоніям сприяла і кейнсіанська модель, що утвердилася в країні. Ідея британського економіста Дж. М. Кейнса щодо необхідності втручання в економіку знайшла широку підтримку в країні. Британські політичні кола, які з великим інтересом ставилися до досвіду «Нового курсу» Ф.Д. Рузвельта 1930-х рр., вважали за можливе застосувати кейнсіанські ідеї до імперської сфери і зробити державу посередником або виразником реформ у колоніях. Після війни Міністерство у справах колоній вважало за можливе в умовах консенсусу двох партій з питань внутрішньої

політики, що намітився в роки війни, ініціювати низку перетворень у колоніальній сфері.

У лютому 1950 року у Коломбо, на острові Цейлон, відбулася конференція міністрів закордонних справ країн Співдружності. З ініціативою такої зустрічі виступила Індія роком раніше, і Лондон охоче підтримав цю ініціативу зі своїх міркувань. Уряд К. Еттли розраховував на зміцнення відносин з недавніми колоніями та домініонами у форматі Співдружності через збільшення витрат на азійські території за Актом про розвиток та добробут 1945 року.

Глава Форін Офіс високо оцінював підсумки минулої конференції, розглядаючи їх як початок співпраці «між Сходом і Заходом через Співдружність» (Нуам, 1992, с. 141-142). Під час зустрічі її учасники, на його думку, висловили «знаменну єдність поглядів на загрозу комунізму та необхідність покращення стандартів життя і соціального забезпечення народів Південної та Південно-Східної Азії для того, щоб ефективно боротися з комуністичною загрозою». У підсумковому меморандумі Е. Бевін зазначав, що зустріч дозволила провести «обмін поглядами у міжнародних справах» і розпочати вироблення «рекомендацій урядам щодо економічного розвитку в Південній та Південно-Східній Азії» (Нуам, 1992, с. 141).

У травні 1950 року у Сідней відбулася перша зустріч Консультативного комітету, створеного з метою координації дій учасників у рамках Плану Коломбо. На засіданні Комітету були присутні всі учасники Співдружності, за винятком Південно-Африканського Союзу, географічно віддаленого від охоплення Плану, орієнтованого насамперед на Індійський субконтинент. Проте представники ПАС висловили бажання бути поінформованими про всі деталі реалізації плану.

На травневій зустрічі Комітету було ухвалено рішення про підготовку кожною країною програми розвитку, розрахованої на шість років. Також на зустрічі було ухвалено рішення про виділення фінансової допомоги на проекти у галузі технічного співробітництва у розмірі 8 млн. ф. ст. у наступні три роки, починаючи з 1 липня 1950 року, з яких внесок Сполученого Королівства мав складати 2,8 млн. ф. ст.

Таким чином, суть «Плану Коломбо» зводилася до двох взаємозалежних елементів. По-перше – це був курс на здійснення програм технічного та освітнього співробітництва держав-учасниць (Остапенко, 2010, с. 59); по-друге – широка програма економічного розвитку, в тому числі фінансування інфраструктурних проектів (будівництво доріг, залізниць, проведення іригаційних та інших робіт).

У вересні 1950 року у Лондоні пройшла друга зустріч Консультативного Комітету, на якій були присутні представники від Австралії, Канади, Цейлону, Індії, Нової Зеландії, Пакистану, Сполученого Королівства та британських колоній у цьому районі Камбоджі, Лаосу, В'єтнаму. Уряд Таїланду направив своїх представників вже під час зустрічі на початку жовтня. Як спостерігачі були присутні делегати від Бірми та Індонезії, що не увійшла до складу Співдружності. За підсумками цієї зустрічі у листопаді була опублікована доповідь у формі Білої книги. У ній також до загальних цілей Плану містилися деталі здійснення вже сформованих програм розвитку Індії, Пакистану, Цейлону, Федерації Малайя, Сінгапуру, Північного Борнео та Саравака.

Учасники конференції також вирішили не вдаватися до підтримки Організації Європейського економічного співробітництва (ОЕСЕ), як спочатку пропонував уряд К. Еттлі, а вибудувати допомогу на двосторонній основі. Така формула була пов'язана з тим, що у разі «прив'язки» плану до ОЕСЕ, в якій лідируючі позиції займала Великобританія, фінансовий бік питання також лягав би на плечі Лондона, а уряд К. Еттлі вже не був зацікавлений у такій моделі.

Загальна вартість усіх програм розвитку оцінювалася у 1,868 млн. ф. ст., з яких 1,084 млн. ф. ст. передбачалося залучити у вигляді зовнішнього капіталу. У зв'язку з таким механізмом дії Плану в Лондоні розраховували на залучення Уряду Сполучених Штатів до участі в організації Коломбо. Тільки США, вважав британський уряд, могли «заповнити прогалину між загальною потребою у зовнішній допомозі та сумами, які країни-донори Співдружності могли запропонувати».

Безпосередньо внесок Сполученого Королівства у реалізацію плану, за заявою міністра фінансів, мав складати 330 млн. ф. ст. на шість років. Ці кошти передбачалося сформувати за допомогою фондів Акту колоніального розвитку й добробуту 1945 року та використання стерлінгових активів.

Проте ці цифри на конференції були озвучені як попередні в приватному порядку, і лише в листопаді 1950 року у палаті громад Х. Гейтскелл офіційно озвучив вироблену на конференції доповідь Консультативного комітету Співдружності з Плану Коломбо для економічного співробітництва з метою розвитку країн Південної та Південно-Східної Азії. Інша, популярніша, на думку міністра фінансів, назва доповіді – «Нові горизонти на Сході».

Х. Гейтскелл заявив, що уряд планує направити в рамках «Плану Коломбо» 300 млн. ф. ст. країнам Співдружності та ще 30 млн. колоніям та протекторатам у Південно-Східній Азії на додачу до вже обіцяних 2,8 млн. ф. ст. (Нуам, 1992, с. 144).

Ці плани лейбористів викликали критику Консервативної партії. Один із депутатів торі К. Осборн поцікавився у міністра фінансів, чи не призведуть такі серйозні зобов'язання щодо покращення стандартів життя в інших країнах до «зниження рівня життя» у самій Британії. Х. Гейтскелл заявив про те, що частково ці витрати будуть зроблені за рахунок залишків позитивного стерлінгового сальдо, однак визнав, що при такому розвитку подій витрати все ж таки ляжуть «тягарем на нашу економіку», і, отже, «ми повинні прагнути до збільшення фінансового прибутку на виконання своїх зобов'язань» (Нуам, 1992, с. 145).

А. Ден у свою чергу допитувався у глави Казначейства, яка частка від цієї суми покривається Актом про колоніальний розвиток і добробут 1945 року, а яка частина – це «нові гроші». Х. Гейтскелл уникнув відповіді, заявивши, що окремі деталі плану знаходяться на стадії «доопрацювання», і рекомендував консерваторам «прочитати прийняту на конференції Доповідь». Один із парламентаріїв-торі поцікавився також про позицію США з цього питання. Х. Гейтскелл зазначив, що Вашингтон проінформований про «План Коломбо» і уряд очікує на його реакцію.

Білий дім спочатку без великого ентузіазму сприйняв ідею участі у Плані. Протягом першої половини 1950 року Лондон наполегливо намагався переконати заокеанського партнера у доцільності його участі у наданні

допомоги країнам Південно-Східної Азії, наголосивши на тому, що до заходів короткострокового характеру боротьби з комунізмом потрібна довгострокова програма для стабілізації ситуації.

Успіху дипломатичних зусиль Великобританії сприяла Корейська війна, що почалася в червні. США ухвалили рішення про повноцінне приєднання до «Плану Коломбо» з 1951 року з метою «зміцнити ресурсну складову організації» (Remme, 1990, с.213-214).

У лютому 1951 року вже за участю США в Коломбо відбулася чергова зустріч Консультативного комітету. На цій третій конференції Комітет виробив рекомендації урядам країн-учасниць щодо майбутньої процедури для продовження взаємних консультацій та механізму виконання плану. На зустрічі окрім семи країн Співдружності (Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія, Пакистан та Шрі-Ланка) та США як учасник був присутній В'єтнам, як спостерігачі – Бірма, Індонезія, Філіппіни та Таїланд. Запрошення до участі було також надіслано Міжнародному банку реконструкції та розвитку (МБРР).

США за підсумками обговорень погодилися виділити 237 млн. дол. на допомогу країнам Південно-Східної Азії у рамках двосторонніх Програм безпеки замість спочатку обіцяної ними суми у 375 млн. дол. Крім цього, МБРР погодився надати Індії 60 млн. дол., аналогічну суму Пакистану та 25 млн. дол. Таїланду.

Ці суми були меншими за ті, на які розраховував уряд К. Етлі, проте гостроту проблеми зовнішніх позик для реалізації Плану, безсумнівно, вдалося знизити. Крім США у 1951 році до «Плану Коломбо» приєднався Лаос, у 1952 році – Непал і М'янма, у 1953 році організацію поповнила Індонезія. Пізніше до Плану приєдналися Японія, Таїланд та Малайзія. Нині організація налічує 27 країн.

Консерватори, що прийшли до влади, в 1951 році продовжили політику лейбористів щодо зміцнення зв'язків з країнами Співдружності за допомогою Плану Коломбо. Проте, з одного боку, фінансові складнощі Великобританії не дозволяли суттєво розширювати обсяги допомоги азійським країнам, з іншого боку, увагу британських консерваторів у 1950-ті роки було переключено на процеси деколонізації в Африці, що стала поряд з Азійським регіоном полем суперництва двох наддержав у «холодній війні».

Список використаних джерел

- Остапенко Г.С. Особенности британского колониализма. Британская империя в XX в. М., 2010. С. 46-71.
- Пелипась М.Я. Скованные одной цепью: США и Великобритания на Ближнем и Среднем Востоке в 1945-1956 гг. Томск, 2003. 364 с.
- Godman J. Centuries of Human Progress Compressed into a Single Decade: Achievements Made Possible by Britain's Colonial Development and Welfare Act. World Affairs. Spring 1957. Vol. 120, No. 1.
- Hyam. L. British Documents on the End of Empire (BDEE). Series A. Vol. 2. The Labour Government and the End of Empire. 1945-1951. Part II. Economics and International Relations. 1992.
- Remme T. Britain and Regional Cooperation in South-East Asia, 1945-1949. PhD in International History, London School of Economics. 1990.

Партола Олексій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. **Ляхно О.П.**)

У ПОШУКАХ ІСТИНИ: ПОХОДЖЕННЯ МОСКВИ ТА МОСКОВІЇ

Проблема походження Московії є великим дискусійним питанням в сьогоденні. Багато праць присвячено даній темі: “Країна Моксель або Московія” під авторством Білінського Володимира, “Українець і Москвин, дві протилежності” під авторством Павла Штепи, низка праць іноземних фахівців: Едвард Кінан, Зигмунт Герберштайн, Норман Дейвіс та інші. Також існує багато концепцій походження Московії від російських істориків, але вони активно критикуються як українським товариством, так і іноземним. Що ж приховує від нас тема походження Московії та звідки насправді з’явилась так звана Московія, яку згодом почнуть називати “моковою”, на ці питання ми і знайдемо відповідь.

«Великоросам» завжди хотілося починати свою історію не з якихось "сумнівних" князювань, а з появи Москви і великих московських князів. Мовляв, погляньте, як усе в нас сходиться: Київ почав утрачати свою велич і вплив, а Москва, як і личить спадкоємиці, перебрала до своїх рук слов'янську спадщину та слов'янську велич. Цим намагалися веселити собі й "інородцям" закономірність права Московії, а згодом «великоросів», на спадщину Великого Київського князівства та права "збирання землі руської". Але сама Москва і Московія як князівство виникли в часи татаро-монгольського панування над суздальською землею, з веління хана Менгу-Тимура. Бо лише хан мав право подарувати землю й дозволяв створити поселення. Проблема була в тому, що територія цього поселення знаходилася на болотистій місцевості, до якої було складно дістатись, тобто Золотій Орді було складно контролювати ці землі, тому фактично у московських князів були розв’язані руки у внутрішньому контролі своїх земель (Білінський, 2009, с.15-16).

Панування Золотої Орди стало визначальним для формування системи державного устрою Московського князівства. Владу князі отримували як милість хана, і за великим рахунком, несли відповідальність тільки перед володарями Орди. У свою чергу, ординська військова потуга була гарантом влади князів московських, тверських, суздальських, рязанських та їм подібних. Головним княжим обов’язком перед Ордою був збір данини. Якщо князь виконував повинність належним чином, то на нього завжди очікувала ханська приязнь. Якщо не вдавалося виконати план по збору податків, то на князя чекали проблеми (Білінський, 2009, с.11-13).

Тому завдяки отриманому в часи Івана Калити праву на збір «виходу» (данини) відбулося вивищення Москви саме на грошових потоках Золотої Орди. І саме цей чинник зумовив державний устрій Московського князівства та неповторний склад «загадочної руської души» (Пайпс, 1993, с.1).

Чому ж Росія так легко приписує собі історію Київської Русі та дійсно забуває своє справжнє походження? Користуючись історичними фактами та працями визначних істориків ми спробуємо дати відповідь.

Поміж російської історичної літератури та документальної кінопродукції дедалі частіше почали з’являтися незвичні та кардинально протилежні до традиційної історіографії матеріали щодо інтерпретації монголо-татарського іґа в історії Київської Русі. Головною лінією цього напрямку стало позитивне

висвітлення впливу монголо-татарського чинника на Русь, а саме іго розглядається як історичний міф. Спочатку це виглядало як популярний сьогодні спосіб розкрутки власної популярності шляхом підкреслення авторської оригінальності відмінним від загалу баченням історичних подій. Але невдовзі таких істориків стало дедалі більше, і одним із фундаментальних основ їхньої концепції стали колись маргінальні ідеї російського євразійства та книга російського історика Льва Гумільова «Стародавня Русь та Великий степ». Але невдовзі ідеї перегляду російської історії охопили широке коло науковців та інтелектуальної еліти РФ (Крамар, 2019, с.164-166).

Століттями російська державна пропаганда створювала міф про єдність слов'янських народів, котрі вирости з однієї спільної коліски – Київської Русі, яку в XIII столітті знищили навали азійських кочівників – монголо-татар. На основі цього імперського метанаративу сконструйована вся історія Росії, цивілізаційні основи якої виводилися з Києва, де хрестили Русь, зароджувалася «слов'янська єдність трьох братніх народів» і початки російського етногенезу. Так само Біла Русь, Почаївська лавра, творчість Гоголя і Ахматової, одеський російськомовний колорит доповнили цивілізаційний дискурс сучасної політико-історичної свідомості росіян. Це ті культурно-духовні й територіальні «центри духовної сили» і місця «паломництва», на яких трималася вся історична та культурна свідомість росіян. Це ті геополітичні рамки, в масштабах яких вони собі уявляють свою цивілізацію, ареал її народження та культурного осердя (Кінан, 2001, с.132-133).

Більшість російських істориків, відчувши неоімперські настрої начальства, взялися за конструювання нової історичної концепції російського націогенезу, за якою цивілізаційною коліскою Росії вважається вже не лише Київська Русь (адже тепер це «бендерівці»), а Золота Орда. Причому про Київську Русь в новій історичній парадигмі прийнято говорити якомога менше, оскільки вона трансформувалася у Литовське князівство – історичного ворога золотоординського васала, тобто Московії. Оскільки Монголія також перебуває за кордоном, багато російських істориків і тут підрихтували історичну правду під політичну доцільність – імперію Чингісхана та завоювання Сибіру, Туркестану і Русі оголошено не творінням монголів, а татар і тюркських народів, адже саме ці етноси проживають у межах сучасної РФ (Крамар, 2019, с.161-164).

Деякі російські історики навіть беруться стверджувати, нібито монголи взагалі не брали участі у завоюваннях, оскільки були відсталим і малочисельним народом. Саме «татарським фактором» і пояснюється відносна легкість завоювання половецьких і руських земель, які, як стверджують російські історики, насправді були не завойовані, а «добровільно ввійшли» під владу «ментально та етнічно близької татарської держави». Л.Гумільов узагалі назвав утвердження монголо-татарського іга на Русі «об'єднанням сил Русі і Орди проти католицького Заходу» (Крамар, 2019, с.164-166). Не дивно, що в наш час так популярна концепція протистояння Росії та Заходу (разом із Україною, звичайно), влада активно підтримує ці ворожі настрої до Заходу загалом і України зокрема, вбачаючи в них головних ворогів для РФ. Росія не тільки «забула» своє історичне коріння, а і про свої внутрішні проблеми, «демократична держава» була знищена владою, всі прихильники Заходу

активно знищуються отрутами, репресіями, ув'язненнями. Росію чекає крах, лідер цієї держави, посягаючи на чуже, неодмінно втратить своє. Такий же крах уже був і в Орди.

Таким чином, можемо погодитись із певними висновками істориків: "Русській мір" не варто шукати в спадщині Київської доби. Так хитро писалася «великоросійська» історія. Ми знаємо, що окремі київські князі зрідка ходили в північно-східні завойовницькі походи. Деякі з них, як Святослав, навіть Волзьку Булгарію воювали. Але це не дає права стверджувати, що ростовсько-суздальська земля була власністю чи то Рюриковичів, чи то Великого Київського князівства. Ця "своєрідна думка" висловлена побіжно. Для «великороса» такі діяння природні, вони не потребують доказів (Білінський, 2009, с.7-10). Адже вони нині безапеляційно стверджують: "Чеченська земля – це Росія". І жоден розсудливий росіянин не обурюється з відвертої неправди. Спрацьовує логіка «великороса», яка нагадує міркування відомого Попандопуло: "Мое, мое, мое... і це мое". Прийшовши в "Залешанську землю" та знайшовши "престол", тобто пристанище, Юрій на певний час осів у тих землях, знайшов жінку серед місцевого племені, мав дітей. Треба бути неабияким фантазером, аби припустити, що в ту глухомань, крім князя-невдахи і його дружини, "потік" слов'янський народ. Навіть дружина князя була нечисленною. У глухих заболочених, тайгових на ті часи, землях фінських племен, як-то: мокша, меря, весь, мурома, мешчера було вельми непросто прогудувати юрмисько ледарів.

Навіть минуле князівського роду Рюриковичів заперечує факти "перетікального" плину подій. Згадаємо: ні за Олега, ні за Ігоря, ні за Ярослава Мономаха, приходячи в Київ, Чернігів, Переяслав, Вишгород або йдучи з них, коли народ проганяв князя, селяни не "перетікали" з місця на місце разом із князем. Князів лише запрошували слов'янські громади правити і захищати їх, бо самі громади жили на своїй історичній батьківщині. І таких неправдивих історій багато, лише неосвічена людина може в це повірити. Поняття історичної правди недоступні російському населенню, так було, так і буде до краху «імперії XXI століття» (Білінський, 2009, с.15-16).

Українці і росіяни – це різні етноси, нічого спорідненого між ними немає, ми ведемо розмову про коріння, про те, коли етноси виникали з племен, коли вони виникали на базі якоїсь спільноти. Ми знаємо, що українці сформувалися на базі слов'янських племен, а росіяни – на базі фінських племен (меря, весь, мордва, мокша, мурома, мешчера і т.д.). Багато років-десятиліть-століть історики культивували, а ми вчили історію династії Романових (Романових-Кобиліних), яка потім плавно трансформувалася в історію СРСР. Ця історія, як відомо, базувалася на концепції, згідно з якою Київська Русь була "спільною колицкою трьох братніх народів" – російського, білоруського і українського. Крім того, в обіг був навмисно введений термін "Київська Русь" – щоб потім "зробити" і ввести в обіг інші "Русі". Але Русь була одна – з центром в Києві. Це була держава, яка об'єднувала тільки слов'янські землі. Землі ж, які потім стали Московією, не входили в Давньоруську державу, хоча спочатку царські, а потім радянські історики цього дуже хотіли (Штепа, 2010, с.243-246). І досягли свого – в навчальні курси з історії було внесено багато неправди, якщо не сказати, нахабної вигадки. Весь світ усвідомлює і знає правду, а "імперія зла" не може

сказати правду, соромно, суцільна пропаганда в історії цієї держави, що і привело до тотального зомбування населення.

«Пробудження» народів там буде неймовірно тяжким і тривалим для Росії, усвідомлення справжньої картини, розуміння історії і те, чим стала їхня “велика держава”. Саме такий історичний урок мусить засвоїти кожен житель Росії, лише в такому разі можна говорити про побудову справжньої, власної демократичної держави із власною історією.

Таким чином, можемо стверджувати такі факти: Московська імперія має, мала і завжди буде мати ментальність Орди, ментальність руйнівника кочівника-завойовника, на протигагу будівничо-осідлій європейській ментальності України-Русі. Ніщо так не дратує росіян, як очевидні відмінності з українцями в мові, менталітеті, культурі, історичному досвіді. Якщо росіяни і визнають ці відмінності, то лише на рівні відмінностей, скажімо, між Владімірщиною та Рязанщиною, але ніяк не на рівні відносин двох різних народів.

Насамкінець, хочемо завершити словами історика Володимира Білінського, з якими ми погоджуємось: «Вас, росіян, вивихнула татарщина... Як тільки росіяни відкривають, що українці – то інший народ, закінчиться й імперія”.

Список використаних джерел

- Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. Книга 1. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009.
Кінан Е. Російські історичні міфи. Київ: Критика, 2001.
Крамар С.І. Україна-Русь vs Московія: настільна книга. Навчальний посібник. Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2019.
Пайпс Р. Росія при старому режимі. Москва: Незалежна газета, 1993.
Штепа П. Українець і москвин: дві протилежності. 3-є вид. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

* * *

Пономаренко Костянтин, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наук. керівник – доц. ***Тронько Т.В.***)

САН-СТЕФАНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ СЕРБІЇ

Однією з провідних тенденцій розвитку світової історії XIX - XX століть було прагнення народів до створення власної національної держави. Важливим етапом у цьому процесі ставали міжнародні кризи, військові конфлікти, що призводили до послаблення, а потім і розпаду імперій. Ключовою подією другої половини XIX століття стала Східна криза 1875 – 1878 років, за наслідками якої постали три незалежні держави – Румунія, Чорногорія та Сербія.

У цьому повідомленні маємо на меті проаналізувати Сан-Стефанський прелімінарний мирний договір з точки зору його значення для становлення сербської незалежної державності.

Головною обставиною для укладення цього мирного договору була чергова (одинадцята) російсько-турецька війна 1877 – 1878 року, зумовлена національно-визвольними повстаннями на Балканах та оголошенням війни

Османській імперії Чорногорією та Сербією. Серби Боснії та Герцеговини тривалий час вели підготовку до повстання, а розпочалось воно в Невесіні (Герцеговина) 9 липня 1875 року. Безпосереднім приводом до нього став збір десятини після збору врожаю (Чиркович, 2009, с. 286). У 1876 році до конфлікту із Стамбулом долучилася Сербія, яка мала автономію, але залишалось багато соціальних та економічних протиріч з турками та велике бажання стати незалежними. Утім сербсько-османська війна закінчилася поразкою для сербів, чим одразу скористалася Росія. Разом з Австро-Угорською імперією вона мала безпосередню зацікавленість у тому, що відбувалося на Балканах. Петербург та Відень уклали між собою таємну угоду, спрямовану на розподіл сфер впливу. Монархія Габсбургів дала зрозуміти, що виступає проти розширення Сербії в напрямку Боснії. Погодившись з такою позицією, Росія забезпечила собі свободу дій щодо Болгарії та Константинополя. Ця конвенція стала фундаментом для майбутнього мирного договору, адже розподіл Балкан між ними був уже узгоджений.

Зрештою російсько-турецька війна 1877 – 1878 років закінчилася перемогою Росії та її союзників, а також підписанням 19 лютого (3 березня) 1878 року мирного договору в м. Сан-Стефан між Росією та Туреччиною. Як саме в договорі вирішувалося сербське питання? Стаття третя документу однозначно стверджувала – «Сербія визнана незалежною». Територія, прилежна новій державі, визначалася через детальний опис її меж, спираючись на чисельні назви географічних об'єктів. Крім того ще й додавалася карта, де позначалися ці кордони. Турецько-сербська комісія, за сприяння російського комісара, протягом трьох місяців повинна була остаточно встановити лінію кордонів та вирішити питання, які стосувалися островів Дріни. При узгодженні кордонів між Сербією та Болгарією до участі в роботі комісії мали допустити й болгарського делегата. Згодом на Берлінському конгресі територіальні межі Сербії були дещо переглянуті.

Стаття четверта договору врегульовувала земельні та майнові питання на приєднаних до Сербії територіях, якими до цього володіли турецькі дворяни, уряд та духовні установи. Зокрема визначалося, що мусульмани, які володіли земельною власністю на приєднаних до Сербії територіях, могли її зберегти навіть за умов виселення з князівства. Власники могли залишити майно за собою, здавши землі в оренду або доручивши управління маєтками іншим особам. Остаточне рішення щодо визнання прав на майно, в якому мали інтерес мусульмани, покладалося на турецько-сербську комісію з участю в ній російського комісара. Для завершення цих майнових справ відводилося два роки.

На цю ж комісію покладалося встановлення у трирічний термін способу відчуження майна, яке належало уряду або духовним установам (вакуф), забезпечивши при цьому дотримання приватних інтересів, які могли бути при цьому порушені.

До укладення між Туреччиною і Сербією остаточного договору про характер і форму взаємних відносин між ними сербські піддані, які подорожували або проживали в Османській імперії, мали статус, відповідний загальним засадам міжнародного права. Проте сербські війська повинні були залишити територію, не включені до зазначених вище кордонів, у

п'ятнадцятиденний термін після підписання прелімінарного миру (Хрестоматія по історії южних и западных славян, 1989, Из Сан-Стефанского мирного договора).

Незважаючи на підтвержену незалежність, серби залишилися незадоволені Сан-Стефанським мирним договором. Адже Болгарія отримувала більше, а окремі бажання Сербії взагалі не були враховані. Так, ще під час другої війни, яка виявилась успішною для Белграда, влада заявила про свої претензії на Видин та на «Стару Сербію», якій в османському адміністративно-територіальному поділі відповідав Косовський віялет, що складався з чотирьох санджаків (Ніш, Призрен, Скопле та Нови-Пазар). Але в договорі про перемир'я від 31 січня 1878 року згадувалась лише незалежність Сербії та зміна її кордонів, до того ж несуттєво порівняно з Чорногорією та Болгарією (Чиркович, 2009, с. 288). З вище написаного можна зрозуміти, що Сербії не сильно подобались ці умови, але вона нічого не змогла зробити проти цього рішення, хоч від Сан-Стефану до Берлінського конгресу намагалася вийти на угоду з Австрією, щоб отримати бажані землі.

Сербська історіографія трактує Сан-Стефанський мирний договір як зраду Росії щодо сербів. Дослідники зазначають, «що увагу великих держав під час кризи перемкнули з повстання в Боснії і Герцеговині та сербсько-чорногорсько-турецької війни на Болгарію та протоки. Або ж, говорячи з точки зору балканських істориків, болгарське питання витіснило сербське питання» (Из истории Сербии и сербско-русских связей, 2014, с. 107).

Отже, хоч Росія в договорі з Туреччиною наполегливо обстоювала незалежність Сербії (зазначимо, що в договорі мова йшла про незалежність ще й Чорногорії та Румунії), але перш за все вона боронила свої інтереси щодо Балкан, що можна було зрозуміти ще з укладання таємної конвенції з Австро-Угорщиною. Крім того Сан-Стефанський договір згадує і про безпосередні територіальні надбання Російської імперії на Кавказі, повернення частини Бессарабії, втраченої за умовами Паризького мирного договору 1856 року, та грошові винагороди та компенсації.

Але все ж таки Сан-Стефанський мирний договір сприяв і утвердженню державності сербів, що згодом було підтверджено й на Берлінському конгресі. Російське втручання у справи Османської імперії впродовж XIX століття допомогло сербам поступово створити основи своєї майбутньої державності, а потім у 1876 році оголосити Туреччині війну. Росія бажала поширити свій вплив на Балканах, а також здобути там нових союзників у вигляді слов'янських православних держав, які знаходилися під контролем Туреччини. А тому так активно їм допомагала.

Отже, мирний договір, підписаний в м. Сан-Стефан став одним із важливих етапів в історії Сербії. Хоч його і не було реалізовано в тому вигляді, в якому його підписали 3 березня 1878 року, але основне досягнення – сербська незалежність, було визнано міжнародною спільнотою і вступило в дію після Берлінського конгресу.

Список використаних джерел

Из истории Сербии и русско-сербских связей. 1812-1912-2012 / Отв. ред. К. В. Никифоров. М.: Институт славяноведения РАН, 2014. 512 с.
Чиркович С.М. История Сербии. М.: Весь Мир, 2009. 448 с.

Хрестоматия по истории южных и западных славян / под. ред. В. Г. Карасева. М.: Университетское, 1989. 295 с.

* * *

Прохоров Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Тронько Т.В.)

СЕРГІЙ НЕЧАЄВ ТА ЙОГО «КАТЕХІЗИС РЕВОЛЮЦІОНЕРА»

З ім'ям Сергія Нечаєва пов'язують поширення ідей тероризму в Росії. Його постать доволі неоднозначна і досить помітна серед російських революціонерів-терористів другої половини XIX ст.. Для одних він великий лідер та геній, який дав революціонерам їх ідею, їх Біблію, для інших Нечаєв – терорист, убивця,

Початок революційної діяльності С. Нечаєва більшість дослідників відносять до 1868 року, коли він долучився до студентського руху в столичних університетах і став одним з його керівників. Радикально налаштовані студенти виступали за право створювати каси взаємодопомоги, зменшення плати за навчання, можливість проведення зібрань. Нечаєв потрапив у поле зору поліції і невдовзі емігрує до Швейцарії. Перед цим ширилися чутки про те, що він був відправлений до Петропавлівської фортеці, з якої втік. Це сприяло зростанню його авторитету в очах однодумців. За кордоном він зустрічається з М. Бакуніним, який знайомить його з М. Огарьовим та О. Герценом. Саме там Нечаєв створює свій відомий «Катехізис революціонера», як зазначають дослідники, за участю М. Бакуніна. Перебуваючи під сильним впливом замаху Д. Каракозова на царя, «бажаючи якось заявити про себе і прагнучи впливати на інших людей, він проголосив теракти обов'язковою складовою діяльності будь-якої революційної організації» (Політичний терор і тероризм в Україні... с. 32).

Повернувшись в Росію, у вересні 1869 року Нечаєв засновує таємну терористичну організацію «Народна розправа», яку й будує за принципами, викладеними в «Катехізисі...». Проте через деякий час у гуртку починаються непорозуміння, причиною до чого стала авторитарність Нечаєва, який намагався усіх підкорювати своїй волі. Зокрема, член гуртка студент І. Іванов почав виступати проти диктаторського стиля керівництва Нечаєва, піддавати сумніву його накази та окремі факти його революційної біографії (розповідав про те, що ніякого ув'язнення в Петропавлівській фортеці не було). Все це й підштовхнуло С. Нечаєва до організації вбивства норавливого соратника, а розслідування здійсненого кримінального злочину покляло край усієї нечаєвської організації, розкривши і саму організацію, і документ, на основі якого вона створювалася, ідеологією якого надихалася. Отже, широкому загалу «Катехізис революціонера» став відомим після процесу над нечаєвцями, коли в липні 1871 року в газеті «Правительственный вестник» був надрукований разом із стенографічним звітом про процес. Саме суд над С. Нечаєвим у цій справі став основою для написання Ф. Достоєвським роману «Беси».

Уперше ж документ був надрукований у 1869 році в Женеві у типографії польського емігранта Людвіга Чернецького. Це була невеличка книжечка (8,5х6 см) на 30 сторінок, очевидно, не призначена для широкого загалу. На це вказує, по-перше, те, що вона була надрукована спеціальним шифром,

придуманим Нечаєвим (поліція навіть спочатку віддала перекладати знайдений екземпляр «Катехізіса...»), по-друге, кількість екземплярів її була невелика (Тихомиров Б., с. 165, 170).

«Катехізіс революціонера» складається з двадцяти шести статей (параграфів), які утворюють чотири розділи – «Ставлення революціонера до самого себе», «Ставлення революціонера до товаришів по революції», «Ставлення революціонера до суспільства», «Ставлення товариства до народу».

Розглядаючи перший розділ «Катехізісу», ми бачимо, що за філософією Нечаєва кожен з революціонерів повинен забути про власне життя, і постійно пам'ятати про те, що він приречений, не живий, але ще й не мертвий, готовий знищити себе кожно хвилину. Єдина його пристрасть – революція. В соціальному відношенні він розірвав зв'язок з громадським порядком, з усіма законами, нормами й мораллю світу, і «якщо він продовжує жити..., то лише для того, щоб його ... зруйнувати». Мирна наука потрібна майбутнім поколінням. Він же знає лише одну науку, науку руйнування. Виключно для цього потрібно вивчати механіку, фізику, хімію, медицину. Нечаєвський терорист повинен дивитися на все з нігілістичної точки зору, усе заперечувати, ігнорувати громадську думку, ненавидіти громадську мораль. Моральним для нього є все, що сприяє торжеству революції. Ніякого кохання, сім'ї, почуття спорідненості, дружби, любові, вдячності і навіть самої честі бути не повинно. Революціонер не прив'язаний нічим до цього світу, у нього повинна бути лише одна утіха, винагорода – успіх революції, і лише одна думка, одна мета – нещадне руйнування.

Абсолютно утилітарний погляд Нечаєва прослідковується і у другому розділі. «Мера дружби, преданности і прочих обязанностей в отношении к ... товарищу определяется единственно степенью полезности в деле всеразрушительной практической революции». У підпорядкуванні («під рукою») кожного революціонера повинні бути декілька «не зовсім посвячених» товаришів другого та третього розрядів, яких фактично можна було використовувати як витратний матеріал («На них он должен смотреть, как на часть общего революционного капитала, отданного в его распоряжение»). І навіть якщо товариш потрапить у біду, при вирішенні питання рятувати його чи ні потрібно було керуватися не особистими почуттями, а «користю революційної справи», зваживши на користь, яку приносив товариш, і витрати революційних сил для його визволення.

У третьому розділі подається градація суспільства («поганое общество») на шість категорій, стосовно кожної з яких визначалася своя лінія поведінки. До першої категорії віднесли тих, хто безумовно заслугував на смерть, але при цьому й для них складався список послідовного усунення відносно їх «зловредности для успеха революционного дела». Другій категорії тимчасово дарувалося життя для того, щоб вони своїми вчинками довели народ до невідворотного бунту і таким чином пришвидшили народну революцію. До третьої категорії («высокопоставленные скоти и личности») були віднесені люди заможні і впливові. Їх треба було зробити «невичерпною скарбницею і сильною допомогою» для різних революційних справ. Далі йдуть ліберали, руками яких треба каламутити життя в державі; конспіратори й революціонери, яких треба було втягувати у практичні справи, не шкодуючи їхнього життя. Окремою,

шостою, категорією виділялися жінки, які в свою чергу поділялися на три головні розряди, відповідно до їхньої корисності для революційної справи.

У останньому розділі вказується на те що революціонер складає з себе усю відповідальність, і думки про новий устрій держави його не цікавлять, це справа наступних поколінь. Метою діяльності ж діяльності самого революціонера є повне звільнення й щастя народу шляхом руйнівної народної революції. Справжньою може бути лише та революція, яка знищить повністю будь-яку державність і винищить державні традиції, порядки і класи Росії. Вкотре наголошувалося, що справа революціонерів – повне, повсюдне, нещадне руйнування, для революціонера важливі тільки хаос та терор, руйнування усього старого, щоб очистити місце для фундаменту майбутнього суспільства. Задля досягнення цієї мети пропонувалося єднатися і з «лихим розбійним» людом – «справжнім і єдиним революціонером в Росії» (Нечаев С.). В цьому останньому розділі дуже помітним є вплив М. Бакуніна

Після ознайомлення з текстом катехизису одразу виростає образ якогось монстра без моралі та співчуття, який повинен жити в суспільстві, прикидаючись зовсім не тим, ким він є. «Він не революціонер, якщо йому когонебудь шкода в цьому світі, якщо він зможе зупинитися перед знищенням навіть людини, приналежної до цього світу». Його не зупинять жодні жертви, жодні втрати, нечаєвський революціонер маніпулює усіма, хто його оточує, у нього немає почуттів, тільки ціль, до якої він іде не дивлячись ні на що.

«Катехизис революціонера» мав велике значення для революціонерів-терористів. Для одних він став чітко сформульованою інструкцією до дій, його філософія була близька багатьом молодим максималістам та нігілістам, які робили Нечаєва своїм кумиром. Для інших – недопустимим зверненням, яке скомпрометувало російський тероризм, а сам автор документу своїми жорстокими, іноді безглуздими діями, викликав у суспільстві алергію на тероризм майже на 10 років.

Список використаних джерел

Нечаев С. Катехизис революціонера. URL:
<https://booksonline.com.ua/view.php?book=150962>

Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси. К.: Наукова думка, 2002. 952 с.

Тихомиров Б.Н. «Катехизис революціонера» Сергея Нечаева. Исторический документ и его роль в творческой истории романа «Бесы» *Достоевский и мировая культура*. 2019. № 3(7). С. 162-178.

Ревека Денис, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)

ОБРАЗ ТІЛА ЛЮДИНИ У СТРУКТУРІ МЕНТАЛІТЕТУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Європейський Союз зараз є одним із центрів політичного і культурного життя людства, медицини, і науки в цілому. Провідні країни, члени Союзу – й до сьогодні конкурують у розвиткові наукової та філософської думки. Щоб краще зрозуміти сучасні здобутки Європейського Союзу та особливості

менталітету європейців, необхідно розглянути зародження та розвиток уявлень про людське тіло, висвітлити ставлення людей до своєї тілесності. Саме тому важливо з'ясувати, яким було уявлення і ставлення людини до свого власного тіла в епоху, коли держави Західної Європи тільки зароджувалися та формувалися; висвітлити, як ці погляди впливали на життя, побут та менталітет середньовічного суспільства.

З розповсюдженням і зміцненням християнства у Європі, почало змінюватися і уявлення про тіло людини. Якщо раніше існувало уявлення про єдність духу й тіла, то вже в період високого середньовіччя формується уявлення про суперечність між цими двома компонентами людського життя.

Ця зміна в поглядах відбулася, на думку Ж. Ле Гоффа, через переконливу ідеологію та відповідні економічні, соціальні і ментальні структури. Це призвело до того, що первородний гріх перетворився на сексуальний гріх, а все, що пов'язане з тілом засуджувалося. Але слід зазначити, що це було новаторством і для самого християнства, оскільки раніше не було таких інтерпретацій, а в Старому Заповіті немає жодних трактувань подібних вчинків. Блуд і хтивість, що з'явилися в Новому Заповіті, ввійшли в систему «смертних гріхів» яка формувалася у V-XII ст. (Ж. Ле Гофф, 2012, с.46-47).

В результаті цього Середньовіччя стало епохою, коли душа людини возвеличувалася, а тіло нещадно пригнічувалося. Святий Варфоломій Фарнський (1194 рік) говорив: «Ми мусимо з нашими тілами робити все погане, якщо хочемо довести їх до досконалого блиску душі». Як приклад слід навести і слова Франциска Ассизького, який вважав: «Більшого ворога, як моє тіло я не маю». Тіло, разом зі своїми прагненнями, стало перешкодою на шляху людини до раю.

Такі уявлення про людське тіло поєдналися з новими уявленнями, що з'явилися в період високого і особливо пізнього середньовіччя, а саме: рятівна сила самокатування, нанесення собі страждань задля помилування, допомагаючи душам визволитися з Чистилища та ідеал «Imitatio Christi» - повторення страждань Ісуса Христа на своєму власному тілі (П.Дінцельбахер, 2019, с. 173).

В Середні віки виникло уявлення, про пропорційність гріха та покарання за нього. Чим важчий гріх, тим більш суворим має бути покарання в загробному світі. За два смертних гріха – страждання в пеклі будуть подвійними, за три гріха – потрійними (А. Гуревич, 1990, с. 233).

В результаті цього люди готові були пожертвувати своїм тілом зараз, прийняти будь-які страждання в цьому світі, аби їхня душа не переносила болю в пеклі. В монастирях, серед аскетів-священників поступово сформувалося уявлення про необхідність катувати самих себе, аби врятувати все людство, викупити його гріхи. Серед мирян така практика теж була поширена – окрім індивідуального самобичування, в часи особливо тяжких лих, як наприклад спалах чуми в середині XIV ст., через місто проходили цілі натовпи флагелантів (самобичувальників). Ця традиція вкорінилася в середньовічному суспільстві настільки, що проіснувала аж до епохи нового часу.

Іншим ідеалом, який був поширеним серед тогочасного суспільства, є «Imitatio Christi». Намагаючись «втекти» від пекла, покаятися, люди повторювали страждання, які пережив Спаситель. Уподібнення до Христа, на

думку священників, було найпотужнішим способом очиститися від гріхів та наблизитися до Бога. Слід навести приклад, коли швабський домініканець Генріх Сузо (1366) вісім років поспіль вдень і вночі прибивав собі до спини хрест, 30 залізними цвяхами.

Прив'язаність християнства до людського тіла не припинялася навіть після смерті людини. В ті часи люди вважали, що навіть після смерті тіла, душа досі залишалася поєднаною з ним. Після відходу душі в інший світ, подбати про тіло доручалося живим. В результаті цього набуло поширення в церкві використання мощів (частини тіла (особливо кістки) померлих людей, яких вважають святими). З іншого боку, особливо «вражених ересю» людей, навіть після смерті, через декілька років викопували і спалювали рештки (П.Дінцельбахер, 2019, с. 174).

В період пізнього Середньовіччя поступово роль тілесності зростає. Свідченням цього може слугувати заміна грошових штрафів на тілесні покарання, вибивання доказів через тортури, що взяла на озброєння інквізиція. З'явилася практика таврування людей, винних у певних злочинах: «backen brennen» (таврування шік) та таврування чола (Дж. Хартнелл, 2019, с.97).

Таким чином, під впливом християнства, поступово уявлення про тілесність у суспільстві переросло від повноцінної частини життя в цьому світі, до перешкоди, на шляху до раю – джерело гріхів, що відправляла душу людини в пекло. В результаті цього тіло принижувалося, катувалося, засуджувалося. Разом з тим, саме тіло було інструментом в руках людей, для вимолювання прощення, спокутування гріхів своїх та всього людства. Тіло було об'єктом уваги навіть після смерті людини: тіла еретиків викопували й спалювали, тоді як частини тіл святих використовували в службі (мощі). В період пізнього Середньовіччя роль тіла поступово зростає, однак в страшних цілях інквізиції та демонстрацій публічного суду. Однак такі уявлення про тілесність та роль тіла були одними з характерних рис європейського менталітету, що пізніше пройде складний період Нового часу, та остаточно сформує його сучасний вигляд. Безжалісне ставлення до тіла в епоху Середньовіччя стане приводом для посилення уваги до нього в пізніших епохах.

Список використаних джерел

- Гуревич А. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства: Москва: Искусство, 1990, 381 с.
Дінцельбахер П. Історія європейської ментальності : Львів: Літопис, 2019, 631 с.
Ле Гофф Ж. История тела в Средние века : Москва: Текст, 2016, 189 с.
Хартнелл Дж. Голое Средневековье. Жизнь, смерть и искусство в Средние века: Москва: АСТ, 2019, 320 с.

* * *

Сергієнко Богдан, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

ДОСВІД АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ США: ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ «НОВОГО КУРСУ» Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА

До початку 20-х рр. XX ст. американська економіка була однією з найбільших і високорозвинених у світі. Її частка у світовому виробництві

постійно збільшувалася. Ще сильніше позиції США зміцнилися після Першої світової війни. Швидко зростало промислове виробництво, інтенсивно розширювався основний капітал, збільшувався експорт. 1920-ті рр. увійшли в американську історію як період «проспериті» («процвітання»), при цьому 1929 рік виявився найвищою точкою економічного успіху США. Здавалося б, нічого не віщувало кризи. Однак економічна катастрофа, яка вибухнула в жовтні 1929 року, стала для капіталізму найсерйознішою кризою за всю його історію. Це була світова криза, яка охопила як капіталістичні, так і колоніальні країни. Її центром виявилися Сполучені Штати.

Розгляд світової економічної кризи 20-30-х рр. XX ст. допомагає більш детально дослідити причини економічних криз в цілому; з'ясувати, які шляхи та методи є найбільш доцільними і ефективними у боротьбі з такими масштабними фінансовими колапсами, що призводять до глибоко занепаду не тільки економічного, а й соціального та культурного життя країни. Заслугує уваги й питання того, яку ж роль має відігравати держава у розв'язанні кризи в умовах ринкової моделі економіки. Для відповіді на нього, необхідно розглянути вчення англійського економіста Дж. М. Кейнса, ідеї та погляди якого були взяті на озброєння урядом США у боротьбі з Великою депресією. Незабаром вони викристалізуються в одну із самостійних економічних течій XX ст. Ця концепція з 40-х до першої половини 70-х рр. минулого століття займала домінуючі позиції в урядових і академічних колах найбільш розвинених індустріальних країн Заходу.

Не дивлячись на деякі розбіжності, дослідники все ж дотримуються єдиної думки щодо причин кризи. Однією з причин є перевиробництво товарів – їх виробляли настільки багато, що була нестача грошової маси для придбання цих товарів, оскільки гроші були прив'язані до золота, а золото, в свою чергу, є обмеженим ресурсом. Це і призвело до дефіциту грошей, а потім і до дефіциту платоспроможного попиту на пропонувані товари і послуги. Згодом спрацював «принцип доміно»: відбулася різка дефляція на товари, швидкими темпами збільшилося безробіття, підприємства ставали банкрутами, відбулося падіння споживчого попиту, а також стрімко падав рівень життя громадян.

У двадцять роки XX ст. відбулося серйозне зростання вартості цінних паперів, люди активно займалися інвестиціями, і вже в 1929 р. оборот торгівлі складав 5 мільйонів акцій в день. Населення було просто одержимим ідеєю швидкого заробітку, громадяни активно вкладали весь свій статок в активи різноманітних корпорацій, щоб згодом продати їх дорожче. Спостерігався надзвичайно стрімкий ріст вартості цінних паперів, оскільки попит породив пропозицію. Але навіть це не зупиняло американців: вони продовжували скуповувати акції, багато інвесторів активно брали кредити для придбання акцій. Такий ажіотаж, у свою чергу, створив свого роду бульбашку, яка мала невдовзі луснути. «Чорний четвер» (24 жовтня 1929 року) – саме так було названо день, в який відбулося різке падіння цін на акції. Почалася паніка, інвестори, злякавшись за свої гроші, почали позбуватися цінних паперів, і всього лише за один день було продано близько 13 млн. акцій, що, відповідно, призвело до ще більшого падіння вартості цінних паперів. За «чорним четвергом» слідує: «чорна п'ятниця» (25 жовтня), потім «чорний понеділок» (28 жовтня) і «чорний вівторок» (29 жовтня). За ці декілька днів було продано

більше 30 млн. акцій, відбулося розорення тисяч інвесторів, а їх втрати оцінювалися у більш ніж 30 млрд. доларів (Маркова, 1995, с. 83-84).

В цей період люди почали активно вилучати свої вклади із банківських організацій, що спричинило розорення банків (за період 1929-1933 рр. розорилось близько 5800 банків). Потім почалось банкрутство підприємств, різке падіння цін на промислові та сільськогосподарські товари (60-80%) призвело до того, що діяльність підприємств не окупалася. Окрім цього, також у них не було можливості отримати кредит, оскільки, як було вже сказано вище, банки масово розорялися. За таких умов, відбувалося різке зниження промислового виробництва. Так, до початку кризи, США були найбільшими виробниками автомобілів, але вже в 1932 році рівень їх виробництва впав на 80%. Також впав рівень виробництва сталі – на 76% і чавуну – на 79% тощо.

Також відбувся серйозний спад в аграрній сфері. До 1934 року збір кукурудзи впав на 45%, а пшениці на 36%. Відбулося суттєве зниження цін (близько 58%) на сільськогосподарську продукцію, а тому більша частина доходів фермерів йшла на оплату боргів та погашення заборгованостей. За цей період розорилось близько 1 млн. фермерських господарств (Маркова, 1991, с.116).

Неминучим наслідком кризи було погіршення становища населення. Різко знизився їх життєвий рівень. Падіння курсу акцій торкнулося від 15 до 25 млн. американців. Зросла кількість безробітних (до кінця червня 1933 р. їх число становило 17 млн. осіб), декілька мільйонів були напівбезробітними. Варто також зазначити, що навіть ті люди, які зберегли своє робоче місце, все ж перебували у плачевному стані, оскільки їх заробітна плата була знижена більш ніж у 2 рази. Багато хто позбувся житла, і виникли так звані "гуверівські містечка" - поселення безробітних на околицях міст, збудовані з ящиків і будівельних відходів. Населення голодувало – лише в Нью-Йорку в 1931 р. від голоду загинули 2 тис. осіб (Мальков, 1973, с. 55).

Варто відзначити той факт, що у США в цей період утвердилася філософія "американського індивідуалізму", що не визнає державного регулювання економіки, її втручання у справи приватного бізнесу, хоча в роки Першої світової війни воно застосовувалося. Герберт Гувер, який вступив в 1929 р. на пост президента, спочатку обмежився введенням торгового протекціонізму, вважаючи, що криза буде подолана автоматично і країна впорається з нею за 60 днів. У 1930 р. для різкого скорочення ввезення товарів у США був прийнятий високий митний тариф. У відповідь на це, інші країни теж підвищили ввізні мита.

Проте заходи президента Г. Гувера не давали бажаного ефекту. Становище в країні погіршувалося – вона була охоплена масовими виступами, організовувалися походи голодних і безробітних до Вашингтона (у 1931-1932 рр.), похід ветеранів Першої світової війни (1932 р.); фермери Середнього Заходу бойкотували закупівлі сільськогосподарської продукції, опиралися примусовому продажу ферм, брали участь у голодних походах. Була створена Національна рада безробітних. У 1930 р. відбулася загальнонаціональна демонстрація, в якій брали участь 1,2 млн. безробітних. У гірничій, текстильній, автомобільній, швейній галузях розгорнувся страйковий рух. Він ставав все

більш масовим. У 1933 р. чисельність страйкарів перевищила 1 млн. осіб (Мальков, 1973, с. 57).

У цих умовах, з метою запобігання банкрутства, Гувер з кінця 1931 р. зробив спроби державного кредитування банків, промисловості, транспортних підприємств. Для цього була створена Національна кредитна корпорація з капіталом в 3,5 млрд. дол., яка в січні 1932 р. була перетворена в реконструктивну фінансову корпорацію. Для надання допомоги великим фермерам організовано урядове «Федеральне фермерське бюро». Завдання цього бюро полягало в підтримці рівня цін на сільськогосподарську продукцію. Його діяльність не увінчалася успіхом, і в кінцевому підсумку призвела до дезорганізації ринку і подальшого розорення фермерів. Соціальні протиріччя продовжували загострюватися. До березня 1933 р. число безробітних досягло 17 млн. осіб. Таким чином, обіцянка Гувера швидко подолати кризу виявилася невиконаною.

В 1933 році президентом було обрано представника від Демократичної партії Франкліна Делано Рузвельта. До цього часу, становище в державі було надзвичайним, і тільки грамотна політика уряду могла б забезпечити вихід країни із кризи. Його адміністрація здійснювала масштабні реформи, які назвали «Новим курсом» Рузвельта.

«Новий курс» Рузвельта – це економічна політика, яку проводив уряд США, для виходу країни з економічної кризи. 9 березня 1933 року була скликана спеціальна сесія Конгресу. Потім, протягом трьох місяців, була пророблена величезна робота зі створення політичної та економічної основи «Нового курсу», який, у підсумку, зміг допомогти США вибратися із «Великої депресії» (Камінський, 2014, с. 214-215).

Рузвельт розробив систему заходів з оздоровлення економіки, яка мала зміцнити слабкі зони в економічній системі США. В основі «Нового курсу» лежало проведення реформ в банківській, сільськогосподарській, фінансовій, судовій, адміністративній та соціальній сферах.

Створювалися різноманітні організації для регулювання різних сфер в області економіки, які очолили великі промисловці та економісти. Наприклад NIRA («National Industrial Recovery Act») - «Національна адміністрація відновлення промисловості»), яка була створена для проведення державного регулювання господарства.

Таким чином, це говорить про те, що Рузвельт не був однодумцем Гувера. На відміну від нього, він надавав великого значення плануванню господарства і відновленню виробництва. Сфера промисловості була розділена на 17 груп по окремих галузях. На чолі кожної з них призначався свій вищий орган. Для кожної групи були розроблені «кодекси чесної конкуренції», які були створені для встановлення цін та об'ємів виробництва. Тобто, вони встановлювали чіткі межі, які визначалися ємністю ринку збуту, що означає, що продукції можна було виробити стільки, скільки здатний поглинути ринок, але не більше (Камінський, 2014, с. 216).

Варто зазначити, що в основу «Нового курсу» Рузвельта лягли вчення економіста Джона Кейнса (1883-1946). Кейнс вважав, що в часи несприятливої економічної ситуації, держава повинна приймати участь у регулюванні господарського життя суспільства.

«Новий курс» було розділено на два етапи:

1. Перший етап (1933-1935 рр.);
2. Другий етап (з 1935 р.).

З метою порятунку банківської і фінансової систем було введено заборону на вивіз золота закордон, тобто, був припинений обмін банкнот на золото. Потім було закрито абсолютно всі банки США. В цей час, було ухвалено Надзвичайний закон про банки, який передбачав подальше відновлення їх роботи, а також гарантував виділення із Федеральної резервної системи найбільш крупним і значущим банкам урядових кредитів. В березні 1933 р. 4/5 раніше закритих банків, які були членами Федеральної резервної системи, відновили свою роботу. Проте близько 2000 банків не отримали дозволу на їх відкриття.

Відмовившись від золотого стандарту, провівши девальвацію долара, а також вилучивши золотого з обігу, влада США прийшла до того, що до 1934 року золотий вміст долара знизився на 41%. Завдяки девальвації долара розподіл доходу змінився на користь промислового, а не позичкового капіталу. Тим самим були відвернені масові банкрутства в кредитній сфері, зменшилася заборгованість монополій уряду, посилювалися експортні можливості США. Для стимулювання дрібних акціонерів і вкладників (приватних коштів) була створена корпорація зі страхування банківських вкладів, а також вжиті заходи захисту вкладів від ризику через біржову спекуляцію. Введення державного страхування депозитів (вкладів) сприяло запобіганню банкрутств, підвищувало довіру вкладників (Королькова, 1992, с. 113).

Центральне місце в заходах "Нового курсу" відводилося проблемі відновлення промисловості. Так, в число учасників Національної адміністрації оздоровлення увійшли економісти, представники Торгової палати, представники фірм «General Motors», «Standard Oil», а також представники багатьох інших великих концернів США. Головою Адміністрації був призначений генерал Х'ю Джонсон. «Закон про відновлення промисловості» включав у себе систему державного регулювання промисловості, як найважливішого сектору економіки. Він складався з трьох розділів. Перший розділ передбачав заходи, що сприяли поживленню економіки і виведенню її з тяжкої ситуації. Основний нахил робився на «кодекси чесної конкуренції», в яких встановлювалися правила конкуренції, зайнятості та найму. У другому та третьому розділах Закону визначалися форми оподаткування та фонд громадських робіт із зазначенням порядку використання коштів цього фонду (Закон...). Для надання допомоги безробітним Конгрес створив адміністрацію громадських робіт, яку очолив міністр внутрішніх справ Гарольд Ікес. На організацію громадських робіт виділялося 3,3 млрд. дол. У числі інших заходів боротьби з безробіттям також було створення трудових таборів для безробітної молоді у віці 18-25 років. Вони забезпечувалися безкоштовним харчуванням, житлом, форменим одягом, їм платили 1 дол. в день. Чисельність молоді в таборах досягала 250 тис. осіб. Молодь очищала ліси, проводила меліорацію, займалася лісонасадженням, ремонтувала дороги. Адміністрація надзвичайної допомоги на чолі з радником президента Гаррі Гопкінсом видавала штатам дотації для допомоги безробітним. Масштаби громадських робіт, організованих американським урядом, слід визнати значними - на них до січня 1934 р. було

зайнято 5 млн. осіб. Допомогу отримували 20 млн. американців (Іванов, 1989, с.24).

У 1933 р. була створена Адміністрація долини річки Теннессі, на яку було покладено освоєння цього найбільш відсталого району. Тут здійснювалося будівництво ГЕС, проводилися лісонасадження і боротьба з ерозією ґрунтів, контролювалася промисловість, що забезпечувалася електростанцією Теннессі. Роботи були надані для 40 тис. осіб.

Закони вводилися на два роки. Їх реалізація вела до покращення становища великих монополій, які згодом визначали умови виробництва та збуту.

Незважаючи на те, що спочатку НІРА була сприйнята американськими діловими колами з ентузіазмом, до осені 1934 р. вони, незадоволені зайвою регламентацією і централізацією, стали піднімати питання про перегляд цього Закону, тим більше, що з березня по липень 1933 р. виробництво промислової продукції різко пішло вгору. З метою запобігання радикального розвитку «Нового курсу», вони створили спеціальну організацію – «Лігу американської свободи». Тому в 1935 р., коли президент Рузвельт поставив питання про продовження терміну дії цього закону, він натрапив на сильний опір різних сил. Представники великого бізнесу критикували НІРА з позицій ідеалів свободи приватної підприємницької діяльності і бачили в ньому майже «державний соціалізм»; дрібні підприємці вважали, що НІРА послаблює їх позиції в конкурентній боротьбі з монополіями. У 1935 р. прихильників виявилось менше, ніж супротивників, і 27 травня 1935 р. Верховний суд США визнав його неконституційним, хоча регулююча роль держави багато в чому збереглася (Кредер, 1988, с. 72).

Другий важливий закон – закон Про регулювання сільського господарства – Конгрес США прийняв на початку 1933 р., напередодні оголошеного фермерами загального страйку. Для його проведення була створена Адміністрація з регулювання сільського господарства, так звана «ААА» («Agricultural Adjustment Act»). Для подолання аграрної кризи закон передбачав заходи підвищення цін на сільськогосподарську продукцію до рівня 1909-1914 рр., зокрема:

1. Посівні площі мали бути скорочені, також фермери були повинні зменшити поголів'я худоби. Влада США ввела в дію спеціальну систему заохочення фермерів, які обробляли малу кількість земель.

2. Вводилися заходи, на основі яких уряд почав фінансувати заборгованості фермерських господарств, які до 1933 року становили більше 12 млрд. доларів.

3. Держава мала право: на ремонетизацію срібла, на девальвацію долара, на випуск казначейських облігацій і білетів на суму 3 млрд. дол. Саме в цьому полягали інфляційні заходи. В підсумку, фермери за 1933-1935 рр. отримали кредитів на суму більше 2 млрд. дол. Також було рішення про припинення продажів на аукціонах розорених фермерських господарств.

Ситуація з перенасиченням ринку була настільки критичною, що у випадку, коли в країні був неврожай, то цей рік вважався вкрай вдалим. Можна навести приклад 1934 р. коли через засуху та піщані бурі, відбулося суттєве скорочення врожаю. Це зіграло позитивну роль, оскільки за рахунок цього уряду вдалось підтримати ціни на сільськогосподарську продукцію, що призвело до

покращення ситуації у аграрному секторі. Вже до 1936 року доходи фермерів збільшилися на 50% (Маркова, 1991, с. 135).

В 1935 році почався другий етап «Нового курсу», який був викликаний крайнім незадоволення робітників. В період з 1933 по 1939 рр. більше 8 млн. людей активно бастували за покращення їх прав. Вони вимагали від федеральної системи введення соціального страхування. Це змушувало Рузвельта ухвалювати закони, які могли б задовольнити запити страйкарів.

5 липня 1935 року Рузвельтом був підписаний закон Вагнера (за іменем сенатора Роберта Вагнера) – «Національний акт про трудові відносини». В законі йшлося про необхідність захисту прав робітників за допомогою професійних союзів та укладення з підприємцями колективних договорів. Також робітникам надавалось право влаштовувати страйки.

Не менш важливого значення мав закон про соціальне забезпечення, прийнятий через кілька тижнів після закону Вагнера. Ним вводилася система пенсій за віком і допомоги по безробіттю. Пенсії встановлювалися з 65 років; надавалася допомога хворим та інвалідам. Пенсійні фонди формувалися з внесків робітників і підприємств. Норми пенсійного забезпечення встановлювалися єдиними для всієї країни. Коло одержувачів допомоги, розміри і терміни виплат визначалися законодавством штатів. Однак закон поширювався на робітників великих промислових підприємств і не охоплював робітників і службовців торгівлі та сфери обслуговування (Козинець, 2015, с.233).

На другому етапі проведення "Нового курсу" збільшилися масштаби громадських робіт. Якщо на першому етапі на ці цілі виділялося 3,3 млрд. дол., то в 1935 р. — 4,9, а в 1938 р. — ще 5 млрд. дол. До початку 1936 р. на громадських роботах було задіяно 3,5 млн. осіб.

У 1938 р. був прийнятий закон «Про справедливі умови праці», яким заборонялося використання дитячої праці, на підприємствах федерального значення встановлювалися єдині норми заробітної плати, її мінімальний і максимальний рівень, допустимі межі тривалості робочого тижня — 44 години.

На цьому етапі уряд надавав допомогу не тільки великому фермерству, а й низькодохідним господарствам. Робітники-мігранти могли проживати в таборах, орендарі для купівлі ферм отримували позики, могли об'єднуватися в кооперативи. Незважаючи на те, що тривали заходи зі скорочення посівних площ, почалася кампанія з відновлення родючості ґрунтів, що було викликано негативними наслідками ряду посух і пилових бур, що спостерігалися в 30-ті роки (Маркова, 1995, с. 102-103).

Підводячи підсумки, слід зазначити наступне. Поза будь-якими сумнівами, крах фондового ринку в жовтні 1929 року був монументальною подією. Хоча в той час більшість політиків, вчених-економістів і експертів з Волл-Стріт вважали обвал фондових ринків ізольованою подією, сьогодні більшість істориків переконані, що ця подія стала головною поворотною точкою, після якої почалося падіння світової економіки.

Що ж стосується причин настання найбільшого і тривалого економічної кризи то тут думки дослідників, що розглядають даний період розходяться. Одні пов'язують це явище з кризою перевиробництва, інші звинувачують Федеральну резервну систему США, ряд дослідників намагався зрозуміти, чи

був феномен 1929 року біржовою «бульбашкою». Але як показало наше дослідження, такі міркування є не зовсім правильними. Економічний колапс, який розпочався у 1929 році і відзначився не баченими на той час розмахами, не міг виникнути з якоїсь однієї причини. Таким чином, сукупність факторів, які почали проявлятися відразу після завершення Першої світової війни, і спричинили появу цієї кризи.

Криза 1929-1933 рр. розвивалася протягом чотирьох років як стихійне лихо, бо Республіканська партія США, яка керувала тоді країною перебувала в полоні традиційної капіталістичної міфології і сподівалася на те, що вона вирішиться сама по собі.

«Новий курс», який проводив новий президент США Ф. Д. Рузвельт, був низкою соціально-економічних реформ, спрямованих на подолання «Великої депресії». В цей час було прийнято ряд законів, спрямованих на врегулювання фінансової та економічної сторін держави. Заходи ж другого етапу «Нового курсу» носили більше соціальний характер, оскільки в цей час приймаються закони, які передбачали надання людям пенсійного забезпечення, допомоги по безробіттю, створювалися профспілки на підприємствах тощо.

Отже, рузвельтівський «Новий курс» різко відрізнявся від тих заходів, які були вжиті у боротьбі з кризою за часів президенства Гувера, та багато в чому спирався на ті ідеї, які висував Кейнс. І, варто зазначити, що цей комплекс реформ був надзвичайно дієвим, оскільки економічні показники стали покращуватися. Дослідивши деякі статистичні дані, можна зробити підсумок, що у 1939 році економіка США вийшла на докризовий рівень 1929 року.

Список використаних джерел

- Берлин И. И. Президент Франклин Делано Рузвельт. Т. 72 №4. Москва: 2002. 358 с.
- Закон об оздоровлении национальной промышленности от 16 июля 1933 г. Пономарев М.В. Смирнова С.Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Т. 3. - Москва: 2000. 455 с.
- Камінський М.І. Президент Франклін Рузвельт і його «Новий курс» реформ. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2014. № 12. 213–217 с.
- Козинець О.Г., Козинець І.Г. Соціальна складова політики нового курсу Ф.Д. Рузвельта. Молодий вчений. 2015. № 2 (1). 230–234 с.
- Коломойцев В.Е. 100 дней президента Ф.Д. Рузвельта. К.: Молодь, 1998. 414 с.
- Королькова Е. И. «Новый курс» Ф. Рузвельта. Москва: 1992. 215 с.
- Кредер А. А. Американская буржуазия и «новый курс», 1933-1940. Саратов: 1988. 198 с.
- Мальков В. Л. «Новый курс» в США. Социальные движения и социальная политика. Москва: 1973. 266 с.
- Маркова А. Н. История народного хозяйства капиталистических стран (до второй мировой войны). Москва: 1991. 184 с.
- Маркова А. Н., Квасов А. С. История мировой экономики. Хозяйственные реформы 1920-1990 гг.: Учеб. пособие. Москва: 1995. 137 с.
- С. В. Иванов. «Война с бедностью» Ф. Д. Рузвельта. Москва: 1989. 35 с.
- Усанов П. Великая депрессия и Новый курс: уроки для современности. Санкт-Петербург: 2017. 44 с.

Супрунова Ірина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наук. керівник – доц. **Троцько Т.В.**)

СТАВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна є, поза сумнівом, однією з ключових подій в історії людства. Можна сміливо стверджувати, що все ХХ століття, включно з Другою світовою війною, було наслідком цієї Великої війни. Війна була безпрецедентно кровопролитною, руйнівною, жорстокою. Вона зруйнувала як старі держави, що існували століттями, так і багато моральних підвалин та табу, ставши прологом до встановлення тоталітарних режимів та масових репресій. Але вона б не відбулася без готовності тодішнього суспільства прийняти її.

Початку цієї великої війни передувало формування нових національних держав (Німеччина, Італія), і, як наслідок цього, загострення почуття національної спільності, яке поступово переходило в національне самообожнювання. Цьому сприяло почуття ненависті як до сусідів, з якими були давні територіальні суперечки та пам'ять про нещодавні образи, так і до національних меншин усередині своїх країн. Перша світова війна була абсолютно новим явищем в історії. Війна, яка охопила не окремі регіони, а цілий світ. Багато проблем, зокрема, проблема надвисоких і низьких доходів, відносин між владою та опозицією, довіри до влади, підбору кадрів державного апарату та армії та інші, не були вирішені напередодні Першої світової війни і на її початку, що в результаті занастали Російську імперію.

Мета даної роботи полягає в аналізі реакції російського суспільства на Першу світову війну та визначенні стану його готовності до участі у війні.

За формою державна влада у Росії була наднаціональна, бо вона ґрунтувалася на династичному і становому принципах, а не на етнічній самосвідомості росіян. Слід особливо відзначити, що у офіційної ідеології царизму був відсутній якийсь етнічний компонент. Варто згадати у зв'язку з цим знамениту тріаду «православ'я, самодержавство і народність», яку проголосив у 1833 році міністр народної освіти граф С. С. Уваров. З погляду національної політики необхідно вказати також на особливості формування соціальної ієрархії самодержавної Росії: метрополія була поліетнічною, але при цьому мала лише один загальнонаціональний центр – великоросійський.

Зберіглося чимало джерел, що свідчать про ставлення різних верств населення до війни. Загальна оцінка істориків зводиться до визнання патріотичного піднесення, що охопило всю країну – від правлячої династії до селян. При цьому дослідники для доказу посилаються на такі факти як припинення страйків, успішна мобілізація, добровільний запис до діючої армії, великі пожертвування на потреби оборони, досить помітна участь населення у військових позиках держави та інші. У такій готовності виконати свій обов'язок одночасно крилася чимала небезпека. Люди, які не питали, з ким їм доведеться воювати, слабо уявляли цілі війни, не кажучи вже про її причини. Рано чи пізно це незнання мало зіграти свою роль. На необхідність формування російської громадської думки ряд офіцерів Генерального штабу звертав особливу увагу ще перед війною. Величезні відстані Росії, слабкість її політичних партій, значна питома частка неписьменного і недостатньо матеріально забезпеченого

населення змушували з побоюванням дивитися у майбутнє (Айрапетов О.Р., с. 250).

Разом з тим, аналіз позицій політичних партій, присутній у радянській історичній літературі на цю тему, вказує на розбіжності між правим крилом урядового табору, вкрай правими та чорносотенними монархічними організаціями, з одного боку, та групами, партіями ліберальної буржуазно-поміщицької опозиції, з іншого боку. В одних роботах наголошується, що найбільшу агресивність, прагнення військової експансії виявляли праві, монархічні кола, в інших, навпаки, підкреслюється, що найбільш рішучими прихильниками загарбницьких прагнень царизму щодо Константинополя і протоків, виступали буржуазні ліберальні кола (Массі Р.К., с. 310).

На думку російського історика В. С. Васюкова, «різна історична документація показує, що жодних суттєвих розбіжностей між поміщицькими та буржуазними партіями щодо військових і політичних цілей царату не існувало. І в тих та в інших колах були як прихильники, так і противники «широкого експансіонізму». В основних пунктах «програми» їх погляди і наміри збігалися» (Васюков В.С., с. 10).

Сучасні підходи до оцінки зовнішньої політики російського уряду наприкінці XIX – на початку XX ст. змінили стилістику досліджень. Тепер істориків цікавить питання про співвідношення патріотичних і революційних настроїв населення Росії на різних етапах Першої світової війни та про роль даного фактора у визріванні тієї політичної кризи, яка закінчилася поваленням монархії. «Справді, – запитує С. В. Тютюкін, – чому патріотичні почуття... не змогли зцементувати російське суспільство, створити атмосферу вакууму навколо будь-яких «пораженців» і допомогти народу стійко переносити тяготи воєнного часу?» Відповідь на питання наближає до постановки та осмислення більш загальної проблеми – яким був рівень соціокультурної та політичної зрілості російського суспільства, наскільки його реакція вже в перші дні та місяці війни була адекватна об'єктивно назрілим потребам розвитку країни.

Так, на початку війни у Санкт-Петербурзі щодня проходили демонстрації на підтримку царя та союзників. Як зазначав М. Палеолог, посол Франції в Росії, з вікна французького посольства можна було спостерігати за масовою процесією людей з прапорами, іконами та вигуками «Хай живе Франція!» Відзначаючи міцний антинімецький союз, Палеолог, з властивою йому галльською увагою до зовнішніх деталей, зазначає, що «прапори трьох націй злилися в одне ціле. Ті, що складаються з однакових кольорів – синього, червоного і білого, – вони являють собою мальовничі і вражаюче свідчення союзної коаліції» (Массі Р.К., с. 311).

У німецьке посольство, величезну гранітну будівлю, увінчану двома могутніми скульптурами коней, увірвався розлючений натовп. Його гнів було спрямовано проти Німеччини і самого німецького посла. Захопивши будинок, юрба вибила вікна, роздерла килими і, поламавши і розбивши, викинула на вулицю не тільки меблі, порцеляну, старовинне скло, але й безцінну колекцію мармуру часів Ренесансу і бронзу, що належала особисто послу Пурталесу. «Кінні статуї на даху були пов'язані мотузками, сотні рук схопили і потягли їх. Здиблені коні кайзера з гуркотом упали на бруківку» (Массі Р.К., с. 312).

У ці перші дні війни патріотизм населення був тісно пов'язаний з ненавистю до німців. «За віру, царя та Батьківщину» та «На захист святої Русі!» – ці заклики охопили казарми, фабрики, села. О. Керенський писав, що на відміну від війни з Японією, яка була династичною і колоніальною, у 1914 р. «народ відразу розцінив конфлікт з Німеччиною як свою кровну війну, коли на карту була поставлена доля Росії» (Массі Р.К., с. 315).

Варто відзначити, що ставлення російської громадськості до війни 1914 – 1918 рр. було незрівнянно складнішим, ніж ставлення тих же кіл до війн 1850-х і 1870-х років. Інтелегентська ідеологія війни зазнала значно сильнішою мірою іноземних впливів, паціфістських і соціалістичних. Реалістичні завдання – передусім, оборони, та досягнення перемоги, якимось відсувалися на другий план. Оборonoю мали займатися військові, а перемогою – дипломати. Громадські кола не могли, звичайно, відмовитися від участі в обороні, але в обговоренні плодів перемоги брали обмежену участь, засуджуючи з'ясування позитивних цілей як прояви незаконного «імперіалізму».

Прикладом такого підходу може бути позиція П. Мілюкова. «Наше ставлення до війни, – зазначав він, – звичайно, ні до тієї, ні до іншої крайності не підходило. З погляду реалістичного, нашим найближчим завданням було пояснити нав'язану нам війну, її походження, її наслідки. У цьому загальному розумінні сенсу війни, її значення для Росії, її зв'язку з російськими інтересами належало об'єднати російське суспільство. На мене, зокрема, випало це завдання, як на свого роду фахівця. До мене зверталися за пояснення, за статтями, і я йшов назустріч запитам, групуючи дані, мало відомі російському читачеві, і роблячи з них висновки про можливі для Росії досягнення. Мої друковані пояснення в журналах, спеціальних збірниках, нарешті, в щорічниках «Речі» могли б скласти кілька томів, природно, що я став предметом критики з боку течій, незгодних прийняти війну в цьому реалістичному сенсі або зовсім не прийнятних. Мене називали «Мілюковим-Дарданельським», – епітет, яким я міг би справедливо пишатися, якби в ньому не було безперечного перебільшення, створеного ворожою пропагандою у зв'язку з незнанням питання. У щорічнику «Речі» за 1916 р. можна знайти проєкт вирішення цього питання в сенсі, прийнятному для мене до угоди 1915 р. Сазонова з союзниками. Тут ще не передбачається оволодіння Константинополем, обома берегами проток і найближчими островами; але, звичайно, визнається, що сама «позиція, зайнята Німеччиною», створила виключно сприятливе становище для здійснення Росією її найголовнішого національного завдання» (Мілюков П.Н., с. 157). Оцінюючи задачі Росії у війні, політик зазначав, що його думка «спирається не на стару слов'янофільську містичну ідеологію, але величезний факт швидкого економічного розвитку російського півдня, не може більше залишатися без вільного виходу до моря» (Мілюков П.Н., с. 160).

Таким чином, можна зробити висновок, що питання реакції російського суспільства є актуальним і досліджуваним серед істориків. Ми можемо сказати, що в зв'язку з війною відбулося патріотичне піднесення російського народу, який брав участь у мобілізації, допомагав в обороні. Настрої суспільства були повністю просякнуті ненавистю до німців. Проте, незважаючи на так звані «перемоги» в середині держави, спостерігався розкол у суспільстві між «лівими» і «правими».

Список використаних джерел

- Айрапетов О.Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914—1917). Том 1. 1914 год. Начало. М., 2014. 335 с.
- Васюков В.С. Внешняя политика России накануне Февральской революции. 1916 – февраль 1917 г. М., 1989. 312 с.
- Масси Р.К. Николай и Александра. М., 1996. 480 с.
- Миллюков П.Н. Воспоминания. М., 1991. 530 с.

* * *

Ткаченко Альона, здобувачка третього (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Лобода Д.О.)

**ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЖИВОПИС ПЕРІОДУ ЧІНКВІЧЕНТО:
ІСТОРИЧНЕ МІСЦЕ І МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Період Чінквіченто (італ. cinquecento – п'ятсот) – це етап в історії світової культури, що охоплює 1500-ті рр. і вживається задля позначення періоду в історії культури Відродження, а конкретно – це період кінця Високого Відродження та Пізнього Відродження. Живопис, як і вся культура даного періоду є унікальним, неповторним явищем, що принесло за собою важливі, а головне незворотні зміни в культурному та духовному житті тодішнього західноєвропейського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій показує, що вивченню даної епохи в різні часи приділяли увагу велика кількість митців та науковців, серед яких: Якоб Буркхардт (1818-1897), Олексій Дживелегов (1875-1952), Борис Віппер (1888-1967), Олексій Лосев (1893-1988), Олександр Горфункель (1928-2020), Леонід Баткін (1932-2016), Володимир Бібіхін (1938-2004) та ін.

Мета дослідження – з'ясувати і розкрити місце творів живопису згаданого періоду в світовій історії, визначити методику роботи з ними на уроках всесвітньої історії.

Загалом, досліджуваний нами період ознаменувався послабленням авторитету католицької церкви, коли на зміну релігійному фанатизму Середньовіччя приходить світська культура та гуманізм Ренесансу, бурхливим розвитком науки, що вийшла з тіні попередньої епохи, поступовим переходом від феодального устрою суспільства до буржуазного, а також відкриттям та освоєнням нових земель, що в подальшому стануть причиною чисельних війн за перерозподіл територій.

Серед видатних митців періоду Чінквіченто, які зробили вагомий вклад в мистецтво, передусім живопис даного часу можна назвати Леонардо да Вінчі (1452-1519), Мікеланджело Буонарроті (1475-1564), Рафаеля Санті (1483-1520), Джорджоне (1477-1510), Тиціана (1480-1576), Якопо Тінторетто (1518-1594) та ін. Ці майстри показали світу приклад художника нового типу – активну творчу особистість, яка була повністю звільнена від будь-яких цехових обмежень і всебічно розвинута. У цей час відбувається відокремлення сфери художньої від ремісничої та зароджуються уявлення про художника як творця (Чумаченко, 2021).

Період Ренесансу прийнято характеризувати здебільшого як «відродження античності», проте це не є цілком вірним, якщо проаналізувати філософський

зміст епохи. В цей час нового забарвлення набуває антропоцентризм – на зміну поняттю наближення людини до Бога шляхом морального вдосконалення, що було характерною особливістю середньовічного антропоцентризму, приходять поняття зближення з Богом завдяки творчим здібностям особистості. Категорію «особистість» ми використали тут марно, адже саме в період Ренесансу їй відводилась особлива роль, перш за все завдяки поширенню та популяризації гуманізму – прогресивного вчення про людину, що усвідомлюється та змальовується як найвища цінність, про її право на радість та насолоду земним життям. З'являється нове уявлення про природу та її місце – на противагу античному космоцентризму протиставляється ренесансний пантеїзм, за яким Бог не існує окремо від природи, він присутній у всіх процесах. Крім того, в досліджувану епоху ми можемо спостерігати поступову секуляризацію суспільної свідомості від церковних догматів та переорієнтування останньої на мистецтво. Загалом, можна зазначити, що епоха Ренесансу стала результатом синтезу досягнень доби античності та середньовічної цивілізації.

В зазначений період з'являється зовсім нове мистецтво, антиетичне попередньому. Якщо живопис Середньовіччя характеризувався своєю трансцендентністю, символізмом, засиллям релігійних канонів, укоріненням образу страждаючої, ображеної людини, а сама мета його полягала у створенні духовного образу, то живопис Ренесансу навпаки, зосереджував увагу на тілесній красі людини, намагався створити образ живої, життєрадісної особистості, незалежно від її соціального становища та віросповідання.

В цей же час, Ренесанс зберігає попередні традиції: біблійні мотиви переплітаються з побутовими сценами. Люди стають байдужими до релігії, а релігійні образи, створені митцями цієї епохи передають більшою мірою життєвий досвід людей, а не християнські міфи. Мета мистецтва досліджуваного періоду полягає у зображенні будови світу, а божественні сили вже так не лякають, як в епоху Середньовіччя, коли вони вважалися недосяжними (Кавун, 2020, с. 108).

Все частіше почала використовуватися спіралеподібна композиційна схема організації елементів зображення. Існував культ краси, перш за все краси людини – ідеально прекрасної, досконалої фізично та духовно. «Відтворюючи ідеал людської особистості, діячі Відродження підкреслювали доброту, силу, героїзм людини, її спроможність творити навколо себе новий світ. Цінність людини стала визначатися її особистими чеснотами, а не суспільним становищем» – зазначає Віктор Кавун (2020).

В досліджувану нами добу було започатковане тривимірне зображення, з цією метою було впроваджено наукову теорію лінійної перспективи, основою якої були геометрія та оптика. Вирішувалися проблеми перспективи, підносились мистецтво світлотіні, фігури зображувалися рухливими. Окрема роль відводилася культурі жіночої краси, її життєвий простір значно розширювався, ніж у добу Середньовіччя. Вона – освічена, культурна, емансипована, захоплюється мистецтвом, вміє підтримати розмову та привертає до себе увагу, оскільки більше не ховає свою природну красу, а показує її у декольтованих сукнях, прикрасах, прикрашаючи себе косметикою (Кавун, 2020, с. 109).

Визначним представником мистецтва доби Чінквіченто по праву можна назвати Леонардо да Вінчі. Він був істинним поліматом свого часу. Саме Леонардо, будучи талановитим винахідником, розробив нову художню техніку «сфумато», яка передбачає повне згладжування гострих країв і створення синергії між світлом і тінню на картині. Прикладом даної техніки є відома робота художника – «Портрет пані Лізи дель Джокондо» або «Мона Ліза». Да Вінчі розробив також теорію гармонійних божественних пропорцій, стверджуючи, що «хороший живописець повинен писати дві головні речі: людину та уявленню її душі» (Легран & Эфрос, 2000, с. 151).

Завдяки Леонардо, вперше в історії мистецтва портрет як жанр був прирівняний до композицій на релігійну та міфічну тематику. Варто зауважити, що майже протягом всієї доби Середньовіччя цей жанр в мистецтві живопису взагалі був відсутній.

Ще одним відомим митцем досліджуваної доби є Рафаель. Однією з найулюбленіших тем у його творчості була тема материнської любові, щирої, світлої, безтурботної. Одним з найхарактерніших творів цього циклу є картина «Прекрасна садівниця» 1507 року, де митець зобразив чарівну Богоматір, її дитя та маленького Іоанна Хрестителя. Уже наступного, 1508 року Рафаеля було запрошено до Риму, де тодішній папа Юлій II доручив йому розписувати покої Ватиканського палацу. Протягом 1509 – 1517 рр. художник розписував чотири кімнати, які стали гордістю Ватикану і відомі під назвою станце Рафаеля. Найвідомішою з них є Станце делла Сеньятура – робочий кабінет Папи, стіни якого прикрашені такими шедеврами як «Афінська школа», «Диспут», «Парнас». Серед них мистецтвознавці виділяють саме «Афінську школу», що стала хвалою людському знанню. На ній художник зобразив мудреців, вчених Стародавньої Греції, які уособлюють собою духовну енергію та силу людських думок та знань. Загалом, усією своєю творчістю Рафаель прославляв розум людини і зв'язок свого часу з античністю (Конопльова, 2013).

Доволі цікавим представником епохи Чінквіченто є Тиціан – найяскравіший представник венеціанської школи живопису. Віртуозна робота з кольорами, небачена досі психологічна глибина портретів, використання діагональної композиції для створення динаміки у масштабних сценах – все це особливості творчості Тиціана. Серед найвідоміших робіт митця можна назвати такі: «Даная», «Венера Урбінська», «Святий Себастьян». Досить незвичним є полотно «Орфей та Еврідіка», на якому зображені дві ключові сцени з однойменного міфу: на передньому плані зліва ми бачимо Еврідіку, яку укусила змія, а справа, той роковий момент, коли Орфей озирнувся і тим самим відправив Еврідіку назад в царство Аїда. Придивившись уважніше до картини, зможемо помітити, що Тиціан зобразив вхід до пекла на задньому плані, аби більше деталізувати роботу. Особливістю згаданої роботи є її драматизм та песимізм, що зовсім не характерно для періоду її написання. Таким чином, Тиціан на своєму полотні зобразив не тільки історію кохання, а й показав слабкість людського духу (Глинский, 2021).

Мистецтво завжди займало важливе місце у педагогічному процесі, оскільки було і є одним із домінуючих факторів розвитку особистості, а особливо її емоційно-естетичної домінанти.

Професори Ігор Коляда та Дмитро Ніколайчук (2012) вказують, що серед різноманітних ілюстративних засобів, які є доступні у користуванні вчителя історії, значуще місце займає живопис, що має деяку перевагу над іншими видами. Художників називають літописцями свого часу. Художники є активними учасниками суспільного життя. Це дало їм можливість в художніх образах правдиво відтворювати на своїх полотнах важливі історичні події, явища віддалені від нас часовим простором (с. 40).

Живопис епохи Чинквіченто частково розглядається в курсі Всесвітньої історії 8 класу. Освітньою програмою виділено розділ «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі», під час вивчення якого доцільно використовувати живопис досліджуваного нами періоду як один з елементів наочного навчання. Використання на уроці робіт Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та Рафаеля допоможуть сформувати в учнів ряд важливих компетентностей у сфері культури. По-перше, учні розвиватимуть вміння образно мислити та інтерпретувати твори мистецтва. По-друге, навчатися виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації, а також осмислювати твори мистецтва в історичному контексті. По-третє, зможуть окреслювати основні тенденції розвитку культури в досліджуваній період.

Розглядаючи тему «Релігія стародавніх греків» в курсі всесвітньої історії 6 класу, влучно було б використати картину Тиціана, що була згадана раніше, а саме «Орфей та Еввідіка». Для кращого засвоєння та розуміння матеріалу доцільним буде організувати інтегрований урок зі всесвітньої історії та світової літератури, на якому продемонструвати згадане полотно в контексті розповіді про героїв міфу. Цей приклад дозволить детальніше розкрити ментальність давніх греків, особливості їх культури та світогляду. Зважаючи на віковий критерій, під час такого уроку можна продемонструвати дітям відео-фрагмент у вигляді короткого мультфільму з коротким переказом суті міфу під музичний акомпанемент.

Таким чином, ми розглянули доволі тривалий період в культурній історії західноєвропейського суспільства, а саме період Чинквіченто. Проаналізували творчий доробок видатних митців цього періоду, оцінили їх вклад в тогочасне мистецтво, а також історичне значення їхніх шедеврів. Визначилися з методичним потенціалом живопису на уроках зі всесвітньої історії у різних класах на конкретних прикладах. Тож, можна дійти висновку, що живопис відіграє значну роль як в конкретно-історичній перспективі, так і в методичному плані, оскільки виступає важливим елементом наочного навчання та сприяє формуванню естетичних уявлень в учнів.

Список використаних джерел

- Винчи да Л. Избранные произведения: в 2 т. Общ. ред. Б. В. Легран, А.М. Эфрос. СПб.: Изд. Дом «Нева», 2000. Т. 2. 479 с.
- Глинский П.А. Рецепция мифа об Орфее и Эвридике в изобразительном искусстве: Тициан и Рубенс. *Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры: материалы Всероссийской научно-практической конференции*. Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2021. С.3288-3291.

Кавун В.М. Семантика релігійних образів у мистецтві Відродження. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2020. Т.11. №3. С. 106 – 113.

Конопльова О. В. Мистецтво, архітектура та містобудування Західної Європи доби Відродження. Х. : ХНАМГ, 2013. 162 с.

Ніколайчук Д. О., Коляда І. А. Живопис на уроці історії: дидактичні засади та методичні прийоми навчання історії України (на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 р. (історія України 9 клас). *Історія в школі*. 2012. №10. С. 40-43.

Чумаченко О. П. Образотворче мистецтво як форма індивідуалізації колективного досвіду: дискурс ренесансу. *Культура і сучасність : альманах*. 2021. № 2. С. 158-162.

* * *

Цоцоріна Тетяна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Год Н.В.)

ФРАНЦУЗЬКИЙ ІМПРЕСІОНІЗМ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Імпресіонізм – це художній стиль, зміст якого полягає у тонкому відображенні особистих вражень і спостережень, враховуючи миттєві відчуття і переживання відповідно до об'єктивної реальності. Імпресіонізм є амбівалентним, у ньому знаходиться вираження «єдність зовнішнього та суб'єктивного», визначальним є принцип враження, пов'язаний із зовнішніми чинниками.

У європейському художньому контексті імпресіонізм був перехідним етапом від реалізму до модернізму, межував із натуралізмом та символізмом. Цей стиль сформувався у другій половині ХІХ ст. на теренах французького малярства. Започаткований представниками антиакадемічного «Анонімного товариства художників, скульпторів, граверів та інших», відкриттям 15 квітня 1874 р. мистецької виставки в Парижі. На ній були представлені роботи художників Е. Мане, К. Моне, О. Ренуара, Е. Дега, А. Сіслея, К. Піссаро та інших. Ці художники вважали своїм талантом якомога природніше відтворити зовнішнє середовище та позбавити його ілюзій «сухої» лінійності. Вони прагнули передати свої враження, спостереження, співпереживання, миттєві настрої (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 415).

Термін «імпресіонізм» походить від назви картини французького художника Клода Моне «Враження. Сонце, що сходить». Іноді появу терміна «імпресіонізм» пов'язують з новаторськими пошуками іншого французького художника – Едуарда Мане (1832–1883 рр.). У передмові до каталогу своїх картин він так висловив власне естетичне кредо: «Митець прагне лише до того, щоб передати свої враження (impression)» (Кордон, 2010, с. 254).

З імпресіоністами пов'язують початок нової епохи в живописі. Вони здійснили перелом у мистецтві, зруйнували сувору ієрархію живописних жанрів. Імпресіоністи були впевнені, що темою картини може бути безпосереднє враження від побачених життєвих сюжетів, миттєвих ситуацій. Вони довели своєю творчістю, що імпресіонізм – це нове мистецьке бачення

світу. Правдивість мистецтва імпресіоністи бачили не в тотожності з реальністю, а в тому, що живопис повинен відтворювати момент, коли людина дивиться на світ неупередженим поглядом, наче вперше, як дитина. У цій «чудовій миті» людині відкривається сутність природи. В імпресіонізмі розкривається здатність людини бачити світ безпосередньо, інтуїтивно, інстинктивно, образно (Садохин, 2015, с. 380).

Традиційним заняттям у студії – сумлінному відтворенню одних і тих самих сюжетів – імпресіоністами протиставлялася робота художників на пленері (вільне повітря), тобто, малювання на відкритому просторі, що давало змогу відтворювати кольорове багатство природи, тонкі нюанси сонячного чи місячного світла. Формувався тип миттєвого пейзажу, який базувався на невловимій грі кольору і світла, втілювався сімома чистими кольорами, накладанням фарби окремими мазками, чим досягали ефекту оптичного змішування кольорів, що розчинялися на полотні.

У контурах, лініях, деталях імпресіоністи акцентували увагу на настрої, характері, мелодії, що інтуїтивно схоплені поза діяльністю розуму. Імпресіоністи не обтяжували вимоги до теми сюжету, вони відображали поезію власного темпераменту, сприймаючи довкілля як об'єктивне дане. Художники були переконані, що митець має відтворювати побачене і почуте, а не набути знанням (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 416) .

Теоретично обґрунтовуючи імпресіонізм, Е. Золя, після довгих дискусій з Полем Сезанном (1839-1906 рр.) прийшов до висновку: предмет або людина, яких зображають, є лише приводом. Геніальність полягає в тому, щоб показати цей предмет або людину в новому вигляді, більш правдивому або більш величиму. «Мене, – писав він, – зачіпають не дерево, не обличчя, а художник, якого я бачу в цьому творі, могутній індивідуум, який опинився в стані створення поряд з божим світом свого власного Світу, який очі мої не зможуть забути». Так було підтримано пріоритет суб'єктивного над об'єктивним, значущого над видимим (Кордон, 2010, с. 254-255).

Імпресіонізм – це насамперед, індивідуальний пошук кожного художника. Імпресіоністам дорікали суб'єктивним та незрозумілим для інших поглядом на світ. Але їхнє бачення зовнішнього середовища не було суто суб'єктивним, воно відбивало реально існуючі природні закони, явища, які не були зрозумілі для поверхового погляду на світ.

Імпресіоністи різко і безкомпромісно протиставили себе академічному та салонному мистецтву, але з глибокою повагою ставилися до досвіду великих майстрів минулого. Як і будь-яке інше значне явище в культурі, імпресіонізм набув соціального відтінку. Імпресіоністи були бунтівниками, і суспільство бачило в них загрозу суспільному спокою. Проти них виступили представники офіційного мистецтва, реакційна преса, буржуазна публіка, які разом формували громадську думку. Вони засуджували та нещадно критикували представників нової течії в мистецтві. Публіка, що звикла до помпезного салонного живопису, не приймала сюжети художників, які відмовилися від наслідування вічних канонів краси. Імпресіоністів звинувачували в невмінні малювати, в незакінченості робіт. Знадобилося близько півтора десятиліття, щоб нове художнє спрямування у мистецтві набуло суспільного визнання і знайшло своїх поціновувачів (Садохин, 2015, с. 382).

Важливу роль у популяризації робіт імпресіоністів відіграв «Салон незалежних», що об'єднав художників, творчість яких не користувалася підтримкою Королівської Академії живопису і скульптури. Членами «Салону незалежних» упродовж 1876-1886 рр. було організовано сім виставок. Нова мистецька течія у живописі, що зародилася у Франції, була підтримана митцями в Німеччині (М. Ліберман, Л. Корінт, М. Слефогт), Нідерландах (Я. Тосроп), Україні – (О. Мурашко, М. Бурачек), Чехії (Л. Вичулковські, А. Славічек) та інших країнах Європи (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 415).

Імпресіоністичні тенденції позначилися на творчості скульпторів. Серед них, скульптор XIX ст. Огюст Роден (1840-1917 рр.). Він створив скульптуру нового стилю. Характерний прийом О. Родена, що має поширення в сучасній скульптурі – неповне вивільнення пластичного образу з кам'яної брили. О. Роден відкрив нові можливості скульптури та нові прийоми майстерності. Людське тіло отримало в О. Родена такі можливості руху та самовираження, про які раніше не можна було й мріяти. Воно стало гнучким, пластичним, стрімким. Фігури О. Родена поринають у простір, у стихію світла (Ильина, 1993, с. 187).

Наприкінці XIX ст. імпресіонізм охопив і літературу. Одним із видатних представників імпресіонізму в поезії був французький поет Поль Верлен. Його вірші відрізняються симфонією, майстерним ритмом і мелодією. Імпресіоністичний характер подій П. Верлена близький до навіювання, в якому головною метою є зображення особистих вражень, мінливих почуттів і переживань. Фіксація емоцій, у творчості письменника, аналогічна окремим мазкам на картині імпресіоніста, які самі по собі не сприймаються, а зливаються в єдину картину, створюючи певний настрій.

Першим, хто спробував перенести термін «імпресіонізм» на музичне мистецтво, був художник О. Ренуар, який назвав один із творів Вагнера імпресіоністичним. Нова назва закріпилася лише за композиторською школою, яку очолював Клод Дебюссі (1862-1918 рр.). Першим імпресіоністичним твором у музиці прийнято вважати симфонічну прелюдію Дебюссі «Після полуденний відпочинок фавна» (1892 р.), задуманий як супровід читання символістської поеми Стефана Малларме. Це був самостійний симфонічний твір, у якому відчувався культ вишуканих настроїв. Для композиторів-імпресіоністів М. Равеля, Е. Шабріє, Г. Шарпантьє зовнішній світ постає як потік асоціацій, ім притаманні пошуки нових тембро-фарб, незвичайних комбінацій музичних інструментів (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 416).

Найвизначнішими французькими імпресіоністами, що створили цей напрямок були Е. Мане, Е. Дега, О. Ренуар, К. Моне та інші. «Вони навчили нас бачити й спостерігати сонце й світло, порух і тремтіння, безкінечність можливостей, що нам дає барва; вони відкрили нам очі...» (Онацький, 1959, с. 537).

Загалом, імпресіонізм протиставляв духовний світ людини, її емоційну свободу – прагматизму, закріпаченню почуттів. Невипадково, імпресіоністи в своїх творах, ніби розчиняли колір у світлі та повітрі, позбавляли предмети монументальності, показували світ мінливим і яскравим, прекрасним у своїй багатогранності. Вони започаткували нову течію у розвитку світової культури,

яку підхопили наступні покоління. Й у наш час мистецтво імпресіонізму має чимало послідовників та прихильників.

Список використаних джерел

- Ильина Т. В. История искусств. Западноевропейское искусство. Москва: Высшая школа, 1993. 222 с.
- Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 584 с.
- Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
- Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Т. 2. Кн. 4: Літери Ж – Й, 1959. 564 с.
- Садохин А. П. Мировая художественная культура: учеб. пособие для сред. проф. учеб. заведений. Москва: Юнити, 2015. 432 с.

* * *

Шаульський Ігор, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ ім. В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)

ПОЛІСНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ІДЕАЛ АФІНЯН ЗА ПРОМОВОЮ ПЕРІКЛА У ТВОРІ ФУКІДИДА

Напевно, немає більш поширеного явища у політичному житті сучасного світу, ніж демократія, яка бере свій початок в грецьких колоніях, які сягали західного узбережжя Анатолії.

З упевненістю можна сказати, що найславетнішою, наймогутнішою і найбільшкучішою з усіх цих античних демократій була та, яка існувала в Афінах. Афіньська демократія почала поступово складатися протягом VI ст. до н.е., а набула свою класичну форму у V ст. до н. е. (Суріков, 2008, с.5).

Демократичний фундамент в Афінах був закладений реформами Солона та його наступниками, але найбільшого розквіту народовладдя набуло в період, коли посаду головного стратега займав Перікл.

Період правління Перікла ознаменував розквіт демократії: було проведено важливі реформи, які ще більше зміцнили позиції державного устрою полісу.

На цей же час припадає початковий етап Пелопоннеської війни 431-404 рр. до н.е. між Афінами та Спартою. Цікавою для нас є ця подія не стільки з військової, стільки з ідеологічної точки зору, оскільки в її ході Перікл проголосив свою знамениту промову, яка стала еталоном возвеличення демократичного устрою.

Цікаво, що антикознавець Х.Туманс називає цю промову пропагандою: «...зразок афінської політичної пропаганди ми знаходимо у Фукідида у його знаменитій промові Перікла на похороні афінських воїнів, що загинули в перший рік Пелопоннеської війни» (Туманс, 2002, с.409).

На нашу думку, виголошуючи цю промову Перікл переслідував важливу мету – порівнюючи Спартанський поліс з Афінами показати переваги останнього.

Насамперед, виголошуючи промову Перікл звертається до найбільшого надбання Афінів – демократичного устрою. «В нас державний устрій не схожий на спосіб життя наших сусідів: ми скорше самі даємо зразок іншим, ніж

наслідуємо їх. Отже, і називається він демократія через те, що основа його не меншість, а більшість громадян» (Пашенко, 2001, с.386).

Тобто, Перікл звертає увагу на найбільш значущу особливість Афінського суспільстві – її державний устрій. Прославляючи Афіни він вдається до методу порівняння між Спартою, де панував тоталітаризм та демократичними Афінами.

Велику увагу Перікл звертає на положення людини, її значимість в суспільстві, приводячи такі слова: За законами у приватних справах у нас у всіх рівні права; що ж до поваги, то кожен, якщо він у чомусь славиться, користується у державній діяльності великою пошаною не через приналежність до відомого класу, а за доблестю. Навіть бідняку незavidність становища не перешкоджає надавати послуги державі, якщо вона на це здатна (Пашенко, 2001, с.386).

Досить критично з цього приводу висловлюється академік Безускул: «Тут яскраво висвітлюються найкращі сторони афінської демократії. Але це швидше ідеал, ніж точне зображення: дійсність не цілком відповідала ідеалу» (Безускул, 2003, с.207).

Возвеличення Афін не закінчується ідеалізацією їх устрою. Перікл наголошує і на військових здобутках полісу, наголошуючи на перевагах афінян над їхніми ворогами: «Ми відрізняємося від наших супротивників і своїм ставленням до військових справ... ми вважаємо, що найважливіше для нас не військове устаткування і не військові хитрощі, а наш бойовий дух у військових діях...».

Дійсно, важко переоцінити військові здобутки афінян та їх військову традицію. Справжнім ідеалом для афінян виступав образ воїна-громадянина, який брав участь як у громадському житті, так і в ополченні полісу. Для прикладу, можна навести слова Солона до Креза у «Передмові до історій Геродота», в якій говориться про той образ людини, яка була еталоном в Афінах: «Теллове місто було цілком щасливе і його сини були добрі й гарні і він побачив, що в них усіх також були діти і всі вони вижили, а для життя були в нього достатки, і закінчив він його, як ми вважаємо, найблисучіше: коли афіняни вступили в битву з своїми сусідами в Елевсіні, він допоміг їм і примусив тікати ворогів та помер якнайкраще. Афіняни поховали його за державні кошти на тому місці, де він загинув у битві і віддали йому належну шану» (Геродот, 1993, с.21).

Поряд з тим, велику увагу Перікл звертає на освіту, культуру та інші досягнення Афінського полісу. Ставлячи в приклад Афіни, стратег наголошує на його самобутності і ставить його в приклад іншим. «Ось за таке місто загинули на полі бою ці воїни, які вважали своїм обов'язком бути до кінця вірними місту...» – так говорить Перікл.

В заключній частині своєї промови він звертається до родичів загиблих воїнів, проте не для того, щоб висловити слова співчуття, а для того, щоб підкреслити ті ідеали, за які ці воїни віддали життя: «згадуючи, за яких різноманітних життєвих змін вони зростали, вони знають, що справжнє щастя, яке випадає на долю людей – померти так, як померли ці воїни, і відчуття таку скорботу, яку довелося відчувати їх батькам» (Пашенко, 2001, с.387).

Отже, проаналізувавши промову Перікла, можна дійти висновку, що полісним демократичним ідеалом афінян виступав такий, за якого формою правління була демократія, кожний громадянин був цінним членом суспільства і мав широкі права. Ідеалом був воїн-громадянин, для якого боротися і загинути за свій поліс було найвищою нагородою, і сам поліс, який став прикладом для всієї Еллади.

Список використаних джерел

Бузескул В.П. История афинской демократии / Вступ. ст. Э. Д. Фролова; науч. редакция текста Э. Д. Фролова, М. М. Холода. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2003. 480 с.

Геродот. Истории в девяти книгах. К.: Наукова думка, 1993. 576 с.

Пашенко В.І., Пашенко Н.І. Антична література. Підручник. К.: Либідь, 2001. 718 с.

Суриков И.Е. Солнце Эллады: История афинской демократии. СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 360 с.

Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н. э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э.Д.Фролова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. 544 с.

* * *

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ, МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ ТА ТУРИЗМУ

*Адресса Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – доц. Федій О. А.)*

ЯДЕРНА ЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Станом на сьогодні, атомна енергетика – це надійне, ефективне і екологічне джерело енергії за умов правильної експлуатації. Вона характеризується своєю відносною дешевизною та відсутністю небезпечних викидів вуглекислого газу в атмосферу. Атомні електростанції тривалий час посідають чільне місце в економіці розвинених країн і набувають все більшого поширення. Разом з тим, розвиток ядерної енергетики супроводжується ризиками, тому головною проблемою функціонування даної енергетичної галузі є дотримання вимог безпеки, забезпечення утилізації радіоактивних відходів виробництва, підтримка та збереження екологічного балансу, вживання заходів щодо захоронення відпрацьованих продуктів ядерного палива. У структурі енерговиробництва в Україні ядерна енергетика має 56%, тому проблема її розвитку є надзвичайно актуальною.

Для зменшення залежності від імпортованих енергетичних ресурсів, Україна повинна взяти курс на розвиток з участю власного ресурсного потенціалу. Але важливим елементом розвитку все одно залишається міжнародне співробітництво із країнами-партнерами у сфері ядерної енергетики, а також залучення фінансової та науково-технічної підтримки. Проектування нових, екологічно-безпечних АЕС вимагає значних інвестицій. До країн, із якими Україна тісно співпрацює, належать: Бельгія, Фінляндія, Франція, Словаччина, Швеція, Південна Корея, Японія, США. Україна посідає десяте місце у світі за кількістю енергетичних блоків і п'яте – у Європі. Усього на території знаходиться п'ятнадцять енергоблоків, дванадцять з яких перейшли до обігу ще з часів СРСР, а інші три було введено в експлуатацію за період з 1995 по 2004 рр. Найбільшою АЕС на території Європи вважається Запорізька АЕС, яка заправляється шістьма енергоблоками сумарною потужністю понад 6 Гвт. Вимоги до реалізації перевірки рівня безпеки, організації експертиз і досліджень здійснюються за стандартами міжнародної організації МАГАТЕ (Войтко та ін, 2021; Жосан, 2018).

За 2021 р. Україні вдалося знизити потрапляння вуглекислого газу в атмосферу більш ніж як на 40 млн. т. Проте все ще актуальною проблемою залишаються захоронення відпрацьованого ядерного палива (ВЯП), яке накопичилося за час тривалої роботи реакторів та має властивість до довгострокового напіврозпаду, що вимірюється періодом до тисяч років. ВЯП повинне надходити до складів проміжного зберігання з їх наступним захороненням у геологічних нашаруваннях. Проте, на даний час, таких сховищ в Україні не запроваджено.

В Україні було прийнято Енергетичну стратегію на період до 2035 р., метою запровадження якої було збільшення обсягів виробництва електроенергії

шляхом подовження роботи діючих АЕС та будівництва нових ядерних енергоблоків. На даний момент в Україні із п'ятнадцяти діючих енергоблоків дванадцять (80%) працюють з відпрацьованим 30-річним терміном експлуатації, тому їхня робота є понаднормовою і знаходиться на межі потенційних виробничих ризиків.

Саме тому, оптимальним рішенням з урахуванням екологічної та економічної мети, буде поступова заміна тих енергоблоків, які вже вичерпали свій виробничий потенціал на нові, сучасно спроектовані. Для реалізації заданої мети потрібно запровадити програму будівництва нових ядерних енергоблоків в Україні. Однак після запуску у 2004 р. енергетичних реакторів у Хмельницькій та Рівненській АЕС спорудження ядерних енергоблоків більше не здійснювалося. Цей фактор значно ускладнює запровадження заходів щодо будівництва новітніх енергоблоків. Крім того, протягом багатьох років Україна не може визначитися із векторами розвитку ядерної енергетики. Як перспективні розробки, час від часу розглядаються малі модульні реактори (ММР), які на даний час не мають належного науково-технічного забезпечення та практичної апробації, реактори з важко водневим теплоносієм, розробки корейських, китайських фахівців тощо. Усі ці припущення поки що залишаються у рамках намірів із невизначеними термінами і планами дій.

Щоб зробити обґрунтований вибір типу перспективного реакторного забезпечення для АЕС України, необхідно розробити відповідні наукові і техніко-економічні засади. До показників, які потрібно виокремити насамперед належать: питання безпечної експлуатації, технічні й економічні характеристики, вимоги до конструкційних матеріалів тощо. Разом з цим необхідно враховувати можливість виробництва необхідного обладнання на українських підприємствах.

Лише за умови високорозвиненого науково-технічного потенціалу можливе використання, підтримка та розвиток ядерної енергетики в Україні. Здобутки України в інноваційній діяльності у цій сфері досить незначні, і найчастіше зводяться лише до закупівлі закордонного обладнання, з далеко не найпрогресивнішими характеристиками. Як результат – занепад наукових шкіл та інституцій. Тенденція до підтримки і розвитку позитивного ставлення до ядерної енергетики у суспільстві як до джерела забезпечення енергетичної незалежності держави можлива лише за гарантовано безпечного функціонування АЕС, підтримці відкритих відносин з громадськістю, та забезпеченні високих експлуатаційних показників виробництва (Носовський, 2022).

Список використаних джерел

- Войтко С. В., Заїнчковська М. М. (2021). Стан і перспективи розвитку енергетики як сфери забезпечення якості та безпеки життя. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, (18). URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/231975>
- Жосан О. (2018). Пріоритети міжнародного економічного співробітництва України у сфері ядерної енергетики (Doctoral dissertation, XVIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки»). URL: <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/37770>

Носовський А. В. (2022). Ядерна енергетика України в контексті сталого розвитку: Доповідь на науковій сесії Загальних зборів НАН України 17 лютого 2022 року. Вісник Національної академії наук України, (3), С. 24–29. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/2022-3-7>

* * *

Бабієва Тетяна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Навчання для сучасної людини є незаперечним фактором її постійного професійного зростання. Заклади середньої освіти повинні формувати в учнів здатність бути успішними в сучасному суспільстві, сприяти розвитку особистості на основі компетентностей. І саме тому, одна із основних задач вчителів – це пошук нових форм роботи на уроці, застосування інноваційних технологій, опанування нових інформаційних комп'ютерних систем і технологій.

Метою даної статті є обґрунтування доцільності використання інформаційно-комунікаційних технологій під час вивчення демографічної складової на уроках географії, що передбачає забезпечення диференціації та індивідуалізації навчання, оновлення методів, засобів та форм організації навчання географії.

Основне завдання навчання географії у школі – забезпечення учнів науковими знаннями, зокрема демографічними, тобто системою уявлень, понять, закономірностей, що відображають суттєві ознаки, властивості та зв'язки об'єктів і процесів. За період вивчення демографічної складової на уроках географії знання учнів постійно розвиваються за рахунок процесу мислення і формування понять. Забезпечуючи логічний взаємозв'язок усіх курсів економічної і соціальної географії, система освіти повинна сприяти формуванню в учнів наукових понять, їх постійному розширенню і поглибленню, послідовному засвоєнню і закріпленню. У організації навчання поняття займають особливе місце, оскільки через них виражаються факти, принципи, теорії. Саме вищою формою людського мислення є словесно-логічне, для якого характерне використання понять, логічних конструкцій, завдяки чому і здійснюється процес навчання (Федій, 2014).

Сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ) властиві унікальні дидактичні можливості. В навчальному процесі найчастіше використовуються такі елементи ІКТ, як електронні підручники, інтерактивну дошку, електронні енциклопедії, освітні ресурси Internet, програми геоінформаційних систем і технологій, презентації, що демонструються за допомогою мультимедійного проектора. Під час вивчення демографічної складової у школі саме такі елементи ІКТ сприяють кращому розумінню учнями понять як «населення», «природний рух», «природний притік», «міграція», «демографічна політика» тощо.

Відповідно до демографічної ситуації у країнах світу здійснюють певну демографічну політику. Демографічна політика – це система економічних, адміністративних, виховних і пропагандистських заходів, за допомогою яких держава чинить вплив на природний рух населення (передусім на народжуваність) у потрібному напрямі (Бойко, 2021).

Для візуального сприйняття інформації під час вивчення населення світу можна використовувати такі ресурси:

- 1) http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm

Демографічний паспорт території. За допомогою даного ресурсу можна ознайомитись з розміщенням населення світу, чисельністю і складом населення, демографічними процесами та відтворенням населення.

- 2) <https://www.worldometers.info/uk/>

Онлайн калькулятор населення світу. Онлайн калькулятор дає змогу ознайомитись з показниками кількості населення світу в реальному часі.

- 3) https://pudding.cool/2018/10/city_3d/

Онлайн карта густоти населення світу. Для закріплення та перевірки засвоєних знань з теми «Населення» можна використовувати інтернет-ресурси для створення інтерактивних вправ.

- 4) <https://learningapps.org/display?v=pekdy8ss522>

«Густота населення». Мета вправи полягає в тому, щоб учні відтворили в пам'яті дані про кількість населення різних країн світу та розмістили 10 країн в залежності від показника густоти населення.

- 5) <https://learningapps.org/display?v=px8fzeetk22>

«Відтворення населення». Мета вправи полягає в тому, щоб учні відтворили в пам'яті засвоєні знання про типи відтворення країн світу.

Під час навчання учні мають робити набагато більше, ніж просто слухати і фіксувати готові думки вчителя. ІКТ можуть сприяти самостійному опануванню інформації, визначати проблеми для обговорення, здійснювати пошук шляхів їх розв'язання. Тому, сучасний вчитель повинен використовувати нові методики викладання, інтерактивні вправи та інформаційно-комунікативні технології,

щоб зацікавити учнів та спонукати їх до подальшого самостійного вивчення географії у майбутньому.

Список використаних джерел

Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставницька Л. Б. Географія: підруч. для 8 кл. закл. заг. середньої освіти / Ірпінь. 2021. 288 с.

Федій Олександр. Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії : монографія. Полтава. 2014. 139 с.

* * *

*Богомаз Еліна, Щолокова Валерія, здобувачки позашкільної освіти
Комунального закладу «Полтавський обласний центр національно-
патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді
Полтавської обласної ради»*

*(науковий керівник – заступник директора з навчально-виховної роботи
Комунального закладу «Полтавський обласний центр національно-
патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді
Полтавської обласної ради» Копилець Є. В.)*

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
У НОВОСЕЛІВСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ ПОЛТАВСЬКОГО
РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Одним із усталених напрямів краєзнавчо-дослідницької роботи у Комунальному закладі «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради» є вивчення туристично-рекреаційного потенціалу Полтавщини. Зокрема, у попередні роки вихованцями закладу були піддані комплексному аналізу шляхи оптимізації використання рекреаційного потенціалу Кобеляцького району (2016–2017 рр.), розвиток екотуризму в регіональних ландшафтних парках «Нижньоворсклянський» (2017 р.) та «Диканський» (2020–2021 рр.).

У 2021 р. ми розпочали досліджувати стан та перспективи розвитку туризму у рідній для нас Новоселівській громаді, яка об'єднала 34 населені пункти Полтавського району з населенням майже 5,5 тис. чол. До цього спонукало усвідомлення, що в сучасному світі розвиток туризму в громаді спроможний стати вагомим чинником її добробуту. Адже туристична привабливість – це і формування позитивного іміджу громади, і популяризація місцевої культурної та природної спадщини, що, у свою чергу, заохочує піклуватися про її збереження. У підсумку це створення робочих місць для місцевих жителів та збільшення надходжень до місцевого бюджету.

Рішенням сесії Новоселівської сільської ради Полтавського району Полтавської області у лютому 2021 р. затверджено Комплексну програму розвитку культури, молодіжної політики, спорту, туризму, збереження та охорони культурної спадщини Новоселівської сільської ради на 2021–2025 роки. Основними завданнями Програми в галузі туризму визначено:

- розвиток і модернізацію рекреаційних зон, зокрема, через залучення недержавних інвестицій;
- оцифрування найбільш вагомих та туристично привабливих об'єктів;

- сприяння розвитку сільського туризму та залученню інвестицій у розвиток матеріально-технічної бази об'єктів туризму;
- створення нових туристичних маршрутів для популяризації громади;
- проведення театралізованих екскурсій з метою ознайомлення з історичною та культурною спадщиною громади;
- організація та здійснення низки туристичних заходів з обміну досвідом із іншими громадами, областями;
- сприяння розвитку та популяризації спортивного туризму в громаді, участі команд та окремих представників громади у туристських змаганнях різних рівнів;
- створення сприятливих умов для проведення обласних та всеукраїнських туристських змагань на території громади.

На території громади розташовано 12 пам'яток культурної спадщини, які перебувають на державному обліку. Перспективи збереження місцевих об'єктів культурної спадщини, їхнього використання для розвитку громади було піддано аналізу під час підготовки Плану інтерпретації культурної спадщини Новоселівської територіальної громади на період до 2027 року. До кінця 2021 р. його проєкт перебував на громадському обговоренні. У плані привернуто увагу й до носіїв нематеріальної спадщини – тих місцевих жителів, які зберігають давні обряди, звичаї, традиційні ремесла. У перспективі це також може прислужитися розвитку туризму.

Представники місцевого самоврядування та громадські активісти активно популяризували туристичні об'єкти на сайті громади та у мережі Facebook. Кілька років тому питання розвитку туризму та залучення інвестицій до цієї сфери, потенційної співпраці з європейськими партнерами були підняті керівництвом Новоселівської громади на відеоконференції з представниками Литовської Республіки.

Наявність досить чіткого плану дій та перші успіхи в його реалізації дали нам підстави стверджувати, що у туризму в Новоселівській громаді є майбутнє. Результати першого етапу вивчення перспектив розвитку туризму у громаді були презентовані нами на XII обласній краєзнавчій конференції учнівської молоді «Полтавщина – земля моя свята» у листопаді 2021 р. (Богомаз, Щолокова, 2021, с. 67-69).

На нашу думку, подальші кроки в обраному напрямі доцільно спрямувати на визначення провідних напрямів розвитку туризму в громаді, адже не всі вони мають однаково потужний потенціал. Продемонструємо це на прикладі історико-культурних пам'яток.

Територія громади була обжита здавна. Археологічні пам'ятки засвідчують, що люди тут селилися ще з кам'яної доби. Особливо багато пам'яток датовані бронзовим та раннім залізним віками. Знамените Більське городище скіфського часу знаходиться зовсім недалеко, на північ від села Мар'івки. А в околицях Новоселівки виявлено залишки поселення та могильника високорозвиненої черняхівської культури. Посуд звідти зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського. Однак на сьогодні територія колишніх поселень та могильників або забудована, або розорюється під поля: їх проблематично залучити до туристичних маршрутів.

Помітний слід в історико-культурній спадщині краю лишили козацькі часи. Адже значна частина сіл громади постала з хуторів, заснованих козаками. Деякі з них згадуються ще в Генеральному описі Лівобережної України 1765–1769 рр. Пам'яткою, що веде відлік із XVIII ст., є криниця Петра I у лісовому урочищі поблизу села Терентіївка. За легендою, її викопали солдати російської армії незадовго до Полтавської битви, і свіжу воду з криниці пив сам цар Петро I. Досі саме криницю Петра I чи не найбільше популяризували як одну з туристичних родзинок краю. Але хоча криниця є гідрологічною пам'яткою природи і приваблює туристів обладнаним місцем відпочинку, варто усвідомлювати, що з плином часу, а особливо в умовах повномасштабної російської агресії, ставлення до Полтавської битви і до постаті царя в українському суспільстві дуже змінилося.

Козацьких часів сягає родовід видатного митця та військового діяча доби Української революції Михайла Гаврилка. Він народився на хуторі поблизу села Рунівщина, навчався у Краківській академії мистецтв, як скульптор стажувався у Парижі. Крім скульптурних композицій (зокрема, Шевченківської тематики), створив низку портретів у різних техніках, писав вірші. Та яскраве життя митця, на жаль, було недовгим: у 1920 р. його стратили як керівника антибільшовицького повстання (Коваль, 2012). Нині на його малій батьківщині є пам'ятний знак М. Гаврилку, парк його імені та музейна кімната.

Кілька монументів увічніює пам'ять про місцевих мешканців, полеглих під час Другої світової війни. Проте визначної художньої цінності вони не становлять і мають меморіальне значення насамперед для земляків.

Що ж стосується інших напрямів розвитку туризму, то найбільшою природною принадою для туристів може слугувати Вільшцинський ландшафтний заказник у заплаві річки Коломак. Тут знаходять прихисток та поживу десятки видів птахів. У сезон міграції сюди залітають рідкісні види, в тому числі лебідь-шипун та шуліка чорний, а журавель сірий, якого занесено до Червоної книги, навіть в'є тут гнізда. Останніми роками в заказнику створено екологічну стежку, облаштовано вказівники, інформаційні стенди, зони для відпочинку. Перед в'їздом на територію заказника обладнано майданчик для роздільного збору побутових відходів. Однак у нас виникає побоювання, чи не буде конфлікту інтересів між природоохоронним призначенням заказника та перспективою його посиленої експлуатації з рекреаційною метою.

У Рунівщині обладнано стаціонарну смугу перешкод для занять учнівської молоді спортивним туризмом, яка включає ділянки умовних перешкод та різноманітні могузкові переправи. Проте для реалізації амбітної мети створення сприятливих умов для проведення обласних та всеукраїнських туристських змагань на території громади, зафіксованої у Комплексній програмі розвитку культури, молодіжної політики, спорту, туризму, збереження та охорони культурної спадщини Новоселівської сільської ради на 2021–2025 роки, цією програмою ніяких конкретних заходів не передбачено.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що після перемоги у російсько-українській війні розвиток туризму в Новоселівській громаді найпродуктивніше пов'язувати з увічненням пам'яті про Михайла Гаврилка та популяризацією його малої батьківщини. Адже ця постать викликає не вузько-місцевий інтерес, із нею пов'язана низка пам'ятних місць та вже наявних об'єктів, що дає підстави

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

розраховувати на включення місцевості до регіональних туристичних маршрутів та проведення тематичних заходів як регіонального, так і міжрегіонального чи навіть загальнодержавного масштабу.

Список використаних джерел

Богомаз, Е., Щолокова, В. (2021). Перспективи розвитку туризму в Новоселівській територіальній громаді. *Полтавщина – земля моя свята*, Збірник кращих матеріалів XII обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс»».

Коваль, Р. (2012). *Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею*. (Вид. 2-ге, випр., доп.) Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика».

Комплексна програма розвитку культури, молодіжної політики, спорту, туризму, збереження та охорони культурної спадщини Новоселівської сільської ради на 2021–2025 роки. Взято з https://rada.info/upload/users_files/21046791/c661a9e7da9048d3b0659e14213a21f7.pdf

План інтерпретації культурної спадщини Новоселівської територіальної громади на період до 2027 року. Взято з https://rada.info/upload/users_files/21046791/c30020480e6a8b258a911149137faa8e.pdf

* * *

Брижко Наталія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Шуканова А.А.)

**КРАЇНОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА НІМЕЧЧИНИ
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Вивчення країн та регіонів в шкільному курсі географії доцільно здійснювати за типовим планом. Вчитель обирає один з варіантів та спрямовує учнів на систематичну роботу з ним. Існує декілька варіантів плану країнознавчої характеристики країни. У працях методистів-географів М. Баранського, С. Коберніка, Н. Войлошнікова, М. Ульякіна наведено типові плани економіко-географічної характеристики країни (регіону) (Топузов, Самойленко, Вішнікіна, 2012). Існують і більш детальні типові плани характеристики окремих його складових: географічного положення, населення, економіки, господарства. Вважаємо за доцільне при складанні країнознавчої характеристики країн в шкільному курсі географії 10 класу «Географія: регіони і країни» дотримуватися такого варіанту плану.

1. Загальні відомості про країну.
2. Географічне положення.
3. Природні умови і ресурси:
4. Населення.
5. Господарство.
6. Туристичні шляхи.
7. Внутрішні відмінності.
8. Зовнішньоекономічні зв'язки.

За наведеним планом ми зібрали та оновили статистичний матеріал до вивчення теми «Німеччина». ФРН – це парламентська демократична

федеративна держава, що поділена на 16 федеративних земель, які мають свої компетенції. Адміністрації земель одночасно реалізують не лише закони федерації, але і власні закони. Уряди федеративних земель беруть безпосередню участь у законотворчості федерації. Символом німецької держави є федеральний орел. З 2002 року євро замінив німецьку марку та став єдиним платіжним засобом у Німеччині.

Зростання населення в Німеччині відбувається насамперед завдяки міграції. За попередніми оцінками до ФНР у 2019 році прибуло на 300-350 тисяч осіб більше ніж виїхало. Починаючи з 1972 року кількість новонароджених поступається чисельності померлих.

Згідно даних сайту Population HUB чисельність населення Німеччини станом на квітень 2022 року становить 83149300 осіб та складає 1,07% від загальної кількості населення всієї Землі. Німеччина посідає 19 місце за населенням в світі. Для країни характерний низький рівень народжуваності, зростання тривалості життя і старіння населення. З 2015 року кількість новонароджених зростає п'ять років поспіль. Однак покоління батьків майже на третину більше покоління дітей вже протягом 35 років, а група новонароджених у двічі менше за групу п'ятдесятирічних. Станом на грудень 2019 року жінки старше 85 років у двічі переважають чоловіків такої вікової категорії та складають 1593270 осіб (1,92%) та 793584 (0,95%) осіб відповідно. Тривалість життя починаючи з 1991 року майже щороку збільшується та становить у чоловіків в середньому 78 років, у жінок – 83 роки («Довідники. Населення та площа країн Європи»).

Німеччина є однією з найбільш економічно розвинутих країн не тільки Європи, а й усього світу. Одним із чинників економічних досягнень країни є її центральність, тобто положення в центрі Європи. Ця країна оточена дев'ятьма високорозвинутими країнами-сусідами, вісім з яких входять до складу Європейського союзу (ЄС). Жодна інша європейська держава не має стільки сусідів.

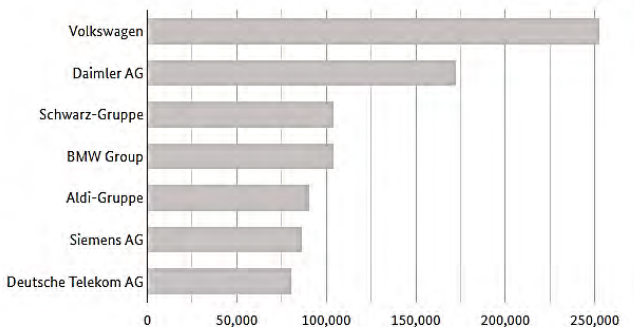
На півночі країна має вихід до Балтійського й Північного морів, а на півдні межує з Альпами. За своєю площею Німеччина четверта за розмірами країна в ЄС та має територію 357340 квадратних кілометрів. Третина площі цієї країни вкрита лісом, а водні ресурси становлять понад 2% її території з найдовшою річкою Рейн, що має протяжність 865 кілометрів у цій країні. Німеччина має помірний клімат.

Високому рівню економічних досягнень Німеччина досягла не тільки завдяки своєму вигідному природно-ресурсному потенціалу, а й безперечно завдяки високій кваліфікації трудових ресурсів, частки робочої сили найвищої кваліфікації (у країні кожний четвертий німець має диплом про закінчену вищу освіту) і особливістю відповідальному ставленню до праці, що можна назвати «особливістю національного характеру» німців (Безуглий, Лисичарова, 2018).

Економіка Німеччини є четвертою у світі після США, Китаю та Японії та найбільшою економікою Європейського союзу. Мінімальна заробітна плата на 1 січня 2022 року становить 1621 євро, що на 52 євро більше ніж станом на 1 січня 2021 року та на 77 євро відповідно до 1 січня 2020 року. Однак підняття мінімальної заробітної плати не перебиває збільшення індексу споживчих цін,

що у 2021 році становив 5,3% і як наслідок за останній рік зменшилась купівельну спроможність.

ВВП на душу населення у 2021 році становить 50784 доларів США (для порівняння в Україні цей показник становить 3471 доларів США, тобто в 14,6 рази менше). Витрати на освіту у 2018 році склали 198665,6 мільйонів доларів, а в Україні 8376,9 мільйонів доларів, що майже в 24 рази менше. Рівень безробіття у 2021 році становив 3,1% (до речі серед чоловіків – 3,4%, а серед жінок 2,8%), цей самий показник у Франції становить 7,6%, а в Італії 9,1%.

*Рис. 1. Найбільші німецькі компанії в 2019 році (продажі в млн євро)
(«Facts about Germany»)*

Німеччина орієнтована на експорт, у рейтингах Світової організації торгівлі (СОТ) країна посідає третє місце в світі після Китаю і США серед найбільших країн експортерів. Основними товарами, які складають майже половину німецького експорту являються автомобілі та запасні частини до них, машини і станки, електрична та електронно-обчислювальна техніка, хімічна промисловість. Одночасно Німеччина є найбільшим серед країн ЄС так званим перевалочним пунктом для потоків світових та європейських товарів, а Гамбурзький порт обробляє близько 9 мільйонів стандартних контейнерів за рік. Чіткі і надійні правила, відкриті ринки, чесна і вільна торгівля, підтримка малого та середнього підприємства в освоєнні зарубіжних ринків – напрямки, що підтримує Німеччина. Завдяки гарно розвинутій інфраструктурі, кваліфікованим трудовим ресурсам з ефективною мотивацією до праці, Німеччина залучає велику кількість інвестицій, що в подальшому забезпечує економічне процвітання країни.

Список використаних джерел

- Топузов, О.М., Самойленко, В.М., Вішнікіна Л.П. (2012) *Загальна методика навчання географії*. Київ: ДНВП «Картографія».
- Безуглий, В.В., Лисичарова, Г.О. (2018). *Географія (рівень стандарту): Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ: «Генеза».
- Безуглий, В.В. (2007). *Економічна і соціальна географія зарубіжних країн*. Київ: ВЦ «Академія».
- Дані по країнах: Демографічні та економічні. Німеччина. Взято з <https://countryeconomy.com/countries/germany>

Довідники. Населення та площа країн Європи. Взято з <https://dovidnyk.in.ua/documents/plonas>
Світова організація торгівлі. Взято з <http://www.wto.org>
Facts about Germany. Retrieved from <https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/en>

* * *

Ващенко Лев, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. **Вішнікіна Л.П.**)

ПАЛОМНИЦЬКИЙ ТУРИЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Паломництво – це складне соціокультурне явище, яке відіграє важливу роль у сучасному соціальному житті. У деяких релігіях паломництво є невід’ємною ознакою релігійності та засобом духовної практики.

Паломницький туризм приваблює людей, які прагнуть розширити свій духовний та культурний кругозір, знайти себе, присвятити себе молитві, попрацювати над собою, виявити бажання здійснити паломництво до святого місця та знайти однодумців, з якими вони можуть поділитися своїми переконаннями.

Наразі доволі актуальним є вивчення напрямів розвитку паломницького туризму, з’ясування значення і впливу паломництва на динаміку та географію туристичних потоків. Дослідженню теоретичних засад та сучасних тенденцій розвитку релігійного та паломницького туризму присвячено чимало досліджень та публікацій. До найбільш ґрунтовних варто віднести роботи таких авторів як О. Бордун, Е. Зеленова, А. Ковальчук, О. Любіцева, А. Манько, С. Романчук, Т. Чикурова, О. Чміль, К. Griffin, R. Raj та ін.

Втім, освітні потреби сучасної старшої (профільної) школи вимагають адаптації матеріалів відповідних досліджень з метою їх застосування у процесі проектуванні змісту елективних курсів туристичного спрямування.

Перш за все, варто розглянути понятійно-термінологічні засади релігійного та паломницького туризму.

У сучасному науковому співтоваристві склалося стійке визначення туристських подорожей, пов’язаних із відвідуванням релігійних об’єктів з різними цілями. «Релігійний туризм – це світська подорож, яка здійснюється з культурно-пізнавальними цілями і в формі екскурсійних та ознайомчих поїздок до об’єктів релігійного поклоніння, історико-культурним та природним об’єктам, але при цьому його учасники не здійснюють обов’язкових для паломників сакральних ритуалів» (Зацепіна, 2020, с. 180).

Індустрія релігійного туризму є невід’ємною частиною всієї індустрії туризму. Його можна розділити на наступні чотири сегменти:

- підприємства розміщення - сукупність спеціалізованих засобів розміщення (готелі, кемпінги, гуртожитки, монастирські келії);
- заклади громадського харчування - сукупність спеціалізованих закладів громадського харчування;
- транспортні підприємства;
- релігійні предмети експонування;

- культові споруди (монастирі, святилища, храми, храмові комплекси, каплиці, каплиці тощо);
- природні предмети культу (святі джерела, гаї, озера, ставки тощо);
- предмети культу малих форм (придорожні хрести, вівтарі, храми) (Божук, 2009).

Натомість, у наш час часто можна почути такі фрази, як: «паломницький туризм», «паломницька подорож», «паломницька екскурсія» тощо. Усі ці вирази впливають із нерозуміння сутності паломництва, з його зближення з туризмом через суто зовнішню схожість.

І паломництво, і туризм пов'язані з темою подорожей. Однак, незважаючи на подібність, вони мають інший характер. Навіть відвідуючи одні й ті ж святі місця, паломники та туристи роблять це по-різному. Головне в релігійній формі туризму – ознайомлення з історією святих місць, життям святих, архітектурою, церковним мистецтвом. Про все це розповідається на екскурсії, яка є найважливішим елементом поїздки для туриста. Головне в паломництві – це молитва та релігійне поклоніння святиням.

Будь-яка туристична поїздка мотивована по своїй суті. На основі мотивації приймається рішення щодо вибору туристичного продукту та його складових елементів. Мотиви людини певною мірою формують її споживчу поведінку.

На думку деяких авторів, турист може мати багато стимулів, але лише деякі з них здатні вплинути на остаточне рішення. Мотиваційна поведінка туристів зазнає глибоких змін. Однією з головних сучасних тенденцій є відхід від масових форм туризму до альтернативних форм туризму, заснованих на особливих інтересах.

Цілі в кінцевому рахунку визначаються потребами, які можна задовольнити під час подорожі. Потреба на психологічному рівні виступає мотивом, який спонукає людей до подорожей. Задоволення духовних потреб втілюється в особливому виді подорожей – паломництві (Ковальчук, 2012).

Для професіоналів туристичної галузі надзвичайно важливо правильно розуміти, які мотиви спонукають людей вирушати в паломницькі подорожі. Чітке розуміння мотивів та потреб паломників допоможе створити туристичні продукти, які відповідають очікуванням, та визначити цільові сегменти ринку

Люди вирушають у паломництво і оглядові екскурсії до святих місць та релігійних центрів. Вони прагнуть брати участь у релігійних церемоніях, молитися, приносити жертви.

Паломники в основному сповідують релігію, святим місцям якої вони приїхали поклонитися. Екскурсії, відвідування музеїв, виставки для них є другорядним, супутнім завданням. Наразі призначення багатьох культових місць набувають свого первісного змісту, вони стають предметами поклоніння і предметами пізнання.

Багато місць паломництва пов'язані з різними природними об'єктами (лісами, печерами, джерелами), а в деяких релігіях вони є предметами поклоніння. Наявність паломницьких ресурсів (чудотворних ікон, мощей святих та благословених, цілющих джерел) має велике значення для розвитку паломництва та формування потоків паломників. Транспортна доступність святинь, де чудотворні ікони чи мощі святих виставляються для святкування та

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

поклоніння, наявність інфраструктури паломників, сакральне та історичне значення цих святинь впливають на кількість паломників.

Найважливіші місця паломництва щороку приймають мільйони паломників. У таблиці 1 наведено світові релігійні центри, що є відомими як такі, що найчастіше відвідуються паломниками.

Таблиця 1

Світові центри паломництва

№ п/п	Назва	Місцезнаходження	Релігія	Значення
1	Ватикан	Ватикан, в оточенні Риму, Італія	Католицизм, християнство	Резиденція Папи Римського та центр Католицької Церкви
2	Віттенберг	Саксонія, Німеччина	Протестантизм	Місце народження протестантської Реформації
3	Мекка	Мекка, Саудівська Аравія	Іслам	Місце народження пророка Мухаммеда
4	Бадрінатх	Уттаракханд, Індія	Індуїзм	Найважливіша ділянка Чар-Дхама, чотири індуїстські центри паломництва
5	Західна стіна	Єрусалим, Ізраїль	Іудаїзм	Найсвятіша з єврейських пам'яток
6	Лумбіні	Рупандехі, Непал	Буддизм	Місце народження Господа Будди
7	Храм Махабодхі	Бодх-Гая, Індія	Буддизм	Місце де Будда досяг просвітлення

Отже, релігійні цінності є частиною об'єктів культурної спадщини та туризму. Релігійні туристи та, насамперед, паломники вирушають у подорож, коли їм потрібно виконати щось більше, ніж звичайні культові дії в умовах звичного для них середовища проживання. Люди їдуть у поїздки до святих місць з різними мотивами: молитися, вирішувати особисті проблеми, знаходити відповідну релігію, духовну школу та систему цінностей, знайомитись із культурними спадщинами країн.

Список використаних джерел

Божук Т. І. Релігійний туризм і паломництво: спільні і відмінні риси // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. Серія географія, 2009. Вип. 480–481. С. 112–115.

Зацепіна Н. О. Християнське паломництво та сучасний туризм в Україні: філософський підхід до визначення // Гілея: науковий вісник. 2020. Вип. 156. С. 180–185.

Ковальчук А. С. Формування понятійно-термінологічного апарату релігійного туризму і паломництва // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2012. - Вип. 29. Ч. 2. С. 86–92.

* * *

Козка Вікторія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. **Шуканова А. А.**)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ АНІМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГОТЕЛІВ ТУРЕЧЧИНИ)

Звертаючись до етимології терміну «анімація» всі дослідники зазначають, що воно має латинське походження («anima») – душа, повітря, вітер) і визначає насагу, натхнення, залучення до руху, до активної діяльності, стимулювання життєвих сил (Байлик та ін, 2008, с. 5–26). Водночас анімація в туризмі має подвійний вплив, оскільки з одного боку вона виступає як послуга, що має на меті підвищити якість обслуговування, а з іншого – як реклама, що залучає клієнтів та повертає їх назад. Готельну анімацію розглядають як комплекс рекреаційних послуг, які створені на контактні аніматора з гостями, залучення до ігор та інших розваг, спрямовані на покращення настрою гостей, допомагає їм відчути задоволення від рекреації та пробуджують бажання повернутися в готель знову (Головка та ін., 2011, с. 348). Готельна анімація відноситься до туристської анімації як виду послуг, що надаються у місці перебування туриста (готель, туристичний комплекс, транспорт) через його залучення в заздалегідь розроблену програму.

Сучасна анімація у франкомовних джерелах визначається як формула «Трьох D»: *delassiment* (розслаблення) → *divertissement* → (розваги, розважальна програма) → *developpement* (розвиток) (Шульга, 2008, с. 272). Таким чином анімаційна діяльність розпочинається з фізичного відновлення, фізичного відпочинку, тобто «розслаблення» туриста.

Із трьох головних рекреаційних функцій (лікувальної, оздоровчої, і пізнавальної) туристська анімація виконує безпосереднім чином дві функції – спортивно-оздоровчу і пізнавальну (Сергійко, 2011, с. 41).

У сфері гостинності виділяють 5 видів анімації, що забезпечують різноманітний і комфортний відпочинок рекреантів (Рис. 1).

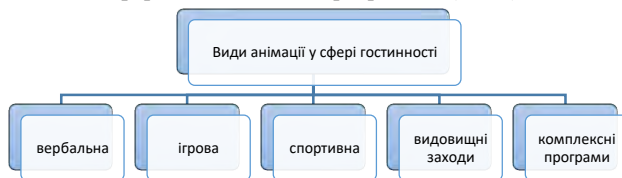

Рис. 1. Види анімації у сфері гостинності

За нашими спостереженнями у роботі анімаційних служб готелів Туреччини в спортивно-оздоровчій анімації переважає ігрова (задоволення потреб людини шляхом проведення різноманітних ігор) та спортивна (задоволення потреб відпочиваючого шляхом проведення спортивних ігор, тематичних конкурсів). Значно в меншій мірі використовуються видовищні заходи (анімаційні шоу) та комплексні програми і майже не використовується в спортивно-оздоровчій діяльності готелів вербальна анімація, як задоволення потреб туриста у відпочинку через спілкування.

Реалізація анімаційних програм в туристично-готельних комплексах виконує множину функцій. Досить повний їх перелік наводиться в підручниках

з організації анімаційних послуг в туризмі (Кравецька ін., 2017, с. 28.) та узагальнені нами в таблиці 1.

Таблиця 1.

Функції туристичної анімації

№	Назва функції	Напрямок реалізації функції
1	Адаптаційна	допомагає туристу перейти від рутини до обстановки відпочинку
2	Компенсаційна	усуває різні типи втоми повсякденності, наприклад, фізичної та психологічної
3	Оздоровча	спрямована на рекреацію відпочиваючого
4	Стабілізуюча	відповідає за емоційне підвищення та стабільне психологічне здоров'я
5	Інформаційна та освітня	допомагає дізнатися про країну, регіон, місцевих жителів, де перебуває рекреант
6	Удосконалююча	підвищення інтелектуальних та фізичних знань
7	Рекламна	туриста можна зробити носієм інформації про країну, місто чи готель, в якому перебував рекреант
8	Холістична	вносить позитивні емоції в життя людини

Майже всі наведені функції присутні в спортивно-оздоровчій анімації. До прикладу, використання народних танців та ігор в анімації знайомить відпочиваючих з місцевою культурою та виконує інформаційну та освітню функцію.

Аналізуючи власний досвід роботи аніматором під час стажування на базі готельного комплексу «Orange County Resort Hotel Alanya» (Туреччина), я дійшла висновку про провідну роль спортивно-оздоровчих програм в діяльності анімаційної служби готелю. Це зумовлює актуальність дослідження технологічних та організаційних засад спортивно-оздоровчої анімації з метою збільшення ефективності роботи комплексу. Найбільшою популярність серед туристів користуються спортивно-оздоровчі програми, що описані нижче.

Ранкова гімнастика. Проводиться біля моря на підлозі з м'якими килимками, під спокійну музику.

Водне поло. Водне поло є дуже популярним серед гостей, як правило, беруть участь чоловіки. Гра проводиться у воді на двоє воріт. За декілька хвилин до початку аніматор збирає гостей та ділить на команди. Гра проводиться два рази на день: зранку та після обіду. В основному, впродовж наступного тижня гості приходять самі, знаючи вже заздалегідь про «активіті».

Степ-аеробіка. Цей вид аеробіки є найбільш відомим. Він не тільки приносить задоволення, але й вимагає серйозну фізичну підготовку, тому не всі гості можуть займатися таким видом спорту. Заняття аніматор проводить на свіжому повітрі, використовуючи платформу (степ), максимальна тривалість 30 хвилин, завершити практику можна розтяжкою, щоб розслабити м'язи.

Аеробіка на воді. Найпопулярніший вид спорту. Заняття проходить на воді та поєднує в собі фізичні навантаження на всі основні групи м'язів людини. «Активіті» більше є розвагою для відпочиваючих, тому брати участь може будь-яка категорія людей.

Волейбол. «Активіті» проводиться на пляжі чи волейбольному полі під сіткою. Після розподілу на команди, оголосивши правила, гра починається та

триває максимум 40 хвилин. Аніматор проводить заняття два рази на день та може приєднатися до гостей.

Дартс. Дартс не проводиться аніматором за правилами професійної гри, бо часу недостатньо. Кількість учасників не обмежена. Кожен гравець обирає собі цифру, в яку будуть кидати дротики суперники, тому в яку ціль влучать найчастіше, той вибуває. Той, хто програв отримує жартівливе покарання, а той, хто переміг – диплом та пам'ятний приз.

Гра «Боча». Гру проводять на піску чи траві. Аніматор розподіляє учасників порівну на дві команди та дає кожній по вісім залізних куль. Одну дерев'яну кидає вперед на кілька метрів. Завдання гостей: докинути якнайближче залізну кулю до дерев'яної. Перемагає та команда, яка набрала найбільше балів.

Kango jumps. «Активіті» проводяться один раз на тиждень інструктором. Фітнес полягає в стрибках та активних рухах в спеціальному взутті, яке зовні нагадує лижні черевики. Заняття потребує фізичної підготовки, тому брати участь може не кожен гість. Тренування складається з елементів аеробіки, танців та силових вправ, у середньому, заняття триває 40 хвилин.

Спортивні «активіті» аніматори проводять з урахуванням віку та стану здоров'я гостей. Тому іноді важко задовольнити потреби всіх відпочиваючих, бо прийти може як молода дівчина, так і літня жінка. Як висновок, аніматор може змінювати програму «активіті» на ходу, спираючись на вікові, фізичні, психоемоційні та інші особливості гостей. Щоб розрядити обстановку, часто використовують жарти чи конкурси.

Під час проведення «активіті» аніматор оголошує правила, поділяє гравців на команди, забезпечує інвентарем (м'яч, ворота, шапочки тощо), контролює безперервність гри, веде рахунок, залагоджує конфліктні ситуації та оголошує переможця. Аніматор за бажанням може бути гравцем. Завдання аніматора полягають у тому, щоб заохотити людей, створити атмосферу азарту та захоплення.

Яскравим прикладом ефективної організації спортивно-оздоровчої анімації є готельний комплекс “Orange County Resort Hotel Alanya”, анімація в якому на високому рівні, частково саме завдяки їй готель приймає велику кількість гостей та підтримує імідж підприємства. Анімаційна діяльність ретельно спланована керівництвом, забезпечена фінансово, методично та технологічно.

Отже, анімація є невід'ємною частиною туристичного бізнесу, яка прямо впливає на розвиток туристичних підприємств, допомагає залучити нових клієнтів, тим самим збільшує дохід готелю.

Список використаних джерел

Байлик С. І., Кравець О. М. Організація анімаційних послуг в туризмі. Харків: ХНАМГ, 2008. 176 с.

Головко О. М., Кампов Н. С., Махлинець С. С., Симочко Г. В. Організація готельного господарства. К.: Кондор, 2011. 410 с.

Кравець О. М., Байлик С.І., Кравець О. М., Організація анімаційних послуг в туризмі. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 336 с.

Сергійко В. Ф. Значення анімаційних послуг в сучасній туристичній діяльності. *Географія та туризм*, 2011. Вип. 15. С. 38 – 45.

Шульга И.И. Педагогическая анимация как социокультурный и психолого-педагогический феномен. *Педагогическое образование и наука*, 2008, №2. С. 55 – 59.

* * *

Гончар Інна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕСТИВАЛЮ «ПОЛТАВСЬКА ГАЛУШКА 2021»)

Гастрономічна частина – є невід’ємною майже для всіх видів туризму, оскільки харчування є базовою потребою туриста. Водночас гастрономічний туризм надає змогу не тільки ближче ознайомитися з «істинними» звичками та традиціями певної країни, з укладами матеріальної культури народу, елементами фольклору і традиційними способами виробництва продуктів харчування, але й доторкнутися безпосередньо до її історичного минулого. Однією із найбільш поширених форм гастрономічного туризму, що розвиваються у Полтавській області та Україні в цілому, є проведення окремих фестивалів, що присвячені саме гастрономічній культурі, наприклад, фестивалі сала, сиру, вина, слива-фест тощо. Найбільш впізнаваною гастрономічною спадщиною є полтавська галушка, яку впродовж останніх десятиліть просувають як гастрономічний бренд Полтави.

Працьовитість, щирість та гостинність полтавців впродовж віків сформували феномен української народної кухні, справжній витвір нематеріальної культурної спадщини – Полтавську галушку. Частиною галушкою – обов’язковий елемент будь-якої туристичної програми. У центральній частині міста у 2006 р. їй звели пам’ятник поруч з однойменним рестораном, у музеях цитують присвячені їй рядки класиків, а на честь неї проводять щорічно фестиваль – свято полтавської галушки.

Галушки є загальноукраїнською стравою на теренах Наддніпрянської України. Етнологиня, докторка історичних наук та засновниця садиби-музею «Лялина світлиця» Олена Щербань каже, що поширеність галушок на території Лівобережжя пов’язана з тим, що українці здавна були землеробами. Наші предки вирощували хліб, тому в культурі харчування переважали страви з борошна. Робота у полі вимагала значних витрат енергії, а галушки, були швидкою, смачною, ситою їжею, якої хлібороби потребували після важкої праці.

Попри те, що галушки готують у різних регіонах України, на Полтавщині ця страва історично укорінилась завдяки впливу літератури. Про це каже одна із організаторів міжнародного фестивалю «Полтавська галушка» Яніна Барібіна: «Полтавщина прославилась саме завдяки літературі, завдяки Івану Котляревському, Миколі Гоголю. Галушки згадуються у період Полтавської битви...».

Про роль літератури у створенні гастрономічного образу Полтави зазначає старша наукова співробітниця Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського Валентина Скриль: «Іван Котляревський у своїй «Енеїді» неодноразово згадує галушки. Наприклад, що галушка була

просто великим подарунком, у голодні роки. Ось він пише «без галушок як помирили, колись як був голодний год», потім «п'ять казанів стояло юшки, а в чотирьох були галушки». Не дивно, що наша Полтавщина, до Котляревського нахилиючись, символом міста зробила таку просту страву, як галушка.

Традиційно фестиваль полтавської галушки проходить щорічно у червні місяці. Проте у 2014 р. у зв'язку із подіями на Сході країни, а у 2020 р. у зв'язку із пандемією фестиваль не проводився. У 2019 р. фестиваль «Полтавська галушка» набув статусу міжнародного і його відвідали гості з Канади, Китаю, Білорусі, Грузії та Вірменії. У 2021 році фестиваль «Полтавська галушка» відбувся 18-19 вересня на Соборному майдані у Полтаві. Нами із групою студентів ПНПУ імені В.Г. Короленка, що навчаються за спеціальністю 242 «Туризм», було проведено анкетування відвідувачів фестивалю і з'ясовано, що переважали люди середнього віку (25-35 років) із сім'ями та дітьми. Безперечно головною метою подорожі та окрасою фестивалю стала їжа – галушки, приготовані за різними рецептами. «Галушка-фест» мав більшу популярність серед туристів з інших міст, областей, це насамперед Дніпропетровська і Харківська області, можливо через активну маркетингову кампанію. Більшість приїжджих відвідували фестиваль разом із екскурсійною групою або групою колег/студентів/учнів.

Гості свята мали нагоду скуштувати полтавські галушки, які готувалися та презентувалися кращими рестораторами Полтави. Також на святі були представлені різнонаціональні галушки: польські, грузинські, вірменські та кримськотатарські.

На гостей свята чекали майстер-класи по приготуванню галушок, фестиваль крафтових виробників локальної продукції, виступи кращих колективів художньої самодіяльності з Полтавщини.

В 2021 році для відвідувачів фестивалю були доступні такі локації та активності: локація «Гастрономічна насолода»; локація «Містечко майстрів»; зона крафтових виробників; тематичні фотозони; локація «Козацькі забави»; майстер-клас із ліплення галушки для дорослих; локація «Село Галушківка»; локація «Галушковий квест»; зона «Мистецький шлях»; локація «Галушчине весілля»; локація «Галушкова майстерня»; зона «Дитяча галушка»; «Галушкова вечірка» на Білій Альтанці; концертно-розважальна програма за участю кращих виконавців та колективів міста і області; розіграші та лотереї від партнерів та спонсорів.

Варто зазначити, що гастрономічні фести мають і недоліки, які в анкетах зазначили відвідувачі: недостатня кількість місць для паркування, замала кількість доступних вбиралень, незначна кількість охорони та медичних працівників, часті порушення карантинних умов, відсутність чітких часових рамок концертів та роботи шатрів із їжею та ін. Також як недолік вказували відсутність постійного дня проведення фестивалю, який би повторювався із року в рік. Частина гостей потрапила на свято випадково.

Незважаючи на недоліки така організація гастрономічного туризму має великі перспективи розвитку на Полтавщині, а попит на послуги гастрономічного туризму передусім обумовлюється наявністю відповідних туристичних ресурсів – від діючих підприємств ресторанного господарства та гастрономічних заходів до об'єктів гастрономічної та кулінарної спадщини.

Отже, справжню традиційну кухню можна розглядати як туристичний ресурс території, що дозволяє створити нові туристські продукти, відкривати нові туристичні дестинації. Зв'язок гастрономії та туризму сприяє збільшенню припливу національних, регіональних та іноземних туристів, подовженню їх перебування в місцях відпочинку, зростання надходжень до бюджету країни і регіону від туристичної галузі.

Список використаних джерел

Басюк, Д.І. (2012). Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. *Наукові праці НУХТ, № 45*, 128–132.

Міжнародний фестиваль «Полтавська галушка»: яким буде, цьогоорічні особливості та коли відбудеться. Новини Полтавщини. Взято з <https://np.pl.ua/2021/08/mizhnarodnyy-festyval-poltavska-halushka-iyakym-bude-tsohorichni-osoblyvosti-ta-koly-vidbudetsia/>

Офіційний сайт Міжнародної асоціації гастрономічного туризму. Взято з <http://www.worldfoodtravel.org>.

Спільнота «Скарби України». Взято з <https://www.facebook.com/123598918223453/posts/802175230365815/>

Фестиваль «Полтавська галушка». Взято з <https://www.visitpoltava.com/uk/festdata/view?id=2>

Dasilva, D. (2015), Assessing The Economic Potential For Culinary Tourism In Suriname: A Value Chain Approach.

* * *

Домашенко Аліна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ЕТНОСАДИБА «ЛЯЛИНА СВІТЛИЦЯ»

ЯК ОБ'ЄКТ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ПОЛТАВЩИНИ

Сільський зелений туризм є одним з напрямів туристичної галузі, яка в свою чергу представляє ланку економіки. В Україні є достатня кількість природних, соціокультурних ресурсів, які можуть забезпечити провідне місце на ринку туристичних послуг серед країн світу, стати джерелом поповнення місцевого та державного бюджетів. Самозайнятість населення у садибах зеленого туризму може посприяти збільшенню кількості робочих місць і вирішити проблему безробіття на селі. Цей вид туризму не потребує значних інвестицій, а капіталовкладення швидко окупаються. Крім цього, сільський зелений туризм не наносить шкоди навколишньому середовищу, а позитивно впливає на фізичне здоров'я та психічний стан людини. Серед всіх областей України, що мають перспективи для розвитку сільського зеленого туризму, Полтавська область достатню кількість об'єктів для розміщення і обслуговування туристів.

Сільський зелений туризм – це не тільки відпочинок серед природи, а й спосіб пізнання про історію, звичаї та традиції сільської місцевості. Такий вид туризму – найкраща можливість відпочити від повсякденних турбот, повністю змінити ситуацію без інтернету, телевізора, мобільного зв'язку (Биркович, 2008). Сільський зелений сільський туризм передбачає відпочинок без великої кількості туристів, яку можна спостерігати на інших популярних видах туризму. Однак на відміну від популярних курортів, тут ви можете бути впевненими що

не страждатимете від набридливих сусідів та сторонніх шумів. Проте, з кожним роком, особливо у часи пандемії, подорожі у сільську місцевість стають все популярніші, міського туриста все більше манить сільська екзотика: пейзажі, сільський спосіб життя, домашні тварини, екологічно чисті продукти тощо.

Україна – це одна із держав яка має всі перспективи для розвитку сільського зеленого туризму. Однією с областей яка має всі можливості для розвитку даного виду туризму є Полтавська область. Полтавський край славиться своєю природою та рекреаційними ресурсами, тому сільський зелений туризм в області має всі шанси стати одним з провідних напрямків в туристичній сфері України (Васильєв та ін., 2006).

На порталі Полтавської облдержадміністрації є інформація про 74 садиби зеленого туризму. Вони функціонують в багатьох територіальних громадах у Миргородському, Полтавському, Кременчуцькому районах (Кравчук, 2014).

Однією з таких садиб на яку варто звернути увагу є етносадиба «Лялина Світлиця». Садиба розміщена в центрі поселення Опішня. Господинею садиби є Олена Щербань – уповноважена представниця ГО «Всеукраїнська спілка сприяння розвитку зеленого туризму», етнографиня, докторка історичних наук. Про сільський зелений туризм вона консультує інших господарів садиб. Господиня акцентує, що її етносадиба пропагує полтавську гостинність та колорит.

Етносадиба «Лялина Світлиця» приймає гостей цілий рік, з 8 ранку до 8 вечора. У садибі є 5 ліжкомісць для родин з дітьми. Ціни досить демократичні – зняти садибу на одну добу коштує 500 грн, а для багатодітних сімей є можливість отримати знижку (Сільська гостинність). У садибі можна придбати екологічно чисту сільськогосподарську продукцію та унікальні сувеніри, а навесні у гостей є можливість взяти участь у пішому поході за лікарськими травами.

Також тут розташований музей ляльок-мотанок, де зібрано більше тисячі експонатів, представлених у старій хаті 1924 року. Крім того тут можна прийняти участь у майстер-класах:

- відчути процес створення українських мотанок своїми руками,
- прикрашати українські обрядові пряники,
- створювати з житнього хліба обрядові «конячки»,
- виготовляти дідухів (Ульяна Світлицька).

Участь у таких майстер класах обійдеться приблизно в 150 грн с особи.

Господиня садиби займається популяризацією українських традицій та українських страв. Тут можна скуштувати справжні автентичні страви та посправжньому зануритися в українські традиції. Серед таких страв: борщ у глиняних глечиках, шпудра з буряка, мандрики, качана каша та весільна шишка (вид обрядового хліба, який випікають на весілля та прикрашають). Господиня обіцяє щодня дивувати гостей новим рецептом борщу, яких знає щонайменше 365. Щороку в садибі в другу суботу серпня проходить фестиваль «Борщик у глиняному горщику».

За висловами Олени Щербань вона прагне допомогти людям жити на всі 100%, а щаслива вона тоді, коли гість, що відвідав її вперше, повертається.

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

«Лялина Світлиця» – це місце де можна відпочити душою, помилуватися красотою Полтавщини, прийняти участь у майстер класах, скуштувати страви справжньої української кухні та ще багато іншого.

Завдяки сільському зеленому туризму можна не тільки відпочити на природі, але й розширити свій світогляд. Сільський зелений туризм популяризує українські традиції, історію та пробуджує в українському народі дух патріотичності. Етносадиба «Лялина Світлиця» допомагає глибше пізнати Полтавщину та відчутти справжню полтавську гостинність. А для мешканців великих міст сільський зелений туризм – це спосіб відпочити від міської метушні та провести час в гармонії з природою.

На Полтавщині є досить велика кількість садіб сільського зеленого туризму, що створює можливість для довготривалого розміщення гостей та приваблює не тільки українських туристів, але й іноземних. Полтавщина має можливість стати одним з найпопулярніших місць відпочинку серед всіх областей України.

Список використаних джерел

Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. *Стратегічні пріоритети. Наук.-аналіт. цюкварт. зб.* 2008. №1 (6). С. 137–143.

Васильев В., Горішевський П., Васильєва Н. Сільський зелений туризм або відпочинок у селі. *Туризм сільський зелений: науково популярний журнал.* 2006. 63–67 с.

Кравчук А. О. Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку суб'єктів агробізнесу в регіонах України. *Економічний аналіз: зб. наук. праць.* 2014. № 3. Т. 17. С. 42–48.

Сільська гостинність. Садиби зеленого туризму на Полтавщині URL: <https://zmist.pl.ua/publications/silska-gostinnist-sadibi-zelenogo-turizmu-na-poltavshchini>

Ульяна Світлицька. ГО «Спілка сільського зеленого туризму України» URL: https://www.greentour.com.ua/en/farmstead/lyalina_svitlitsya

* * *

Дуднік Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – проф. Вішнікіна Л. П.)

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

Як зазначається в Концепції Нової Української Школи, «...у 2020 році найбільш затребуваними на ринку праці будуть вміння навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі» (Концепція Нової української школи, 2016). Однак сучасна українська школа не достатньо готує учнів до успішної самореалізації в соціумі. Тому необхідна докорінна реформа, яка зупинить негативні тенденції, перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості й перетворить її із школи, яка здебільшого дає суму знань, у школу, яка вчить вчитися упродовж життя.

Чинний Державний стандарт базової середньої освіти 2020 року забезпечує врахування інформації, отриманої в рамках міжнародних досліджень та

проектів у процесі удосконалення змісту, структури і методики навчання шкільних курсів (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Зокрема, удосконалення навчання географії в Україні потребує оприлюднення Національного звіту за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, який містить рекомендації щодо подальшого розвитку освіти в Україні в коротко- та довгостроковій перспективах. За результатами цього міжнародного дослідження в галузі природничо-наукових дисциплін, яке включає шкільну географію, майже половина українських здобувачів освіти досягли третього рівня у шкалі PISA. Підлітки продемонстрували здатність виконувати завдання, де потрібно скористатися помірними предметними знанням, щоб ідентифікувати певні відомі явища або запропонувати їм прийнятні пояснення. Стосовно менш відомих або складніших ситуацій українські здобувачі освіти могли запропонувати пояснення лише в разі наявності певних підказок або допомоги. Досить значний відсоток українських здобувачів освіти може працювати з абстракціями, щоб запропонувати пояснення складніших чи менш відомих ситуацій. Але водночас не більше декількох відсотків здобувачів освіти здатні використовувати абстрактні наукові ідеї, пояснювати незнайомі й складні явища, якісно інтерпретувати інформацію й робити прогнози (національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, 2018)

Дослідженням проблеми участі вчителів України у міжнародній освітній діяльності присвятили свої роботи такі дослідники як В. Андрущенко, Т. Антонюк, І. Вакарчук, Н. Майорова, Л. Рикова, Н. Цветкова та інші.

Втім, проблема участі учителів географії у міжнародній діяльності та впровадження зарубіжного педагогічного досвіду в освітній процес з географії вимагає вивчення та аналізу. Актуальність схарактеризованої вище проблеми й зумовила вибір теми нашого дослідження.

Міжнародна освітня співпраця має різноманітні форми. На сучасному етапі міжнародний освітній обмін протікає на державному, недержавному і індивідуальному рівнях. Він здійснюється на основі міждержавних договорів, міжвідомчих, міжвузівських угод і індивідуальних зв'язків. Однак найбільш поширеною формою академічних обмінів є різні програми, стипендії та гранти.

Основними напрямками міжнародного співробітництва є: проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; спільна видавнича діяльність; відрядження за кордон педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників для педагогічної, науково-педагогічної та наукової роботи відповідно до міжнародних договорів України, а також договорів між такими навчальними закладами та стейкхолдерами; сприяння академічній мобільності наукових, науково-педагогічних працівників та осіб, які навчаються; інші напрями і форми, не заборонені законом.

З метою інтегрування в європейський освітній простір, удосконалення навичок володіння іноземними мовами та сприяння учителям у підвищенні професійної підготовки, ознайомлення учнів старших класів з існуючими можливостями для здійснення усвідомленого вибору майбутньої професії педагогічні працівники співпрацюють з навчальними закладами країн Європи,

Канади, США тощо беруть участь у різноманітних міжнародних програмах та проєктах.

Налагодження партнерських зв'язків та розширення міжнародної співпраці є одним із основних завдань розвитку освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти.

Міжнародне співробітництво є невід'ємною складовою діяльності школи. Його головні напрями: асиміляція та використання міжнародного досвіду педагогів, організація та реалізація спільних міжнародних науково-дослідних проєктів, гуманітарно-культурне співробітництво. На сьогоднішній день школа здійснює співробітництво з багатьма партнерами. Одним із пріоритетних завдань є підготовка та реалізація міжнародних проєктів у сферах освітнього та культурного обміну, залучення коштів міжнародних фондів та організацій. Наразі у фокусі міжнародних зв'язків – довгострокові програми і проєкти, покликани забезпечити підвищення ефективності навчальної діяльності та якості навчання до рівня світових стандартів.

З метою залучення освітян до співробітництва у закладах освіти реалізуються *міжнародні освітні програми і проєкти* (табл.1).

Таблиця 1.

Міжнародні програми та проєкти

Назва програм та проєктів	Опис програм та проєктів
Проєкт «Компетентності лідерства та менеджменту для розвитку якості в опорних школах»	Проєкт реалізується організацією ОеАД за дорученням Федерального Міністерства освіти, науки та досліджень Австрії спільно з Міністерством освіти і науки України та НАПН України. Загальною метою проєкту є підготовка тренерів для підвищення кваліфікації керівних команд опорних шкіл, сприяння підвищенню якості освіти в територіальних громадах України.
Проєкт «Фінська підтримка реформи української школи (2018-2022 роки)»	Проєкт реалізується відповідно до угоди між Урядом України та Урядом Фінляндської республіки про реалізацію проєкту «Фінська підтримка реформи української школи (2018-2022 роки)». Участь у проєкті беруть 7 областей України. У рамках проєкту «Фінська підтримка реформи української школи» відбувається обговорення щодо вирішення важливих питань підготовки управлінців та педагогічних працівників до запровадження реформ НУШ, модернізації освітнього процесу на курсах підвищення фахової кваліфікації, підготовки та запровадження сучасних освітніх програм. Напрями діяльності проєкту: <ul style="list-style-type: none">○ підтримка тренерів для вчителів Нової української школи в інститутах післядипломної педагогічної освіти;○ підготовка методистів, посилення інституційної спроможності ІІПО щодо підготовки вчителів;○ допомога закладам вищої освіти у впровадженні нових компетентнісно орієнтованих підходів в програми підготовки вчителів
Проєкт «Навчання англійської мови у новому контексті:	Вчителі-агенти змін працюють із групою вчителів англійської мови на онлайн платформі Британської Ради «Навчання англійської мови у новому контексті: базова середня освіта»,

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

<p>базова середня освіта»</p>	<p>де модерують роботу вчителів, виступають фасилітаторами дискусій та проводять онлайн семінари-практикуми.</p>
<p>Проект «Ключові уміння 21-го століття»</p>	<p>Проект реалізовується Британською Радою в Україні за підтримки Міністерства освіти і науки України. Навчальний курс розрахований на вчителів будь-якого шкільного предмета і спрямований на усвідомлення ними компетентнісного підходу до навчання загалом та, зокрема, процесів, пов'язаних із розвитком в учнів ключових життєвих умінь. Навчання на курсі безкоштовне. Щоб його розпочати, потрібно зареєструватися на платформі. Реєстрація на курс: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:British_Council+BC1+2020/about?fbclid=IwAR0M2gjQJSyh-Lbx6bFoJ59UEcy4XEArjyaZ0mGSyh1U3Nmeyx4CIYX2VbM. Інформація про Програму підвищення кваліфікації вчителів старших класів закладів загальної середньої освіти за допомогою онлайн-курсу «Ключові уміння 21-го століття» знаходиться за покликанням.</p>
<p>Проект «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної середньої освіти»</p>	<p>Для ефективної організації процесу навчання англійської мови у початковій школі пілотні навчальні заклади забезпечено оригінальними навчально-методичними комплексами від видавництва «MMPublications» та «Cambridge University Press».</p>
<p>Програма Британської Ради «Підготовка наставників та супервізорів для вчителів англійської мови»</p>	<p>У рамках проекту Британської Ради «Професійний розвиток вчителя англійської мови» на підтримку реформи «Нова Українська школа» стартує нова програма «Підготовка наставників та супервізорів для вчителів англійської мови». Британська Рада співпрацюватиме з Українським інститутом розвитку освіти щодо розробки та впровадження програми, метою якої є розбудова сталої системи наставництва та супервізії для вчителів англійської мови в Україні задля сприяння їхньому безперервному професійному розвитку. Інститут мовної освіти Норіджа був обраний для розробки програми супервізії вчителів. Ця ініціатива забезпечить контекстуально важливу підтримку як для молодих спеціалістів, так і для досвідчених вчителів іноземної мови в школах.</p> <p>Цілі програми: представити найкращі практики та експертизу вчителів-наставників Великої Британії з організації шкільної моделі наставництва/супервізії для вчителів англійської мови в Україні; поліпшити якість підтримки наставників/супервізорів у школі для молодих спеціалістів та досвідчених вчителів; покращити якість навчання та вивчення англійської мови шляхом постійної професійної підтримки.</p>
<p>Проект «Рамка безперервного</p>	<p><i>Ціль програми: підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов закладів загальної середньої освіти.</i></p>

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

професійного розвитку вчителів іноземних мов»	
Проект «Інформаційна підтримка ЄС в Україні»	Проект здійснюється Представництвом Європейського Союзу в Україні для підтримки євроклубів.
Проект «GoCamp» громадської організації «Go Global»	Це найбільша освітня волонтерська програма в Східній Європі, в якій волонтери з усієї планети навчають школярів іноземним мовам та відкривають світ.
Проект Європейського Союзу «eTwinning Plus»	Проект реалізується в 51 закладі загальної середньої освіти Київської області. Два заклади освіти отримали європейську нагороду «eTwinning School Label 2020-2021» та 2 <i>зклади освіти</i> стали переможцями конкурсу логотипів eTwinning. У 2020 році один педагог Київщини є тренером онлайн-курсу від eTwinning Plus Україна та 1 вчитель Київської області є амбасадором eTwinning.
Швейцарсько-український освітній проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»	Проект здійснюється Цюрихським педагогічним університетом, Інститутом міжнародних освітніх проектів (ІРЕ) та КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів».
Проект Корпусу Миру США в Україні «Викладання англійської мови як іноземної».	За дворічною програмою працюють 5 волонтерів у 5 закладах освіти області. У 1 закладі освіти області налагоджено онлайн співпрацю із волонтером та американською школою Troy Howard Middle School. Ціль програми: підвищення якості знань іноземних мов закладів загальної середньої освіти.
Проект «For Novice English Teachers»	Розвиток педагогічної майстерності молодих вчителів англійської мови. Здійснюється за підтримки Американського Дому.
Проект «Літні мовні табори».	<i>Ціль програми: підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов закладів загальної середньої освіти.</i>
Проект «Класна школа»	Міжнародна програма, яка є пілотним проектом Міністерства освіти і науки України спільно із Центром громадянської освіти (Варшава). Мета програми – вплив громади на освітні процеси, тобто тісна співпраця директорів шкіл, вчителів, учнів та суспільства на постійній основі. Її головним наміром є <i>пробудження у школярів віри у власні сили, можливості, розвиток бажання до пізнання навколишнього світу і формування особистих професійних спрямувань.</i>
Проект «Міксіке в Україні»	Реалізується за підтримки Міністерства освіти і науки України та Міністерства закордонних справ Естонії. Проект сприяє розвитку зв'язків між навчальними закладами різних областей України, зміцненню зв'язків між учнями, вчителями і батьками учнів з України, Естонії та інших країн Євросоюзу, підвищенню якості та ефективності навчально-виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі за допомогою інформаційних технологій, підвищення

	професійного розвитку вчителів, розширення можливостей розвитку он-лайн навчання та позакласних заходів. http://miksike.net.ua .
--	---

Отже, розвиток співпраці з міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах і проектах – важливий напрям здійснення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Список використаних джерел

Концепція Нової української школи. Проект для обговорення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch2016/konczepczyia.html>

Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/average>

Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf

* * *

Кізенко Оксана, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Корolenка (науковий керівник – доц. Федій О. А.)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку України прогрес науки і технологій у базових галузях економіки відіграє ключову роль у соціально-економічному процвітанні, забезпеченні національної безпеки країни. Однією з таких базових галузей в Україні є чорна металургія у складі гірничо-металургійного комплексу. Україна є одним з лідерів серед країн-виробників чорних металів у світі.

Метою статті є визначення сучасних проблем та шляхів розвитку чорної металургії України.

За результатами 2018 року Україна посіла 10 місце серед світових виробників чавуну і 13 серед виробників сталі (Металургійна промисловість України). Проте, як зазначив Є. Ю. Забашти, сучасний стан металургійного комплексу України є досить складним та збитковим. Це зумовлено багатьма чинниками, серед них можна виділити: військові дії в зоні ООС та пряме вторгнення Росії на територію України, несприятливу кон'юнктуру на світових ринках металургійної продукції, а також застарілість технологій і обладнання засобів виробництва (Забашта).

Д. Є. Козенков та О. В. Цимбалюк вказують на сучасні проблеми в галузі, а саме:

- Висока енергоємність виробництва, неефективне споживання паливно-енергетичних ресурсів, що призводить до значних витрат природного газу, збільшуючи залежність галузі від імпорту енергоресурсів. Енергоємність виробництва чавуну на українських металургійних підприємствах на 30 % вища, ніж на провідних підприємствах світу. Особливо енергоємним є

мартенівське виробництво сталі, витрати енергоресурсів при цьому майже у 5 разів (а природного газу в 15 разів) більші, ніж при киснево-конвертерному виробництві. Щорічно вітчизняна металургія споживає 6-7 млрд. куб. м газу, тоді як більшість світових виробників вже давно відмовилися від використання цього енергоносія, впровадивши технології пиловугільного палива. Крім того, споживання коксу на тонну виплавленого чавуну в Україні складає 500-550 кг, тоді як середня норма в світі становить 270-300 кг;

- Відсутність інноваційних зрушень, занепад галузевої науки та недовіра механізмів залучення потенціалу академічних інститутів для виконання прикладних розробок, що призводить до поглиблення технічної і технологічної відсталості металургійної галузі (25 % сталі все ще виплавляється в мартенах, на машинах безперервного лиття заготовок розливається 53 % сталі, за середніх показників у світі 1,1 % і 93 % відповідно);

- Високий ступінь зношеності основних фондів (до 70-80 %). Більшість вітчизняних підприємств чорної металургії оснащені старим обладнанням, експлуатуються понад нормативні терміни. Утримання морально застарілого та зношеного устаткування (мартенівських печей, енергоємного обладнання аглофабрик, збагачувальних підприємств, прокатних цехів, доменних печей тощо) призводить до зростання збитковості металургійного виробництва;

- Скорочення іноземного інвестування галузі: річний обсяг прямих іноземних інвестицій зменшився в 2,8 рази і був на рівні 138,4 млн. дол. США;

- Неefективне використання виробничих потужностей, зокрема у доменному виробництві;

- Низький рівень продуктивності праці на металургійних підприємствах. В Україні обсяг реалізації металургійної продукції на одного працюючого у середньому за рік становив лише 70 тис. дол. США;

- Недостатній рівень бюджетного фінансування галузі;

- Зростаючі екологічні проблеми, особливо в регіонах, де металургійна галузь є домінуючою. Найбільш забрудненими є м. Донецьк з розташованими поряд з ним м. Авдіївкою, м. Горлівкою, м. Єнакієво, м. Макіївкою, а також м. Кам'янське, м. Дніпро, м. Запоріжжя, м. Кривий Ріг, м. Маріуполь, в яких вміст у повітрі канцерогенних речовин у 12 разів вищий, ніж в інших містах або сільській місцевості» (Козенков).

Також слід відмітити, що на території України з 24 лютого 2022 року ведуться активні військові дії з боку Росії. Пошкоджена, а в деяких містах зруйнована, значна частина інфраструктури країни, включаючи й металургійні підприємства. Так, гірничо-металургійні комбінати світового рівня: «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» та Металургійний комбінат «Азовсталь» повністю зруйновані. Внаслідок цього стан розвитку чорної металургії погіршилося не лише в Україні, а і в усьому світі.

На думку А. А. Пилипенко перспективи розвитку світової галузі на майбутнє не є цілком позитивні. Такі твердження були наведені у наукових роботах вчених як: А. Ю. Пікус, В. О. Точиліна, С. Л. Воробйов, О. В. Собкевич та інші» (Пилипенко, 2014).

Тим не менш, Є. Ю. Забашта в своїй статті звертає увагу на те, що українська металургійна галузь може посісти належне місце у світі і Європі за умови інноваційного розвитку підприємств. Тільки таким чином можна змінити

сировинний вектор збуту на зовнішніх ринках на високотехнологічний і захистити внутрішній ринок від зростання імпорту. Зараз виробничі процеси здійснюються технологічно. Для того, щоб підприємство розвивалося, підвищувало свою конкурентоздатність і зайняло провідні позиції на ринку, необхідно розробляти і впроваджувати інновації та реалізовувати заходи комплексу маркетингу, які орієнтовані на комерціалізацію інновацій та подальший економічний розвиток (Забашта).

Є. Ю. Забашта розглядає короткострокові перспективи розвитку промислового сектора, які залишаються несприятливими через відсутність джерел зростання, обмеженості зовнішнього та внутрішнього ринків, веденням бойових дій в центрах металургії України і уповільнення темпів світової економіки. При посиленні обмежень металургійна промисловість в Україні ризикує понести вагомі економічні втрати. Наявність багатих рудних родовищ дозволяє їй утримувати міцні позиції на світовому ринку (Забашта).

А. А. Пилипенко пропонує стратегічні напрями розвитку підприємств чорної металургії. На його думку необхідно здійснити наступні заходи: 1) створення та впровадження новітніх і удосконалених традиційних технологій, в тому числі, енерго- та ресурсозберігаючих екологічно чистих технологій; технологічне переоснащення агломераційного, доменного, сталеплавильного та прокатного виробництв з оновленням основних фондів; 2) підвищення експлуатаційних показників металургійного обладнання та якості металургійної продукції; забезпечення на державному рівні умов зростання внутрішнього споживання металу з визначенням показника споживання металу на особу, як показника рівня технічного розвитку держави; 3) забезпечення відповідності структури внутрішнього попиту можливостями металургійної промисловості шляхом міжгалузевої координації; 4) розвиток міжгалузевої координації для забезпечення структури металопродукції потребам внутрішнього ринку; 5) пріоритетний розвиток прокатного виробництва, виготовлення високоякісного металопрокату, конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках; 6) удосконалення стаціонарних пиловловлюючих установок та водоочисних споруд з використанням нових технологічних засобів та матеріалів; 7) поліпшення екологічного стану діючих виробництв, впровадження екологічно безпечних технологій в основному та допоміжному виробництвах; 8) зниження виходу відходів і питомих викидів шкідливих речовин до повітряного та водного басейнів; 9) збільшення обсягів та ефективності переробки відходів виробництва на підставі створення та впровадження економічно доцільних технологій; 10) забезпечення стимулювання процесів модернізації та технічного переоснащення підприємств шляхом надання державної підтримки на законодавчому рівні (Пилипенко, 2014).

Розглянувши у даній статті сучасні проблеми і перспективи розвитку чорної металургії України, ми прийшли до висновків, що металургійний комплекс є базовою галуззю промисловості України, тому стимулювання стратегічних зрушень на металургійних підприємствах сприятиме їх розвитку на інтенсивній основі, досягненню позитивного ефекту у будівництві, машинобудуванні, розбудові дорожньо-транспортного комплексу, створенню нових робочих місць

і формуванню передумов для стійкого економічного зростання країни (Пилипенко, 2014).

Список використаних джерел

Забашта Є. Ю. Проблеми та перспективи розвитку металургійної галузі України. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/813>

Козенков Д. С., Цимбалюк О. В. Аналіз стану чорної металургії України: сучасні проблеми та шляхи розвитку. URL: <https://cutt.ly/kDRe7WU>

Металургійна промисловість України. Виробництво основних видів продукції. URL: <https://cutt.ly/KDcyw19>

Пилипенко А. А. Стратегічні напрями розвитку підприємств металургійної галузі: Електронний журнал «Ефективна економіка», №1, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2800>

* * *

Колотій Аліса, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – проф. Вішнікіна Л.П.)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Глобальні зміни в інформаційній, комунікаційній, професійній та інших сферах сучасного суспільства вимагають коригування змістових, методичних і технологічних аспектів освіти, перегляду колишніх ціннісних пріоритетів, розвитку нових педагогічних технологій. Оскільки вирішальним чинником суспільного розвитку є творча людина, акцент у сучасній освіті переноситься на формування в учнів нових якостей особистості: креативності мислення, комунікативності, уміння логічно мислити й робити правильний вибір у зміні видів діяльності, відповідальності й самостійності тощо. Лише творча особистість в сучасних умовах може мати професійні досягнення, здійснювати самореалізацію та самоствердження, стати успішною особисто. Основним положенням змісту освіти повинно стати особистісне пізнання світу.

Ключовим поняттям у освітньому процесі з географії за такого підходу має бути дослідницька діяльність учнів. Дослідницька діяльність складає динамічну систему волі, емоцій та інтелекту особистості, що спрямовані на пошук сутності природи речей та їхніх причинно-наслідкових зв'язків. Така діяльність спрямована на формування нових знань щодо географічних об'єктів та процесів, поглиблення вже існуючих знань, розкриття дослідницьких задатків та здібностей кожного учня.

У процесі дослідницького пошуку учень має оволодіти уміннями спостерігати за фактами, середовищем і подіями; самостійно формулювати проблему дослідження; висловлювати гіпотези; визначати способи перевірки гіпотез; визначати закономірності; визначати способи підтвердження чи спростування гіпотез та робити висновки. Все це можливо реалізувати за умови організації дослідницької діяльності не лише у процесі урочного навчання географії, а й у позакласній та позашкільній географічній освіті (Вішнікіна та ін., 2017).

У Законі України «Про позашкільну освіту» зазначається: «Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти спрямована на розвиток

здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні» (Закон України «Про позашкільну освіту», 2021).

Особлива увага у цьому Законі приділяється організації дослідницько-експериментальній діяльності учнів, яка сприяє їхньому залученню до науково-дослідницької роботи, створенню умов для творчого самовдосконалення.

Дослідницька діяльність в різних аспектах аналізувалась у працях сучасних вчених А. Альбрехт, К. Баханова, С. Васильєвої, В. Гнедашева, В. Голобородька, Л. Задорожної, Т. Кудрявцева, І. Лернера, О. Матюшкіна, М. Махмутова, В. Паламарчук, О. Пометун, С. Серової, А. Сиротенко, Г. Фреймана та ін.

Значний внесок у розв'язання проблеми формування та розвитку дослідницьких умінь учнів у процесі навчання географії внесли Л. Вішнікіна, Н. Галалюн, Т. Гільберг, С. Кобернік, В. Корнеєв, О. Надтока, Т. Назаренко, Л. Покась, В. Самойленко, О. Топузов та інші науковці. Більшість досліджень із цієї проблеми здійснено на матеріалах закладів загальної середньої освіти і лише невелика їх кількість (Г. Пустовіт, В. Редіна) присвячена відповідним процесам у позашкільних закладах освіти.

Незважаючи на наявність великої кількості публікацій щодо дослідницької діяльності й проблемного навчання у позакласній та позашкільній освіті, питання розвитку такої діяльності у навчанні географії та методичних особливостей реалізації цієї діяльності вимагають подальших наукових розвідок і апробації їхніх результатів.

Мета нашого наукового пошуку полягає у виявленні особливостей організації дослідницької діяльності учнів у позашкільній географічній освіті Полтавської області.

Схарактеризуємо основні види діяльності географічного спрямування, які здійснюють заклади шкільної та позашкільної освіти на території Полтавської області.

На території Кременчуцької гімназії №31 з 30 вересня 2011 року діє географічний навчальний майданчик. Географічний майданчик складається з 4-х частин: метеорологічної, де учні школи щоденно відслідковують погоду; геологічної, де вони вивчають гірські породи та мінерали; астрономічної та топографо-геодезичної. Крім того, під керівництвом вчителя на базі гімназії працює пошуковий загін «Геолог». Учасники загону працюють над темою «Дослідження складу гірських порід та мінералів Піщанського кар'єру м. Кременчука» (Дослідження складу гірських порід та мінералів Піщанського кар'єру м. Кременчука, 2021).

На території Полтавської області діє комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради», в якому існує 10 гуртків географічного спрямування, зокрема: археологічне краєзнавство (керівник Рябуха Ю. А.), екологічне краєзнавство (керівник Порубай Н.Ю.), пішохідний туризм (керівник Коросташова Р. В.), пішохідний туризм (керівник Кожух С.М.), спелеологія (керівники Тимошевська Ю. В., Горобець Н. В., Дрижирук О. М.), географічне краєзнавство (керівник Копилець Є.В.), спортивний туризм (керівник Криворучко А. В.), юні десантники (керівник Курган В.С.), екологічне

краєзнавство (керівник Копилець Є. В.), археологічне краєзнавство (керівник Бровко Н. Д.) (Офіційний сайт. Комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради», 2021).

На території Кобеляцької районної ради Полтавської області діє Кобеляцька районна станція юних туристів, в межах якої працюють 17 груп за туристсько-краєзнавчим напрямом (табл. 1) (Офіційний сайт. Кобеляцька станція юних туристів, 2021).

На території Миргородського району діє Миргородська районна станція юних туристів та Станція юних туристів імені Давида Гурамішвілі міста Миргорода.

В межах Миргородської районної станції юних туристів діють гуртки пішохідного туризму, географічного краєзнавства, історичного краєзнавства, літературного краєзнавства, спортивного туризму.

Таблиця 1

**Види туризму за туристсько-краєзнавчим напрямом
(дані по Кобеляцькій територіальній громаді Полтавської області)**

Вид туризму за туристсько-краєзнавчим напрямом	Кількість груп, які працюють в даному напрямі
пішохідний туризм	6
велотуризм	2
екологічне краєзнавство	1
літературне краєзнавство	1
водний туризм	1
географічне краєзнавство	1
історичне краєзнавство	2
юні туристи-краєзнавці	3

Станція юних туристів імені Давида Гурамішвілі міста Миргорода навчає учнів за двома напрямками: туристсько-краєзнавчий та туристсько-спортивний (табл. 2) (Офіційний сайт. Станція юних туристів імені Давида Гурамішвілі м. Миргорода, 2021).

Таблиця 2

**Напрями підготовки юних туристів
(дані по Миргородському району)**

Напрями підготовки	Гуртки, які включає в себе напрям
туристсько-краєзнавчий	юні туристи-краєзнавці
	археологічне краєзнавство
	географічне краєзнавство
	геологічне краєзнавство
	екологічне краєзнавство
	економічне краєзнавство
	історичне краєзнавство
	літературне краєзнавство
	юні екскурсоводи
туристсько-спортивний	туристсько-спортивний
	фізична підготовка

В м. Решетилівка діє Решетилівський районний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, який має на меті забезпечення потреб дітей і юнацтва Решетилівщини в додатковій освіті в галузі туризму і краєзнавства. Основним напрямком діяльності Решетилівського РЦТКум є навчально-виховна робота. В закладі працюють туристсько-краєзнавчі гуртки при Покровській, Піщанській ЗОШ I-III ступенів та Шевченківської ЗОШ I-III ступенів імені академіка В. О. Пашенка, Друголиманській ЗОШ I-II ступенів.

Окрім навчально-виховної діяльності, центр туризму і краєзнавства проводить інструктивно-методичну та організаційно-масову роботу з питань розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності в навчальних закладах Решетилівського району, координує роботу пошукових загонів шкіл під час проведення краєзнавчих експедицій.

На нашу думку, шкільна і позашкільна освіта географічного спрямування Полтавської області вимагає подальшого інтенсивного розвитку. В межах деяких районів (Кременчуцького, Миргородського та Полтавського) діють центри та станції туризму та краєзнавства, але не повсюдно по області. Варто розширювати мережу позашкільних освітніх закладів, спрямованих на організацію досліджень природи, господарства та проблем охорони природи рідного краю. Крім того, вчителі географії мають активніше залучатися до організації такої діяльності учнів.

Список використаних джерел

Вішнікіна Л.П. Компетентнісне навчання географії в основній школі [Текст]: монографія / Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017, 407 с.

Закон України «Про позашкільну освіту» Електронний ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (12.03.2022)

Дослідження складу гірських порід та мінералів Піщанського кар'єру м. Кременчука. Електронний ресурс. <https://wikpage.com.ua/1x26a4.html>. (20.12.2021).

Офіційний сайт. Комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради». Електронний ресурс. <https://www.poltavatourcenter.pl.ua/> (20.12.2021).

Офіційний сайт. Кобеляцька станція юних туристів. Електронний ресурс. <https://sites.google.com/site/kobelakisut/home> (20.12.2021).

Офіційний сайт. Станція юних туристів імені Давида Гурамшвілі м. Миргорода. Електронний ресурс. <https://sites.google.com/site/misksutur/> (20.12.2021).

* * *

Корольова Алла, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. **Шуканова А. А.**)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МІСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ М. ЛЬВІВ)

Популярність міського туризму призводить до того, що сучасні міста на туристичному ринку виступають як окремі об'єкти туристичного попиту. Водночас у Законі України «Про туризм» є такий вид туризму, як сільський,

проте відсутній міський. За підходом Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) до міського туризму відносяться поїздки, якщо метою подорожей туристів є міста або місця з великою густиною населення. За визначенням І. Г. Смирнова міський туризм – це комплексний вид туризму, який базується на культурній, історико-архітектурній спадщині міст, їх кліматичних і природних особливостях (що визначають можливості міст для лікувально-оздоровчого та рекреаційного туризму), високому рівні розвитку і глибокій диверсифікації соціально-економічного життя та постачання суспільних і комерційних товарів і послуг (що веде до широкого розмаїття інформаційно-ділових, торгових, розважальних, освітніх, комунікаційних послуг тощо) у містах (Смирнов, 2016).

У сучасному світі міста є центрами розвитку туризму. У науковій літературі зазначається, що міське середовище обов'язково повинно мати все, що може підтримати інтерес туриста. Місто – це складний соціально-економічний організм, багатогалузевий господарський комплекс і цілісне культурно-історичне утворення.

Продуктом міського туризму зазвичай є коротка подорож, задалегідь спланована і добре продумана. Упаковка туристичних пакетів, поряд із традиційними транспортними, розміщення та іншими послугами, які гарантують туристам нові враження, стає важливим конкурентним фактором міського туризму. Реалізація цієї ідеї не потребує використання нових технологій, потрібне лише зміщення акцентів та переосмислення вже усталених поглядів на організацію міського туризму (Самотій, 2015).

На думку ряду дослідників, в умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій усі міста мають рівні можливості для розвитку міського туризму. Водночас в Україні найбільш привабливими для туристів містами є Київ та Львів. Спробуємо оглянути основні напрямки розвитку міського туризму у Львові, який за даними ЛКП «Центр розвитку туризму м. Львова» у 2021 році відвідали 1,5 мільйона туристів (Курпіта, 2021).

Головна місія Львова – «Відкритий світ». Це образ Львова як полікультурного міста в минулому з образом вєж та дзвіниці поліетнічних споруд. Ця іміджева стратегія фокусується на значному туристичному потенціалі міста. Відомо, що Львів отримав звання «туристичної столиці» України через величезну кількість і різноманітність культурних, історичних та архітектурних туристичних ресурсів. Львову також присвоєні такі образні порівняння – «Місто з запахом кави та шоколаду», «Серце Галицької землі», «Маленький Париж» чи «Український Лондон». Остання назва пов'язана із кліматичними особливостями міста, в якому випадає найбільша кількість опадів і найнижчі літні температури серед усіх обласних центрів України. Водночас не менш важливими у створенні позитивного іміджу є розвинена сфера послуг та прикордонне розташування, що надає Львову особливий європейський статус.

За Львовом закріпився статус культурної столиці України. Ключові атракції Львова – 366 пам'яток історії, що перебувають під захистом ЮНЕСКО, понад 750-літня історія міста, багата на події і визначних людей. У місті нараховується 25 постійно діючих музеїв, серед них музей-скансен народної архітектури й побуту «Шевченківський гай», меморіальні музеї І. Труша, Л. Левицького, О.

Кульчицької, О. Новаківського, І. Франка, М. Грушевського, а також історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар». Заслужують на увагу театри Львова, зокрема: театр опери і балету ім. С. Крушельницької, драматичний театр ім. М. Заньковецької, молодіжний театр ім. Леся Курбаса, духовний театр «Воскресіння», філармонія, будинок органної і камерної музики.

Естетичну складову формування іміджу формують історико-культурні об'єкти та зелені зони міста. Зелені зони є природним каркасом міста і відіграють екологічну, естетичну, рекреаційну та екологічну роль.

Зелена зона Львова разом із лісопарками становить 33 тис. га, у межах міста – 4,5 тис. У Львові 17 парків, сім зелених об'єктів. Серед них – Стрийський парк площею 56 га – один із наймальовничіших у Львові. У 19 столітті його проект розробили і заклали ландшафтні архітектори європейського рівня. Парк Вознесіння – регіональний ландшафтний парк, що включає природні ландшафти; окремі цінні комплекси та об'єкти природи, історії та культури, що підлягають особливій охороні; історико-культурні зони тощо.

У рамках фестивалів туристи можуть познайомитися з народними промыслами, взяти участь у майстер-класах та придбати виготовлені речі у вигляді оригінальних сувенірів.

Діловий туризм у Львові поширений і приносить значну частину доходу компанії-організатора. Спортивний туризм у Львові далекий від того виду відпочинку, на якому досі акцентували увагу.

Основним видом туризму, як і в більшості європейських міст, безсумнівно, є екскурсійний. Він набув великої популярності завдяки наявності значної кількості історико-культурних пам'яток, що цікавлять туристів. Крім того, цей вид туризму не потребує значних витрат на його здійснення, особливо якщо це пішохідний туризм. Автобусні тури не завжди можуть повністю відобразити всю специфіку міста. Тому пішохідні екскурсії є найпопулярнішими у старому Львові з його вузькими вуличками.

За результатами маркетингових досліджень, здійснених співробітниками ЛКП «Центр розвитку туризму м. Львова» методом анкетування у 2021 році 78% гостей приїжджали до міста задля відпочинку та проведення дозвілля, 13,5% туристів приїжджали в гості до родичів та друзів, ділові зустрічі – 9% та 4,5% – участь у конференціях, змаганнях та конкурсах (Курпіта, 2021).

Отже, аналіз туристичних ресурсів Львова дозволяє зробити висновок, що місто має всі умови для подальшого успішного розвитку у сфері міського туризму та досягнення позитивних результатів. Цьому сприяє те, що місто розташоване в центрі Європи, через нього проходять транспортні комунікації, а густа мережа комунікаційних шляхів є сприятливим фактором приваблення туристів з багатьох країн світу.

Головне в ефективному використанні туристично-рекреаційних ресурсів Львова – наявність туристичної інфраструктури. Це готелі, санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, санаторії, заклади харчування (особливо кав'ярні та ресторати), більшість з яких відповідає міжнародним стандартам. Найбільш поширеними видами міського туризму є музейно-екскурсійний, подієвий, діловий, разом з тим значно меншого розвитку набув спортивний. Для розвитку туризму в місті необхідно збільшувати інвестиції в покращення туристичної інфраструктури та стану історико-архітектурної спадщини.

Список використаних джерел

- Гаталаяк, О., Ганич, О. (2017). Теоретичні підходи до визначення поняття туризму в містах. *Географія. Економіка і туризм: національний та міжнародний досвід*. Матеріали XI наукової конференції з міжнародною участю. Львів.
- Курпіта, Л. (2021). *Як змінився туристичний Львів в 2021 році у цифрах?* Взято з <https://lviv.travel/ua/news/infohrafika-turystiv-2021>.
- Самотий, Т. (2015). Львів: як туристична столиця України може перетворитися на місто європейського майбутнього. Взято з <https://ukr.segodnya.ua/regions/lvov/lvovkak-turisticheskaya-stolica-ukrainy-mozhet-prevratitsya-v-gorod-evropeyskogobudushchego-628854.html>.
- Смирнов, І.Г. (2016). *Брендинг міста у туризмі: концептуальні підходи*. Взято з <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1680/>
- Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи* (2011). За заг. ред. І. М. Писаревського. Харків: ХНАМГ.

* * *

Красношанка Анастасія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Шуканова А. А.)

**РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ КИТАЮ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 10 КЛАСУ**

В Україні проблема розвитку критичного мислення у навчанні географії недостатньо вивчена, хоча є досить актуальною. Критичне мислення спрямоване на розвиток самостійного мислення, це пробудження інтелекту до вивчення самого себе. Цей аспект відповідає сучасним вимогам до освіти та є способом виховання менталітету учнів та вчителів, реалізацією компетентісного підходу в освіті, оскільки мета школи навчити учнів використовувати знання для вирішення життєвих проблем. Більш розробленою дана проблематика є при вивченні історії та інших суспільствознавчих дисциплін як складова громадянської освіти і висвітлена в працях О. Пометун, Л. Пироженко, Т. Ремех, С. Терно, О. Тягло та ін. Формування критичного мислення на уроках географії розглянуто в поодиноких публікаціях вчителів-практиків, які стосуються переважно фізичної географії України та світу для 6-го, 7-го чи 8-го класів (методичні розробки Л. Григоренко, Г. Браганець, С. Тітечко). Формування критичного мислення при навчанні географії у старшій школі залишається актуальним і малодослідженим. Тому для розв'язання проблеми розвитку критичного мислення старшокласників у процесі навчання географії була обрана тема «Китай», як унікальної країни, що динамічно розвивається, країни-лідера за економічною і політичною могутністю, а в останні роки головного торговельного партнера України. Все це позитивно мотивує учнів до вивчення Китаю і є сприятливим підґрунтям для формування навичок критичного мислення.

Щоб краще розуміти поняття критичне мислення потрібно знати значення цих слів. Мислення – це процес, який дає можливість особистості маленький шанс передбачити невідоме, а потім настає момент розуміння та здогадки. Якщо

перевірити у тлумачному словнику української мови слово «мислення», воно означає – міркування, зіставлення явищ, об'єктивної діяльності з відповідними висновками, тобто, мається на увазі порівняння думок, що їх пов'язують, щоб зробити відповідні висновки та досягнути логічного мислення. В педагогіці поняття «критичний» тлумачиться таким чином: 1. Який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь; 2. Здатний виявляти і оцінювати позитивне і негативне в комусь або чомусь; вимогливий. Тобто критичне мислення – це тип міркувань, що зорієнтований на всебічний розгляд характеристик явищ, їх оцінку з метою виявлення і усунення хиб, вад, помилок. Поняття критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а розгляд різноманітних підходів, щоб виявити обґрунтовані аргументи та рішення. Саме такий процес мислення використовують під час розв'язання завдань, формулювання висновків, обчислення вірогідностей та прийняття рішень (Пометун, Сущенко, 2017, с. 8).

У вітчизняній дидактиці найбільш ґрунтовно дана проблематика розроблена Оленою Пометун, яка виділила декілька підходів до визначення критичного мислення:- підхід до мислення, за якого особливу увагу приділено вмінню сформулювати самостійні твердження або думки й підкріпити їх аргументи;- самокероване, самодисципліноване мислення, яке прагне до міркувань на найвищому рівні;- люди, що критично мислять розуміють мету та питання, що розглядається; ставляться під сумнів інформацію, висновки та погляди; прагнуть бути логічними та справедливими;- мистецтво аналізу та оцінювання мислення з метою постійного покращення, в життєвих питаннях;- саморегульоване, самоконтрольоване й самокореговане мислення, що вимагає самодисципліни, щоб ставити під сумнів нову інформацію та постійно аналізувати результати (Пометун, 2018, с. 89-98).

Вчителі на практиці використовують різні стратегії реалізації технології критичного мислення із врахуванням їх методичної доцільності застосування на певному етапі уроку. В публікації вчительки географії С. Тітечко наводиться таблиця «Організаційна схема стратегій, що застосовується на різних етапах уроків географії» (Тітечко, 2006, с. 7). Взявши її за основу ми спробували класифікувати методичні прийоми розвитку критичного мислення за їх місцем в структурі уроку (рис. 1.).

Рис. 1. Схема добору методичних прийомів формування критичного мислення відповідно до етапу уроку (авторська розробка)

Запропонована схема є корисною при доборі методичних прийомів (стратегій) критичного мислення відповідно до різних етапів уроку – актуалізація, усвідомлення, рефлексія. При цьому серед них є універсальні, які ми позначили на схемі овалами і які можуть використовуватися на будь-якому з етапів уроку – робота в парах, дискусія, групування. Прикладом спеціальних методичних прийомів є лекція (з елементами проблемного навчання) на етапі усвідомлення або вільне письмо на початковому етапі – актуалізації. Для завершальної стадії уроку (рефлексії) доцільним є написання есе, складання сенканів. Методи взаємних запитань і порушеної послідовності доцільно використовувати на одному із двох етапів уроку.

Основні методи і прийоми розвитку критичного мислення учнів у процесі вивчення географії на прикладі даного уроку:

По-перше, на етапі актуалізації аналізується епіграф до уроку: «Китай – економічне диво світу».

1. Як ви вважаєте так це чи ні?
2. Чому саме економічне диво?
3. Яка країна на вашу думку схожа на Китай?

По-друге, на етапі уроку «усвідомлення» доцільним є проведення вправи «займи позицію» із обговоренням тези: «Китай – супердержава чи загроза майбутнього?»

Цей метод як дискусія, може призвести до обґрунтування протилежних поглядів. Позиції учнів фіксуються в таблиці.

По-третє, працюючи в групах, учні здійснюють пошук можливих напрямків співробітництва України і Китаю. Приклад виконаного завдання групою наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Таблиця «Напрямки співробітництва України і Китаю»

Напрямок	Характеристика
Активізація торговельно-економічної співпраці	шляхом збільшення обсягів торгівлі товарами з високою доданою вартістю та продукцією сфери високих технологій;
Реалізація великих проєктів	розширення взаємних інвестицій;
Поглиблення співпраці в сферах високих технологій	авіація, суднобудування, біоінженерія, розробка нових матеріалів тощо.

Отже, кожна навчальна дисципліна, у тому числі географія, адаптує використання концепцій та принципів критичного мислення. Дуже важливо розуміти, що бути критичним не означає бути негативним. Для деяких учнів і вчителів слово «критичний» має негативні асоціації, як пошук недоліків. Це неправильно. Бути критичним означає розглядати речі збалансовано й об'єктивно та використовувати розум і логіку – а не інстинкт, емоції чи переконання.

Список використаних джерел

- Тягло, О. В. (2008). *Критичне мислення*. Харків: Основа.
- Пометун, О., Сущенко, І. (2017) Як розвивати критичне мислення учнів. Взято із <https://lib.iitta.gov.ua/713773/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD2.pdf>

Пометун, О.І. (2018). Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*, 2, 89-98.

Пометун, О., Гупан, Н. (2019). Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*, 3, 50-58.

Тітечко, С. (2006). Технологія розвитку критичного мислення. Навчально-методичний проєкт. *Краєзнавство. Географія. Туризм*, 19, 3-7.

* * *

Путря Юлія, здобувачка бакалаврського рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В.Г.Корolenка (науковий керівник – доц. Шуканова А.А.)

ПОРІВНЯННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ «ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ І СВІТУ» В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ГЕОГРАФІЇ 9 КЛАСУ

В умовах новітніх змін розвитку сучасної освіти з'явилася нагальна потреба в модернізації підручників з географії для учнів базової школи. Актуальність дослідження полягає в зростаючій ролі третинного сектору в сучасній економіці країн світу. У більшості країн Європи третинний сектор виходить на перше місце в структурі економіки за вартістю виробленої продукції та чисельності зайнятості населення. Третинний сектор господарства у відповідності до чинних програм висвітлено в останньому поколінні підручників з географії для 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів за рівнем стандарту таких авторів: В.М. Бойко, І.Л. Дітчук, Т.А. Гринюк, І.В. Смаль, І.М. Харченко (2017); С.Г. Кoberнік, Р.Р. Коваленко (2017); П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна (2017); Т.Г. Гільберг, І.Г. Савчук, В.В. Сovenko (2017). Тому метою нашого дослідження є порівняльний аналіз розкриття розділу IV. «Третинний сектор господарства» в підручниках географії 9 класу з курсу «Україна і світове господарство» як з точки зору висвітлення змісту, так і за критерієм його оформлення.

З аналізу змісту підручників вдалося з'ясувати, що третинний сектор господарства, за сучасними тенденціями світу набуває важливого значення для економічного розвитку. До цього сектору господарства України та світу належить сфера послуг, а саме: транспорт, торгівля, туризм, освіта, охорона здоров'я, наукова діяльність, фінансові послуги, комп'ютерне програмування. Третинний сектор в багатьох країнах давно вже випередив сільське господарство та промисловість. Сфера послуг охоплює всі види діяльності людини, які не включають виробництво, але покращують процес виробництва, тим самим підвищують його продуктивність. У цій сфері відкрито багато приватних середніх та малих підприємств. Аналіз сфери послуг показав, що в ній прискореними темпами відбуваються глобалізаційні процеси, які привносять в суспільство як позитивні, так і негативні наслідки. Науково-технологічний прогрес та інформаційна революція дають змогу виробляти і продавати електронний продукт не за місцем виробництва, а в будь-якій точці планети. Все це призвело до швидкого зростання сектору інформаційних послуг.

У третинному секторі розвинутих країн зайнята найбільша кількість працівників. Спостерігається досить значний кореляційний зв'язок між

загальним рівнем соціально-економічного розвитку країн і рівнем розвитку в них сфери послуг. Що він вищий, то більше розвинута й краще організована ця сфера. Навіть у субрегіоні Східна Європа послуг переважає виробничі галузі господарства. Саме тут вона за останній період розвивалася найінтенсивніше, особливо якщо врахувати дуже низький її початковий рівень розвитку, який дістався в спадщину від радянської системи господарювання.

Аналізуючи висвітлення третинного сектору господарства в шкільних підручниках, зазначимо, що в усіх авторів при вивченні шкільного курсу географії у 9 класі цей сектор виділений окремим IV розділом. В переважній більшості підручників назва розділу відповідає чинній програмі: «IV Розділ. Третинний сектор господарства». Лише в підручнику за авторством П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна IV Розділ називається: «Секторальна структура світового господарства та господарства України: Третинний сектор». Порівняльний аналіз висвітлення третинного сектору господарства в шкільних підручниках географії наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

**Порівняльний аналіз висвітлення третинного сектору господарства
в шкільних підручниках географії**

Автори/ Тема	Тема 1. Транспорт	Тема 2. Торгівля	Тема 3. Туризм	Тема 4. Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я	Тема 5. Фінансові послуги. Комп'ютерне програмування
В.М. Бойко, І.Л. Дітчук, Т.А. Гринюк, І.В. Смаль, І.М. Харченко	§ 34. Транспорт як вид економічної діяльності. § 35. Географія світового транспорту. § 36. Транспорт України	§ 37. Світовий ринок торгів та послуг. § 38. Торгівля в Україні	§ 39. Міжнародний туризм. § 40. Туризм в Україні	§ 41. Наукова і освітня діяльність, охорона здоров'я у світі та Україні	§ 42. Фінансові послуги. § 43. Аутсорсинг
С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко	§ 38. Значення та структура сфери послуг. Послуги зв'язку та транспорту. § 39. Транспорт України	§ 41. Торгівля як вид послуг. § 42. Зовнішня торгівля в Україні	§ 43. Туризм як складник національної економіки. § 44. Туризм в Україні. Міжнародний туризм	§ 45. Освіта і наука. Охорона, здоров'я	§ 46. Фінансові та аутсор-сингові послуги

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

	§ 40. Транспорт світу				
П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна	§ 36. Транспорт, його роль у національній економіці. § 37. Розвиток транспортної мережі. §38. Транспорт України.	§ 39. Торгівля. Світовий ринок товарів і послуг. § 40. Торгівля в Україні.	§ 41. Туризм. Його види та чинники розвитку. Туристична інфраструктура. § 42. Світова спадщина ЮНЕСКО і туризм в Україні.	§ 43. Роль науки й освіти в суспільстві. Форми просторової організації наукових досліджень та освіти: технополіси. § 44. Найвідоміші наукові центри світу та України. Охорона здоров'я.	§45. Фінансові послуги, банківсько-фінансова діяльність. § 46. Світовий ринок програмування та аутсорсингу. Особливості розміщення фінансових установ в Україні
Т.Г. Гільберг, І.Г.Савчук, В.В. Сovenко	§ 37. Транспорт та його роль у національній економіці. § 38. Транспорт України. § 39. Транспорт світу.	§ 40. Торгівля як вид послуг. § 41. Світовий ринок товарів і послуг.	§ 42. Туризм та його види. Туризм в Україні. § 43. Міжнародний туризм.	§ 44. Наукова й освітня діяльність.	§ 45. Фінансові послуги. § 46. Комп'ютерне програмування як вид економічної діяльності.

Отже, на вивчення розділу IV «Третинний сектор господарства» в підручниках різних авторів відводиться від 9 до 11 параграфів (найбільше в підручнику за авторством П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна). При цьому найдокладніше в усіх підручниках висвітлена тема 1. «Транспорт», на яку відведено 3 параграфи, а на решту тем – від 1 до 2. Нами з'ясовано, що в змісті підручників для 9 класу не наводиться чіткого визначення поняттю «третинний сектор господарства», хоча в підручнику для 10 класу (за рівнем стандарту) авторів П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна, О.Г. Бродовська зазначено, що третинний сектор – це підприємства й установи, які надають послуги не лише іншим підприємствам, а й кінцевим споживачам. Із тексту підручників з географії та економічної літератури загальновідомо, що третинний сектор господарства розглядається як синонім сфери послуг і включає економічну діяльність, пов'язану з послугами.

Важливим елементом змістового наповнення будь-якого навчального видання є ілюстрації: малюнки, фото, карти, схеми, графіки, діаграми, інфографіка та інші візуальні зображення. Все це сприяє приверненню уваги учнів для вивчення змісту тем. Методичний апарат підручників створений для всебічного розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів, їх самостійності,

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

організованості. Робота із статистичною інформацією та картографічними матеріалами сприяє розвитку аналітичного та просторового мислення учнів. В усіх проаналізованих підручниках наводяться посилання на закордонні та українські електронні джерела інформації, які допомагають учням у вивченні матеріалу. Підручники прості та зрозумілі для використання, завдання, тексти параграфів, цікаві факти оформлені таким чином, що кольорова гамма підказує і вже націлює на роботу з певним видом інформації.

Нами проведено порівняльний аналіз підручників за критеріями їх оформлення методом бальних оцінок, результати якого наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз за критеріями «Оформлення підручників»

Критерій/Автори	В.М. Бойко, І.Л. Дітчук, Т.А. Гринюк, І.В. Смаль, І.М. Харченко	С.Г. Коберник, Р.Р. Коваленко	П.О. Масляк, С.Л. Капіруліна	Т.Г. Гільберг, І.Г. Савчук, В.В. Совенко
1. Загальний візуальний образ підручника	10	8	9	9
2. Оформлення обкладинки, форзаців, титульного аркуша, шмуцтитулів	10	10	10	10
3. Текст	8	9	8	8
4. Оформлення апарату орієнтування (рубрик, змісту, заголовків розділів, тем, параграфів)	10	10	10	10
5. Відповідність тексту та ілюстрацій (збалансованість обсягу тексту та кількості ілюстрацій, їхня доцільність, розмір)	9	7	7	8
Сума балів	47	44	44	45

Отже, за результатами порівняльного аналізу вітчизняних шкільних підручників з географії для 9 класу найкращу якість оформлення (на наш погляд) має підручник за авторством В.М. Бойко та ін., який за експертною оцінкою набрав 57 балів із 60 можливих, насамперед за рахунок якісного ілюстративного матеріалу.

Отже, в ході роботи було здійснено порівняльний аналіз вітчизняних шкільних підручників з географії для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів за рівнем стандарту 2017 року видання. З'ясовано, що їх зміст повністю відповідає навчальній програмі з географії. Водночас, найбільш повно третинний сектор господарства висвітлено в підручнику за авторством

П.О. Масляк і С.Л. Капіруліна, а найбільш якісно оформлений зміст розділу в підручнику за авторством В.М. Бойко та ін.

Перед сучасною людиною світ ставить нові вимоги: набуття знань, вмінь, навичок, досвіду, ключових компетентностей, які потрібно вміти використовувати в реальному житті. Тому, підручники мають буди спрямовані на розвиток ключових компетентностей особистості. Водночас потребує подальшого удосконалення змістовий і процесуальний компоненти методики вивчення цієї теми, як нової для шкільної географії, та її відображення в підручниках.

Список використаних джерел

Бойко В.М., Дітчук І.Л., Гринюк Т.А., Смаль І.В., Харченко І.М. Географія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль, 2017. 188 с.

Гільберг Т. Г., Савчук І.Г., Совенко В.В. Географія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017.

Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Кам'янець-Подільський, 2017. 224 с.

Масляк П.О., Капіруліна С.Л. Географія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Кам'янець-Подільський, 2017. 191 с.

* * *

Ткач Олексій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Географія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – Сарнавський С. П.)

ДИНАМІКА ЗМІНИ СЕРЕДНЬОРІЧНОЇ ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ ТА РІЧНОЇ КІЛЬКОСТІ ОПАДІВ У БАСЕЙНІ ПСЛА

В останні роки, важливою проблемою для людства є глобальні зміни клімату. За останні 100-150 років на планеті відбувається глобальне потепління клімату. Глобальне потепління – це наслідок активної антропогенної діяльності. У результаті спалення викопних видів палива, потрапляння в атмосферу викидів з промислових підприємств, вихлопних газів транспорту, в атмосфері збільшується кількість парникових газів, особливо CO₂, наслідком чого є посилення парникового ефекту, та в свою чергу, до посилення процесу механізму глобального потепління (Гребінь В.В., 2013).

В Україні, як і у світі, також відчувається вплив глобальних змін клімату. Найбільш помітно зміни клімату відображаються на зміні середньорічної температури. За останні три десятиліття, середньорічна температура в Україні зросла на 1,5⁰C, що є причиною змін у навколишньому середовищі. Особливо, зміна середньорічної відчутно проявляється на гідрологічному режимі річок України, оскільки річкові басейни є продуктом клімату. Суттєві зміни проявляються і в басейні Псла, що можна побачити на графіку динаміки середньорічної температури на гідропості Суми з 1979 по 2019 рр. (рис. 1).

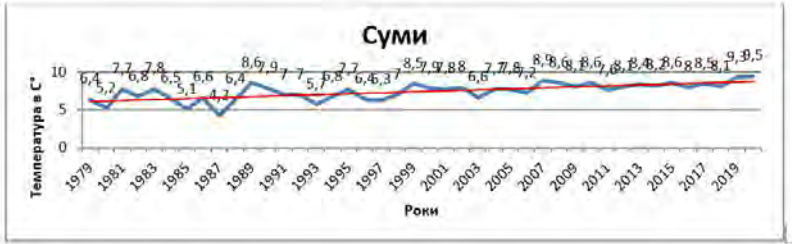

Рис. 1. Графік динаміки середньорічної температури на гідропості Суми з 1979 по 2019 рр.

Аналізуючи графік, можемо побачити, що зміни температур у басейні Псла, як і для всієї України, почалися з 1979 року. У 1989 році настає переломний період. Саме з 1989 року в басейні Псла спостерігається стрімке збільшення середньорічної температури. Починаючи з 1989 року, кожного десятиліття середньорічна температура зростає, особливо найбільшого значення вона досягає в останні роки. Отже, проаналізувавши графік, можемо зробити висновок, що у межах басейну Псла середньорічна температура зросла на 1,5-2 °C. (Гребінь В. В. 2013; Ліпінський В. М. Дячук В. А. Бабіченко В. М., 2003).

Окрім температури, глобальне потепління також впливає на зміну кількості опадів у басейні Псла. Динаміка середньорічної кількості опадів, їх розподіл по сезонах, мають вирішальний вплив на зміни у гідрологічному режимі басейну Псла. Щоб дослідити динаміку середньорічної кількості опадів, проаналізуємо графік динаміки аномалії опадів на гідропості Суми з 1979 по 2020 рр. (рис. 2).

Рис. 2. Графік динаміки опадів на гідропості Суми з 1979 по 2020 рр.

Аналізуючи графік можемо бачити, що як і у випадку з температурою, у зміні кількості опадів виділяються окремі періоди. Перший період з 1979 по 1988 рік є найстабільнішим, оскільки він є початком майбутніх змін кількості опадів. Наступний період – з 1989 по 1998 рік, є переломним у змінах водності басейну. У наступні періоди спостерігаються подальша негативна динаміка. Найбільш маловодним є останній період з 2009 по 2020 рік. Порівняно з попередніми трьома періодами, цей період характеризується найнижчими показниками середньорічної кількості опадів. Тому, порівнюючи графік динаміки середньорічної температури та аномалії опадів, бачимо, що у

результаті збільшення середньорічних показників температури, зменшуються середньорічні показники кількості опадів у басейні Псла.

Отже, проаналізувавши та співставивши графіки, ми бачимо, що у результаті впливу глобальних змін клімату на басейн Псла, зростають середні показники температур, знижується середньорічна кількість опадів. Як наслідок, це негативно відображається на гідрологічному режимі річки: зменшується тривалість весняного водопілля, розширюється період літньо-осінньої межени, знижується рівень води, пересихають невеликі річки та струмки басейну Псла та його приток. Також, внаслідок змін клімату, відбувається зміщення природної зони степу на північ, тому нижня та частково середня течія басейну Псла в останні роки набуває ознак живлення та гідрологічного режиму степових річок України. Така негативна динаміка температури та опадів має згубний вплив на гідрографічні характеристики усього басейну Псла.

Список використаних джерел

Гребінь В.В. Сучасний водний режим річок України (ландшафтно-гідрологічний аналіз). Київ: Ніка-Центр, 2010. 283 с.

Клімат України / За ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченко. К.: Вид-во Раєвського, 2003. 343 с.

* * *

*Шевченко Надія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Кузьменко Г.М.)*

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ ГЕОСИСТЕМ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На сьогоднішній день проблеми екологічної безпеки є актуальними, адже вони формують наше середовище. Збільшення антропогенно-технічного впливу на природу створює величезні загрози для стабільного функціонування біосфери. Кожне втручання людини в природне середовище має величезні наслідки, які виражаються змінами в його функціонуванні та структурі, воно втрачає властивість самовідновлення та саморегулювання. Великий технічно-антропогенний вплив та надмірне використання природних ресурсів призводить до зниження рівнів екологічної безпеки як антропогенних, так і природних геосистем. Відбуваються величезні зміни в структурі природного біогеоценотичного покриву, гомогенізація та знелісення ландшафтів. На місці природних геосистем створюються антропогенно модифіковані геосистеми, які не мають саморегулятивних та компенсаторних властивостей та називаються агрогеосистеми.

Геосистеми – це природні системи різних рівнів, які знаходяться у взаємодіючих частинах літосфери, атмосфери, біосфери та гідросфери. Компоненти геосистеми пов'язані між собою потоками енергії та циклами перетворення речовини, вологообміну, процесами гравітаційного переміщення твердих матеріалів, біогенною міграцією хімічних елементів. Денатуралізація та деградація геосистем навколишнього природного середовища призводить до зменшення екологічного потенціалу геосистем і, як наслідку, погіршення якості життя та зниження рівня екологічної безпеки.

Полтавська область налічує 384 об'єкти та території природно-заповідного фонду. З них 92 пам'ятки природи, 20 пам'яток садово-паркового мистецтва, 46 заказників, 10 заповідних урочищ (Павліха, Караїм, 2010, с. 104).

Найважливіші функції які виконують природоохоронні території:

- розширюють та підтримують території природного існування деяких видів;
- покращують та підтримують міграції, генетичний обмін та поширення певних видів;
- відновлюють якість ареалів існування;
- захищають уразливі, комплексні, ключові та ті що знаходяться під загрозою зникнення;
- покращують та підтримують гідрологічні функції та екологічну якість;
- контролюють ерозію;
- зберігають та захищають цінні ландшафтні форми;
- на забруднених радіацією територіях підтримують біоценоз;
- забезпечують взаємодію з сусідніми територіями (Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2017 році, с. 52).

Відсутність моніторингу призводить до деградації унікальних територій або до їхньої трансформації з вірогідністю неможливості збереження. Через негативне втручання на деяких територіях зникає велика кількість унікального рослинного та тваринного світу або відбувається знищення ландшафтних комплексів в цілому. Серед таких втручань в окремих регіонах України: приватизація земель – ландшафтний регіональний парк «Кінбурнська коса», розорання цілиного степу – ландшафтний регіональний парк «Гилігульський», заповнення руслового водосховища – ландшафтний регіональний парк «Гранітно-степове побужжя», проведення лісотехнічних заходів – заповідне урочище «Андріївське».

Для створення основ ландшафтного управління першим кроком є аналіз ландшафтів. Серед сучасних досліджень можна використати ті, де застосовують методики ландшафтно-геохімічного районування та геосистемний підхід. Це дає змогу забезпечити вибір результатів спостереження з урахуванням забруднюючих речовин та особливості території. Аналіз опирається на властивості структури ландшафтів та знання природних факторів їх утворення через види природокористування, врахування ролі антропогенного впливу (Павліха, Караїм, 2010, с. 105).

Значно змінюють характеристику природних водних об'єктів обвалювання дамб, регулювання русел за допомогою поперечних дамб, скидання стічних вод, руслові кар'єри, розчищення русел, руслоспрямляючі прокопи. Руслу деяких річок Полтавської області через активні гідротехнічні роботи перетворювали у відносно прямолінійні канали (Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2017 році, с. 40). Поглиблення дна русел річок, руслові кар'єри які створені для видобування алювію призводять до глобальних трансформацій річкового ландшафту: значного осушення заплавлених територій, зміни характеру русла, зменшення рівня ґрунтових вод.

Найпоширенішими серед галузей промисловості в Полтавській області є паливна, харчова, машинобудування, гірничорудна. Однією з провідних галузей економіки області є сільськогосподарське виробництво. На неї припадає 77,5% земельних ресурсів області. Горішні плавні та Кременчук – міста які найбільше забруднюють своїми підприємствами (Екологічний атлас Полтавщини, 2007, с.55). На Кременчук припадає 25,7% від усіх викидів в атмосферу в області, на Горішні плавні – 15,5% (станом на 2017 рік). Також велику кількість викидів здійснюють об'єкти газотранспортних підприємств: Лохвицький район – 15,8%; Гадяцький район – 7%; Диканський район – 4,4%; Решетилівський район – 3,8%; Зінківський район – 3,5%. Від стаціонарних викидів забруднюючих речовин щільність становить 2,5 т шкідливих речовин на квадратний кілометр. Найбільша щільність викидів в області за районами станом на 2017 рік: Кременчуцький – 195,0 т; Лубенський – 123,6 т; Горішні Плавні – 64,7 т; Полтавський – 16,99 т; Лохвицький – 8,8 т; Диканський – 4,8 т; Гадяцький – 3,2 т; Решетилівський – 2,7 т на квадратний кілометр (Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2017 році, с.95).

Охорона рослинного світу в Полтавській області здійснюється шляхом створення списку рідкісних рослин та тих, які знаходяться під загрозою зникнення на території області; розбудови в регіоні природно-заповідної екологічної мережі; створення Зеленої книги Полтавської області (Екологічний атлас Полтавщини, 2007, с. 68).

Для охорони та збереження лісових ландшафтів потрібно збільшити їх території. Широколістяні ліси в області є зональним типом рослинності, а мішані ліси (хвойні ліси) є територією рідкісних видів рослинного та тваринного світу. За останні роки порідний склад лісів області майже не змінився. Однією з проблем є посадки лісонасаджень в смугах відводу автодоріг в області, в деяких частинах доріг вони взагалі відсутні. Деякі ділянки потребують знесення та заміни дерев через ураження омелою. В лісовій місцевості антропогенний вплив призводить до осередків виникнення хвороб та шкідників. Небезпечним чинником являється дифузійне всихання сосни, причиною якої є діяльність промислових підприємств та коливання ґрунтових вод.

Кожного року на засіданнях регіональної комісії з питань надзвичайних ситуацій та техногенної екологічної безпеки розглядається питання про протипожежний захист сільськогосподарських угідь, торфовищ та лісів у весняний і літній період. Особливу увагу приділяють протипожежним заходам на територіях залягання торфу: в період надзвичайно високих та високих класів пожежної небезпеки обмежують в'їзд та території лісових масивів автомобільного транспорту і доступу населення до них; проводяться перевірки з метою дотримання вимог пожежної безпеки на території лісових масивів; проводяться заходи контролю в місцях скупчення відпочивальників на рекреаційних зонах лісових масивів; проводяться інформаційні роботи з населенням стосовно відвідання лісових масивів.

Отже, на території Полтавської області стан природного навколишнього середовища є відносно стабільним та доволі прийнятним у порівнянні з більшістю областей України. Для збереження більшої кількості геосистем з

його рослинними та тваринними угрупованнями потрібний рух в бік зменшення антропогенно-технічного впливу, зокрема слід збільшувати регіональну екологічну мережу, слідкувати за утворенням та знешкодженням промислових відходів, дотримуватись сівозмін підчас вирощування сільськогосподарських культур, створювати заходи для попередження факторів погіршення води у водосховищах, виконувати постійний моніторинг геосистем.

Список використаних джерел

Екологічний атлас Полтавщини : навчальне видання / за ред. Ю.С. Голика, В.А. Барановського, О.Е Ілляш. Полтава : Полтавський літератор, 2007 р. 128 с.
Павліха Н. В., Караїм О. А. Проблеми збереження ландшафтного різноманіття природоохоронних територій. *Розділ IV: Регіональна економіка й економіка природокористування*. 2010. № 20. С.103-106. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153579766.pdf>

Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2017 році. Полтавська обласна державна адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів. Полтава, 2018. 170 с. URL: <https://eco-pntu.in.ua/iformatsijno-monitoringovuyj-tsentri-dovkilliya-poltavshhyny/>

* * *

Яремченко Юлія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г. Короленка (науковий керівник – доц. Єрмаков В.В.)

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА РЕТРОСПЕКТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БАСЕЙНУ РІЧКИ СУЛИ

Триваючі процеси погіршення екологічного стану річкової мережі Полтавщини в цілому та малих річок зокрема, викликають занепокоєння, оскільки малі річки виступають важливим чинником формування та збереження стоку. Найбільш виразно ці процеси проявляються у басейні р. Сули, яка практично припиняє своє існування як окремий гідрологічний об'єкт.

Річка Сула, одна з багатьох річок Полтавщини, що відноситься до басейну Дніпра, є його лівою притокою та протікає в межах лісостепової зони. Останнім часом спостерігається катастрофічне обміління та погіршення якості води в річці, тому одним із важливих питань вивчення даної проблеми є ретроспекція досліджень басейну Сули, що проводилися у минулому, а також аналіз історичних джерел, в яких згадується річка та наводяться дані про неї.

Згадки про Сулу в історичних джерелах сягають давніх часів. Перші згадки про річку можна знайти у літописах під 1107 р., а також у документах XVI - XVII ст. (зокрема у роботах Боплана). З другої половини XVIII ст. відомості про річку і озера території Полтавщини характеризуються більшою детальністю та науковістю. Зокрема описи Київського, Харківського намісництва та Лівобережної України загалом можна вважати першими джерелами інформації про річку Сула, які вмщують досить детальні дані (Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст., 1991). При цьому описні комісії, що склалися з козацьких старшин та канцеляристів, повинні були вказувати довжину, ширину, глибину річки, якість води, наявність порогів, мілин та інших перешкод для судноплавства (Смирнова В.Г., 2019, с. 85-88). У джерелах зазначалася чистота річки, багатство її на рибу, а також наявність в руслі численних штучних

перешкоди у вигляді млинів, загат, рибальських пристроїв, які заважали судноплавству. Наприклад, за даними В. Самородова у 70 – 80 - х роках XVIII ст. на р. Сула, Удай, Оржиця було 34 водяні млини (Самородов В.М., 1990, с.17-24).

Інтерес до вивчення водних об'єктів Полтавщини почав зростати протягом XIX ст., зокрема у зв'язку з розробками планів розвитку судноплавства на р. Сулі та інших річках краю, проектів будівництва судноплавних каналів, які б поєднали між собою басейни окремих річок. З цією метою проводилися численні обстеження річок та публікувалися матеріали щодо стану внутрішніх вод краю. Такі дані ми знаходимо у працях М. Арандаренка, де містяться цікаві дані інструментальних вимірювань розмірів русел річок, В. Леваківського, у матеріалах земських досліджень краю.

Велику кількість інформації про водні об'єкти цього періоду часу містять також детальні військові топографічні карти Шуберга-Тучкова, т. зв. «трюхверстівки» (масштабу в 1 см - 3 версти, або в 1 см - 1260 м). При побудові цих карт топографічна зйомка місцевості здійснювалась інженерами - топографами з 1846 до 1898 рр. На картах вказувались окремі типи водних об'єктів, мости, шляхи, переправи, прибережні населені пункти тощо Ці карти виступають як окрема категорія джерел про водні об'єкти Полтавщини.

З другої половини XIX ст. значний матеріал щодо водних об'єктів Полтавщини було накопичено під час проведення спеціальних наукових експедицій, які комплексно вивчали внутрішні води. Матеріали цих експедиційних досліджень також дають значний матеріал щодо ретроспективного вивчення басейну р. Сули та басейнів інших річок Полтавщини.

Отже, тривалий період вивчення та спостережень за різними параметрами річок дів можливість робити наукові узагальнення та аналіз даних про їх основні гідрологічні характеристики, виявляти закономірності їх розвитку та основні тенденції гідрологічних процесів. При цьому за допомогою об'єднання зусиль та використання нових технічних засобів є можливість збереження та відновлення стоку річки Сули.

Список використаних джерел

- Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. В.О.Пірко, О.І.Гуржій. К.: Наук, думка, 1991. 280 с.
- Самородов В.М. Якими були річки нашого краю у минулому? Наш рідний край. Вип. 5. Полтава, 1990. С.17-24.
- Сарнавський С.П. Ретроспективний аналіз досліджень річкової мережі лівобережжя Середнього Дніпра (від перших згадок до детальних описів – IV ст. до н.е – кінець XVIII ст.). Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2021. №4 (62). С.46-66. [URL:https://hydro-chemistry-ecology.knu.ua/wp-content/uploads/2022/01/4_-2021_462.pdf](https://hydro-chemistry-ecology.knu.ua/wp-content/uploads/2022/01/4_-2021_462.pdf)
- Смирнова В.Г. Про можливість судноплавства на річках Полтавщини. Освітні й наукові виміри географії та туризму: матер. II Всеукраїнської науково-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 26 квітня 2019 р.) / Відп. ред. О.А.Федій. Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2019. С. 85-88.

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Голоцанова Анастасія, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г. Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*

СПІВВІДНОШЕННЯ МАГІЇ ТА РЕЛІГІЇ

Звернення до проблеми магії на сьогоднішній день, в умовах світоглядного плюралізму та кризи традиційних уявлень людства, є доволі актуальним. У зв'язку із цим, фундаментального значення набуває і проблема визначення цього поняття та виявлення його відношення із релігією та наукою, адже визначення магії, традиційно, дається саме через вказані поняття.

Як уже зазначалося, поняття магії та релігії є невідокремленими один від одного, тому у свідомості сучасної людини відбувається своєрідний синтез магічних та релігійних вірувань, а між даними поняттями існує доволі тонка межа. У зв'язку із цим, ми спробуємо зупинитися на проблемі співвідношення та диференціації магії та релігії.

Мета статті – спроба аналізу відмінностей у поняттях «магія» та «релігія», як одних із фундаментальних понять сучасного філософського світогляду.

Перш за все, дослідники відзначають, що магія відрізняється від сучасних релігійних форм. Адже вона не передбачає існування поряд із реальним світом, світу надприродного, котрий людиною сприймається у якості образу «ідеального», та пред'являє конкретні вимоги до її способу життя. У магії ж на перший план виходить не віра у надприродних істот, не життя за образом «небесного світу», а обрядові дії, що спрямовані на досягнення конкретної мети, джерелом якої стають індивідуальні вміння мага проникати у сутність предметного матеріального світу та знаходити контакт із тими силами, які цей світ контролюють. З іншої ж сторони, із релігійними формами магію поєднує віра в існування окрім природних, реальних впливів, котрі можна досягнути розумом, таємних надприродних. Саме тому, наявність у магії основної ознаки релігії – віри у залежність людської долі від таємничих, надприродних впливів чи сил, і дозволяє розглядати магію у якості однієї із форм релігії.

Проте, подібні думки були піддані систематичній критиці. Так, наприклад, С. Токарев висував ідею про те, що терміном «магія» не можна позначити якусь певну форму релігії. А Є. Торчинов у своїй книзі «Релігії світу: досвід позамежного» писав: «Дана точка зору, особливо твердження, що магія є однією із ранніх форм релігії, має розглядатися як помилкове, що базується на передумові, що релігія дорівнює вірі у надприродне...», тим паче, як вважав вчений, «магія не передбачає взагалі ніякої віри ні у надприродне, ні навіть у чудесне (у будь-якому випадку, маг вбачає у принципі магії не більше чудесного чи надприродного, аніж фізик XIX століття в ефірі чи флогістоні)».

Відомий антрополог Е. Тайлор вважав, що релігія включає безпосередні особисті відносини між людиною та надприродними силами (тобто, богами, ангелами тощо). Натомість магія характеризується у якості зовнішньої, безособової та механістичної, адже маг має на меті маніпулювання надприродними силами, у той час як релігійна людина у молитві лише просить вищі сили про допомогу.

У свою чергу, Е. Дюркгейм вважав релігію громадською, так як її послідовники пов'язані спільною вірою та можуть формувати певні релігійні організації. А магія, на його думку, не створює постійних взаємин між своїми послідовниками, а лише на деякий час пов'язує магів із людьми, котрим вони надають свої послуги. Також філософ зазначав, що в основі магії лежить прагнення задовольнити потреби окремої людини, яка, при цьому, не зважає на інтереси оточуючих, у зв'язку із чим, у багатьох суспільствах магія вважається антисоціальною. У той же час, релігія спрямована на задоволення потреб усього суспільства загалом, тому вона є визнаною та авторитетною.

М. Мосс у своїй роботі «Соціальні функції священного» висловив ідею про те, що магія – це спроба звернення до сакрального із несвященною метою. Можна сказати, що подібне розуміння феномену магії є однією зі спроб диференціації магії та релігії за принципом відсутності чи наявності у них морального компоненту. Проте, як зазначає Є. Попов, подібна позиція у наш час є невиправданою, адже доволі часто у релігійній практиці люди звертаються до сакрального саме із корисливими цілями.

О. Попов у своїй статті «Специфіка магії як форми релігійної свідомості» говорить про те, що магія, у більшості випадків, виходить за межі релігійної свідомості, адже вона «доставляє дещо на кшталт професійного задоволення процесом профанації святих речей, в обрядах вона є протилежністю релігійним церемоніям». На думку дослідника, базисом більшості релігій є відповідність поведінки віруючої людини деяким моральним принципам та нормам, а основу магії складає принцип «підкорення» надприродних сил. Саме тому, релігія може розглядатися як система внутрішніх правил, що встановлені кимось іншим, не самим віруючим. А магія – як система правил, що встановлені самим магом, проте не просто система правил, а правила, що відображають особистий досвід мага та спрямовані на встановлення зв'язків із деякими силами та підкорення їх своїй волі.

Б. Малиновський у своїй праці «Магія та релігія» пише про те, що і магія, і релігія виникають у ситуаціях значного емоційного стресу (життєва криза, смерть близьких нам людей, нещасливе кохання і т.п.) та вказують на вихід із подібних ситуацій тоді, коли людина не може знайти інший шлях, окрім як звернення до віри, до ритуалів, до сфери надприродного. Проте, на думку вченого, є й істотна різниця між даними поняттями. Практичне мистецтво магії має визначену у чітких межах техніку виконання: чаклунські заклинання, ритуал та інше. Релігія ж, в усій різноманітності її аспектів та цілей не має чітко визначеної техніки, вона, скоріш за все, полягає в ідейному змісті та ціннісному значенні віри та ритуалу. Магія – це віра у владу людини досягати певної мети за допомогою чаклунства та ритуалів. У той же час, у релігії спостерігається значна складність та різноманітність надприродного світу: Бог, ангели та демони, духи, пророки, картини майбутнього загробного життя – усе це ніби створює надприродну реальність для віруючої людини.

У навчально-методичному посібнику «Релігієзнавство» ми також знаходимо визначення, котрі диференціюють магію та релігію. Так, згідно із посібником, релігія – це «духовний феномен, що виражає віру людини у надприродне Начало – джерело усього суцього», тобто це віра у Бога та

надприродні сили. Магія ж, це «віра в існування надприродних засобів впливу на природу».

Таким чином, можна зробити наступні висновки: незважаючи на те, що значна кількість філософів визначають магію у якості релігійної форми, дані поняття мають суттєву різницю, адже сутність магії полягає у підкоренні певних природних чи надприродних сил, а релігія є особливим видом відносин між людиною та божественним Началом, основою яких є виконання конкретних вимог щодо її способу життя.

Список використаних джерел

- Галамага О. В. Магія VS релігія у контексті ментальності давніх римлян. «Молодий вчений». 2015. № 11(26). Частина 1. С. 86 – 90.
- Малиновский Б. Магия и религия. Стаття по культурології. 1998. С. 1 – 19.
- Мовчан М. М. Релігієзнавство. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни підготовки бакалавра спеціальності 6.140101 «Готельно-ресторанна справа», 6.140103 «Туризм». Полтава, 2016. 196 с.
- Панин С. А. Проблема демаркации понятий магии, науки, религии. Мистико-эзотерические движения в теории и практике. История и дискурс: историко-философские аспекты исследований мистицизма и эзотеризма. Сборник материалов Пятой международной научной конференции. 2012. С. 205 – 212.
- Попов А. В. Специфика магии как формы религиозного сознания. Философские науки. Издательство Грамота. Тамбов, 2016. № 7(69). С. 122 – 126.
- Попов Е. А. Философия магии: основные подходы. Вестник Ставропольского государственного университета. Философские науки. 2007. № 49. С. 189 – 193.

* * *

Дацій Ростислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Шмена О.О.)

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ

Соціал-демократичний рух широко поширений у ХХІ столітті на ряду з такими ідейно-політичними течіями як консерватизм та лібералізм. На разі існує чимало партій соціал-демократичного спрямування, зокрема «Соціал-демократична партія Німеччини», «Лейбористська партія Великої Британії» «Соціалістична партія Франції» «Соціал-демократи Данії» та інші. Не зважаючи на це сучасний соціал-демократичний рух переживає кризу у політичному житті більшості країн Європи.

Аналіз наукових вітчизняної і зарубіжної літератури показує, що ідеологія соціал-демократії досліджена досить повно та різнобічно. Проблеми соціал-демократичного руху досить ґрунтовно висвітлено у працях таких дослідників як О. Головащенко, Б. Грушецький, М. Коропатник, В. Кремена, А. Орлова, В. Рябіка, Н. Ряботяжев, А. Сіленко, Ю Таран, І. Яковюк та інші.

Мета нашого наукового пошуку полягає у висвітленні ідейних трансформацій соціал-демократичного руху у провідних країнах Європи наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.

Рух соціал-демократів виник наприкінці XIX ст. як відповідь на посилення капіталістичних тенденцій у Європі та зміцнення робітничого класу. При цьому, соціал-демократична ідеологія від самого початку свого існування постійно еволюціонує та трансформується відповідно до викликів часу.

Не зважаючи на те, що соціалізм зародився у Франції, батьківщиною соціал-демократії прийнято вважати саме Німеччину. Першим теоретиком соціал-демократизму був німецький філософ Едуард Берштейн. Він скептично поставився до теорії Карла Маркса про неминучість соціальної революції і крах капіталістичної системи. Берштейн запропонував теорію еволюційного соціалізму. Його суть полягала у проведенні державою соціальних реформ, що в свою чергу зменшить тиск капіталістичної системи на робітничий клас і поступово приведе до того ж соціалізму.

Виникнувши як складова марксистського руху, вже в середині 20-х років XX століття європейські соціал-демократичні партії відмовляються від ідеї здійснення пролетарської революції та поступово переходять до пропагування реформаторського шляху становлення соціалізму через використання можливостей демократичного державного механізму (Кремена, 2019, с. 95).

Після Другої світової війни соціал-демократичний рух еволюціонував і змінив ряд свої попередніх догм. Зокрема, з програмних документів політичних партій були вилучені положення про історичну місію пролетаріату; замість класової боротьби було затверджено ідею соціального партнерства між робітничим класом і капіталом (Кремена, 2019, с. 95). Вцілому друга половина XX ст. стала «золотою епохою» для партій соціал-демократичного спрямування. У 1945 році лейбористи перемогли на парламентських виборах у Великій Британії. Аж до початку XXI ст. соціал-демократи практично одноосібно домінували у політичному житті Австрії та Скандинавських країн. У Франції, Німеччині Італії, а пізніше в Іспанії, Португалії, Греції соціалістичні партії стали одними з найбільш впливових.

В середині XX ст. відбувся остаточний розрив соціал-демократів із представниками радикальних лівих сил, що було офіційно затверджено у програмі Соцінтерну «Світ сьогодні: соціалістична перспектива» (1962 р.). Натомість була розроблена концепція «держави загального добробуту» (welfare state), що стала послідовно реалізовуватись на практиці. В подальшому ідеологія європейських соціал-демократів почала еволюціонувати у ліво-центриському напрямі (Грушецький, 2017, с. 55).

З другої половини 80-х рр. XX ст. в середовищі соціал-демократів починають виділятися дві головні течії: традиціоналізм і модернізм. Обидві вони за своєю суттю є реформістськими і не заперечують існуючої в капіталістичних країнах економічної та політичної системи. Проте між ними є і певні відмінності. Традиціоналісти, до яких належать більшість соціал-демократичних партій Британії, Німеччини, Австрії, Фінляндії, Швейцарії, у своїй політиці опираються на робітничий клас, відповідно відстоюють його інтереси. Модерністи, представлені соціалістичними партіями Португалії та Італії, менш пов'язані з пролетаріатом, опираються переважно на представників найманої розумової праці. Теоретики цієї течії стверджують: в епоху науково-технічної революції робітничий клас втрачає свою роль у суспільному розвитку,

що у подальшому призведе до повного розчинення цієї страти у соціумі майбутнього (Горлач, Кремень, 2009, с. 446).

Починаючи з 90-х рр. XX ст. ідеологія соціал-демократів починає еволюціонувати в напрямку політичного центру. Основою нового напрямку стала ідея Е. Гідденса про «третій шлях» - синтез соціалізму і капіталізму. На основі цієї ідеї Лейбористська партія Великої Британії прийняла концепцію «нового лейборизму», що означало відмову від побудови у державі соціалістичного суспільства. Нова концепція не тільки змінила політичний курс партії, але і зумовила внесення низки змін до її статуту, зокрема було скасовано пункт 4 Статуту партії у якому йшла мова про побудову соціалізму та суспільну власність на засоби виробництва; політика державного регулювання суттєво обмежувалася, соціальна база партії розширювалася за рахунок малого бізнесу, лікарів, вчителів, менеджерів.

Концепція «третього шляху» виступила провідною ідеєю європейського соціал-демократичного руху, а його програмним документом став маніфест Е. Блера та Е. Шредера «Європа: третій шлях – нова середина», де наголошувалося на тому, що держава має доповнювати та оптимізувати вплив ринків, але не заважати їх функціонуванню. Новий курс соціал-демократів дозволив створити певний ідеологічний консенсус між ними, лібералами та християнськими демократами на початку XXI ст. І лише світова фінансово – економічна криза 2008 року змусила соціал-демократів відмовитись від еволюції в бік політичного центру і повернутись до традиційних кейнсіанських поглядів щодо розбудови держави загального добробуту, державного регулювання фінансових ринків тощо (Грушецький, 2017, с. 56).

Починаючи з 80-х рр. XX ст. соціал-демократичний рух почав все більше потерпати від ідеологічної кризи. Цьому сприяла низка чинників. По-перше, в цей період спостерігається посилення процесів глобалізації, що призводить до залежності економіки держав від великих компаній та транснаціональних корпорацій. Німецький соціолог В. Штрек зазначав, що для класового компромісу потрібен «наляканий капітал». Проте, економічна глобалізація привела до відкриття ринків у країнах «третього світу» (Азії, Африки, Південної Америки), для яких було характерним мінімальне державне регулювання та велика кількість відносно дешевої робочої сили. За таких умов обмеження для капіталу є мінімальними, або їх взагалі не існує. Виходячи з цього, страйки робітників стають необдуманими та контрпродуктивними методами боротьби в умовах конкурентного світу (Кремена, 2019, с. 97). По-друге, наприкінці XX ст. соціал-демократи почали втрачати свій електорат. Малий та середній бізнес почали витісняти великі промислові підприємства, що означало розмивання традиційного робітничого класу. По-третє, падіння Берлінського муру, ліквідація комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі й розвал СРСР завдали суттєвого удару по всьому лівому руху. Це сталося незважаючи на те, що європейські соціал-демократи послідовно протистояли комуністам на ідеологічному фронті.

Як свідчить практика, сучасна соціал-демократія успішно діє у країнах, де поняття «ринкові відносини» ніколи не зникало. «Ринок» же, у свою чергу, виступає універсальним регулятором усіх сфер людської діяльності. Саме тому останнім часом у програмних документах європейських соціал-демократів

з'явилися явні ознаки лібералізму, що свідчить про гнучку економічну політику цих політичних сил та їх здатність давати належну відповідь на виклики часу (Рябіка, 2005, с. 63). Як приклад можна навести появу «нового лейборизму» у Британії, «ліберального соціалізму» у Німеччині, «третього шляху» в Італії. Метою таких трансформацій було подолання негативних аспектів, як «першого» (неолібералізму) так і «другого» шляху (традиційного соціал-демократизму). Таким чином, нова соціал-демократія почала орієнтуватися на конвергентну модель суспільного розвитку яка включає загально світову тенденцію до взаємодії як соціалістичних ідеалів так і ліберальних.

Отже підводячи підсумки даного дослідження, ми можемо зробити висновок, що соціал-демократизм у своєму розвитку пройшов тривалий процес еволюції. Дана ідеологія проявила себе в якості стійкого, здатного до адаптації у мінливому світі інтелектуального підґрунтя для здійснення багаточисельних суспільних реформ, модернізації соціуму, створення зразкової «держави загального добробуту». На сьогоднішній день найбільш політично стабільні та соціально орієнтовані держави світу у якості орієнтиру свого розвитку обрали соціал-демократичну ідею.

Список використаних джерел

Грушицький Б. Роль соціал-демократичних партій в сучасній Європі. *Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України*: матеріали 14-ї регіональної наук.-практ. конф., м. Дніпро, 18 трав. 2017 р. Дніпро, 2017. С. 55-58.

Кремена В. Тенденції еволюції європейської соціал-демократії. «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences». 2019. № 2. С. 93-101.

Рябіка В. Сучасна європейська соціал-демократія: досвід і проблеми. *Політ. Менеджмент. 2005. №6. С. 58-65.*

Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. М. І. Грибан, В. Г. Кремень. К: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.

* * *

Зінченко Євген, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Усанова Л.А.)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Світ сьогодні розвивається в умовах посилення інтеграційних та міграційних процесів між різними країнами і культурами, глобалізаційні процеси актуалізують питання різнобічної взаємодії (економічної, політичної, соціальної тощо) в умовах культурного різноманіття. У сучасному українському суспільстві як багатонаціональному, багатоконфесійному та полікультурному актуалізується проблема розвитку нового типу соціальних стосунків, що проявляються у міжнаціональній і міжкультурній взаємодії та будуються за принципами діалогу та толерантності.

Дослідження проблеми толерантності сьогодні набуває особливої актуальності на фоні конфліктних подій і відносин між етнічними групами, національними меншинами, соціальними організаціями, державами, що мають

місце не тільки в поліструктурних, але й моноструктурних суспільствах. Війна в Україні надзвичайно загострила й актуалізувала питання національного самовизначення, культурної глобалізації та принципів співіснування різних, як показали події, навіть взаємовиключаючих культурних моделей і систем цінностей. Тому питання толерантності, її вимірів і меж сьогодні актуальне не менше, ніж у XVIII ст., коли формувались ідеали лібералізму, природної рівності і свободи людини.

Європейські пріоритети щодо полікультурних суспільств виявляються у плюралізмі культур, повазі до інших людей, «не таких, як я сам», поєднанні етнічної ідентичності і терпимості до інших національностей, розвитку глобального погляду на людство як жителів однієї планети тощо. За своєю суттю міжнаціональна толерантність становить світоглядну основу етнічного розмаїття та соціального порозуміння і взаємодії.

У полікультурному суспільстві зростає потреба у діалогові культур, через який можна пізнати сутність інших людей, самих себе через порівняння та взаємодію з іншими, набути навиків емпатії, практичної співпраці між представниками різних етносів. Відповідно зростає значимість толерантності, яка є визначальною та необхідною умовою діалогу. Дефініція поняття толерантність, зокрема міжнаціональна толерантність, та шляхи її формування є однією з актуальних проблем сьогодення, а її розв'язанням займаються науковці, практики різних соціальних інститутів.

Як зазначає О.Конюх, у зв'язку із розширенням та поглибленням людських комунікацій «зростає потреба у формуванні особистості, яка здатна будувати ці взаємини на принципах толерантності – поваги, прийняття й розуміння різноманітності культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, гармонії в різноманітності» (Конюх, 2013, с.451).

Тому аналіз толерантності як компонента світогляду, який відображає ставлення людини до дійсності та до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і настанови людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтири сьогодні стає актуальним завданням. Толерантність як цілісна система поглядів людини на її стосунки з іншими людьми зазнала значних змін. Тлумачення змісту цього поняття із часом збагачувалося і зумовлювалося особливостями тієї чи іншої доби.

В Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, прийнятій 16.11.1995 року, у статті 1 толерантність визначають як принцип взаємодії соціальних суб'єктів в усіх сферах життя. «1.1 Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності... Терпимість – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба» (Декларація принципів толерантності, 1995).

Толерантність є ціннісною категорією, що складається з психологічного аспекту (повага, доброзичливість, акцептування іншого, ідеологічна, соціальна психологічна й психолого-фізіологічна сумісності), діяльнісного (взаємодоповнення, співпраця, кооперація, діалог, дискусія, солідарність), ціннісного (свобода, права людини, соціальна рівність, плюралізм думок,

консенсус, компроміс), соціокультурного (збереження самобутності, етнічна толерантність) аспекти.

За загальним визначенням, толерантність є «готовністю прийняти «інших» такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі порозуміння і згоди. Це означає повагу і правильне розуміння різноманіття культур, форм самовираження і способів виявлення індивідуальності людини. Це гармонія в різноманітності. Це активне ставлення, яке формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини. Толерантність проявляють окремі люди, групи, держави» (Толерантність, 2014).

Серед чинників формування світогляду толерантності і шляхів вирішення проблеми відмінностей є формування толерантного освітнього середовища, ознаками якого є: атмосфера ненасилля і безпечної взаємодії, демократичний стиль педагогічного керівництва, спілкування на основі співробітництва і діалогу, психологічна підтримка й опора на позитивний досвід толерантної взаємодії – визнання один одного незалежно від особливостей мислення, культурного досвіду, поведінки, національності.

Виділяють наступні методологічні підходи трактування «толерантності»: культурологічний, філософський, психологічний, соціологічний, політологічний (Товканець, 2016, с.39). Філософський підхід виділяє наступні трактування толерантності:

- свобода в своїй інакшості, позначення зовнішньої і внутрішньої свободи;
- ненасилля як принцип регуляції відношень;
- заперечення примусу, догматизму і абсолютизації істини;
- терпимість до «інакшості» – інших поглядів, звичок, норм, способу життя, культури;
- прийняття думки інших як об'єктивно існуючої реальності;
- здатність до діалогу і продуманого вибору між альтернативними позиціями»;
- дієвість і гарантії свободи інших, повага до іншого світогляду і способу поведінки» (Товканець, 2016, с.42).

У сучасних дослідженнях виділяють різні типи толерантності: політичну, етнічну, міжнаціональну, расову, релігійну, освітню, фізіологічну, гендерну, фізіологічну тощо. Звичайно, усі типи толерантності важливі, і необхідно приділяти увагу вихованню кожного з них, але на цьому етапі розвитку нашої держави формування міжнаціональної толерантності має неабияке значення для України як поліетнічної держави, до складу якої входять різні за походженням національні меншини зі своєю етнічною, культурною та мовною самобутністю.

Український науковець О. Конох підкреслює, що важливість цієї проблеми підсилює утвердження в суспільстві національної свідомості, ідеологічного плюралізму, культури міжетнічного спілкування, толерантності в культурній і політичній сферах (Конох, 2013, с.452).

Поняття «толерантність», «міжнаціональна толерантність» тісно пов'язані з поняттям «полікультурності» суспільства. Визнаючи суспільство полікультурним, варто враховувати такі два аспекти:

1) переосмислення уявлень про культурну цілісність (монолітність) суспільства, що включає відмову від спроби інтегрувати різні етнічні групи, тому що інтеграція передбачає «розгляд» у домінуючій культурі;

2) переосмислення поняття «культурного різноманіття»: необхідність враховувати відносини домінування між різними культурами, аналізувати міжкультурні взаємини, а не лише стимулювати «інтерес до екзотичного» (Толерантність, 2014).

Ідея полікультурності в якості проблеми міжкультурної комунікації вчені актуалізували з 70 – 80-х рр. ХХ ст. Її пов'язують із розгортанням глобалізаційних процесів, розвитком масової демократії та культури, інформаційним вибухом кінця ХХ ст., збільшенням впливовості засобів масової інформації, розгортанням нових технологій телекомунікації тощо. У багатьох країнах культурна політика сьогодні переорієнтовується з моделі асиміляції, у якій меншини відмовляються від своїх культурних традицій та цінностей, замінюючи їх тими традиціями, яких дотримується більшість, на мультикультурну модель, де індивід соціалізується і до домінуючої, і до етнічної культур.

Так, поступово ідея єдності й універсалізації, яка спочатку асоціювалася з процесами глобалізації, стала поступатися місцем принципу універсальності різноманіття. Такий процес одночасної гомогенізації і гетерогенізації, у якому розкривається зв'язок між локальним і глобальним, Роланд Робертсон назвав «глокалізацією». Як наголошує М.Зеркаль, головним при входженні національної культури у світовий культурний простір є її вміння залишатися собою та бачити крізь призму власного національно-культурного сприйняття загальнолюдський зміст інших культур (Зеркаль, 2013, с.56).

Ідеалом полікультуралізму, як зазначають учені, постає мирне співіснування різних культурних спільнот у суспільстві з розвиненим інститутом демократії, де індивід реалізує своє право на культурну ідентичність. Відповідно до цього, мультикультуралізм як соціальне явище повинен виступити у ролі чинника соціалізації у процесі формування толерантності. Отже, полікультурність – це інтегративна якість особистості, що базується на загальній культурі (емоційній, інтелектуальній, поведінковій), що виявляється в міжкультурній взаємодії шляхом усвідомлення негативних культурних стереотипів і упереджень, відкриваючи суб'єкту можливість діалогу і самообґрунтованість в умовах множинності культур. Підставою полікультурності є подолання „культурного монізму” і рух до „культурного плюралізму”, тобто від монологічної до діалогічної форми осмислення світу культури (Ковалинська, 2016, с. 68).

Використання етнокультурного досвіду та діалогу різних культур сприяє формуванню толерантності як особистості, так і суспільства в цілому. У Декларації принципів толерантності зазначається, що міжнаціональна толерантність – це «прийняття і правильне розуміння великого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, коли кожен має право дотримуватися своїх переконань і признає таке ж право за іншими» (Декларація принципів толерантності, 1995).

І. Кушніренко (українська дослідниця міжнаціональної толерантності у політичному процесі України) розрізняє «толерантність» і «міжнаціональну толерантність», де толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатопланова «організаційна сила» у розвитку суспільства та соціальної свідомості, що дає змогу розглядати її як

структуруюючий компонент в організації суспільства і досягненні політичного прогресу. Тоді як міжнаціональна толерантність – специфічна риса національного характеру, яка проявляється в терпимості та оцінці національного «вони», рівнозначному «ми». За своєю суттю міжнаціональна толерантність є світоглядною основою етнічного розмаїття та одночасно політикою компромісу, згоди та єдності. Тому міжнаціональна толерантність стала одним із принципів державної національної політики, для якого характерна співпраця різних національностей.

Особливістю толерантності є те, що вона повинна мати певні межі: толерантність це не всетерпимість. Адже коли настає крайня точка толерантності потрібно стати на позицію силового захисту, дотримуючись нормативно-правових законів. Якщо ж не буде меж, тоді неможливою стане толерантність і проявиться інтолерантність.

Ознаки інтолерантності визначені в документах ЮНЕСКО, серед них:

– мова ворожнечі: використання образливої, зверхньої чи зневажливої лексики, що принижує людей, які належать до іншої культури, раси, нації, статі, релігії, людей з фізичними вадами, з нетрадиційною сексуальною орієнтацією та ін.;

– стереотипи і упередження: як правило, негативні, якими характеризують однаково всіх представників тієї чи іншої групи. Покладання провини за невдачі чи соціальні проблеми на ту чи іншу групу;

– дискримінація: різні соціальні статуси, позбавлення соціальних благ, відчуження від соціального життя;

– остракізм: поведінка, при якій демонстративно ігноруються інші. Відмова спілкуватися з ними, визнавати їх самих чи їх культуру;

– репресії: насильницьке позбавлення можливості реалізації прав людини;

– залякування: використання фізичної чи чисельної переваги з метою приниження чи позбавлення власності чи статусу;

– знищення: обмеження волі, фізичні розправи, вигнання з району проживання, озброєні напади і вбивства. Геноцид (Декларація принципів толерантності, 1995).

Варто наголосити, що дослідники виділяють два основні підходи до толерантності: перший підхід пов'язаний з міжособистісними відносинами, де феномен трактується через поняття насилля, агресія, екстремізм; другий – пов'язаний з особистістю – цей рівень характеризується через саморегуляцію, самоуправління, стійкість.

Узагальнюючи практику міждисциплінарного аналізу форм проявлення толерантності, виділимо, на нашу думку, домінуючі. Серед них:

1. Відсторонено – смиренне ставлення до відмінностей для збереження миру. Такий вияв укорінений в релігійній терпимості XVI – XVII ст. Терпимість розглядається як стадія, що настає після тривалих конфліктів.

2. Позиція пасивності, поблажливої байдужості до відмінностей.

3. Принципове визнання того, що й «інші» мають права, навіть якщо їх спосіб користуватися цими правами викликає неприязнь.

4. Відкритість у відношенні з іншими, цікавість, повага, бажання дослухатися і повчитися.

5. Прийняття відмінностей, які сприймаються як культурний вимір безкінечності і різноманіття природи, або як невід'ємна умова розвитку людства, яка надає кожному всю повноту свободи вибору, оскільки саме свобода вибору визначає сенс їх автономії.

Очевидним стає той факт, що в умовах поглиблення процесів полікультурності толерантність постає світоглядним і практичним принципом дії і діалогічної взаємодії людини у ньому.

Різноманітність трактувань толерантності, міжнаціональної толерантності говорить про складність і багатоаспектність питання, підкреслює її багатогоронність і міждисциплінарний характер. Сьогодні склались різні підходи до трактування поняття «толерантність» в різних наукових сферах: філософський трактує толерантність як повагу, норму поведінки суб'єкта, плюралізм; соціологічний розглядає толерантність в сфері відносин і взаємодії людей, груп, соціальних інститутів та інших соціальних структур; політологічний розглядає толерантність через відношення до влади, вираженої в законах, праві, тощо; педагогічний трактує толерантність з точки зору взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, як професійно важливу рису педагога; психологічний визначає толерантність з позицій індивідуально-психологічної особистісної особливості.

Список використаних джерел

- Декларація принципів толерантності: ЮНЕСКО; Декларація, Міжнародний документ від 16.11.1995: URL.: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503
- Зеркаль М. Історичний нарис : полікультурність як чинник етичної освіти України (1990-2000-і роки). Гілея : науковий вісник. 2013. №73. С.55–58.
- Ковалинська І. В. Поняття «полікультурність» та мультикультурність» у науковому дискурсі. Освітологічний дискурс. 2016. №1(13). С. 65–78.
- Конюх О. І. Особистісні детермінанти етнічної толерантності. Актуальні проблеми психології: зб. наук. Праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Том XI. С. 450 – 458.
- Султанова Л. Соціально-культурні передумови виникнення полікультурної освіти. Естетика і етика педагогічної дії. 2016. №13. С. 37–48.
- Товканець Г. В. Особливості соціально – особистісної взаємодії у міжкультурній комунікації. Актуальні проблеми розвитку особистості у сучасному суспільстві. Київ: ООО «НПП» Інтерсервіс, 2015. С.76 – 86.
- Толерантність: Державна бібліотека для юнацтва. К., 2014. URL.: http://www.4uth.gov.ua/tolerance/what_is.htm.

* * *

Кісельова Тетяна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г. Короленка (науковий керівник – проф. ***Кравченко П.А.***)

ТРАНСГУМАНІЗМ ТА СУЧАСНА ЄВГЕНІКА

Євгеніка це вчення про можливість покращення якостей людства та людської популяції за допомогою таких засобів, які перешкоджають розмноженню особам що мають генетичні дефекти або імовірно мають успадковані небажані біологічні риси або заохочення розмноження осіб, які здатні мати бажані біологічні риси. Ідеї євгеніки були популярними в першій

половині XX століття як в тоталітарних країнах, так і в демократичних. В основі евгенічних методів впливу на суспільство – були шлюбні закони які забороняла одружуватися з людьми з інвалідністю або примусова стерилізація людей з небажаними наборами генів. Здавалось б людство назавжди відкинуло ідеї цих звірств, особливо після того як гітлерівська Німеччина довела ці ідеї до абсурду, проте дискусії про евгеніку продовжують існувати сьогодні. Причиною цього є розвиток сучасних конвергентних технологій та популяризація ідей трансгуманізму. Критики ідей трансгуманізму вважають, що сучасна евгеніка, змінила свою назву на генну інженерію людини, завдяки чому стала науково та етично обгрунтованою, адже перш за все дає надію на лікування багатьох руйнівних генетичних захворювань. Проте наявні методи використання генетичних захворювань залишаються суперечливими.

Дослідження співвідношенню трансгуманізму та ідей евгеніки з точки зору питання філософії та моралі. Проблематиці можливості появи ідей евгеніки в трансгуманістичній ідеології приділяли увагу такі дослідники як Дж. Хакслі, Р. Курцвейл, Ф. Фукуяма, Дж. Хьюз, А. Турчин і М. Батин. Метою публікації є соціально-філософський аналіз співвідношення трансгуманістичних ідей з генною інженерією людини та евгенікою.

Проблема повернення ідей евгеніки стала актуальною, бо вчені відкрили нові методи допоміжного зачаття в поєднанні з використанням генетичних маркерів таких як: підбір статі, відбір ембріонів, передімплантаційна генетична діагностика поширених захворювань і методи заміни генів (соматичних клітин). Сучасні клініки вже можуть перевіряти ДНК ембріонів, щоб виявити небезпечні захворювання. Але ці «передімплантаційні» тести можуть якісно покращитися, оскільки розвиток генетики дозволяє глибше дослідити геном ембріона і створити більш точні статистичні прогнози щодо майбутнього здоров'я людини. Проте такі дослідження мають і небезпечні ризики, оскільки ті самі методи можуть бути використані для прогнозування зросту, ваги, кольору шкіри і навіть інтелекту ембріона. Джеймс Хьюз ілюструє в чому ж проблема сучасного розвитку генної інженерії людини: «якщо евгеніка включає віру в те, що люди, вільні від державного примусу, повинні мати право змінювати власні гени, а потім народжувати дітей, то прихильники вдосконалення людини та зародкового вибору справді є евгеністами. Якщо евгеніка також включає віру в те, що батьки та суспільство зобов'язані дати нашим дітям і наступному поколінню якомога здоровіше тіла та мозок, то більшість людей є евгеністами» (Хьюз, 2004, с.131). Тобто, ми отримуємо проблему втрати межі втручання в генетику майбутньої особистості. Після того, як генна корекція дитини стане доступною, безліч батьків вважатиме своїм обов'язком піклуватися про здоров'я власної дитини: зробити її сильнішою, розумнішою і щасливішою. Але чи не призведе це до того, що людство зможе стандартизувати вимоги до майбутньої особистості чи до того що батьки майбутньої дитини зможуть повністю моделювати майбутню дитину на свій власний розсуд? Саме через ці можливі шляхи розвитку мислителі і науковці звинувачують трансгуманізм в дегуманізації людини.

Розглянемо як трансгуманісти ставляться до сучасних можливостей евгеніки. Ідеї трансгуманізму виходять з давнього бажання людства набути нових здібностей та подолати перешкоди та обмеження людського життя, які

ми маємо зараз. Проте трансгуманізм завжди стояв на позиціях індивідуалізації кожного шляху розвитку. Це зазначав засновник трансгуманізму Дж. Хакслі: «Людський рід може, якщо забажає, вийти за межі самого себе – не лише спорадично, а також окремим способом для одного індивіда і іншим способом для другого індивіда, але в цілому як людство... Людина залишається людиною, але перевершує себе, усвідомлюючи нові можливості і свою людську природу» (Хакслі, 1957). Отже для трансгуманізму важливо, щоб кожна людина самостійно обирала межі та можливості для своєї модифікації завдяки біотехнологіям. Жоден з мислителів не зводить ідею трансгуманізму до уніфікації людського виду. Це спричинено тим, що підґрунтям для трансгуманізму частково виступає екзистенційна філософія, яка трактує можливість бути самим собою як сенс життя. Соціолог Ю. Хабермас також помічає цю спільність. В праці «Майбутнє людської природи» він зазначає: «Загальні висловлювання про смисл можливості бути самим собою не є детально розробленими побоюваннями, а є речами які мають нормативний зміст та орієнтуючу силу. У тому, в якій мірі ця етика містить у собі не так оцінку екзистенційного модусу, як оцінку певної спрямованості індивідуальних життєвих планів та приватних форм життя, вона відповідає умовам світоглядного плюралізму» (Хабермас, 2002, с.22). Тому розкриваючи тему майбутнього розвитку нашого суспільства Ю. Хабермас також зауважує, що модифікація ембріонів може містити негативні наслідки, якщо вона не буде врегульованою: «Доросла особистість одного разу виявляється в змозі сама брати на себе відповідальність за свою історію життя і за те, що вона є. Вона може поставитися до процесу своєї освіти рефлексивно, сформувати ревізійну самосвідомість... Опинившись жертвою генної маніпуляції, доросла особистість, швидше за все, потрапить у сліпу залежність від незворотного рішення іншої особи і не матиме жодних шансів виробити необхідну для існування середовища ровесників симетрію відповідальності шляхом ретроактивної етичної саморефлексії» (Хабермас, 2002, с.24). І ці погляди повністю відповідають трансгуманістичним цілям модифікації людини. Будь яка модифікація тіла людини, будь то шляхом нанотехнологій чи генної інженерії, має спиратися на бажання і індивідуальні потреби людини. Трансгуманісти завжди роблять особливий акцент на свободі та виборі особистості в області технологій вдосконалення. Головним їх аргументом в цьому є той факт що, люди широко відрізняються у своїх уявленнях про те, у чому полягало б їхнє власне вдосконалення чи розвиток. Одні хочуть розвиватися в одному напрямку, інші в прямо протилежному, а деякі воліють залишатися такими, якими вони є. Морально неприйнятно, щоб хтось нав'язував єдиний стандарт, якому ми всі повинні були б відповідати. Метою трансгуманістів є покращення стану людини та людського організму, що відкриваються завдяки розвитку технологій. Якщо ці покращення, будуть нести проблеми з вибором свого становлення чи самоусвідомлення створення нового виду пост-людини буде неможливим, адже відбудеться руйнація сучасної людини, яка і є підґрунтям змін. Тому ідеї евгеніки не поєднуються з трансгуманізмом, про це говорить Н. Бостром: «Люди повинні мати право вибору, які технології вдосконалення, якщо такі є, які вони хочуть використовувати. У випадках, коли індивідуальний вибір суттєво впливає на

інших людей, цей загальний принцип, можливо, доведеться обмежити, але сам факт того, що хтось може бути ображеним або морально обуреним чужими методами модифікації себе, як правило, не є законною підставою для примусової зміни» (Бостром, 2003).

Отже, повернення до евгеніки перекреслює трансгуманістичне бачення майбутнього людини. Трансгуманісти сподіваються, що завдяки відповідальному використанню біологічної науки та генної інженерії нам вдасться стати пост-людиною, істотами з набагато більшими можливостями, ніж сучасні люди. Зараз ми вступаємо в нову еру репродуктивних технологій, які ще розвиваються, надаючи можливість отримати лише інформацію про майбутнього індивіда, проте необхідно заохочувати обдумане обговорення цих питань, для забезпечення нормальної еволюції суспільства. Генна інженерія, з позиції трансгуманізму, має сконцентруватися на розширенні тривалості життя, покращенні здоров'я людини, викорінення спадкових хвороб, усунення непотрібних страждань та збільшення інтелектуальних, фізичних та емоційних здібностей людини й досягненню кращого ступіню контролю над власним життям. Тож ризик відновлення евгеніки можливий не завдяки розвитку генної інженерії та трансгуманістичного руху, а лише у разі занепаду моральної природи людства.

Список використаних джерел

- Бостром Н. Трансгуманістичні цінності. URL: <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>.
Хабермас Ю. Майбутнє людської природи. Москва: Весь Мир, 2002. 144 с.
Хакслі Д. Нові пляшки для нового вина. URL: <https://archive.org/details/NewBottlesForNewWine>.
Хьюз Д. Громадянин кіборг . Кембрідж: Westview Press, 2004. 320 с.

* * *

Костенко Мирослава, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г. Короленка
(науковий керівник – проф. **Кравченко П.А.**)

ЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГІДНОСТІ І. КАНТА

Питання значення гідності, повага, ставлення до неї з боку суспільства, як і раніше, залишається актуальним і невід'ємно-важливим для функціонування кожної держави. Філософський дискурс гідності людини є важливим ще й тому, що він, в значній мірі, сприяє визначенню усіх семантичних рівнів, можливих смислових вимірів цього поняття, допомагає розкрити його істинну природу. Збереження, сприяння людській гідності на сьогодні є морально-правовим ідеалом, адже у всіх міжнародних політичних, правових документах,

В історії філософії І. Кант, представник німецької класичної філософії, вперше намагався розкрити гідність людини через її внутрішню свободу. Філософ визначав гідність як абсолютну моральну цінність. Людина, на думку, І. Канта, це особа і суб'єкт практичного морального розуму, яка як істота розумна, є абсолютною цінністю і сама в собі здатна до самовизначення і самовідповідальності. Моральну гідність особи, І. Кант визначав, як таку, вчинки якої мали відповідати категоричному імперативу – моральному закону. Філософ підкреслював, що вимога практичного розуму кожної людини -

чинити «...те, завдяки чому ти стаєш гідним бути щасливим» (Кант, 2014, с.458).

Гідність людини, за І. Кантом, основа морального буття, адже всі вчинки ми здійснюємо у почутті певного обов'язку, що має моральну цінність для нас: «...єдино блаженство в точній сумірності з моральністю розумних істот, через яку вони стають гідними його, становить найвище добро світу» (Кант, 2014, с.461). Таким чином, є моральне зобов'язання людей по відношенню один до одного, вчиняти будь-які дії, виходячи з норм моральності, поваги, добра. Гідність як універсальна категорія повинна визначати дії кожного, бути компасом та дороговказом, пам'яткою існування суспільства. І. Кант писав, що людину ніщо і ніхто, ніколи, ні до чого не може примусити. Будь-яка людина за будь-яких обставин здатна зберегти власну гідність, не втратити повагу до себе: «Кожна людина має відстоювати своє право і стежити, щоб інші не топтали її ногами»

У своїх працях дослідник класифікує все у царстві цілей на «ціну» та «гідність»: «У царстві цілей все або ціна, або гідність. Якщо ціна також може бути замінена чимось іншим на еквівалентне, то вище всіх цін, стало – гідність!».

Іншими словами, гідність – найвище в людині, у людській взаємодії, унікальне, залучене до справжньої моралі. О. Познякова зазначала, що гідність у розумінні І. Канта - це те, що стосується людяного у нашому обличчі та вчинках. Люди, як істоти істоти, самостійно складають та трансформують ієрархію цінностей, які, за бажанням, можна замінити, продавати або купити, тому що вони мають еквівалент, проте сама людина є безцінною, як і її гідність, що не може бути відібрана від людини, і не є детермінованою соціальним походженням чи віросповіданням (Познякова, 2014).

Концепцією людської гідності пронизані всі праці І. Канта. Гідність, на думку мислителя, є універсальною та невід'ємною характеристикою людини та передумовою формування громадянина. Розуміємо, що гідність трансформувалась лише з етичної категорії на універсальний постулат моральних дій кожної окремої особистості та суспільства (Фасоро, 2019).

На жаль, дедалі частіше спостерігаємо пророчі слова І. Канта про світовий етап споживання, коли людина, захоплюючи все для задоволення лише власних потреб, перестає помічати навколо себе цінності, які не продаються й не купуються, де немає місця гідності. Погодимось, немає нічого гіршого для моралі як спрямування сил людини на задоволення власних потреб та інстинктів. У той час, як концепція людської гідності І. Канта говорить нам про особливу цінність людини саме через можливість вільного схвалення цієї гідності, всупереч обставинам та інстинктивним бажанням самого себе (Кант, 1997, с. 59).

У «Критиці практичного розуму» І. Кант (Кант, 1964) писав про дві речі, що наповнюють душу новим – зоряне небо і «моральний закон у мені», саме другий елемент душі, на думку філософа, є гідністю. Людина наділена нею як носій морального закону. Гідність людини (моральне в людині) – це внутрішня, абсолютна і безвідносна цінність, що є метафізичною, вічною та незнищеною за своєю суттю (Кант, 1964, с.248). Філософ стверджує, що людина, як розумна істота існує як мета сама по собі, і ніколи, і ніким не може бути витлумачена як

засіб, що застосовується зовнішньою волею. Людина не може розглядатись як засіб для цілей інших людей та навіть власних цілей, а лише як ціль у собі, з погляду на те, що має гідність – внутрішню абсолютну цінність. Абсолютною цінністю може бути лише хтось, хто є істотою розумною і як ціль сама в собі здатен до самовизначення і відповідальності.

I. Кант зазначав, що кожна порочна людина має уявлення про абсолютні людські цінності, вона володіє розумом, щоб бачити зло. Немає такої людини, яка не бажала б бути хорошою, кожен, бажаючи бути таким, може заснувати систему гідності, якщо він має чисте поняття моральності. Можна говорити про те, що певні морально-етичні норми отримали статус загальнолюдських і адаптувалися для застосування на рівні мультикультурного, мультинаціонального та мультирелігійного глобального світового суспільства (Фасоро, 2019). При цьому регламентація питання гідності дедалі ширше відбувається на рівні правового законодавчого поля, залишаючи місце і для моральних (природних) законів, адже «людська гідність на основі автономії волі і законодавчої раціональності імпліцитно передбачає утвердження особи як політичної або суспільної істоти, що потребує відповідного егалітарного суспільного статусу, і як наслідок – потребу у відповідних суспільних інституціях» (Кант, 2014, с. 42). Але при цьому ніхто не відміняє моральні закони, адже без них сучасна політична та громадянська діяльність, свободи, моральність, гідність не можливі в принципі. Як наголошував I. Кант: «...Моральний закон є святий (непорушний). Людина, щоправда, є досить-таки не свята, але людяність у її особі мусить бути для неї святою» (Кант, 1964, с.98). У його працях гідність людини постає у двох важливих вимірах: як вкорінена в самій природі людини і як важлива складова її персонального, екзистенційного досвіду.

Таким чином, концепція гідності I. Канта має поєднання індивідуальних рис людини як розумної вольової вільної істоти та суспільства в цілому у формулі довершеного правового громадянського суспільства як мети історичного розвитку, де основою має бути максимальна відповідність права моралі природному праву, індивідуальній, громадянській свободі особистості й суспільній свободі, основним цінностям людині і тому, що вивисує людину серед інших та перед самою собою – людській гідності.

Саме через глибинні методологічні зрушення в розумінні природи людини, а також її свободи, гідності та справедливості, до роздумів I. Канта звертаються майже всі сучасні філософи. Адже сучасне розуміння людської гідності та моралі не просто сягає своїми витокami практичної філософії I. Канта, а й закладається в осмислення нових етико-правових проблем, суспільних проблем.

Список використаних джерел

- Кант И. Критика чистого разума. URL: https://iphras.ru/elib/Kant_Chist_raz.html
Кант И. Метафизика нравов // Соч. на нем. и рус. яз. Т. 5, ч. 1. М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014. 595 с.
Кант И. Основоположение к метафизике нравов // Соч. на нем. и рус. яз. Т. 3. М.: Московский философский фонд, 1997. С. 39—275.
Познякова О. Актуальность кантовского учения о достоинстве человека в условиях развития современного общества. URL: https://www.bsmu.by/downloads/kafedri/k_filosofi/publikacii/pozniakova1.pdf

Фасоро А. О человеческом достоинстве: автономия, человечность и права человека. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kant-o-chelovecheskom-dostoinstve-avtonomiya-chelovechnost-i-prava-cheloveka/viewer>.

* * *

Онупко Катерина, учениця Опорного закладу освіти «Миргородський ліцей №1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради Полтавської області», призер (1 місце в секції релігієзнавства, теології, історії релігії) II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України 2022 р. (наукові керівники: учитель історії Опорного закладу освіти «Миргородський ліцей №1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради Полтавської області» Москаленко Я.В.; доц. Головіна Н.І.)

ХРИСТИЯНСЬКА ВІЗІЯ ПОСТАТІ ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ

Проблема роздільності християн є надзвичайно актуальною в умовах зростання впливу етноконфесійних чинників на всі сфери життя, – чого варті лише відродження ісламського халіфату – Ісламської держави (2014-2019), «розкол вселенського православ'я» через надання Томосу про автокефалію ПЦУ (2019) та рішення парламенту Республіки Сербської (10.12.2021) про початок виходу з державних інститутів Боснії та Герцеговини, що загрожують новою війною на Балканах.

В умовах російського вторгнення в Україну і ведення проти її народу «геноцидної війни» активізувався процес віросповідного засудження її ідеологічної основи – доктрини «російського світу» («русский мир») як ересі. У березні 2022 православні богослови світу засудили лжевчення «російського світу» як ересь етнофілітизму (Повний текст декларації на сайті «Етос»). У квітні 2022 року 430 священників УПЦ звернулись до Собору Предстоятелів Древніх Східних Церков з позовом проти патріарха Кіріла, як ересарха (Звернення на сайті «Прихильники автокефалії»); тоді ж миряни УПЦ звернулись до власного єпископату з вимогою засудження ересі «російського світу» (Звернення на сайті «Прихильники автокефалії»).

Ці процеси демонструють усвідомлення того, що віросповідно-доктринальні відмінності релігійних спільнот стали зброєю у боротьбі за новий переділ світу. За таких умов виглядає корисним дослідження феномену релігійності взагалі, проблем доктринального і емоційного партикуляризму християн.

Проблему релігійної роздільності християнства варто вивчати від її початку – від євангельської постаті Івана Хрестителя, яка є проміжною ланкою поміж іудаїзмом Другого Храму та раннім християнством.

Згадана проблема інтерпретації євангельської розповіді про життя Івана Хрестителя досліджувалась у працях богословів євангельських християн-баптистів Барчук І.З., Харчлаа П.С. До неї долучався єпископ-емерит Харківсько-Запорізької дієцезії Римо-католицької церкви Станіслав Падевський. Серед православних богословів займалися цією проблемою Феодоріт Кирський, «учитель Церкви» Ієронім Стридонський; варто також згадати праці більш близьких до нас дослідників і богословів Чельцова Г. В.,

Симеона Вишнякова, Віталія Ейсонта. Своє цікаве бачення проблеми має знаний представник «відкритого православ'я» Мень А.В.

Робота протоієрея Симеона Вишнякова «Святой великий пророк, предтеча и креститель Господень Иоанн» важлива передусім ґрунтовним аналізом проповіді Предтечі. «Мінеї» містять інформацію про раннє дитинство Івана та історію віднайдення його голови, що дозволяє скласти цілісну картину діяльності Івана Хрестителя з точки зору сучасного православ'я. Праця І.З.Барчука «Пояснення чотирьох Євангелій» цінна тим, що подає виклад подій Нового Заповіту у суворій хронологічній послідовності. Другим за значенням джерелом протестантів є «Тлумачення чотирьох Євангелій», цінне тим, що подає тлумачення не лише Євангелій, але і Діянь Апостолів. Погляди католиків презентують «Словник біблійського богослов'я» під редакцією Ксав'є Леон-Дюфура та сучасний Катехізис Католицької Церкви.

Проте мусимо визнати, що загальної інтерпретації біблійних постатей у християнських релігійних спільнотах ніколи зроблено не було, як і не було виявлення закономірностей у християнському баченні євангельської постаті Івана Хрестителя.

Виконання загального порівняння виявляє, що найбільш критичними у своєму ставленні до чудесного є протестанти, а найменш прискіпливими православні. Для протестантів Захарія та Іван Хреститель передусім люди, а вже потім святі і пророки, а для католиків та православних – навпаки.

Міркуванням усіх деномінацій властивий тонкий психологізм і всі сторони оперують науковою інформацією, передусім здобутою сучасною археологією (зокрема, щодо місця йорданської проповіді Івана та місця його ув'язнення – фортеці Махерон).

Подібність поглядів християнських деномінацій виявляється у ставленні до пророцтв про прихід Предтечі; баченні початку його служіння був «від слова Божого»; того, що Іван починає своє служіння ще до свого народження; можливість виховання Предтечі у єсейській громаді; проповідь покаяння; гнівне засудження духовної ієрархії за лицемірство і формалізм; загальнолюдський характер проповіді Івана; алегоричне розуміння «відкриття небес» при хрещенні Ісуса; ворожість групи учнів Предтечі до Ісуса Христа; смерть Івана є прообразом хресної смерті Спасителя світу.

Заради зіставлення поглядів християнських деномінацій було складено порівняльну таблицю, що дозволило визначити міру їх подібності у процентному відношенні. Зокрема спільність поглядів у православних складає 48,3% від загальної кількості розглянутих тверджень, у католиків 50%, у протестантів 34,5%, що пояснюється фактором «Filioque» та запереченням протестантами Святого Передання.

Відмінність поглядів між католиками та православними полягає у питаннях: сходження Духа Святого на Івана та сходження Духа на Ісуса (католики вважають, що Христос Сам є джерелом Духу і Дух Святий зійшов на Івана від Ісуса). Католики вважають, що пророк Ілля був прообразом передусім Христа, а православні та протестанти – Предтечі. Православні покладають метою посольства Івана Хрестителя до Ісуса зміцнення Іванових учнів у вірі, а протестанти і католики допускають можливість сумнівів у великого пророка щодо Ісуса Христа.

Протестанти взагалі не визнають Святого Передання і відповідно відкидають наявні у ньому відомості про дитинство Івана; вважають, що причиною хрещення Ісуса було надання прикладу хрещення у дорослому віці; визнають, що Іванове хрещення нічим не відрізняється від Христового (католики і православні вважають, що воно мало лише підготовчий характер).

Католики та протестанти встановлюють хронологічну послідовність подій життя Івана Хрестителя. Причому перші чітко фіксують час головних подій. Православні не акцентують уваги на хронології, але логіку викладу протестантів та католиків підтримують.

Отже в цілому християни мають єдиний погляд на хронологію подій життя Предтечі: благовістя Захарії, різдво Івана, пророцтво Захарії про майбутнє сина (Лк. 1:5-80) та початок проповіді (Лк. 3:1-2) відновлюють за Євангелієм від Луки. Суть проповіді та обставини хрещення Ісуса – Мт.3:2-16; Мр.1:1-11; Лк. 3:3-22. Перші учні – Ів. 1:35-39. Арешт Предтечі – Мт. 14:1-5; Мр. 6:14-20. Посольство до Ісуса – Мт. 11:1-11; Лк. 7:18-28. Обставини смерті Івана Предтечі – Мт. 14:6-12; Мр. 6:21-29; Лк. 9:9.

За темою Івана Хрестителя Святе Передання щодо Святого Писання виконує доповнюючу функцію: у Переданні висвітлено окремі фрагменти біографії Івана – про раннє дитинство й обставини смерті його батька – Захарії. Цінність Передання як джерела полягає передусім у тому, що надає можливість вивчати точку зору православ'я на проблему у всеохопленні джерел.

Отже можемо дійти висновку, що насправді розділення християн носить недоктринальний характер, – відмінність бачення постаті Івана Хрестителя поміж католиками і православними складає 50% тверджень, з них віросповідні відмінності (відгомін «Filioque») складають лише лише 6,9%.

На мою думку, використання статистичного методу для виконання порівняльного аналізу доктринальних відмінностей релігійних деномінацій є дуже перспективним.

Список використаних джерел

- Барчук І. З. Пояснення чотирьох Євангелій. Том 1. Київ: Дорога правди, 1993. 576 с.
- Вишняков Симеон. Святой великий Пророк Предтеча и Креститель Господень Иоанн / Симеон Вишняков Москва: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. 200 с.
- Ейсмонт Віталій. Про дії насіння тління і насіння вічного життя до і після тайнства хрещення. *Голос православ'я № 19 (451) жовтень 2017.С. 7-11.*

* * *

*Остапенко Олег, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г. Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ДИСКУРСИВНОЇ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Сучасний розвиток соціальної філософії має ряд характерних тенденцій. Перш за все, однією з найбільш примітних тенденцій, які зараз розгортаються, є «повернення суб'єкта» в соціальну теорію. До даної тенденції переважно підштовхує «смерть суб'єкта», яка характерна для постмодерністської філософії, а

також криза об'єктивістських підходів в соціальних науках – функціоналізму в соціології, біхевіоризму і теорії потреб у психології, біологізму в класичному психоаналізі, теорії соціальних спільнот у соціальній психології. Нинішні дослідники в різних областях соціальних наук все частіше приходять до висновку, що зведення суб'єкта до функції соціальної системи, віднесення його до будь-якої формальної соціальної групи на основі виключно формальних критеріїв ускладнює адекватне розуміння процесів, що відбуваються в сучасному соціумі. У зв'язку з цим виникає необхідність в істотному перегляді онтологічних підстав соціальної теорії з позицій суб'єктно орієнтованого підходу (саме суб'єктності, а не суб'єктивності, яка спочатку «навантажена» конотаціями індивідуалізму і смаковими уподобаннями суб'єкта).

Не вирішує проблему розгляду суб'єктності з позицій неогуманізму, найбільш яскравим представником якого є А. Рено. Даний соціально-філософський проєкт передбачає заміну новоевропейської концепції суб'єкта модерністської концепції індивіда. Остання робить акцент на тому, що «філософія повинна перестати бути філологією», повинна вирватися зі структур мови і повернутися до мислення, як до своєї свободи (Никитаєв, 2008, с.151).

Очевидно, «лінгвістичний поворот» у філософських дослідженнях прийшов всерйоз і надовго. І не випадково психоаналітичні концепції суб'єкта отримують зараз широке поширення в різних соціально-гуманітарних науках, стають свого роду «ноу-хау» в традиційних напрямках і активізують міждисциплінарні дослідження, на стику яких стрімко виникають нові галузі пізнання.

Другою тенденцією у вивченні соціальної реальності є перехід від субстанціалістської або есенціалістської парадигми до якісно інших теоретичних підходів. При всіх їх відмінностях, а часом і протилежності, є одне спільне, що певною мірою їх об'єднує – це спроба якщо не подолати, то звести до мінімуму навички мислення про соціальну реальність. У цьому плані найбільш актуальним стає повсюдне поширення такого способу міркування, в якому соціальна реальність розуміється не як сукупність соціальних речей, існуючих на манер речей фізичного світу і замкнутих на собі, а як символічний, динамічний, дискурсивний простір.

Тому, подолання субстанціалістської парадигми в соціальній теорії багато в чому зумовлюється дослідницькими підходами, які поміщають в центр соціально-філософської рефлексії реальну суб'єктність (Еко, 1998, с.329). Саме механізми включеності суб'єкта через самоідентифікацію в певні символічні соціально-просторові утворення і визначають умови і результат «виробництва» суб'єктності. Причому кожного разу він змінюється від «потрапляння» суб'єкта до тієї чи іншої соціально-просторової структури. Тому, нині набуває значимості вивчення подібної топології «виробництва» суб'єктності, що розуміється як набір символічних структур соціального простору, які визначають його самовизначення або самоідентифікацію. Зрозуміти її механізм практично неможливо, якщо не розглядати самоідентифікацію як соціально-опосередований процес, який безперервно здійснюється у дискурсивних практиках суб'єкта.

Безумовно, багато сучасних дослідників визначили ці особливості, але зв'язати їх воедино як в онтологічному, так і в методологічному плані, оскільки вона вимагає відмови від традиційних теоретичних підходів при розробці сучасної соціальної теорії і переходу до розробки якісно нових

міждисциплінарних підходів в дослідженні проблеми суб'єктності, і нині становить серйозну проблему.

Традиційні підходи в якості своєї підстави завжди орієнтовані на трансцендентний метадискурс або метанаративи. Саме розгляд суб'єкта з позицій його здатності до самоідентифікації в дискурсивних практиках і визначає пріоритетність подібного спрямування вивчення суб'єктності, а не, наприклад, розгляд суб'єкта тільки крізь призму «чистої» подієвості, тілесності, визначеного місця. Соціально-філософський або соціально-антропологічний дискурс тут завжди знаходиться всередині, а не зовні, тому, метамови тут бути не повинно. Практика метамовного теоретизування і наявності очевидної або закамouflьованої трансцендентної позиції розсуду соціально-антропологічної реальності поверх неї призводить до парадоксу нескінченного регресу і створює перспективу невизначеного розмноження метамовою. Крім того, метамовна практика соціальних наук керується виключно понятійно-концептуальним вивченням соціальної реальності, практично виключає усяляку метафоризацію і метонімізацію, що гранично збіднює соціальну теорію, адже будь-яка мова соціальної теорії завжди відсилає до рідної мови як умови власної можливості, а вона допускає безліч своїх варіацій.

Іманентний спосіб розгляду соціального простору не допускає цих протиріч, пред'являючи соціальну визначеність суб'єкта-спостерігача як погляд на соціальну реальність, що знаходиться «всередині» самої соціальної реальності. Більш того, горизонт можливостей соціальної теорії визначається, як і будь-який соціальний дискурс специфічними маркерами або індексами, які піддаються реконструкції і дозволяють визначити соціальну позицію дослідника. Виходячи з цього, можна стверджувати, що не існує «чистих» соціальних об'єктів, які не включали б у своє «виробництво» (а всі соціальні об'єкти проходять через процедуру «виробництва» або конструювання) елементи визначення та інтерпретації.

Топологіка «виробництва» суб'єктності визначається двома взаємопов'язаними моментами, а саме – соціальне існування суб'єкта неможливо без самоідентифікації, яка становить «серцевину» його соціального буття. А сам процес самоідентифікації суб'єктом самого себе завжди носить соціально-опосередкований характер. Зупинимося на першому з цих моментів детальніше і позначимо контури другого з них. Дійсно, якщо робити головний акцент в проблематиці суб'єкта на самоідентифікації, то необхідно або повністю відмовитися, або істотно переглянути теорію соціалізації, що широко використовується у багатьох соціальних науках. Як відомо, всі існуючі теорії соціалізації використовують єдину схему – «соціальна середовище – суб'єкт», у якій суб'єкт у тій чи іншій формі засвоює соціальні норми у вигляді ідеалів, цінностей, стереотипів поведінки тощо в процесі соціальної взаємодії з іншими суб'єктами тих соціальних груп, у які він включений. Таким чином можна констатувати, що соціалізація неможлива без соціальної взаємодії та соціальної адаптації. На даному положенні будували свої концепції соціологічно-функціоналісти Р. Мертон, Т. Парсонс, Х. Хартманн та інші.

Але соціальна адаптація в якості свого безпосереднього прообразу має елементарне біологічне пристосування суб'єкта до умов навколишнього середовища. Якщо продовжувати опиратися на «біологізовану» соціальну

адаптацію, то можна прийти до розуміння соціалізації як пристосування суб'єкта до різноманітних соціально-типових ситуацій, в яких протікає його життя. І соціальність таким чином набуває статусу основної характеристики суб'єкта. Але якщо абстрагуватися від додаткових смислових конотацій, то можна стверджувати, що глибинним витоком теорії соціалізації є біхевіористська схема: стимул – реакція. Не важко помітити, що в рамках даної схеми соціальний світ і суб'єкт є зовнішніми по відношенню один до одного, сусідніми «об'єктами», між якими встановлюється стійка взаємодія за принципом стимул – сигнал – реакція – засвоєння його суб'єктом через процедури інтеріоризації та ідентифікації.

Факт утвердження цієї схеми у соціальних науках, і, перш за все в соціології, легко можна виявити, якщо звернутися до розуміння проблеми соціалізації, соціальної взаємодії (соціальної адаптації) суб'єкта в трактуванні одного з найвідоміших соціологів сучасності Е. Гідденса. «Соціалізація, – з точки зору англійського соціолога, – є основним способом передачі культурних цінностей від покоління до покоління. Соціалізація постає як безперервний процес, що охоплює все життя людини, який полягає в зміні її поведінки під впливом соціальних взаємодій» (Гідденс, 2005, с.37). Соціальні взаємодії, що забезпечують соціальну адаптацію, розуміються як універсальні умови, які «допомогають людям засвоїти цінності, норми поведінки і переконання, притаманні даному суспільству» через соціальний контроль і соціальну корекцію (Гідденс, 2005, с.38). Але найцікавіше, це те, як у Е. Гідденса співвідноситься суб'єкт з соціумом. Ототожнюючи індивідуальність і ідентифікацію, він її наступним чином диференціює: «Є два типи ідентифікації: соціальна ідентифікація і самоідентифікація (або персональна ідентифікація). Соціальна ідентифікація – це набір ознак, які суспільство приписує даному індивідууму. Вони можуть виступати своєю роду розпізнавальними знаками» (Гідденс, 2005, с.39). «Якщо соціальна ідентифікація дозволяє встановити подібність між людьми, то самоідентифікація дає нам можливість розглядати себе ізольовано як окремих індивідуумів. Саме завдяки постійній взаємодії людини з навколишньою дійсністю у нього / неї формується відчуття власного «я». Така взаємодія індивідуума та соціуму допомагає встановити зв'язок між цими двома світами – світом особистого і світом громадського» (Гідденс, 2005, с.40).

Настільки великі цитати з роботи Е. Гідденса необхідні для того, щоб показати, наскільки глибоко вкорінена тенденція різко відділяти суб'єкт від соціуму, роблячи його залежним від останнього. У цій же роботі англійський соціолог принципово відмежовується від «крайніх» функціоналістів, зберігаючи при цьому всю онтологічну основу їх міркувань. Але така теорія соціалізації робить практично неможливим розуміння проблематики суб'єкта в контексті соціуму, реальних процесів самоідентифікації, інтеріоризації та інтроєкції, не дозволяє скласти порівняно ясну картину того, як все насправді відбувається.

Підводячи підсумки розгляду соціального існування суб'єкта, необхідно відзначити, що категорія «суб'єкт» носить онтологічний характер. Суб'єкт повинен розумітися як суще, спосіб буття якого полягає в самоідентифікації. Виходячи з цього, можна стверджувати, що існування суб'єкта несубстанціональне, тобто позбавлене будь-якого «позитивного» змісту, якщо воно позбавлене соціальних за своєю суттю актів визначення.

А самоідентифікацію варто розглядати як мовний процес, тому що умовою її можливості завжди виступає номінація або визначення. Номінація задає поле самопізнання суб'єкта в іменах доповідача і слухача. Тому буття суб'єкта завжди має на увазі присутність іншого як «місця» існування мови і носить соціальний характер. Самоідентифікація, розгортається як онтологічна здатність до самотермінування в рамках дискурсу або мови. Розгляд часових або темпоральних структур самоідентичності дозволяє говорити про те, що суб'єкт в онтологічній інстанції виявляється «ефектом» самоідентифікації. Акт самоідентифікації має на увазі парадоксальну темпоралізацію, в якій суб'єкт виявляє себе як «вже-колишнього» і є перформативним.

Список використаних джерел

Гидденс Э. Социология. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 632 с.

Грякалов А. Топос и субъективность. *Философия общества*. Санкт-Петербург :Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. С.182-200.

Никитаев В. Новый гуманизм: субъект против индивида. *Логос*. № 3(38). 2008. С.134-151.

Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1998. 432 с.

* * *

Рекотов Тимофій, *учень Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №38 Полтавської міської ради Полтавської області», призер (1 місце) ІІ етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України 2022 р. (наукові керівники: учитель основ права Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №38 Полтавської міської ради Полтавської області» Хлебнікова Н.В.; доц. Головіна Н.І.)*

ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ЇЇ МЕЖ

Проблема реалізації особою права на необхідну оборону є надзвичайно актуальною в умовах становлення в Україні демократичної, правової, соціальної держави. Така держава зобов'язана забезпечити права та свободи, честь і гідність людини й громадянина. Право на необхідну оборону відіграє значну роль у кримінальному праві. Згідно з ст. 27 Конституції України та ст. 36 Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001), кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Актуальним для особи мого віку є дослідження питання особливостей застосування необхідної оборони неповнолітніми. Ставлення до реалізації права на необхідну оборону неповнолітньою та дорослою особами не може бути однаковим, а має відмінні риси.

Проблема необхідної оборони досліджувалась у працях Гусар Л.В., Мошенець Д.М., Стрельник О.Л., Столяр Т.В. Проблемам реалізації прав дитини, їх захисту, особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх приділялась увага у роботах Бабенко О.Г., Бандурки І.О., Белова О.І., Бурдіна В.М., Вовк М.З., Гончар Т.О., Крестовської Н.М., Киренко С., Кідіної Н.В.,

Коталейчук С.П., Лінник Н.В., Маніної М.А., Романюк А.Б., Саблук С.А., Шульц О.А. Проте, досліджень реалізації неповнолітніми права на необхідну оборону та особливостей відповідальності за перевищення її меж у кримінально-правовому аспекті немає, що потребує спеціального вивчення.

У нині чинному Кримінальному кодексі України, прийнятому у 2001 р., встановлюється пріоритет прав людини і громадянина над іншими об'єктами кримінально-правового захисту. Д.М. Мошенець вважає, що такий пріоритет є ключовим моментом сучасного розуміння інституту необхідної оборони (Мошенець, 2016, С.42). Л.В.Гусар зазначає, що існує закономірність: умови правомірності захисту дій і допустимі межі шкоди, яка ними спричинена, знаходяться у прямій залежності від становища особистості в державі (Гусар, 2009, С. 25).

Слід відмітити, що у Кримінальному кодексі України 2001 р. створено окремий розділ «Обставини, що виключають злочинність діяння». Однією з таких обставин є здійснення свого права на необхідну оборону, що закріплено у ст. 36 цього Кодексу. Відповідно до ч.1 ст. 36 Кримінального кодексу України необхідною обороною є дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Треба відмітити, що за своїми зовнішніми рисами за деяких обставин, особливо за заподіяною шкодою, поведінка щодо необхідної оборони має ознаки суспільно небезпечної та протиправної, але не є такою. Такі дії за наявності обставин, передбачених законом, не є кримінальним правопорушенням, а особа, яка їх вчинила, не підлягає кримінальній відповідальності.

Підставою для застосування необхідною обороною є вчинення суспільно небезпечного посягання. Щодо суспільно небезпечного посягання варто зазначити, що воно може бути не тільки нападом, а й іншою кримінально караною дією (крадіжкою, зґвалтуванням, хуліганськими діями тощо). Мета оборони досягається шляхом відвернення чи припинення посягання. Об'єктом захисту необхідною обороною є права і законні інтереси будь-якої людини. Особа може захищати не тільки себе, а й інших людей, інтереси суспільства та держави.

До умов правомірності стану необхідної оборони відносять своєчасність, пропорційність та реальність посягання. Своєчасність оборони полягає у тому, що захист повинен бути «тут і зараз». Тобто, захист можливий тільки в період, коли посягання почалося, продовжується і ще не закінчилося. Пропорційність необхідної оборони ознака характеризує межі необхідної оборони, що закріплено у ч.ч.1, 3 ст. 36 Кримінального кодексу України. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 Кримінального Кодексу.

У деяких випадках особа помилково припускає наявність посягання, якого в реальності не існує, тобто перебуває в стані уявної обрани. Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання (ст. 37 Кримінального кодексу України) (Кримінальний кодекс України, 2001).

Загальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність, – 16 років, а у деяких чітко визначених цим Кодексом випадках передбачено знижений вік кримінальної відповідальності – 14 років.

Реалізація права неповнолітньої особи на необхідну оборону має певні особливості: можливість звернутися до державних органів за допомогою; за можливістю звернутися за допомогою, уникати конфлікту, втекти; чинити активний фізичний опір, в тому числі використовуючи засоби захисту.

Характерною рисою правомірності необхідної оборони є реальна можливість відбити посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Неповнолітня особа повинна розуміти обставини, з яких застосування фізичної сили проти нападника буде вважатися необхідною обороною, а також бути обізнаною про відповідальність, яка настає при перевищенні її меж.

Кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає лише у спеціальних випадках, передбачених ст.ст.118, 124 Кримінального кодексу України. Відповідальність за ці кримінальні правопорушення несе особа, яка досягла 16-річного віку.

У ході пошуку в Єдиному державному реєстрі судових рішень з 2006 р. до 2021 р. за параметрами «злочин, кримінальне правопорушення, вчинене неповнолітньою особою», «необхідна оборона» мною було опрацьовано 15 судових рішень (вироків, ухвал, постанов) та встановлено наступне.

Із проаналізованих судових справ слід звернути увагу на обставини, за яких вчинялися дані кримінальні правопорушення неповнолітніми при перебуванні: у нічний час поза межами дому; у колі сумнівної компанії; у стані алкогольного сп'яніння. Наведене свідчить про неналежне виконання батьками неповнолітніх осіб своїх батьківських обов'язків щодо виховання, контролю, забезпечення уникнення дитиною небезпечних ситуацій.

У деяких випадках підхід до кваліфікації дій неповнолітнього був поверхневим, без належного аналізу обставин справи. У більшості випадків дії неповнолітньої особи було кваліфіковано органом досудового розслідування як умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене у разі перевищенні меж необхідної оборони. Суди у переважній кількості справ не вбачали у діях неповнолітньої особи необхідної оборони та виносили вирок за статтею умисне тяжке тілесне ушкодження. Не виявлено жодного випадку виправдувального вироку неповнолітній особі за умови необхідної оборони.

Так, по справі №11-329 (Єдиний державний реєстр судових рішень) до неповнолітнього, який навіть не досяг віку кримінальної відповідальності, безпричинно пристали двоє дорослих чоловіків в стані алкогольного сп'яніння, спочатку вимагаючи гроші, а потім його куртку. Коли грошей у нього не

виявилось, а куртку на їх вимогу він відмовився знімати, останні почали заставляти його випити горілку, яку несли з собою в недопитій пляшці. Після того, як неповнолітній відмовився виконати і цю їхню вимогу, один із чоловіків безпричинно наніс йому удар кулаком в обличчя в ділянку лівого ока, а потім всунув йому в руку пляшку з горілкою і наказав пити, погрожуючи розправою у випадку відмови. Неповнолітній стверджував, що будучи наляканим таким розвитком подій, з метою самооборони, скориставшись тим, що чоловік на мить відвернув свою увагу від нього, наніс останньому цією пляшкою удар по голові і в такий спосіб зміг втекти від них.

Суд вказав, що дії та погрози чоловіків по відношенню до себе неповнолітній сприйняв як реальну загрозу своєму життю та здоров'ю, оскільки бачив перед собою значно старших за себе та фізично сильніших осіб, які певний час насильно утримували його біля себе, погрожували розправою, та ще й застосовували до нього фізичне насилля у вигляді спричинення удару в обличчя. А тому він був наляканий поведінкою цих осіб, а їх погрози сприймав реально.

При дослідженні судової практики виявлено також і вирок Кіровського районного суду міста Кіровограда від 19.10.2010р., (Єдиний державний реєстр судових рішень) згідно якого неповнолітнього визнано винним у скоєнні злочину передбаченого ст. 118 КК України та призначено покарання – 1 рік 6 місяців позбавлення волі. Суд встановив, що потерпілий разом з другом, безпричинно завдавали неповнолітньому підсудному тілесні ушкодження. Підсудний, навпаки намагався уникнути подальшого побиття та став тікати від потерпілого з його другом, та дістав ніж тільки тоді коли його наздогнав та оточив потерпілий разом з другом та намагаючись завдати ще тілесні ушкодження підсудному, що також повністю підтверджено матеріалами справи, тобто підсудний захищався, оскільки реально боявся дій вказаних осіб як погрозу своєму стану здоров'я, але перевищив межі необхідної оборони, завдавши удар ножом від чого настала смерть потерпілого». Слід звернути уваги, що конфлікт між підсудним і потерпілим знов таки відбувався у нічний час, при цьому неповнолітній знаходився у стані алкогольного сп'яніння.

В іншій справі №1-П-4/07 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень) неповнолітній зі своїм молодшим братом знаходилися в лісі, де розклали багаття, до них на легковому автомобілі під'їхав чоловік. Не назвавшись, хто він такий, почав в'язати ременем руки неповнолітнього та з застосуванням фізичної сили садовити останнього в салон свого автомобіля. Захищаючись від цих насильницьких дій неповнолітній наніс удар розкладним ножом чоловікові в область шиї, чим спричинив йому тяжке тілесне ушкодження за ознакою небезпеки для життя. Можна тільки уявити, що відчував хлопець, коли дорослий чоловік в'язе йому руки та силою сажає до свого автомобіля. Події відбуваються у безлюдному лісі, покликати на допомогу немає можливості, втекти також не вдалося. Як самостійно припинити таке фактичне позбавлення волі неповнолітнього дорослим чоловіком незрозуміло.

І в першому прикладі, коли неповнолітнього утримують двоє дорослих людей, б'ють його, погрожують та всовують пляшку горілки у рота, примушуючи пити, як він повинен був припинити насильницькі дії щодо нього? В другому випадку неповнолітній зробив, що зміг для припинення

насильницьких дій – втік. Але, двоє дорослих чоловіків наздогнали його, оточили та намагалися ще завдати тілесні ушкодження.

За кримінальні правопорушення, вчинені особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності було застосовано примусові заходи виховного характеру. У більшості випадків неповнолітніх осіб було звільнено від відбування покарання, а призначення неповнолітнім реального покарання за вчинення кримінальних правопорушень при перевищенні меж необхідної оборони, носить рідкісний характер.

Суди не особливо звертають увагу на нерівність сил неповнолітнього та нападника, різницю у віці, життєвому досвіді. Неповнолітній не може достатньо усвідомити, коли його дії будуть у межах необхідної оборони, а за яких обставин він такі межі перевищить. Із проаналізованих судових справ видно, що у неповнолітніх у більшості випадків не було іншої можливості захиститися. При цьому, у вироках суди не встановлювали, а яку ж іншу реальну можливість мав неповнолітній, щоб ефективно відбитися від нападника (нападників) іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці від негайного відвернення чи припинення посягання. Також причинами неправильної оцінки дій неповнолітніх під час розслідування та передання справи до суду є недостатня освіченість слідчих у сфері психології дитини та педагогіки.

На мою думку, для забезпечення захисту прав неповнолітніх осіб необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України, знизивши вік, з якого настає кримінальна відповідальність за ст.ст. 118, 124, з 16 до 14 років. На державному рівні шляхом проведення курсів, семінарів, створення методичних рекомендацій забезпечити більш ретельне здійснення досудового розслідування відносно неповнолітніх та належної оцінки їх дій при застосуванні необхідної оборони, врахування всіх обставин, щоб уникнути безпідставного обвинувачення у суді за реальної необхідної оборони та неправильної кваліфікації дій.

Список використаних джерел

- Гусар Л. В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. 21 с.
Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141. URL: <https://bit.ly/3fvoMVM>
Кримінальний кодекс України 2001р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. ст. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
Мошенець Д.М. Інститут необхідної оборони у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. 245 с.
Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

* * *

Савельєв Нікіта, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – доц. Усанова Л.А.)

СУПЕРМАРКЕТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Досить часто людина протягом свого життя ставить питання, яке ми б сформулювали так: «Хто я?», намагається себе, власне кажучи, ідентифікувати

серед інших суб'єктів суспільства. Відповідно, починає викликати інтерес і причина подібних роздумів. Цікаву і переконливу думку стосовно даної проблеми висловлює американський соціолог Зигмунт Бауман: «Про ідентичність згадують тоді, коли немає впевненості у своїй приналежності, тобто, коли людина не може з впевненістю визначити своє місце в різноманітні поведінкових стилів і шаблонів, не знає, як переконати оточуючих у тому, що це місце він займає по праву, щоб обидві сторони знали, як вести себе у присутності одне одного. У прагненні уникнути цієї неясності вигадали слово «ідентичність»» (Бауман, 1995, с.1).

Тож, чому в людині відсутня впевненість у своїй приналежності?

Перш за все тому, що в неї є можливість і здатність розмірковувати про це і переосмислювати. Справді, сьогодні задоволення базових потреб людини не потребує великих зусиль, до того ж, форми діяльності ніколи не є постійним, а отже, особистість може спрямовувати свої інтелектуальні ресурси на операції, які не мають безпосереднього відношення до виживання або сфери її зайнятості.

Крім того, масовість освіти гарантує, що більшість суб'єктів суспільства має достатньо розвинутий інтелект, принаймні, для того, щоб помічати й аналізувати подібні та відмінні риси між собою та оточуючими. Відповідно, людина матиме змогу розставити пріоритети між соціальними групами та окремими їх членами.

Здавалося б, тепер ми можемо дійти висновку, що ідентифікація людини полягає в виборі найбільш подібної до неї групи, але, такий висновок був би занадто швидким та необачним з ряду причин:

1) Можна зустрітися з протидією самої групи, у її представників може виникнути антипатія (як виправдана, так і не дуже) до новачка. Звісно, не обов'язково миритися з даною ситуацією: можна спробувати «змінити гнів на милість» або, як найбільш відчайдушний крок, намагатися позбутися негативно налаштованих особистостей (хоча це й матиме ряд наслідків, детально розглядати які потрібно окремо разом з ймовірностями фіналів такого протистояння). Крім того, ми бачимо ще дві досить прості стратегії дій: відмовитися від даної групи і почати пошуки нової ідентичності або бути «білою вороною», але якщо так, навіщо взагалі потрібна така група? Таким чином, ми дійшли важливого висновку: за ідентифікацію потрібно боротися та відстоювати її.

2) У сучасному суспільстві людина не може належати лише до однієї групи. Наявна структура є багаторівневою і жодна з груп чи систем відносин не може вмістити в собі людське «Я», але при цьому, на наш погляд, є доцільним думати, що саме співвідношення цих елементів впливу, їхній пріоритет для особистості та набутий досвід мають надзвичайно велике значення для розвитку та формування суб'єкта суспільства, а також визначення ніші, яку він займає в структурі.

3) Крім того, людина не завжди обирає свою ідентичність, адже, як писав Василь Симоненко: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину». У даному випадку не можна вибрати ще дещо, наприклад, сімейну ідентичність або релігійну (дитина на хрестинах навряд чи напружено й зосереджено приймає рішення про це або перебуває у пошуках свого «я» у

духовній площині). Хоча, звісно, ніколи не пізно маргіналізуватися та перейти до іншої групи та системи відносин... якщо вдасться.

Наведені аргументи, на нашу думку, розкривають складність і багатовимірність процесів самоідентифікації людини у сучасному суспільстві.

Як уже зазначалось, приєднання до групи визначається здебільшого її близькістю до інтересів суб'єкта та тим комфортом, на який він очікує, а сама потреба у виборі пояснюється необхідністю знання поведінки стосовно інших. У контексті цього потрібно розуміти наскільки важлива ідентичність, якої особистість не обирає. Так за стереотипними поглядами, хлопчики (ідентифікація на основі статі) з більшою ймовірністю будуть цікавитися машинками або солдатиками, тоді як дівчатка – ляльками, в обох випадках утворюються групи, але водночас не всі представники відповідної статі до них приєднуються: у них можуть бути інші інтереси (відмінні від стереотипних). Отже, люди об'єднуються у спільноти лише з тими, чії погляди близькі, або принаймні поверхово не дуже відрізняються. Отже, з наведених міркувань можна зробити висновок, що формування групи можливе лише за взаємного бажання суб'єктів, що її створюють, а отже, наявності у них певною мірою спільної мети.

Аналізуючи характер мети, З. Бауман зазначає, що «з цього досвіду нічого не виникає крім однозначних, переважно негативних життєвих правил: не плануй занадто довгих подорожей – що коротша подорож, тим більше шансів її завершити; не допускай емоційної прихильності до людей, яких зустрічаєш на транзитних перехрестях – чим менше надаватимеш їм значення, тим легшим буде розтавання; не допускай надто сильної прихильності до людей, місця, справи – ти не можеш знати, як довго вони триватимуть і як довго ти вважатимеш їх вартими своїх зобов'язань перед ними; не дивись на свої оборотні кошти як на капітал – цінність заощаджень швидко падає, і колись «культурний капітал» має властивість миттєво перетворюватися на культурний збиток» (Бауман, 1995, с.7). Таким чином, довгострокове планування не є чимось надійним та, здається, не заслуговує на довіру, на відміну від значно коротших часових епізодів, отримання результатів від яких є більш ймовірним та, до того ж, швидшим («Що коротша подорож, тим більше шансів її завершити»). Подорож – це не тільки і не стільки прогулянка, скільки «життєва подієвість», а тому очевидні завдання гарантують досяжні результати, які спонукають до нових подій, зустрічей. І на цьому шляху для ефективності рішень наша взаємодія з іншими учасниками-попутниками стає динамічною, ситуативною. З одного боку, така взаємодія передбачає вміння вибудовувати комунікацію з різними людьми, знаходити подібність, а не відмінність задля досягнення спільної мети, а з іншого, – вона може бути разовою, тимчасовою, не передбачати зобов'язань і формування сталої спільноти. Це доводить, що спосіб організації міжособистісних зв'язків може стати занадто поверховим, адже хто знає, можливо, завтра людина розчарується у своїх «друзях» або в меті їхніх зібрань і об'єктом її інтересу стане інша діяльність чи спілкування з новими приятелями – попутниками.

Сучасні соціальні зміни Джордж Рітцер називає «макдональдизацією» життя, що відображає не просто функціонування відомої мережі ресторанів фаст-фуду, а яка по суті є глобалізацією та новим втіленням раціоналізації.

Головними принципами, на яких, на думку Дж.Рітцера, тримається дана модель та успіх відомого закладу є: ефективність, прораховуваність, передбачуваність та контроль. У нашому контексті цікавим є невід'ємний наслідок згаданого процесу – ірраціональність раціонального, а конкретизуючи ще більше – вплив даного явища на людські стосунки, оскільки воно перетинаючи «поріг» відомого закладу активно асимілюється суспільством. Знаковим, на нашу думку, є зауваження, що: «внаслідок того, що ресторани фаст-фуду забороняють або навіть викоринують справжню доброзичливість, працівникам та відвідувачам залишаються або нелюдські відносини, або «фальшива доброзичливість»» (Рітцер, 2011, с. 361). Звісно, корпоративні правила диктують поведінку працівників під час коротких контактів з клієнтами, намагаючись втиснути в цей невеликий проміжок часу побільше дружелюбності, турботи та інших позитивних сторін соціальної взаємодії, створюючи їх штучно, далеко не завжди на основі емоцій суб'єкта. У даному контексті об'єктом інтересу для нас постає поведінка покупців, адже більшість з них немов би підігрують цій виставі. Чому? Можливо, це частина неоплачуваної роботи клієнтів, про яку в своїй книзі згадував Дж.Рітцер? Адже потрапляючи під вплив атмосфери закладу, відвідувач намагається «грати за правилами» і саме тому він, наприклад, самостійно відносить сміття або ж, у випадку «Старбаксу», стає частиною театральної трупи: «Відвідувачів, які сидять у «Старбаксі», звісно, ніхто не наставляє, що їм грати (або який одяг носити), але вони самі вивчають деякі схеми поведінки, принаймні, у широкому сенсі, спостерігаючи за іншими, особливо постійними відвідувачами ... З часом регулярний відвідувач ... і сам стає виконавцем» (Рітцер, 2011, с. 520).

Нам часто доводиться спостерігати подібні вистави та пристосування до «правил гри» за межами аткладів, у яких атмосферу диктують корпоративні правила. Так, у процесі «добровільної» взаємодії люди без зайвих вагань готові вдягати маски, які здатні підтримувати образ доброзичливого спілкування. Цікаво, у чому криється причина, чи не так? На наш погляд, вона полягає у певній взаємодопомозі (яка полягає, перш за все, у гарантії не створювати перепони) на шляху досягнення цілі. Тож, якщо ми говоримо про компанію «друзів», то вони будуть разом працювати над отриманням бажаного – створення приємної атмосфери та отримання задоволення або, можливо, ще й пошук речей, які можуть зацікавити як групу, так і окремого суб'єкта. А що найкраще підходить для пошуку різноманітних цікавинок? Звісно, супермаркет!

Проблему перетворення світу на супермаркет аналізує, крім інших, Мішель Вельбек. Він вважає, що «логіка супермаркету передбачає розпорошення бажань; людина супермаркету органічно не може бути людиною єдиної волі, єдиного бажання. Звідси і деяке зниження інтенсивності бажань у сучасної людини. Не те щоб люди стали бажати менше, навпаки, вони бажують все більше і більше, але в їхніх бажаннях з'явилося щось крикливе і верескливе. Не будучи чистим удаванням, ці бажання значною мірою задані ззовні – мабуть, можна сказати, що вони задані рекламою в широкому значенні цього слова. Ніщо в них не нагадує про ту стихійну, незламну силу, яка вперто прагне до здійснення, яку розуміють під словом «воля»» (Вельбек, 2004, с. 67-68). Його слова, на наш погляд, є дуже точними та переконливими. Так, ми припускаємо, що недовговічність груп, у основі яких лежить інтерес також пов'язана з

засиллям бажань: потрібно отримати все і всюди. Насправді, люди зараз доволі жадібні, чи не так? Не зосередившись на отриманні одного задоволення вони уже поспішають за іншим, а тому їхні думки заповнюють найбільш яскраві епізоди з тих численних подій, учасниками або свідками яких вдалося стати. Це знову говорить нам про відсутність згаданої «стихійної, незламної сили, яка вперто прагне до здійснення» або ж її пригнічення з боку реклами, у ролі якої опиниться будь-яка цікава інформація, що здатна породити нові бажання.

Так, не може не зацікавити спосіб організації полиць з цікавими речами, які можуть надати нам задоволення і задовольнити прості бажання, навіяні рекламою: на наш погляд, він переважно визначається випадковістю. Але, крім неї, потужний вплив мають власні інтерпретації покупця, які багато в чому, як ми уже зазначали, формуються відповідно до тієї складної системи ідентичностей, які визначають місце людини у суспільстві та її судження про навколишні процеси: вони, по суті, відіграють роль призми, через яку проходить все потенційно цікаве, навіть власне ідентичності.

Водночас, відвідувач супермаркету не вмє, так би мовити, боротися до кінця: якщо бажаного товару немає в наявності, то одразу можна знайти заміну. Якщо нас не задовольняють характеристики речі, ми не будемо намагатися її вдосконалювати, а шукатимемо інший більш прийнятний варіант. У нашому випадку таким товаром можуть стати людські стосунки.

За висловом З. Баумана, «світ перетворився на склад потенційно цікавих об'єктів, і завдання полягає в тому, щоб добути з них якомога більше цікавого. Його успішне рішення повністю залежить від зусиль і винахідливості шукача визначних пам'яток. Тут мало чи зовсім нічого не залежить від самих об'єктів» (Бауман, 1995, с. 13). Тож, коли людина втрачає інтерес до якоїсь діяльності/людини/групи – вона шукає щось нове, що в статусі «нової іграшки» спонукає її до переорієнтації і переформатування, оскільки цікавість часто має не змістовний, а формальний характер. Це спрощує пошук і реалістичність результатів, оскільки наявні усі необхідні умови: безкінечне/постійне бажання новизни, винахідливість у методах і зусилля для її добування, а також величезний світ-супермаркет, в якому товари та їхнє використання залежать лише від можливостей та уяви особистості. Кожен з нас є такою людиною покупцем, проте, водночас це не заважає іншим роздивлятися полиці, на яких серед інших товарів знаходимося і ми, та намагатися вичавити побільше цікавого.

Список використаних джерел

Бауман З. От паломника к туристу. Социологический журнал. 1995. № 4. С. 133-154.

Ритцер Дж. Макдональдизация общества 5/ Пер. с англ. А. В. Лазарева; вступ. статья Т. А. Дмитриева. М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. 592 с. (Серия «Образ общества»).

Уэльбек М. Мир как супермаркет и насмешка. Уэльбек М. Мир как супермаркет. М., 2004. С. 67-74.

* * *

Чудновець Альона, учениця ІІ-Б класу Кременчуцького ліцею №11 «Гарант»
Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області;
призер (1 місце у секції філософії) ІІ етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту
науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України 2022 р.
(наукові керівники – учитель історії Кременчуцького ліцею №11 «Гарант»
Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області
Дудка Л. Г.; доц. Головіна Н.І.)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОШУК П'ЄРА ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА: ШЛЯХ ДО ТОЧКИ ОМЕГА

Інтенсивний розвиток сучасної цивілізації, поява нових технологій, зміцнення зв'язків між країнами призводить до того, що сучасні індивіди, все більше втягуються у єдине поле взаємин, формуючи динамічний конгломерат націй, народностей і рас. Разом з таким взаємовпливом й інтеграцією, посилюється тенденція відчуження людства загалом і кожної особистості зокрема від свого духовного осердя. Тенденції сучасності звертають нас до того, що зацікавленість проблемами моральності, що їх завжди формувала релігійна догма, різко зменшується в угоду науковості, що, в свою чергу, призводить до деморалізації суспільства. Ця негативна закономірність століттями змушує шукати коректну теорію реформації застарілої віри – у цьому аспекті особливої уваги заслуговує грандіозна науково-релігійно-філософська концепція французького вченого-монаха П'єра Тейяра де Шардена.

Наше дослідження знаходиться на перетині декількох наукових дисциплін: філософії, теології, історії, психології, соціології, антропології та палеонтології. На думку релігійних діячів, філософія відрізняється від теології нездатністю осягнути істину одкровення, яка є недосяжною для людського розуму, тоді як науковці висувають тезу про те, що релігійна філософія не в змозі вирішити онтологічні, гносеологічні, космологічні та інші проблеми, які стоять перед людством не одне тисячоліття. Тому у ході роботи аспекти теорії П'єра Тейяра де Шардена було розглянуто з обох сторін окремо, а результати синтезовано.

Важливим для розуміння концепції є історичне тло життя вченого-монаха. Проаналізувавши його, ми віднайшли колосальний вплив подій Першої та Другої світових воєн на формування світогляду філософа. Доктрина Шардена має чітко виражений натуралістичний характер, він вводить поняття «колективного загального людського розуму» та описує закономірності розвитку людства, тонко аналізує психотип людини – саме це змусило нас глибоко зануритися у соціологію та психологію.

З точки зору палеонтології та антропології було розглянуто основу теорії еволюції, яка, за Шарденом, базується на абсолютно наукових принципах ентропії, законі збереження енергії та тіньовому відображенню матерії.

До сьогодні не існує цілісної всеохоплюючої праці, присвяченої життю цієї непересічної особистості. Враховуючи складність написання фундаментальних положень та синтез протилежних дисциплін, теорія Тейяра де Шардена постає максимально неоднозначною. Саме тому важливо зазначити колосальну роботу з джерелами: у ході дослідження було проаналізовано глибоко суб'єктивні праці французьких (Кено, Шошара, Тремонтаня) та російських (Меня, Струговщикова, Шевчука) літераторів; наукові концепції Е. Леруа, Е. Бергсона, Ч. Дарвіна та нашого співвітчизника В. Вернадського задля уточнення уявлень

про «Універсум», еволюцію людини та «ноосферу»; мемуари друзів та знайомих Шардена (А. Брейля, Дж. Хакслі). Нами було опрацьовано ключові літературні праці самого П'єра Тейяра де Шардена, як то «Феномен людини», «Дух Землі», «Всесвітня літургія», «Духовна сила матерії», «Духовна сила страждання», книга з палеонтології «Зоологічна група людини» та ряд есе, присвячених темі первородного гріха.

Враховуючи дискусійність обраної теми, теоретико-методологічні засади дослідження склав розлогий список базових підходів, методів та принципів. В основу наукового підходу покладено: синтетичний, системний, антропологічний, міждисциплінарний методи. Наріжними принципами вивчення є принципи історизму, об'єктивності, всебічності, детермінізму, наступності. Використані методи представлені описовим, логічним, порівняльним, історико-проблемним, а також методами аналізу, синтезу, систематизації, абстрагування.

Основною метою нашого дослідження було подолання лакуни, що, як зазначалося вище, полягає у відсутності змістовної роботи, присвяченої життю Єзуїта; узагальнення вчень Тейяра де Шардена, та, безумовно, популяризація його імені й фундаментальної теорії тейярдизму. Роль Шардена у науковому дискурсі та місце концепції в сучасній філософській науці розкривається за рахунок поетапного висвітлення шляху до точки Омега як складової його всеохоплюючої теорії.

У вивченні теми неможливо не зважати на трагізм долі П'єра Тейяра де Шардена. Його мати була ревною католичкою, що долучила хлопця до релігійного містицизму, а батько – натуралістом-любителем, який постійно збирав камінці та проводив імпровізовані експедиції. Шарден виріс, та зберіг настанови – був переконаним католиком, до кінця життя терпів приниження й цькування, які можна було б припинити виходом з Ордену Єзуїтів, але не зробив цього попри розходження у вірі та неприйняття його теорії. Він став найвідомішим палеонтологом двадцятого століття, власними експедиціями скорегував геологічну карту Китаю, знайшов рештки синантропа, та до кінця життя не зміг опублікувати свою фундаментальну роботу «Зоологічна група людини». Він був «чужим серед своїх» через підтримку протилежних дисциплін. Позбавлений права повернення у Францію, а також права викладання, друку, поширення ідей, Шарден фактично стає персоною «нон-грата». Та, несучи тягар неприйняття, він до кінця життя не полишає ідеї «християнізувати еволюцію» й створює довершену концепцію тейярдизму.

Тейяр де Шарден належить до представників релігійного модернізму, напрямку складного та суперечливого. В його системі поєднуються елементи наукового світогляду та ідеї гуманізму. Сучасна наука, вважав Шарден, істотно скорегувала середньовічну конструкцію світобудови, довівши, що світ перебуває в постійному русі та розвитку. Щоб не відставати від науки, потрібно докорінно переосмислити християнське світорозуміння.

За Шарденом, основою всього є множинність та хаос, світ і всі його складові, включаючи людей, утворилися з «тканини Універсуму», її рух та розвиток є безпосередньою причиною відповідних процесів у кожній частині Всесвіту. А діє вона лише завдяки двом видам енергії – тенгенціальній (фізичній), що діє у відповідності до загальновідомих фізичних принципів; вона

пов'язує елементи без їх ускладнення, забезпечує єдність без змін. Друга ж носить назву радіальної (духовної), саме вона забезпечує поступальний рух до уявної точки, фактичного центру утопії, місця вищого розвитку – точки Омега, позначення «космічного», «еволюційного» Христа.

У власній теорії космогенезу Тейяр де Шарден виділяє три точки процесу розвитку Всесвіту: «переджиття» у своїй фізичній оболонці, «життя» в органічній та «мислення». Синтезує ідеї емергентної еволюції з положеннями пантеїстичного гілозоїзму та дає людству чіткі нормативи задля досягнення вершини еволюції, зважаючи на притаманні всьому живому риси. Вчений-езуїт порушує вічні питання еволюції Всесвіту, походження і цілі буття усього сущого на нашій планеті; знаходить місток між несполученим та реформує застарілу релігійну догму неотомізму, даючи відповідь на суцільні проблеми життя – саме тому його концепція є актуальною й на початку третього тисячоліття.

Майже століття світ не стояв на місці, переосмислював досвід попередників та їхні слова, після багатьох зауважень та засуджень, науково-релігійно-філософська концепція Шардена все ж посіла своє місце у відповідних наукових дисциплінах, бо персону такого рівня просто не можна викинути «за борт». П'єр Тейяр де Шарден для сучасної науки – вчений-авангардист, а для теологічних осередків майже сторічної давності – еретик-утопіст. «Він не залишив за собою ні школи, ні прямих послідовників, та започаткував нову течію в філософії – тейярдизм, яку спочатку засуджували, а потім вона стала найбільш впливовою теологією, яка протистоїть неотомізму» (Шевчук, 2002, С.174).

Список використаних джерел

П'єр де Шарден – біографія, інформація, личная жизнь. URL: <http://stuki-druki.com/authors/Chardin.php>

П'єр Тейяр де Шарден. Феномен людини. URL: http://pidruchniki.com/13820328/filosofiya/pyer_teyyar_sharden_fenomen_lyudini

Шевчук А. Тейяр де Шарден и его учение. *Открытое общество и устойчивое развитие: местные проблемы и решения*. Вып IX. М.: Изд-во МГИДА, 2002, С.168 – 174.

* * *

Шаульський Ігор, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Штмена О.О.)

ФІЛОСОФІЯ ДОБИ РЕНЕСАНСУ В СИСТЕМІ СВІТОВОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Епоха Відродження є унікальним явищем для європейської цивілізації та світу в цілому. Вона є перехідною епохою від Середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до капіталізму, звернення до культурної спадщини античності. Почавшись в XIV столітті в Італії, ренесанс в XV-XVI століттях поширюється в інших західноєвропейських країнах (Губар, 2007, с. 96). Характерними рисами цієї епохи є розвиток природничих, точних наук, вдосконалення мореплавства, торгівлі, технічного забезпечення. В Епоху Відродження було зроблено спробу повернутися до античної спадщини, яка під впливом суспільно-політичних, релігійних факторів була втрачена в тогочасній Європі.

Філософія епохи Відродження ставила і прагнула вирішити важливі філософські проблеми. Варто зауважити, що філософське мислення цього періоду прийнято називати антропоцентричним, в центрі уваги якого була людина, тоді як античність зосереджувала увагу на розгляді різних аспектів природно-космічного життя (Решетов, 2012, с.40). Вважаємо, що антропоцентризм на рівні із гуманізмом є ключовою ознакою даної епохи, оскільки завдяки ньому було порушено багатовікову догму-теоцентричність світу та підпорядкованість людини Богу.

В епоху Ренесансу відбувається зміщення акцентів. «Якщо в центрі уваги античної філософії було природно-космічне життя, середньовічної - релігійне життя і в його основі проблема «осмислення», то з XV ст. на перший план виходить світське життя, набуває значення діяльність людини в цьому світі та досягнення щастя» (Кремь, 2005, с. 118).

В період Ренесансу провідні мислителі того часу почали звертати увагу на реальну цінність природи і земного життя людини. Відродження спирається вже переважно не на релігію, а на мистецтво та науку. Об'єктом їхнього вивчення стала людина, усе людське.

Епоха Відродження не була однорідною за своїми світоглядними та філософськими ідеями. В цей період простежується тенденція переходу від ідей раннього гуманізму (XIV ст.) до ідей натурфілософії (кінець XVI - початок XVII ст.)

Вагомий внесок у розвиток філософської думки гуманістичного періоду зробили італійські мислителі. Основоположником цієї теорії можна вважати Данте Аліґ'єрі. На думку поета, людське життя саме по собі є цінним і значущим. Хоч він визнає подвійну природу людини, тілесну і духовну, водночас прагне довести, що сенс людського буття полягає у здобуванні свободи, волі, а останню можна реалізувати лише через реальне діяння.

Продовжив лінію на возвелчення людини Франческо Петрарка. Він повстає проти схоластичної освіченості. Франческо Петрарка гордовито називає себе невігласом у справах церковних. Насамперед, на перший план він висуває комплекс роздумів і учень про людину.

Яскравим представником раннього Відродження є Лоренцо Валла, який велику увагу приділяє вченню про благо людини. Розуміючи «благо» як задоволення душі і тіла, він пов'язує його з «насолодою», перетворюючи останню на самоціль.

Отже, можна зауважити, що гуманістичний напрям мав яскраво виражений антропоцентричний характер, який базувався на звеличенні гідності людини, прирівняння її певним чином до Бога, обґрунтування особливого місця людини в світі.

Ще одним знаковим напрямом філософії Відродження став неоплатонізм. Головною особливістю цієї філософії є те, що, з точки зору її прихильників, людська особистість бере на себе функції божества. Проте, ця особистість не є абсолютною у своєму надсвітовому існуванні та прояві своїх творчих здібностей.

Одним із перших платоніків був М.Кузанський. Він вважав Бога єдиним початком сушого, але розрізняв Бога в його виявленнях і сутності. М. Кузанський наголошує на тісному зв'язку між Богом та природою, називаючи

останню божественною книгою, що розкриває Бога людині. Людина, водночас, являє собою фокус природи, бо в людині всі природні можливості зведені до максимального ступеня. Тому людська природа загалом є суверенною. Якщо б людина спромоглася подолати свою обмеженість, вона могла б стати на рівень з Богом.

Відомим представником неоплатонізму також був італієць Марсіліо Фічіно. На його думку, людина потенційно здатна до дій, що можуть прирівнювати її до Бога. Філософ вважав, що за наявності належних засобів людина була б спроможна створити небесне склепіння. Уся філософія Фічіно є обрuntuванням гуманістичної концепції людини, стверджує її високу гідність. Людині притаманне божественне начало, і це підносить її над іншими створіннями. За Фічіно, людина займає центральне місце у Всесвіті, бо її сутністю є душа (Петрушенко, 2002, с. 100-103).

До флорентійської філософської школи відноситься і Джованні Піко делла Мірандола. На його думку, головною ознакою людини є свобода. Лише людина має свободу щодо формування себе. Бог наділяє людину абсолютною свободою самоформування. Оскільки вона поєднує у собі начала всіх речей, діапазон її можливостей безмежний (Волинка, 1999, с. 255).

Отже, можна зробити висновок, що платоніки додали до гуманістичних поглядів добре осмислену вписаність людини у світове ціле, зацентрували просякнутість усієї світобудови єдиним зв'язком.

Завдяки зусиллям провідних мислителів того часу, значно зросла цікавість до природи, яка стає об'єктом пізнання та осмислення. Новий напрям отримав назву натурфілософія. Він був спрямований на розуміння сутності природи і Всесвіту.

Одним із перших представників натурфілософії Відродження був Леонардо да Вінчі. Філософ у своїх творах оспівував людину. Водночас у нього з'являється розуміння неоднозначності людини: вона може сягати рівня Бога, а може стати нижчою від худоби. Тобто, ми помічаємо тут появу мотиву драматизму і неоднозначності в підході до людини.

Помітний слід і вагомі результати залишив у натурфілософії Відродження Микола Коперник. Філософія, на думку Коперника, шукає істину в міру досяжності її людським розумом. Світ природи є першим об'єктом пізнання, тому слід займатися не схоластичними сперечаннями, а пізнанням світу (Петрушенко, 2002, с. 105).

Розглядаючи філософію цього періоду варто також згадати про Нікколо Макиавеллі, якому належить концепція «мудрого правителя». У своєму трактаті «Державець» він обґрунтував принцип міцної верховної влади, наголошуючи на тому, що людина за своєю природою не безгрішна: вона невдячна, непостійна, лицемірна, брехлива, її приваблює нажива. Саме тому егоїстичну сутність людини необхідно тримати під контролем сильної руки (Стець, 2018, с. 372).

Підводячи підсумки нашого огляду, можна зробити висновок, що мислителі епохи Відродження згенерували значну кількість цікавих ідей стосовно людини та її місця у Всесвіті. Домінуючим став антропоцентричний підхід до цієї світоглядної проблеми. Саме в добу Ренесансу було закладено міцне

*Збірник матеріалів XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

інтелектуальне підгрунття для становлення раціоналістичної філософії Нового часу, Просвітництва та Німецької класичної філософії.

Список використаних джерел

Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинки. К.: Вища школа, 1999. 624 с.

Губар О. Філософія: інтерактивний курс лекцій: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 416 с.

Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. Київ: Книга, 2005. 525 с.

Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ-2000», 2002. 544 с.

Решетов О.О. Філософія Відродження. *Наукові записки: зб. наук. пр.* Кіровоград: КНТУ, 2012. Вип. 12, ч. 1. С. 40-41.

Стець Б. Філософські погляди Нікколо Макіавеллі. *Наукові розробки молоді на сучасному етапі: тези доповідей XVII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів.* К.: КНУТД, 2018. С. 371-372.

* * *

Наукове видання

**Збірник матеріалів
XXV наукової конференції
здобувачів вищої освіти
факультету історії та географії**

Квітень 2022 року

Технічний редактор – О. П. Лахно
Комп'ютерна верстка – О. П. Лахно

*Оригінал-макет підготовлений у
«Творчій майстерні факультету історії та географії»,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

✉ **Наша адреса:** вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003
☎ **Тел.:** (05322) 2-59-08, ✉ **e-mail:** historic@ukr.net

Здано в набір 15.04.2022 р.
Підписано до друку 21.04.2022 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Друк трафаретний. Ум. друк. арк. 20,8.
Наклад 100 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.